

Historická geografie

40/2
2014

Z OBSAHU: Význam farní sítě pro poznání historicko-geografické podoby regionu. Kostečky děkanát v době předhusitské ■ Treboňsko na I. vojenském mapování ■ Literární geografie: problém Máchových krajín ■ Využití písemných a obrazových pramenů při studiu historických krajinných úprav na příkladu parku Lázeň v Chudenicích u Klavtův ■ Rozbory panoramatického pohledu ■ Ukazatele ekonomické struktury a mobility obyvatelstva ve sčítáních lidu

Historická geografie
40/2 (2014)

HISTORICKÁ GEOGRAFIE / HISTORICAL GEOGRAPHY
40/2 (2014)

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D. (r_simunek@lycos.com)

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

PhDr. Pavel BOHÁČ, Praha

doc. Ing. Jiří CAJTHAML, Ph.D., ČVUT v Praze, katedra mapování a kartografie

PhDr. et PaedDr. Jiří DVOŘÁK, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty

Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Dr. Ryszard GŁADKIEWICZ, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław

Mgr. Eva CHODĚJOVSKÁ, Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

doc. RNDr. et. Mgr. Peter CHRÁSTINA, Ph.D., Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

doc. RNDr. Pavel CHROMÝ, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy
v Praze

RNDr. Zdeněk KUČERA, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze

prof. PhDr. Eva SEMOTANOVÁ, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., Historický ústav Akademie věd České republiky,
v. v. i., Praha

prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

The Institute of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, v. v. i., Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.

(+420) 286 882 121, linka 260

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

HG

HG vychází dvakrát ročně / HG is published twice a year

ISSN 0323–0988

HISTORICKÁ GEOGRAFIE

HISTORICAL GEOGRAPHY

40/2

Historický ústav

Praha 2014

ISSN 0323–0988

© Filip Antoř, Jan Havrlant, Barbora Hejtmánková, Jiří Kupka, Frantiřek Musil, Martin Ouředníček, Lukáš F. Peluněk, Ivana Přidalová, Peter Svoboda, Markéta Šantrůčková, Robert Šimůnek, Bohdan Zilynskyj, Richard Změlík, 2014

STUDIE

František Musil*

**VÝZNAM FARNÍ SÍTĚ PRO POZNÁNÍ
HISTORICKO-GEOGRAFICKÉ PODOBY REGIONU.
KOSTELECKÝ DĚKANÁT V DOBĚ PŘEDHUSITSKÉ**

THE IMPORTANCE OF PARISH NETWORK FOR UNDERSTANDING
THE HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL NATURE OF THE REGION.
THE KOSTELEC DEANERY IN THE PRE-HUSSITE PERIOD

Keywords

parish
deanery
church
patron / church patron
manor
medieval settlement
Kostelec nad Orlicí
(deanery)

Abstract

The article analyzes the information pertaining to the Kostelec deanery in order to understand the activity of this smallest link in the ecclesiastical administration in the pre-Hussite period and, especially, to study the settlement development and property situation of the nobility in the region. It also offers brief information about the subsequent fate of the churches that were linked to the deanery as well as their present-day situation.

* Prof. PhDr. František Musil, CSc., Historický ústav FF UHK Hradec Králové, Rokitan-
ského 62, 500 03 Hradec Králové. E-mail: fr.musil@tiscali.cz.

Úvod

Církevní organizace tvořená biskupstvím, archidiakonáty, děkanáty a jakožto nejnížším článkem farami tvořila v dějinách správy Čech první pevnější organizační strukturu, zvláště pokud jde o její nižší regionální články, neboť promyšlené formování církevní správy předcházelo pevnější státní správě. Tato struktura opírající se o kanonické právo vycházela z postavení biskupa (případně arcibiskupa) jako nejvyššího představitele církve v určitém regionu – diecézi (arcidiecézi). Nížším článkem v hierarchii církevních hodnostářů v Čechách byli archidiakoni, jejichž postavení bylo rovněž přesně stanoveno kanonickým právem (*De officio archidiaconi* z roku 1234). V souvislosti s růstem papežské moci se měnil způsob jmenování archidiakonů. Z počátku byli jmenováni biskupy, a to vytvářelo mezi biskupem a archidiakonem užší vazbu projevující se i v zadávání některých úkolů biskupem (arcibiskupem) archidiakonům, od druhé poloviny 14. století dochází k jmenování archidiakonů papežem, což vedlo k uvolňování vazeb mezi biskupem a archidiakonem. Papežem jmenované osoby byli často cizinci neznalí poměrů v zemi a bez bližších vazeb k domácímu biskupovi (arcibiskupovi).

Nejnižším článkem církevní organizace stojícím nad farami byl děkanát. Okolnosti vzniku děkanátů nejsou dosud plně vyřešeny. Obecně je přijímán názor, že vznik děkanátů souvisel s rychlým růstem počtu farností a farního kléru zvláště v průběhu 13. a na počátku 14. století (v Čechách měl počet farností v polovině 14. století dosáhnout počtu kolem 2000), takže přestávalo být v silách biskupa (arcibiskupa) a archidiakonů řešit všechny organizační otázky. Proto vzniká další složka církevní správy – děkanáty. Prameny ukazují, že děkanáty byly pevně stanovené obvody a děkanem mohl být kněz z kterékoli fary v děkanátu, nikoli jen z fary v sídle děkanátu. Otevřená zůstává otázka obsazování funkce děkanů, snad zpočátku byli děkani vybíráni „zdola“ farním klérem děkanátu, ale od poloviny 14. století se setkáváme se jmenováním děkanů biskupem (arcibiskupem). Snad to mohlo souviset se zmíněným „rozvolněním“ vztahu mezi ordinářem a archidiakonem, kdy biskup (arcibiskup) začínal stanovovat některé povinnosti děkanům, které snad původně patřily archidiakonům. Jako příklad „úkolování“ děkana biskupem je možno uvést kladského děkana, kterému pražský biskup Jan III. z Dražic v letech 1268–1274 přikázal vyšetřit a řešit spor mezi kladskými měšťany a mnichy tamního minoritského kláštera.¹ Otevřenou otázkou zůstává, zda děkanáty v době působení předhusitských děkanů měly již plně vytvořenou síť farností a kostelů a děkani se zabývali jen „personál-

¹ K tomu srov. *Codex diplomaticus et epistolaris Bohemiae V/2*, edd. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, Pragae 1981, s. 151–152, č. 572; s. 376–377, č. 720.

ními“ záležitostmi farností, či se také nějakým způsobem podíleli přímo na výstavbě nových kostelů např. ovlivňováním jejich polohy, podoby či patrocinia.²

Se zmíněnou propracovanou církevní organizací byl spjat i vznik řady písemností, zvláště od doby vytvoření arcibiskupské kanceláře po zřízení pražského arcibiskupství v roce 1344.³ Prameny této provenience a zvláště pak takové, které souvisejí s činností far a děkanátů (seznamy farností v jednotlivých děkanátech, vznikající v souvislosti s výběrem papežských desátků, a dále tzv. knihy konfirmační a erekční), jsou důležité nejen pro poznání čistě církevních dějin, ale i pro získání historických poznatků širšího charakteru, především o sídelní struktuře regionu, o majetkových poměrech šlechty v situaci, kdy v Čechách na rozdíl od Moravy chybějí údaje zemských desk, či o sociálním postavení farního kléru, který patřil k nejpočetnější „inteligenci“ tehdejší doby.⁴

² Obecnějšími rysy a problémy formování této struktury církevní správy a rozborem příslušné literatury jsem se zabýval ve studii *Sídelní a geografický aspekt farní sítě ve středověkých Čechách. Vysokomýtský děkanát v době předhusitské*. In: *Krajina jako historické jeviště*. K poctě Evy Semotanové, red. Eva Chodějovská – Robert Šimůnek, Praha 2012, s. 41–62, zde zvl. s. 41–45, na niž tímto odkazuji; základní práci k problematice postavení předhusitských děkanů a děkanátů i dnes zůstává studie Zdeňky HLEDÍKOVÉ, *Venkovské děkanáty ve středověkých Čechách*, in: *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám*, red. Ladislav Soukup, Praha 1995, s. 112–123. Dále připomínám, že dnešní titul „děkan“, v Čechách spojený s výkonem farní funkce v některých kostelích, nemá s náplní tohoto titulu v době předhusitské nic společného. Dnes jde jen o čestný titul zdůrazňující hlavně význam daného kostela, ale bez jakéhokoli podílu na výkonu církevní správy, což však neplatí pro Moravu.

³ Písemnostmi vedenými v arcibiskupské kanceláři se podrobně zabývá Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Písemnosti církevní správy pražské (arci)diecéze v pozdním středověku*, AUC – Philosophica et Historica 1999, č. 2 (= Z pomocných věd historických 15), Praha 2003, s. 27–38, a *TÁŽ*, *Pražské arcibiskupství a písemná kultura ve středověku*, in: *Táž, Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 340–353 (ke knihám konfirmačním a erekčním zvl. s. 344–345, 351–352).

⁴ Pro pochopení významu těchto dokumentů pro historické bádání je třeba zmínit se blíže o způsobu uvádění farářů do úřadu a způsobu přijímání nadací pro církevní instituce. Instalace farářů do úřadu probíhala podle přesně stanoveného řádu. Po ověření všech dokumentů opravňujících k výkonu funkce duchovního, které obvykle provedl generální vikář, následoval vlastní akt uvedení do úřadu, opět probíhající podle pevně stanovených pravidel. Kromě představitele moci duchovní, kterým by měl být (arci)biskup (v praxi obvykle generálním vikářem určený jeho zástupce, nejčastěji z řad okolního farního kléru, někdy biskupa při obřadu zastoupil děkan příslušného obvodu), se obřadu účastnil i patron kostela jako představitel světské moci, což byl obvykle majitel místa s farou, pokud patronátní právo nepropůjčil některé církevní instituci. Potvrzení o instalaci sloužilo jako doklad oprávnění vykonávat příslušný církevní úřad – v daném případě faráře. A podle přesně stanovených pravidel byl o obřadu proveden pro trvalou paměť zápis do tzv. libri confirmationum (knih konfirmačních). Zápis obsahoval jméno dosazeného faráře, důvod jeho instalace, údaj o faráři zastupujícím duchovní moc (obvykle beze jména, jen fara, ze které pocházel) a jméno přítomného patrona kostela, což je údaj nahrazující v řadě případů neexistující desky zemské. Rovněž nadace

Dříve než zaměříme pozornost speciálně na kostelecký děkanát je vhodné ve stručnosti zachytit dosavadní vývoj studia problematiky dalších děkanátů.⁵ Na počátku zájmu o bližší poznání předhusitských děkanátů stojí starší a dnes již v mnohém překonaná práce J. Kurky,⁶ která se zaměřila jen na stručnou charakteristiku farností v jednotlivých děkanátech, spočívající v uvedení jmen doložených farářů, změn v obsazení farnosti a jmen patronů. Tyto údaje, založené hlavně na knihách konfirmačních a knihách erekčních, nejsou vždycky úplné a vyčerpávající. Po vydání této práce zůstávala děkanátní problematika i v souvislosti s celkovou politickou atmosférou ve státě dlouho stranou badatelského zájmu. Teprve od 70. let 20. století se setkáváme se zdůrazněním významu některých údajů spjatých s církevní správou v období děkanátů pro studium středověkých dějin, zvláště problematiky osídlování. Průkopníkem zájmu o tuto oblast byl Z. Boháč, který zvláště ve svých pracích k metodice studia dějin osídlení na tento typ pramenů upozornil.⁷ Obecnější Boháčovy závěry o významu údajů z období předhusitských děkanátů, zvláště údajů o patronech kostelů, rozpracovala Z. Hledíková ve studii, kde již analyzovala konkrétní údaje vztahující se k 12 západočeským a středočeským děkanátům, a na tomto základě s pokusila o sociální charakteristiku patronů (král, šlechta, kláštery, měšťané); autorka se zabývala i profily farářů – hlavně důvody změn prebend (úmrtí, výměny prebend, jiné důvody) ve sledované oblasti.⁸ Na metodický postup Z. Hledíkové navázala J. Kindlová, která

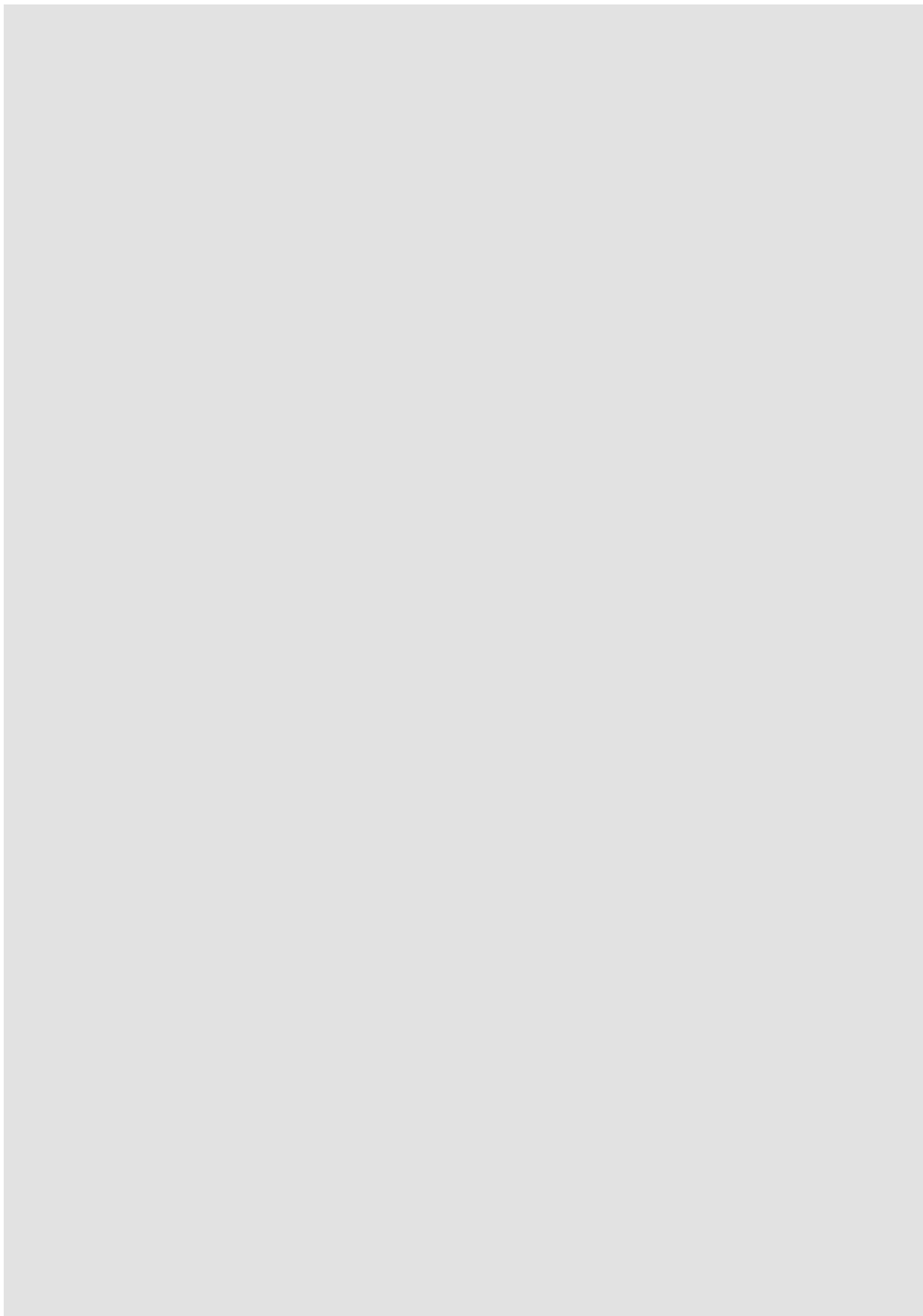
kostelu, nadace na zřízení oltáře či ustavení další duchovní funkce v kostela po kontrole generálním vikářem a schválením jejího přijetí byla zapsána obvykle v podobě, kterou donátor předložil generálnímu vikáři do tzv. libri erectionum (knih erekčních) opět s cílem zachovat paměť o této donaci. Zápisy o donacích jsou opět především zdrojem informací o majitelích místa. Registry papežských desátků mají odlišný charakter. Nejsou vedeny podle přesných kancelářských norem, neboť zřejmě sloužily jen k okamžité evidenci kolektorem (osoba pověřená arcibiskupem vybíráním papežského desátku) odevzdaných vybraných papežských desátků v arcibiskupské kanceláři a neměly charakter písemnosti určené pro trvalé uchování dokladu o této události. V dalším výkladu o kosteleckém děkanátu je základní metodou vzájemné doplnění údajů z těchto tří typů pramenů.

⁵ Údaje o literatuře zabývající se jednotlivými předhusitskými děkanáty uvádím zde podrobněji, neboť tomuto typu literatury a metodice zpracování této problematiky nebyla zatím věnována soustavnější pozornost.

⁶ Josef KURKA, Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská, Praha 1914.

⁷ Např. v pracích Zdeněk BOHÁČ, K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách, HG 17, 1978, s. 3–68; TÝŽ, K problematice studia feudální pozemkové držby v předhusitských Čechách, HG 18, 1979, s. 5–30.

⁸ Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách, FHB 7, 1984, s. 43–99.

se snaží analýzou údajů ze tří středočeských děkanátů – slánského, rakovnického a ořešského – stručně zachytit údaje o jednotlivých farnostech a jejich farářích.⁹

Několik studií věnovaných problematice předhusitských děkanátů v severních Čechách vzniklo v souvislosti s projektem *Gotické umění a jeho historické souvislosti*. Autorem dvou studií je I. Michálek. Ve studii věnované ústeckému děkanátu se zabývá celkovou charakteristikou území děkanátu (podstatným znakem je to, že část území děkanátu se nachází v Sasku) a srovnáním jeho české a německé části. Velkou pozornost věnuje rovněž poloze kostelů v sídlištích, z níž se snaží zjistit dobu jejich vzniku a zabývá se též otázkou, která sídliště bez farních kostelů k jednotlivým farním kostelům mohla patřit.¹⁰ Ve své další studii se Michálek zabývá děkanátem jablonským (centrem bylo Jablonné v Podještědí), kde rovněž charakterizuje jeho území, všímá si stáří kostelů a zabývá se postavením místních farářů.¹¹ V některých směrech je blízká studii Michálkově o jablonském děkanátu studie V. Vaňka zaměřující se na využití zpráv z doby existence lipského děkanátu (centrum Česká Lípa) na určení architektury kostelů; autor dochází k jistě správnému závěru, že samotné písemné prameny k řešení této otázky nestačí, ale je nutná konfrontace písemných pramenů s architektonickým rozbohem staveb.¹² Závěrečnou prací ze severočeské serie je studie T. Dvořáka, zabývajícího se postavením farního kléru v kameneckém děkanátu. Autor sleduje především obsazování far v děkanátu na základě zpráv z konfirmačních knih a analyzuje příčiny změn.¹³

Beze sporu vrchol studia děkanátní problematiky zaměřený především na poznání situace jednotlivých farností představuje rozsáhlá práce Z. Boháče k topografii pražského archidiakonátu, která je součástí projektu Topografického slovníku k církevním dějinám předhusitských Čech. Podle promyšleného předem stanoveného desetibodového schématu (jednotlivé body jsou označeny písmeny a pod nimi v textu na základě pramenů charakterizovány), stejného pro všechny farnosti, je proveden schematický popis všech téměř pěti set far, kaplí, klášterů a dalších církevních institucí

⁹ Jana KINDLOVÁ, Venkovské duchovenstvo předhusitských Čech, AUC – Philosophica et Historica 1999, č. 2 (= Z pomocných věd historických 15), Praha 2003, s. 183–199.

¹⁰ Ivan MICHÁLEK, Ústecký děkanát v době předhusitské. Ústecký sborník historický 2001, s. 11–32.

¹¹ TÝŽ, Jablonský děkanát v době předhusitské a husitské. Ústecký sborník historický 2003/1, s. 13–52.

¹² Vojtěch VANĚK, Sakrální architektura děkanátu lipského v písemných pramenech doby předhusitské, Ústecký sborník historický 2001, s. 33–76.

¹³ Tomáš DVOŘÁK, Farní klérus v kameneckém děkanátu 1354–1436, Ústecký sborník historický 2004, s. 49–90.

z předhusitské doby v tomto archidiakonátu. Jedná se však o dílo slovníkové a rozbor výpovědní hodnoty evidované pramenné materie nebyl jeho součástí.¹⁴

Ve svých studiích o problematice východočeských děkanátů se s předchozími autory shodují hlavně ve výchozí pramenné základně, ale ve způsobu zpracování se částečně odlišují. Práce jsou zaměřeny jednak k řešení otázek z oblasti církevní správy (zde jde především o přesné vymezení území děkanátu, obvykle hypotetický pokus o vysvětlení jeho vzniku, zjištění jednotlivých děkanů a zachycení jejich činnosti, s tím, že autor si je vědom, že zde dosáhnout úplnosti je téměř nemožné, na rozdíl od předchozích prací zde není větší pozornost věnována dějinám jednotlivých farností); dále se zaměřují na zjištění údajů osvětlujících širší rámec (první zprávy o jednotlivých místech v pramenech souvisejících s činností děkanátu, změny patronátu, změny šlechtického vlastnictví, zabírání majetků nižší šlechty majiteli větších šlechtických panství, charakteristika kostelů jako význačných krajínotvorných prvků již v době existence děkanátu a jejich změny až do současnosti).¹⁵

Kostelecký děkanát – územní struktura a postavení ve východočeské církevní správě

Ve východních Čechách byla církevní správa reprezentována hradeckým archidiakonátem doloženým poprvé v roce 1167, kdy se připomíná zdejší archidiakon jako svědek na listině pro litomyšlské premonstráty.¹⁶ Hradecký archidiakonát se dělil na 12 děkanátů, jejichž sídly byla především významná města vzniklá v době vrcholné kolonizace (královská města Hradec Králové, Chrudim, Polička, Vysoké Mýto, Kladsko, Nový Bydžov – zakládán jako královské město, kde děkanát navázal na starší tradici kostela ve Starém Bydžově) a dále význačná poddanská města (Lanškroun, Broumov, Jičín). Pouze ve dvou případech se sídly východočeských děkanátů stala méně význačná poddanská města (Dobruška a Kostelec nad Orlicí). Vzhledem k tomu, že obě místa jsou na území, kde končilo starší raně kolonizační osídlení a odkud pokračovala potom do podhorských oblastí Orlických hor vrcholná kolonizace, lze hypoteticky uvažovat o tom, že kostely v těchto místech hrály důle-

¹⁴ Zdeněk BOHÁČ, Topografický slovník k církevním dějinám předhusitských Čech. Pražský archidiakonát, Praha 2001.

¹⁵ František MUSIL, Z dějin lanškrounského děkanátu, in: Lanškrounsko. Vlastivědný sborník městského muzea Lanškroun 7, 2009, s. 2–5; TÝŽ, Z dějin broumovského děkanátu, in: Krkonoše – Podkrkonoší. Vlastivědný sborník 20, 2012 s. 317–331; TÝŽ, Sídelní a geografický aspekt (jako pozn. 2).

¹⁶ Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae I, ed. G. FRIEDRICH, Pragae 1904–1907, s. 412, č. 399.

žitou roli při vytváření církevní organizace nově osídlovaných území a proto tato místa byla zvolena i za sídla děkanátu pro přilehlou oblast. V případě Kostelce nad Orlicí o významu zdejšího kostela svědčí i samotné toponymum.¹⁷

Hlavním pramenem k poznání topografie nejen kosteleckého děkanátu, ale všech děkanátů patřících do pražské arcidiecéze (s výjimkou děkanátů chrudimského, mýtského, poličského a lanškrounského, které v roce 1344 připadly k diecézi litomyšlské), jsou registry vybraných papežských desátků, v jednotlivých děkanátech řazené podle farností. Tyto prameny vznikly v souvislosti s činností kolektorů, kteří byli pověřeni vybíráním papežských desátků a jejich odváděním (arci)biskupství.¹⁸ Poznáváme z nich příslušnost jednotlivých far k děkanátům a výši desátku placenou z jednotlivých farností, z níž lze odvodit určité závěry o ekonomickém postavení farností. Jiné údaje zde však nenalezneme. Pohled do vnitřního života jednotlivých farností (nejstarší zprávy o existenci fary, změny v jejím obsazení, nadace, patroni farností) nám nabízejí další prameny, především již zmíněné knihy konfirmační a knihy erekční.

Na základě srovnání údajů jednotlivých zachovalých rukopisů registrů papežských desátků a údajů knih konfirmačních a knih erekčních se pokusil poprvé vytvořit úplný přehled farností v jednotlivých děkanátech František Palacký.¹⁹ V popisu kosteleckého děkanátu se objevilo u Palackého několik nepřesností, když ztotožnil lokalitu *Honicz* s Hejnicemi (ve skutečnosti se jedná o zkomolenou Hemži), kde fara nikdy nebyla, anebo lokalitu *Skownicz* se Skrovnici, kde rovněž fara nebyla (ve skutečnosti jde o Skořenice, které uvádí potom Palacký jako farnost nezachycenou v seznamech desátků). Rovněž nejsou přesně interpretovány názvy *Orlicz* a *Orlik*, vztahující se ke Klášterci nad Orlicí. *Orlicz* je interpretována jako Vrchní Orlice na

¹⁷ Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách II (Ch – L)*, Praha 1949, s. 324.

¹⁸ Tyto registry hlavně z 2. poloviny 14. století jsou zachovány v několika rukopisných kodexech uložených v archivu Metropolitní kapituly pražské (dnes součást Archivu Pražského hradu). Nejstarší, ale neúplný seznam je z roku 1352 (z východních Čech je v něm zachován jen registr desátků z hradeckého děkanátu). Podrobný seznam obsahující i nejstarší údaje z kosteleckého děkanátu (srov. obr. č. 2) pochází z roku 1369 a je součástí kodexu označeného sign. cod V/3, údaj o kosteleckém děkanátu je na fol. 27^f. Význam tohoto pramene pro poznání zvláště regionálních církevních dějin ocenil již Bohuslav BALBÍN a jeden ze zachovalých rukopisů (z roku 1384) vydal tiskem, žel s řadou nepřesností – Bohuslaus BALBINUS, *Miscellanea historica regni Bohemiae. Liber V. Parochialis et Sacerdotalis*, Pragae 1683, s. 9–37, kostelecký děkanát je zachycen na s. 36. Skutečně vědeckou edicí těchto registrů papežských desátků na základě srovnání všech dochovaných registrů z Archivu Metropolitní kapituly pražské provedl Wácslaw Wladiwoj TOMEK, *Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diocezi pražské*, Praha 1873, kostelecký děkanát s. 96–97.

¹⁹ František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I*, Praha 1904 (6. vydání), s. 428–440, kostelecký děkanát s. 439.

Divoké Orlici, která však vznikla až v 16. století,²⁰ a *Orlík* jako Orlík u Brandýsa nad Orlicí, kde byl hrad, nikoli církevní stavba.²¹ Podrobněji se pak popisem kosteleckého děkanátu zabýval Josef Kurka.²² Opravil některé starší nesprávné interpretace jednotlivých farností (Hemže, Skořenice, Klášterec nad Orlicí), uvádí některé údaje o dosazování farářů (neúplně a bez citace pramenů) a patrony jednotlivých kostelů. Nejnověji se stručně přehledem farností z kosteleckého děkanátu, které jsou na území

²⁰ K tomu srov. Jaroslav ŠŮLA, Počátky osídlení horního toku Divoké Orlice. Část 1, in: Panorama. Z přírody, historie i současnosti Orlických hor a Podhůří 8, 2000, s. 3–31, zde s. 10–11 a pozn. 33–36 na s. 25.

²¹ K tomu srov. František MUSIL, Hrady, tvrze a zámky okresu Ústí nad Orlicí, Ústí nad Orlicí 1995, s. 76. Navíc toto místo nad levým břehem Tiché Orlice nikdy do kosteleckého děkanátu nepatřilo.

²² J. KURKA, Archidiakonáty (jako pozn. 6), kostelecký děkanát s. 561–585.

dnešního okresu Rychnov nad Kněžnou, zabývá Jaroslav Šůla.²³ Hlavní pozornost v této studii je však věnována až vývoji od raného novověku.

Analýzou uvedených pramenů a literatury k vlastní církevně správní činnosti kosteleckého děkanátu lze získat jen velmi málo údajů. Především prakticky neřešitelnou je otázka, **kde hledat kostel, který dal Kostelci dnešní jméno** a předurčil jeho význam v církevní správě Podorlicka. Jak totiž ukazují nejnovější archeologické výzkumy, původní osada (zda jménem Kostelec není jasné), existující od 10.–11. století, nebyla na území dnešního historického jádra města, ale severně až severovýchodně odtud v poloze „Cihelna“. Teprve někdy od poloviny 13. století došlo k postupnému přesunu této osady a jejího obyvatelstva do míst dnešního centra města. Zda onen významný kostel stával zřejmě jako dřevěná stavba již v původní osadě, která před vrcholnou kolonizací byla určitou sídelní výspou na východě Hradecka, či vznikl až v souvislosti s výstavbou nového sídliště někdy ve 2. polovině 13. století v dnešním centru města, zůstává otevřenou a de facto neřešitelnou otázkou, neboť celý areál původní osady byl již zlikvidován činností cihelny. Fakt, že Kostelec byl sídlem děkanátu, v souvislosti s názorem starší české historiografie o nutné návaznosti děkanátu na starší župu²⁴ vedl k hledání hradiště a jeho pozůstatků v Kostelci nad Orlicí, které ve skutečnosti nikdy neexistovalo.²⁵ Jisté je, že ke kostelu v centru města se vztahuje údaj Zbraslavské kroniky z roku 1316 o opevněném kostele. Z tohoto údaje je jasné, že šlo již o zděnou stavbu a bereme-li v úvahu konzervativnost v umístění církevních staveb i to, že v roce 1316 šlo zřejmě o pevnostní stavbu, potom je možno hypoteticky předpokládat, že tato stavba byla v místech dnešního kostela sv. Jiří, stojícího v dominantní poloze na okraji svahu k Divoké Orlici, v místech vhodných k obraně. Dnešní barokní podoba kostela však pochází až z let 1769–1773. Několik stavebních detailů naznačuje použití staršího zdiva v severní části kostela, ale nedovoluje přesné časové zařazení, podobně jako druhotně použité opukové a pískovcové kvádříky v západní části lodi, které mohou patřit zlomu 12. a 13. století stejně jako 14. století.²⁶

²³ Jaroslav ŠŮLA, Církevně správní vývoj na území dnešního římskokatolického vikariátu Rychnov nad Kněžnou od nejstarších dob po dnešek, in: *Acta Universitatis Reginaehradecensis – Facultas pedagogica, Humanistika I*, Hradec Králové 2008, s. 195–241, problematika děkanátů s. 195–201.

²⁴ K tomu srov. F. PALACKÝ, *Dějiny I* (jako pozn. 19), s. 342–348.

²⁵ Přesunem sídlišť na území dnešního Kostelce a s tím související otázkou místa nejstaršího kosteleckého kostela, stejně tak jako názory spojujícími kostelecký děkanát s nějakým starším hradištěm, se v této studii nechci podrobněji zabývat, neboť náležitá pozornost je těmto otázkám věnována v publikaci *Kostelec nad Orlicí v zrcadle času* (v tisku, vyjde v lednu 2015).

²⁶ Zpráva o kosteleckém kostele ve Zbraslavské kronice in: *Prameny dějin českých – Fontes rerum Bohemicarum IV*, ed. J. EMLER, Pragae 1884, s. 229. K barokní podobě kostela Emanuel

Podobně jako chybějí údaje o původní podobě a poloze kostela, který byl hlavním chrámem děkanátu, nemáme k dispozici zprávy nejen o tom, kdy se děkanát zformoval, ale i o konkrétní církevně správní činnosti kosteleckých děkanů. Neznáme ani zdaleka jména všech děkanů. Na základě skromných údajů pramenů můžeme uvést jen následující poznatky z dějin samotného děkanátu jako složky církevní správy. **Počátky děkanátu** můžeme pouze hypoteticky klást někdy na přelom 13. a 14. století – do doby, kdy probíhala intenzivní vrcholná kolonizace Podorlicka. První zpráva o kosteleckém děkanovi (žel beze jména) pochází však až z roku 1354, kdy se účastnil uvádění nového faráře ke kostelu v Rybné nad Zdobnicí.²⁷ Tato činnost děkanů se zvláště v 50. a 60. letech 14. století vícekrát opakovala, ale většinou bez uvedení jména děkana. Výjimkou je jen údaj z roku 1361, kdy nového faráře v Brandýse nad Orlicí, Mikuláše z Bílého Újezda, uváděl Mikuláš, děkan kostelecký, samozřejmě odlišný od uváděného faráře.²⁸ V roce 1384 se objevuje nejasná zmínka o děkanovi (opět beze jména) v souvislosti s vybíráním desátku z fary v Brandýse nad Orlicí. Na základě toho se J. Kurka domnívá, že tehdy byl brandýský farář i děkanem, prokazatelný důkaz však chybí, stejně jako u dalšího Kurkova názoru, který za děkana považuje faráře Mikuláše, který zemřel v Brandýse v roce 1390.²⁹ V několika případech v souvislosti s prezentací nového faráře se dozvídáme, který farář přítomný při obřadu funkci děkana vykonával, ale většinou bez uvedení jména. Tak v roce 1391 (12. srpna) se účastnil uvedení faráře ve Vamberku kostelecký děkan, který byl farářem v Týništi nad Orlicí, týž hodnostář se v roce 1392 (15. května) účastnil uvedení faráře v Liberku a v roce 1394 faráře v Pěčíně (19. února).³⁰ Vzhledem k tomu, že v roce 1390 (2. července) se připomíná v Týništi farář Šebek, který tehdy chtěl výměnou s farářem Buškem odejít do Skuhrova, ale výměna se nakonec neuskutečnila, a v Týništi v roce 1398 zemřel farář Šebastián, který je zřejmě totožný s oním Šebkem z roku 1390, lze tedy předpokládat, že jde o prvního a snad i jediného kosteleckého děkana, u něhož známe jméno i faru, kde působil.³¹ J. Kurka jako dalšího děkana

POCHE a kol., Umělecké památky Čech II, Praha 1978, s. 111–112. Za informaci o stavebních prvcích ze starší stavby v dnešním kostele děkuji ing. Jiřímu Slavíkovi.

²⁷ Liber primus confirmationum ab anno 1354 usque ad a. 1362, ed. F. A. TINGL, Pragae 1867 (dále LC Ia), s. 19.

²⁸ LC Ia (jako pozn. 27), s. 160.

²⁹ W. W. TOMEK, Registra (jako pozn. 18), s. 97 (fara Brandýs), J. KURKA, Archidiakonáty (jako pozn. 6), s. 561, Liber quintus confirmationum ab anno 1390 usque ad 1399, ed. F. A. TINGL, Pragae 1865 (dále LC V), s. 35.

³⁰ LC V (jako pozn. 29), s. 86, 124 (Liberk zde uváděn pod starším názvem Richemberk) a 182.

³¹ Tamtéž, s. 16, 35, 309.

uvádí Haška, který měl být farářem v Častolovicích, doložen účastí při uvádění farářů v letech 1407 a 1415, a zemřel snad před rokem 1436 v Častolovicích.³² V pramenech však při uvádění faráře v roce 1407 (12. ledna) ve Skořenicích a v roce 1415 (17. dubna) v Orlici (u Letohradu) se připomíná vždy jen častolovický farář; k roku 1436 se sice uvádí, že v Častolovicích zemřel farář Hašek, však beze zmínky o děkanském úřadu.³³ Můžeme tedy jméno děkana Haška a jeho spojení s farní prebendou v Častolovicích považovat za sporné. Další údaje o kosteleckých děkanech nemáme.

Z hlediska historicko-geografického bádání je nutno považovat za důležitý fakt to, že prameny vztahující se ke kosteleckému děkanátu (ale i k řadě dalších) více poznatků než k samotné činnosti děkanátu přinášejí k historicko-geografické problematice. V případě kosteleckého děkanátu na základě zmíněných pramenů, hlavně seznamů souvisejících s výběrem papežských desátků, můžeme poměrně přesně stanovit **geografický rozsah kosteleckého děkanátu**, který tvořilo 36 farností (jestliže počítáme Běstovice a Choceň jako dvě farnosti). Jedná se o následující farnosti, které dále vyjmenováváme nikoli v pořadí uvedeném v seznamu papežských desátků, ale s ohledem na geografické poměry. U jednotlivých far je poznamenáno, kdy a v jaké souvislosti je fara poprvé doložena, případně, že jde i o první zprávu o daném sídlišti vůbec, a dále kdo byli její patroni. Pokud je za názvem farnosti uveden letopočet 1384, znamená to, že fara není uvedena v registru papežských desátků z roku 1369, ale až v registru z roku 1384, pokud je tam uvedena zkratka RN, znamená to, že daná fara není uvedena v registrech vůbec a její existence je doložena jinými prameny, hlavně knihami konfirmačními a knihami erekčními. Výčet vychází od nejzápadnější části děkanátu, od Týniště nad Orlicí v oblasti soutoku Tiché a Divoké Orlice, a pokračuje k východu lokalitami v pravobřežním povodí Tiché Orlice až k nejvýchodnějšímu Mladkovu, odkud přechází do levo- i pravobřežního povodí Divoké Orlice a pokračuje k západu k Častolovicím, kde se opět přibližuje oblasti na soutoku obou Orlic. Jedná se o následující doložené fary:

Týniště nad Orlicí – fara je doložena poprvé v roce 1361, kdy tehdejší farář Petr přijímal nadání od patronátních pánů, Sezemy a Mutiny z Dobrušky; výjimečně je doloženo i patrocinium kostela – stejné jako dnes – sv. Mikuláš. Současně jde o nejstarší zmínku o místě.³⁴ V další zprávě o farnosti z roku 1390 je uváděn jako

³² J. KURKA, Archidiakonáty (jako pozn. 6), s. 561.

³³ K tomu srov. Liber confirmationum sextus ab anno 1399 usque ad a. 1410, ed. J. EMLER, Pragae 1883 (dále LC VI) s. 197; Liber confirmationum septimus ab anno 1410 usque ad a. 1419, ed. J. EMLER, Pragae 1886 (dále LC VII), s. 154; Liber confirmationum octavus, nonus et decimus ab anno 1421 usque ad a. 1436, ed. J. EMLER, Pragae 1889 (dále LC VIII–X), s. 260.

³⁴ Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculi XIV et XV I (1358–1376), ed. C. BO-ROVÝ, Pragae 1875 (dále LE I), s. 29.

patron již Půta (nejstarší) z Častolovic a v roce 1397 Půta (mladší) z Častolovic.³⁵ V roce 1430 je doložen jako patron Půta nejmladší z Častolovic.³⁶

Šachov – fara je doložena poprvé v roce 1366, kdy po rezignaci faráře Matyáše byl do Šachova uveden kněz Jan z Hradce. Patronem byl tehdy blíže neznámý Matyáš *de Trencz*,³⁷ v letech 1379–1389 byl patronem kostela Půta (nejstarší) z Častolovic³⁸ a v roce 1414 Matěj House z Hrádku neboli Boru.³⁹

Skořenice – nesprávně u Tomka *Skownicz*, fara je poprvé doložena zápisem v desátkovém rejstříku z roku 1369 (nejstarší doklad místa), ale konkrétní údaj o místním faráři pochází až z roku 1373, kdy se připomíná farář Mařík, v jehož blíže nespecifikované záležitosti vystupuje jako svědek Mladota, zřejmě totožný s dále zmíněným Mladotou ze Skořenic.⁴⁰ V roce 1376 jsou při uvádění faráře Vojslava jako patroni kostela doloženi Mladota ze Skořenic a Koldic z Kozí,⁴¹ v roce 1398 se v souvislosti s nadací kostela uvádějí jako patroni Čeněk ze Skořenic a Jan Krušina z Lichtenburka, poručník sirotků po Janu Pyknovi,⁴² a v letech 1406–1408 je několikrát jako patron kostela doložen syn Jana Pykny, Zikmund Pykna z Lichtenburka.⁴³

Běstovice s filiálkou v Chocni (RN) – první údaj o faře, v němž je výslovně uvedeno, že jde o faru s filiálkou v Chocni, je až z roku 1390, kdy po smrti faráře Jana byl na zdejší faru uveden farář opět jménem Jan, působící předtím v Písečné. Patronem hlavního kostela i filiálky byl tehdy Jan z Nového Hradu a Lichtenburka (= Jan Pykna).⁴⁴ Údaj o bestovické faře a její filiálce v Chocni se uvádí ještě v roce

³⁵ LC V (jako pozn. 29), s. 16, 309.

³⁶ LC VIII–X (jako pozn. 33), s. 159.

³⁷ *Libri primi confirmationum pars altera ab anno 1363 usque ad a. 1369*, ed. J. EMLER, Prague 1874 (dále LC Ib), s. 71–72.

³⁸ *Libri confirmationum tertius et quartus ab anno 1373 usque ad a. 1390*, ed. J. EMLER, Prague 1870 (dále LC III–IV), s. 113, 211.

³⁹ LC VII (jako pozn. 33), s. 107.

⁴⁰ *Soudní akta konsistoře pražské / Acta iudiciaria consistorii Pragensis I (1373–1379)*, ed. F. TADRA, Praha 1893 (dále SA I), s. 63, č. 338.

⁴¹ LC III–IV (jako pozn. 38), s. 57.

⁴² LE XII, fol. 195 (Archiv Pražského hradu, fond Archiv metropolitní kapituly pražské; cit. dle Antonín PROFOUS – Jan SVOBODA, *Místní jména v Čechách IV (S–Ž)*, Praha 1957, s. 77).

⁴³ LC VII (jako pozn. 33), s. 193, 197, 219, 239–240.

⁴⁴ LC V (jako pozn. 29), s. 23. Oním Novým Hradem byl zřejmě jeden z choceňských hradů a sice ten v poloze Zítkov. K Zítkovu srov. Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 629.

1401 a 1402 v souvislosti se sporem o obsazení této fary – šlo o to, že Jan Krušina z Lichtenburka, poručník sirotků po Zikmundu Pyknovi z Lichtenburka, navrhoval podle Zikmundova přání na faru kněze Matyáše z Prahy, zatímco držitel druhé části Chocně Mikeš z Potštejna a Žampachu navrhoval jako faráře svého kaplana Václava z filiálky v Chocni. Spor byl nakonec rozhodnut v roce 1402 ve prospěch kandidáta podporovaného Janem Krušinou.⁴⁵

Uvedené údaje o Běstovicích jako farním kostele pro Choceň zřejmě odrážejí církevně-právní vztah někdy z počátku 13.století a pro dobu kolem roku 1400 je považujeme za anachronismus, neboť již v průběhu 14. století, jak bude doloženo dále v pojednání o choceňské faře, figurovala tato farnost jako samostatný subjekt. Otázkou je, zda zdůraznění této vazby v pozdním dokumentu nesouviselo se sporem o patronát v Chocni mezi dvěma držiteli rozděleného panství.

Choceň – nejstarší dějiny této farnosti, jak uvedeno výše, těsně souvisejí s dějinami farnosti v Běstovicích. S růstem významu Chocně vzrůstal i význam zdejší filiálky a proto se již od roku 1356⁴⁶ připomínají choceňští, nikoli běstovičtí faráři. Tak v roce 1366 při uvádění faráře Velislava se mluví o uvedení na faru v Chocni pod patronátem Jana Pykny z Lichtenburka, o Běstovicích již není zmínka.⁴⁷ Podobně je to i v roce 1376, kdy je patronem kostela v Chocni zmíněný Jan Pykna se svými synovci Janem mladším a Vaňkem řečeným též Arnošt, totéž je i v roce 1377 a 1380.⁴⁸ Rovněž v registru z roku 1369 je fara uvedena již jako Choceň.

S ohledem na tento stav považujeme v analýze farností kosteleckého děkanátu Choceň za samostatnou faru a výše uvedený údaj o Chocni jako filiálce Běstovic pokládáme, jak bylo již zmíněno, za určitý anachronismus, který odrážel stav někdy z 1. poloviny 13. století, kdy v Běstovicích jako v sídlišti na okraji starého sídelního území vznikla fara, k jejímž počátkům, žel, chybí veškeré údaje. V území, které patřilo k této farnosti, se postupně vyvíjela jako význačnější sídliště Choceň, jejíž počátky pravděpodobně souvisejí s kolonizační činností družiníků Kojaty Hrabišice po roce 1227 a která se postupně stávala význačnější než starší Běstovice.⁴⁹ Proto zde vznikl i nějaký kostel, ale zřejmě pro odpor běstovických farářů zde nemohla vzniknout

⁴⁵ LC VI (jako pozn. 33), s. 1, 30.

⁴⁶ V tomto roce se choceňský farář účastnil uvedení nového faráře v Hemžích – LC Ia (jako pozn. 27), s. 25.

⁴⁷ LC Ib (jako pozn. 37), s. 79.

⁴⁸ LC III–IV (jako pozn. 38), s. 48, 76, 128.

⁴⁹ K počátkům Chocně srov. František MUSIL, Osídlování Poorlicka v době předhusitské, Ústí nad Orlicí 2002, s. 109–113.

zpočátku samostatná fara, ale jen filiálka Běstovic,⁵⁰ která se však postupně, jak dokládají výše uvedené údaje, změnila již v průběhu 14. století v samostatnou faru.

Hemže – nesprávně uvádí Tomek *Honicz*. Fara je poprvé doložena v roce 1354, kdy sem byl uveden farář Jan, který si tehdy měnil místo se jménem neuvedeným farářem. Patron kostela v tomto zápisu není uveden.⁵¹ Patron Leon z Hemží se připomíná se až v roce 1356, kdy po abdikaci faráře Matyáše byl farářem ustanoven Jakub, bývalý vikář v Brandýse nad Orlicí.⁵² V roce 1379 byl patronem kostela již Jan (Ješek) Pykna z Lichtenburka a na Novém hradě⁵³ a v roce 1391 opět příslušník místní nižší šlechty, Václav z Hemží.⁵⁴ Farář Bedřich instalovaný v dubnu 1391 již v prosinci téhož roku zemřel a při instalaci nového faráře vystupuje jako patron kostela Půta (nejstarší) z Častolovic.⁵⁵

Brandýs nad Orlicí – první nepřímá zpráva o brandýské faře je z roku 1356, kdy Jakub, vikář z Brandýsa, se stal farářem v Hemžích, a první přímá zpráva o faře pochází z roku 1361, kdy si tehdejší brandýský farář Petr měnil prebendu s farářem Mikulášem z Bílého Újezda u Dobrušky. Patronem brandýského kostela byl v roce 1361 Jan z Boskovic.⁵⁶ I v dalších zápisech knih konfirmačních se připomínají jako patroni brandýského kostela páni z Boskovic.⁵⁷

České Libchavy – fara je poprvé doložena v roce 1360, kdy sem byl farářem z Dolních (Německých) Libchav uveden Petr z Dohalic (na místo zesnulého faráře Macka). Jako patroni kostela jsou uváděni Smil, purkrabí na Lanšperku a Petr řečený Hirs.⁵⁸ Tento údaj je také prvním dokladem o samotných Českých Libcha-

⁵⁰ Takové spory mezi staršími a novějšími sídlišti o kostel jsou doloženy v řadě případů – srov. František MUSIL – Ondřej FELCMAN, *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku do roku 1526*, s. 282–283.

⁵¹ LC Ia (jako pozn. 27), s. 19 (zde uvedeno rovněž pod zkomoleným názvem *Hemyss*).

⁵² Tamtéž, s. 23–24.

⁵³ LC III–IV (jako pozn. 38), s. 110.

⁵⁴ LC V (jako pozn. 29), s. 71–72.

⁵⁵ Tamtéž, s. 106. Tento výkon Půtova patronátu zřejmě souvisel se složitou majetkovou situací v Chocni, kdy Jan (Ješek) Pykna v roce 1388 formálně odkázal svůj majetek a své děti Půtovi (nejstaršímu) z Častolovic a Smilovi Holickému ze Šternberka, přičemž poručníkem těchto dětí se stal Jan Krušina z Lichtenburka. Půta zde tedy obhajoval práva majitelů Chocně Pyknů z Lichtenburka (August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého II*, Praha 1883, s. 250).

⁵⁶ LC Ia (jako pozn. 27), s. 25 a 160.

⁵⁷ V roce 1410 je jméno Jana z Boskovic v zápisu zkomoleno na *Bezconicz*.

⁵⁸ LC Ia (jako pozn. 27), s. 140. Pokud jde o jména patronů, je purkrabí Smil zřejmě totožný se Smilem z Brandýsa a Petr Hirs je zřejmě zkomoleninou jména Petr Hrb, který je doložen jako

vách.⁵⁹ Petr Hrb ze Žamberka (zřejmě v roce 1360 zkomolený na Petra Hirse) se připomíná jako patron zdejšího kostela ještě v roce 1368⁶⁰ a 1371.⁶¹ V roce 1407 je doložen jako patron kostela Jindřich z Českých Libchav, pravděpodobně příslušník rodu z Brandýsa,⁶² Jindřich z Brandýsa, seděním na Sudslavi je doložen jako patron zdejšího kostela v roce 1415.⁶³

Dolní (dříve Německé) Libchavy – fara je doložena v roce 1355, kdy došlo ke směně far mezi Petrem, farářem z Německých Libchav, a farářem Volfem z blíže nejasné lokality *Sambr* (snad Zámorsk?) v litomyšlské diecézi (nejstarší doklad místa).⁶⁴ Patron kostela, Smil z Brandýsa, je uveden v roce 1363, kdy byl ke kostelu dosazen Martin, farář z Dolní Dobrouče.⁶⁵ V roce 1405 jsou patrony kostela blíže neznámí příslušníci nižší šlechty Petr řečený Slepka a Jan Cagl (titíž ještě v letech 1407, 1408 a 1414).⁶⁶ V roce 1418 se připomíná jako patron kostela již jen Jan Cagl.⁶⁷

Hnátnice – fara je poprvé doložena v roce 1364, kdy sem byl uveden Matyáš z Kostelce (na místo zemřelého faráře Hodislava). Toto je i první zpráva o vsi. Patronem byl tehdy Čeněk z Poštejna.⁶⁸ Majitelé Žampachu z rodu Žampachů z Potštejna jsou uváděni jako patroni zdejšího kostela při všech dalších instalacích farářů.

patron kostela v Českých Libchavách v pozdějších zápisech (J. KURKA, Archidiakonáty (jako pozn. 6), s. 570).

⁵⁹ Jako rok první zprávy o Libchavách, zvláště Českých, bývá uváděn rok 1227. V tomto roce však je pouze doloženo, že kolonizace prováděná družiníky Kojaty Hrabšice dospěla k Libchavskému potoku, o sídlišti na tomto vodním toku však ještě není zmínka. K tomu srov. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae II*, ed. G. FRIEDRICH, Pragae 1912, s. 301, č. 303.

⁶⁰ LC Ib (jako pozn. 37), s. 107.

⁶¹ *Liber secundus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus. Ab anno 1369 usque 1373*, ed. F. A. TINGL, Pragae 1868 (dále LC II), s. 65.

⁶² LC VI (jako pozn. 33), s. 200. Jindřich z Českých Libchav je doložen již v roce 1400 nikoli ve vazbě na českolibchavský kostel, ale jako svědek na listině, kterou Tas z Boskovic založil oltář sv. Jakuba v brandýském kostele – *Libri erectionum VI 1397–1405*, ed. A. PODLAHA, Pragae 1927 (dále LE VI), s. 140, č. 77.

⁶³ LC VII (jako pozn. 33), s. 152–153.

⁶⁴ *Cancellaria Arnesti. Formelbuch des ersten Prager Erzbischofs Arnest von Pardubitz*, ed. F. TADRA, Wien 1880, s. 375.

⁶⁵ LC Ib (jako pozn. 37), s. 18–19.

⁶⁶ LC VI (jako pozn. 33), s. 168, 228, 245, LC VII (jako pozn. 33), s. 128.

⁶⁷ LC VII (jako pozn. 33), s. 268.

⁶⁸ LC Ib (jako pozn. 37), s. 47.

Písečná – fara je doložena poprvé v roce 1364, kdy farář z Písečné uváděl kněze ke kostelu v Hnátnici.⁶⁹ Je to i první zpráva o vsi. Prímá zpráva o faře a patronátu pochází až z roku 1367, kdy po smrti faráře Ondřeje byl ustanoven farářem Jan z Rychnova. Patronem kostela byl Čeněk z Potštejna. Majitelé Žampachu z rodu Žampachů z Potštejna jsou uváděni jako patroni zdejšího kostela při všech dalších instalacích farářů.

Lukavice (u Letohradu, 1384 uvedeno jako *Lukawec*) – fara je doložena poprvé v roce 1354, když po odstoupení faráře Petra byl ustanoven farářem Konrád Janův z Rychnova. Jako patroni kostela jsou tehdy uvedeni Bušek z Kyšperka a Petr z Lukavice.⁷⁰ Jde současně o první zprávu o vsi.⁷¹ V roce 1358 byli patrony kostela Bušek z Kyšperka a Heřman z Lukavice a při další instalaci v témže roce opět Bušek z Kyšperka a Heřman *de Rychmberk*.⁷² V roce 1370 byl patronem již jen Bušek z Kyšperka se synem Jenišem.⁷³ Další patroni pocházeli již z rodu Žampachů z Potštejna. V roce 1377 to byl Jan z Potštejna a Žampachu, který zasahoval do sporu o obsazení lukavické fary,⁷⁴ v roce 1396 a 1397 Mikuláš z Potštejna, řeč. Žampach,⁷⁵ v roce 1402 pán ze Žampachu, křestní jméno však neuvedeno (pravděpodobně Mikuláš),⁷⁶ a v roce 1411 opět Mikuláš.⁷⁷ Stojí za připomenutí, že tato fara byla i farou pro městečko Kyšperk (Letohrad), a to až do 17. století.

Orlice (část Letohradu, 1384) – fara je poprvé doložena roku 1361, kdy po smrti faráře Jordana byl na faru uveden Jan Bořuta z Třebešova, patronem kostela

⁶⁹ LC Ib (jako pozn. 37), s. 47.

⁷⁰ LC Ia (jako pozn. 27), s. 19; přídomek „z Kyšperka“ (*de Geyersberg*) byl odvozen nikoli od města Kyšperka, které vzniklo později, ale od hradu, jehož nepatrné zbytky jsou na návrší nad městem a k němuž náležela Lukavice jako farní místo.

⁷¹ Poněvadž v kosteleckém děkanátu jsou dvě Lukavice (u Letohradu a u Rychnova nad Kněžnou), a ani jedna z nich není v Registru z roku 1369, vznikají problémy, jak údaje pramenů přiřazovat. Uvedená charakteristika Lukavic ve vztahu k Registru papežských desátek (Lukavice, okr. RK – RN, Lukavice okr. UO) – 1384) vychází z A. PROFOUS, Místní jména II (jako pozn. 17), s. 693–694; J. KURKA, Archidiakonáty (jako pozn. 6), s. 97, naopak Lukawecz – 1384 spojuje s Lukavicí, okr. – RK.

⁷² LC Ia (jako pozn. 27), s. 30, 77 (přídomek Heřmanův je zřejmě zapsán nesprávně, rod z Rychmberka neměl s tímto místem nic společného, jedná se téměř jistě o Heřmana z Lukavice).

⁷³ LC II (jako pozn. 61), s. 30.

⁷⁴ SA I (jako pozn. 40), č. 237, s. 319.

⁷⁵ LC V (jako pozn. 29), s. 247, 294.

⁷⁶ LC VI (jako pozn. 33), s. 74.

⁷⁷ LC VII (jako pozn. 33), s. 17.

byl tehdy Ivan z Orlice.⁷⁸ Je to i první zmínka o vsi. Tento patron se připomíná ještě v roce 1366.⁷⁹ V roce 1406 byl patronem kostela Tvoch z Orlice, který získal Orlici od krále jako odúmrtí – nebyl tedy potomkem Ivanovým.⁸⁰ V roce 1415 byl patronem Mikuláš, kanovník vyšehradský z Orlice, snad potomek Tvochův.⁸¹

Mladkov (RN) – fara je doložena poprvé v roce 1354, když po faráři Janovi byl uveden nový farář Benedikt. Patronem kostela byl tehdy Bušek z Kyšperka, řečený ze Žampachu. Tento údaj je i první zprávou o Mladkově. Bušek z Kyšperka byl patronem ještě v roce 1360.⁸² V roce 1369 byl patronem kostela Bušek ze Žampachu

⁷⁸ LC Ia (jako pozn. 27), s. 150.

⁷⁹ LC Ib (jako pozn. 37), s. 79.

⁸⁰ LC VI (jako pozn. 33), s. 182 (nesprávně uvedeno jako Orlovice).

⁸¹ LC VII (jako pozn. 33), s. 154.

⁸² LC Ia (jako pozn. 27), s. 22, 117–118. Údaj, který uvádí Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách III (M – Ř)*, Praha 1951, s. 101 o existenci fary již v roce 1350 je chybný. Tam uvedený údaj se vztahuje k roku 1380.

a na Kyšperku.⁸³ V roce 1416 byl již Mladkov příslušenstvím žampašského panství a patronem byl Mikeš z Potštejna a na Žampachu.⁸⁴

V době existence kosteleckého děkanátu představoval Mladkov nejvýchodnější českou farnost. Tento fakt je nesmírně důležitý z hlediska historicko-geografického, neboť dokládá, že dnešní Králicko bylo tehdy ještě neosídlenou oblastí. Pokud by byly Králíky horním městem v této době, jak zdůrazňuje místní tradice, zajisté by zde byla i fara, která však v žádném dokumentu z doby existence děkanátu není uvedena.⁸⁵

Kláštorec nad Orlicí (RN, v pramenech z doby děkanátu nazýván *Orlycz*, *Orlík*) – zde je nejstarší již v roce 1295 písemně doložený kostel na území děka-

⁸³ LC II (jako pozn. 61), s. 7.

⁸⁴ LC VII (jako pozn. 33), s. 209.

⁸⁵ K tomu srov. František MUSIL, Ke vzniku Králík, in: Orlické hory a Podorlicko 7, 1994, s. 31–45.

nátu, s patrociniem Panny Marie a náležející řádu křižovníků s červeným srdcem (cyriaků).⁸⁶ To je i první písemná zmínka o dnešním Klášterci nad Orlicí. Kostel (patrocinium později změněno na sv. Kříž) byl nejen kostelem klášterním, ale i farním pro přilehlou ves, funkce farářů vykonávali příslušníci kláštera. Fara je doložena poprvé v roce 1364, když po smrti faráře Letka byl dosazen do úřadu jiný člen kláštera, Jakub. Církevní moc zde představoval, podobně jako při dalších instalacích farářů, představitel řádu, nikoli farář z okolí; představitel řádu vystupuje i jako patron kostela.⁸⁷ V listině z roku 1295 je klášter nazýván Orlice (*Orlycz*). Neuvedení v registru papežských desátek vyplývá zřejmě z toho, že desátek byl vybírán po linii řádové, nikoli biskupské. V roce 1396 při přijímání nadace je klášter označen jako Orlík. Donátorem byl tehdy Mikeš ze Žampachu a Potštejna i jménem svého zemřelého bratra Jana Žampacha (nadace se týkala platu z mlýna v Chocni). Toto je také údaj svědčící o patronátním vztahu Žampachů ke klášteru, který není doložen při uvádění farářů. Oba uvedené názvy (*Orlycz*, *Orlík*) vedly k tomu, že klášter byl zpočátku hledán na jiných místech než v dnešním Klášterci nad Orlicí – v Orlici u Letohradu a na samotě Orlík u Brandýsa nad Orlicí, a to v poloze nad levým břehem Tiché Orlice, tedy na území, které vůbec ke kosteleckému děkanátu nepatřilo.⁸⁸

Nekoř (1384) – fara je doložena poprvé v roce 1354, kdy se uvádění faráře v Mladkově účastnil i farář z Nekoře.⁸⁹ Je to i první zpráva o vsi. Patron Čeněk ze Žampachu je uveden poprvé v roce 1361 při uvádění faráře Tomáše Svatoňů z Nekoře. Při všech dalších prezentacích jsou patrony vždy majitelé žampašského panství.

Kunvald – zdejší fara je doložena poprvé v roce 1363, kdy kněze ke kostelu v Nekoři uváděl kunvaldský farář.⁹⁰ To je též první zpráva o tomto místě. Patron kostela Jan Svár z Kunvaldu je uveden poprvé v roce 1368 při instalaci kněze Václava ze Sudslavi. Tento kněz záhy zemřel, v roce 1369 při prezentaci kněze Matyáše z Mladkova se opět připomíná Jan Svár, ale s predikátem ze Žampachu.⁹¹ Další patroni nejsou známi. Kunvald se později stal příslušenstvím litického panství.

⁸⁶ Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II (1253–1310), ed. J. EMLER, Praeae 1882, s. 1201, č. 2751.

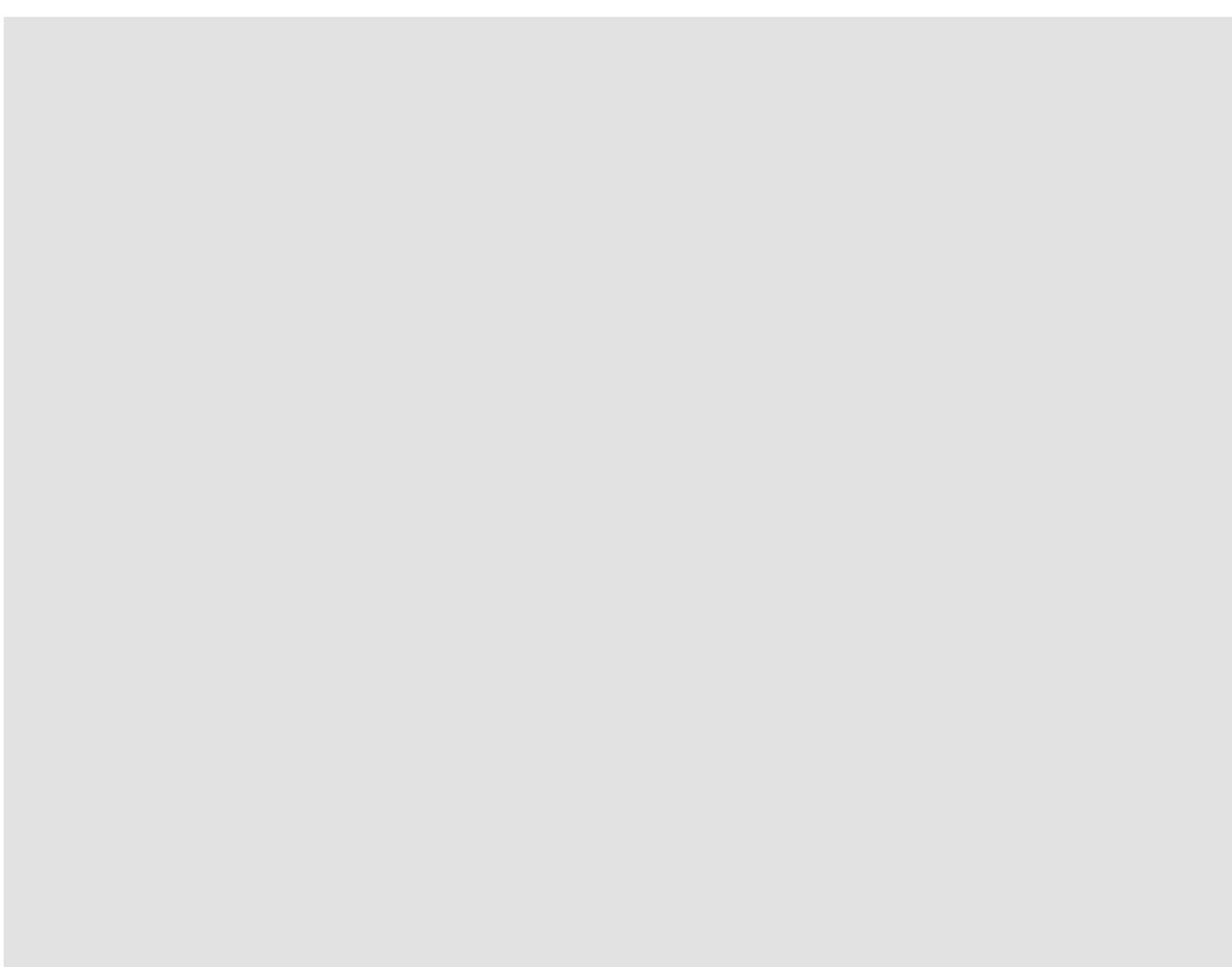
⁸⁷ LC Ib (jako pozn. 37), s. 43.

⁸⁸ K názvu v roce 1396 srov. Libri erectionum archidioecensis Pragensis saeculi XIV et XV IV (1390–1397), ed. C. BOROVIČ, Praeae 1883, s. 431, č. 596; podrobněji k problematice dějin kláštera a jeho lokalizace František MUSIL, Příspěvek k dějinám dvou Orlíků – kláštera a hradu, in: Zprávy z muzeí od Trstenické stezky č. 3, Litomyšl 1967, s. 26–31.

⁸⁹ LC Ia (jako pozn. 27), s. 22.

⁹⁰ LC Ib (jako pozn. 37), s. 11.

⁹¹ LC II (jako pozn. 61), s. 7.

Žamberk – fara doložena poprvé v roce 1361, kdy po smrti faráře Henzlina převzal faru farář Václav. Patronem kostela byl tehdy majitel Litic Jan (Pykna) z Lichtemburka.⁹² Držitelé Litic byli v Žamberku patrony i napříště.

Rybná nad Zdobnicí (původně Německá Rybná) – fara je doložena poprvé v roce 1354, kdy po smrti faráře Jindřicha byl ke zdejšímu kostelu uveden klerik Jan. Patronem kostela byl tehdy Čeněk z Potštejna, předek rodu Žampachů z Poštejna, a to v době, kdy ještě Žampach nevladl.⁹³ Toto je i první zpráva o vsi. Jako patron rybenského kostela je Čeněk z Potštejna doložen ještě v letech 1360, 1365 a 1375.⁹⁴

Slatina nad Zdobnicí – fara je doložena v roce 1359, kdy po zesnulém faráři Jindřichovi byl uveden na faru farář Držek z Rychnova. Patrony kostela tehdy byli

⁹² LC Ia (jako pozn. 27), s. 144.

⁹³ Tamtéž, s. 19.

⁹⁴ Tamtéž, s. 137; LC Ib (jako pozn. 37), s. 65; LC III–IV (jako pozn. 38), s. 65.

bratří Dětrich (Theodorich), Albert a Heřman z Rychnova. Zpráva o uvedení faráře v roce 1359 je i první písemnou zprávou o tomto místě.⁹⁵ Příslušníci rodu z Rychnova jsou uváděni jako patroni kostela i při všech dalších změnách farářů.

Pěčín – fara je doložena poprvé v roce 1355, kdy byl na faru místo faráře Martina, který se vzdal své prebendy, uveden farář Petr. Patronem kostela byl tehdy Dětrich (Theodorich) z Rychnova.⁹⁶ Při všech dalších instalacích farářů se připomínají jako patroni příslušníci rodu z Rychnova. Závažný je údaj z roku 1408, kdy je uveden jako patron Boček II. z Kunštátu a Poděbrad s výslovnou poznámkou, že jde o poručníka sirotků po Dětrichovi z Rychnova.⁹⁷

⁹⁵ LC Ia (jako pozn. 27), s. 86.

⁹⁶ Tamtéž, s. 20.

⁹⁷ LC VII (jako pozn. 33), s. 250.

Rokytnice v Orlických horách – fara je poprvé doložena záznamem v rejstříku z roku 1369, ale první konkrétní údaj o jejím obsazování pochází až z roku 1372, kdy na místo zesnulého faráře Kříže byl uveden Matyáš, farář z Rychnova nad Kněžnou. Patronem byl tehdy Dětrich (Theodorich) z Rychnova.⁹⁸ Příslušníci rodu z Rychnova vystupují jako patroni zdejšího kostela při všech dalších instalacích farářů do úřadu.

Nebeská Rybná (RN) – fara se připomíná poprvé v roce 1355, kdy sem byl uveden po smrti faráře Petra farář Petr Michalův ze Solnice. Patrony kostela tehdy byli Heřman, Oldřich a Dobiáš z Rychmberka.⁹⁹ Je to současně i první zpráva o vsi

⁹⁸ LC II (jako pozn. 61), s. 70.

⁹⁹ LC Ia (jako pozn. 27), s. 23.

(uváděna jen pod názvem Rybná). V roce 1375 byl patronem kostela Vznata ze Skuhrova,¹⁰⁰ 1390 Půta starší¹⁰¹ a 1402 Půta mladší z Častolovic,¹⁰² v roce 1414 Anna, kněžna osvětimská, vdova po Půtovi mladším z Častolovic.¹⁰³

Liberk (1384 pod starším názvem Rychmberk) – fara je doložena poprvé v roce 1355, kdy se zdejší farář účastnil uvádění nového faráře v Nebeské Rybné.¹⁰⁴ Patroni kostela Jan ze Skuhrova a Oldřich z Rychmberka jsou poprvé doloženi až v roce 1367. V roce 1377 byl patronem již jen Vznata ze Skuhrova,¹⁰⁵ v roce 1390 a 1392 Půta starší z Častolovic.¹⁰⁶ V roce 1419 vykonávala patronátní právo shora zmíněná Anna, kněžna osvětimská.¹⁰⁷

Uhřínov, též Velký Uhřínov, Uhřínov pod Deštnou (RN) – fara je poprvé doložena v roce 1354, kdy po smrti faráře Martina byl uveden na zdejší faru klerik Petr. Patronem kostela byl Jan řečený Ovčír z Žampachu.¹⁰⁸ Je to i první zpráva o vsi. Jan Ovčír byl patronem zdejšího kostela ještě v roce 1369.¹⁰⁹ V letech 1393 a 1395 se jako patron připomíná Půta mladší z Častolovic.¹¹⁰

Lukavice (u Rychnova nad Kněžnou, RN) – fara je doložena poprvé v roce 1364, kdy na místo zemřelého faráře Jakuba byl uveden Mauricius z Káranic. Je to i první zpráva o vsi. Patrony kostela tehdy byli Jan ze Skuhrova a Pešík z Uhřínova.¹¹¹ V roce 1392 byl patronem lukavického kostela Půta starší z Častolovic, v roce 1397 Půta mladší z Častolovic.¹¹² V roce 1419 vykonávala patronátní právo vdova po Půtovi mladším z Častolovic Anna, kněžna osvětimská.¹¹³

¹⁰⁰ LC III–IV (jako pozn. 38), s. 36.

¹⁰¹ LC V (jako pozn. 29), s. 25–26.

¹⁰² LC VI (jako pozn. 33), s. 66–67.

¹⁰³ LC VII (jako pozn. 33), s. 128.

¹⁰⁴ LC Ia (jako pozn. 27), s. 23.

¹⁰⁵ LC III–IV (jako pozn. 38), s. 83.

¹⁰⁶ LC V (jako pozn. 29), s. 48, 124.

¹⁰⁷ LC VII (jako pozn. 33), s. 288.

¹⁰⁸ LC Ia (jako pozn. 27), s. 22.

¹⁰⁹ LC II (jako pozn. 61), s. 16.

¹¹⁰ LC V (jako pozn. 29), s. 159, 183, 240.

¹¹¹ LC Ib (jako pozn. 37), s. 34.

¹¹² LC VI (jako pozn. 33), s. 125, 287.

¹¹³ LC VII (jako pozn. 33), 287.

Javornice (1384) – fara je doložena poprvé v roce 1359, když byl uveden po smrti faráře Zvěrzíka (Jiříka?) nový farář Bohuněk Treskovský. Patronem byl tehdy Čeněk Krušina z Lichtenburka.¹¹⁴ V roce 1364 a 1365 byl patronem Jan ze Skuhrova,¹¹⁵ v roce 1376 Vznata ze Skuhrova a Oldřich z Rychmberka (psáno špatně z Rychnova) a v roce 1383 Vznata ze Skuhova.¹¹⁶ Později, když Půta starší z Častolovic získal skuhrovské panství, zřejmě přešlo patronátní právo v Javornici na Půty z Častolovic, i když písemnými prameny to není doloženo.

Lično – fara je doložena poprvé v roce 1368, kdy po smrti faráře Jana byl dosazen Václav z Prachovic. Kostel měl tehdy několik patronů. Byla to Markéta, vdova po Hlaváčovi z Dubé, Hynek Hlaváč z Dubé a bratři Mikuláš a Bavor z Hoděčína.¹¹⁷ Další zpráva o patronech kostela je až z roku 1391, kdy je opět více podílníků patronátního práva. Byli to Hynek Hlaváč z Třebechovic a Dubé, Dětrich z Rychnova, Mikeš z Hoděčína a Rohovlád z Lična.¹¹⁸ V roce 1399 byli patrony kostela Mikeš z Hoděčína, Hynek z Veselé jinak z Lična, Rohovlád z Lična a Dětrich z Rychnova.¹¹⁹

Rychnov nad Kněžnou – písemně je doložen zdejší kostel poprvé v roce 1313, kdy byl vysvěcen.¹²⁰ Fara je výslovně doložena poprvé v roce 1356, když na ni byl uveden místo faráře Dominika, který se své prebendy vzdal, klerik Konrád. Patronem kostela byl tehdy Dětrich (Theodorich) z Rychnova.¹²¹ Dětrich z Rychnova, doložený jako patron kostela v roce 1398, byl pravděpodobně syn tohoto Dětricha.¹²² V roce 1402 vystupuje jako patron kostela Boček II. z Kunštátu a Poděbrad, a to z titulu poručníka synů Dětrichových.¹²³ Z nich je připomenut jako patron kostela

¹¹⁴ LC Ia (jako pozn. 27), s. 87. Uvedení patronátu Čenka Krušiny z Lichtenburka je pravděpodobně písařskou chybou. Tento rod zde v uvedené době neměl žádné majetky. Proto v dalším výkladu беру v úvahu až patrony od roku 1364.

¹¹⁵ LC Ib (jako pozn. 37), s. 48, 65.

¹¹⁶ LC III–IV (jako pozn. 38), s. 47, 152 (psáno chybně Janovice).

¹¹⁷ LC Ib (jako pozn. 37), s. 108–109.

¹¹⁸ LC V (jako pozn. 29), s. 102.

¹¹⁹ LC VI (jako pozn. 33), s. 14.

¹²⁰ K tomu srov. August SEDLÁČEK, Rychnov nad Kněžnou. Pokus dějepisný, Praha 1871, s. 6 (s odkazem na nalezenou ostatkovou autentiku).

¹²¹ LC Ia (jako pozn. 27), s. 21.

¹²² LC V (jako pozn. 29), s. 306–307.

¹²³ LC VI (jako pozn. 33), s. 64.

v roce 1413 a 1425 Heřman z Rychnova, v tomto roce ještě s Janem starším z Rychnova.¹²⁴

Vamberk – fara je doložena poprvé v roce 1360, kdy došlo k výměně prebend mezi faráři Václavem a Mikulášem tak, že Václav odešel z Bílého Újezda do Vamberka a Mikuláš z Vamberka do Bílého Újezda. Patronem kostela byl tehdy Čeněk z Potštejna.¹²⁵ V letech 1378, 1390 a 1391 se připomíná jako patron vamberského kostela Jan z Potštejna a na Žampachu¹²⁶ a v letech 1398, 1399, 1409 a 1410 Mikuláš (Mikeš) z Potštejna a na Žampachu.¹²⁷

Potštejn – fara, kostel s patrociniem sv. Vavřince a nově vybudovaná kaple na hradě jsou doloženy v roce 1360. Tehdy se připomíná potštejnský farář Vojslav, který získal od císaře Karla IV. pro sebe a své nástupce k potštejnskému kostelu sv. Vavřince jedno popluží za povinnost sloužit mši dvakrát týdně v nově vybudované hradní kapli.¹²⁸ Ve všech dalších záznamech o obsazování zdejší fary vystupují majitelé nebo zástavní držitelé potštejnského panství. Tak v roce figuruje jako patron potštejnského kostela Bolek, vévoda opolský,¹²⁹ a v roce 1414 královna Žofie, manželka Václava IV.¹³⁰

Sopotnice (1384) – první zmínka o faře je již v roce 1365, kdy při koupi litického panství Jindřichem III. z Lipé se ve výčtu příslušenství litického panství uvádí i patronát k faře v Sopotnici.¹³¹ Obsazování fary je však doloženo poprvé až v roce 1371, kdy byl po smrti předchozího faráře (jméno neuvedeno) byl na faru dosazen farář Bartoloměj z Bydžova. Patronem kostela byl tehdy Boček I. z Kunštátu a Poděbrad.¹³² Tento údaj je zajímavý tím, že poprvé dokládá vlastnictví Litic příslušníky rodu z Kunštátu a Poděbrad. Další údaje o patronech kostela se týkají jen příslušníků tohoto rodu a litického panství.

¹²⁴ LC VII (jako pozn. 33), s. 81; LC VIII–X (jako pozn. 33), s. 103–104.

¹²⁵ LC Ia (jako pozn. 27), s. 122.

¹²⁶ LC III–IV (jako pozn. 38), s. 88–89; LC V (jako pozn. 29), s. 23–24, 86.

¹²⁷ LC V (jako pozn. 29), s. 305; LC VI (jako pozn. 33), s. 7, 269; LC VII (jako pozn. 33), s. 9.

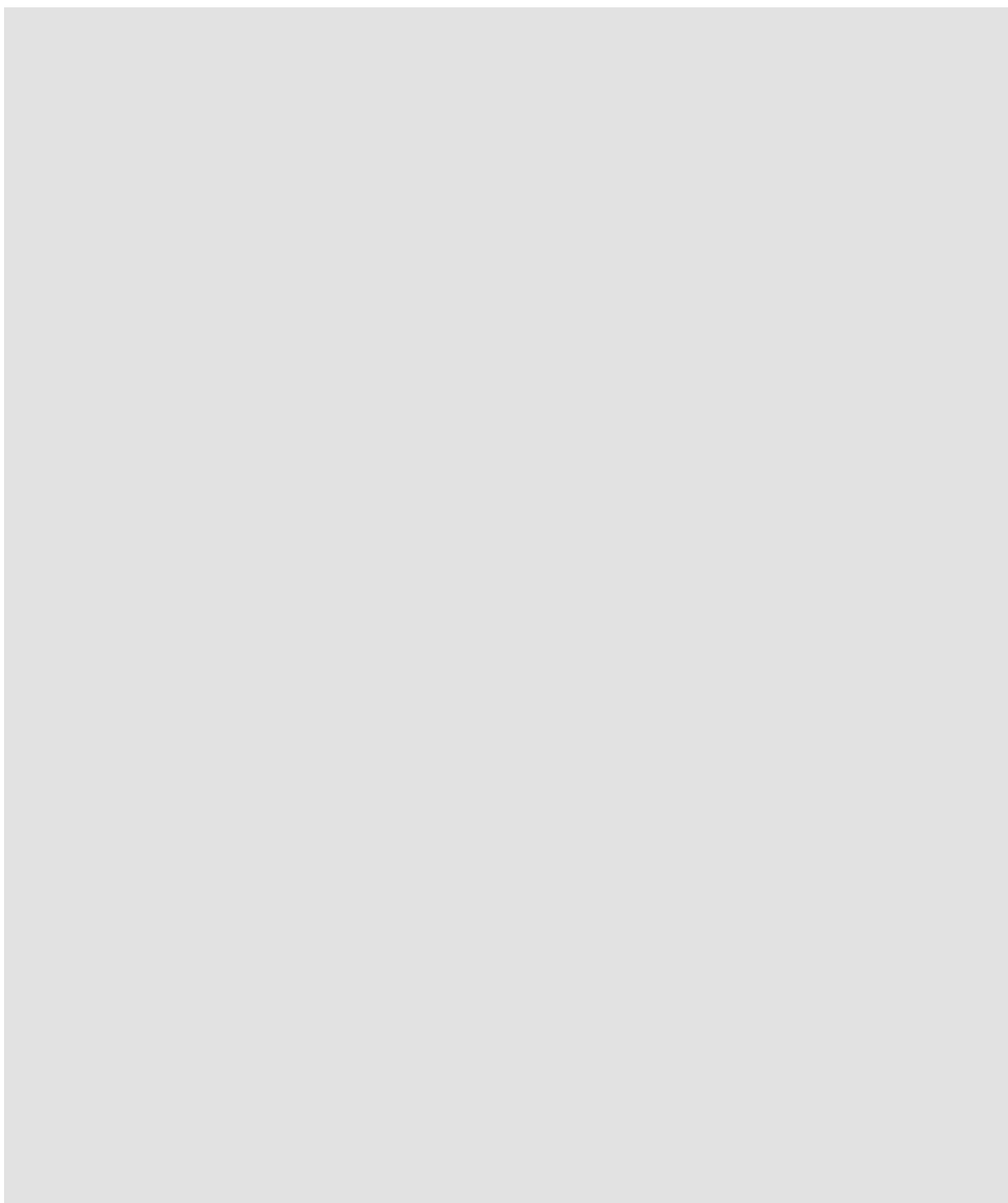
¹²⁸ LE I (jako pozn. 34), s. 21–22, č. 34. Polohu zmíněné kaple v hradním areálu dnes již nelze přesně určit.

¹²⁹ LC III–IV (jako pozn. 38), s. 57.

¹³⁰ LC VII (jako pozn. 33), s. 116.

¹³¹ K tomu srov. Archivum Coronae regni Bohemiae editio diplomatum phototypica – Archiv České koruny – edice faksimilií IV/4 (1364–1368), Praha 1988, č. 948.

¹³² LC II (jako pozn. 61), s. 92.

Chleny – fara je doložena poprvé v roce 1365, kdy byl uveden na faru po smrti faráře Blazia farář z Kostelce (jeho jméno neuvedeno). Patronem kostela byli tehdy bratři Diviš a Zbyněk z Chlen.¹³³ Údaje o dalších patronech chybějí, až v roce

¹³³ LC Ib (jako pozn. 37), s. 69.

1395 je jako patron doložen Půta (nejstarší) z Častolovic,¹³⁴ v roce 1399 Jan Krušina z Lichtenburka (jako poručník sirotků Jana Pykny z Lichtenburka)¹³⁵ a v roce 1411 Boček (II.) z Kunštátu a Poděbrad, děd krále Jiřího.¹³⁶

Sudslava (v registrech vedena jako *Sudyslaw* – toto toponymum, kterým ve středověku byla označována dnešní Sudslava, by mohlo vést k záměně se Sudislaví nad Orlicí, kde fara nikdy nebyla a která leží nad levým břehem Tiché Orlice, již ve vysokomýtském děkanátu, a rovněž je i ve středověku nazývána Sudislav) – fara je doložena již v roce 1349, kdy po smrti faráře Bohuňka na ni byl uveden farář Duchoň. Patrony kostela tehdy byli Bušek z Kyšperka a Jan ze Sudslavi.¹³⁷ Je to i první zpráva o vsi. V roce 1400 byl pravděpodobně patronem kostela na Sudslavi Petr Kolúch ze Žampachu na Sudslavi, který je doložen v tomto roce jako svědek na listině, již majitel Brandýsa, Tas z Boskovic, v brandýském kostele založil oltář sv. Jakuba.¹³⁸ Roku 1415 byl patronem sudslavského kostela Jindřich z Brandýsa na Sudslavi.¹³⁹

Kostelec nad Orlicí – fara je doložena poprvé v roce 1363, kdy nový kněz Jan vystřídal zemřelého kněze Theodorika (Dětricha). Patronem kostela byl tehdy majitel potštejnského panství, český král a císař Karel IV. Při uvedení faráře ho zastupoval Purkart, purkrabí magdeburský.¹⁴⁰ V roce 1395 při uvedení Petra ze Sloupna na kosteleckou faru vystupoval v roli patrona přímo král Václav IV.¹⁴¹ V roce 1407 se souhlasem téhož panovníka vystupoval při uvedení faráře Martina v roli patrona Jindřich Lacembok z Potštejna, zástavní držitel panství.¹⁴² Zajímavé je, že ve spojitosti s kosteleckou farou se nikdy výslovně nepřipomíná kostelecký děkan.

V Kostelci nad Orlicí kromě fary byla ještě další prebenda – kaple nebo oltář sv. Václava, jehož patrony však nebyli majitelé panství, ale pravděpodobně potomci Elišky z Vartenberka, manželky Mikuláše z Potštejna.¹⁴³

¹³⁴ LC V (jako pozn. 29), s. 224.

¹³⁵ LC VI (jako pozn. 33), s. 14.

¹³⁶ LC VII (jako pozn. 33), s. 27–28.

¹³⁷ LC Ia (jako pozn. 27), s. 193.

¹³⁸ LE VI (jako pozn. 62), s. 140.

¹³⁹ LC VII (jako pozn. 33), s. 15.

¹⁴⁰ LC Ib (jako pozn. 37), s. 3.

¹⁴¹ LC V (jako pozn. 29), s. 116.

¹⁴² LC VI (jako pozn. 33), s. 217.

¹⁴³ Otázku této prebendy, která je často připomínána v knihách konfirmačních, zde nerozebírám, neboť je jí věnována náležitá pozornost v knize Kostelec nad Orlicí (jako pozn. 25).

Častolovice – fara je poprvé přímo doložena v roce 1358, kdy po smrti kněze Lička sem byl uveden Přibyslav Bohuňkův. Patronem kostela byl tehdy Půta nejstarší z Častolovic.¹⁴⁴ Ten se připomíná jako patron zdejšího kostela až do roku 1383.¹⁴⁵ V roce 1436 je doložena jako patronka kostela Anna, kněžna osvětimská, vdova po Půtovi mladším z Častolovic.¹⁴⁶

Na území kosteleckého děkanátu se v předhusitské době setkáváme také se dvěma **interpretačně nejasnými lokalitami** – jedna je doložena písemně, druhá hmotnými pozůstatky a archeologickým výzkumem.

Písemně je v registru papežských desátků z roku 1369 mezi Potštejnem a Písečnou uvedena ještě lokalita **Zumberg**, kterou nelze spolehlivě ztotožnit s žádným místem v kosteleckém děkanátu. Rozhodně se nejedná o Žamberk, který je v seznamu uveden pod tehdejšíím německým názvem *Senftenberg* a rovněž se liší výše uvedených papežských desátků. V případě Žamberka jsou to 2 groše u Zumberga 3 groše. Že by šlo o Žamberk z jižních Čech je nepravděpodobné (navíc výše papežského desátku tam obnášela 6 grošů), a Žamberk v děkanátu Chrudim ležel v litomyšlské diecézi, které se seznamy netýkají. Nejpravděpodobnější vysvětlení je, že jde o písarskou chybu. V předchozím i následujícím výkladu proto tuto lokalitu nebereme v úvahu.

Další problém souvisí s **pozůstatky kostela v katastrálním území Vrbice**, severozápadně od jádra obce na okraji svahu do údolí Divoké Orlice, v místech s dalekým výhledem. Archeologický výzkum lokality provedl Bohumír Dragoun, který na základě analýzy skromných stavebních pozůstatků dochází k závěru, že kostel vznikl v průběhu 13. století a zanikl již na počátku 14. století, tedy dlouho před vznikem rozebíraných písemností spojených s pražským arcibiskupstvím.¹⁴⁷ Jestliže vezmeme v úvahu údaj regionálního historika J. G. Laška, který uvádí, že zde stával kostel sv. Apolináře (žel bez prokazatelného dokladu),¹⁴⁸ potom by bylo možno, ovšem stále jen v rovině hypotézy, vyslovit názor, že zde byl založen kostel, který měl sloužit jako farní pro Vrbici i nedaleké Chleny (kde kostel s patrocinium sv. Apolinář existuje), záhy byl ovšem z nějakých důvodů (stavební problémy?, přírodní katastrofa?) opuštěn a přesunut přímo do Chlen.

¹⁴⁴ LC Ia (jako pozn. 27), s. 71.

¹⁴⁵ LC III–IV (jako pozn. 38), s. 159.

¹⁴⁶ LC VIII–X (jako pozn. 33), s. 260.

¹⁴⁷ K tomu srov. Bohumír DRAGOUN, Zaniklý sakrální objekt na území obce Vrbice, okres Rychnov nad Kněžnou, in: Orlické hory a Podorlicko 7, 1994, s. 171–174.

¹⁴⁸ K tomu srov. J. G. LAŠEK, Okresní hejtmánství Rychnovské I. Okres Kostelecký nad Orlicí, Velké Meziříčí 1884, s. 252–253.

Historicko-geografický charakter kosteleckého děkanátu

Z uvedeného přehledu farností je patrné, že území kosteleckého děkanátu, tedy kraj, který v textu označujeme jako Podorlicko, bylo na jihu ohraničeno tokem Tiché Orlice od soutoku obou Orlic u Týniště nad Orlicí až k jejímu hornímu toku. Jižními sousedy na levém břehu Tiché Orlice zde byly děkanáty lanškrounský a vysokomýtský, od roku 1344 náležející však do litomyšlské diecéze. Na severovýchodě byly hranicí Orlické hory, resp. osídlené území na jejich úpatí, a sousedem za Orlickými horami zde byl děkanát kladský. Neosídlené v této době zůstávalo ještě údolí nejhořejšího toku Divoké Orlice v masivu Orlických hor.¹⁴⁹ Pouze západní hranice s děkanátem dobrušským neměla tak jasné geografické vymezení. Zde touto hranicí byla přibližně čára spojující území kolem Týniště nad Orlicí s okolím Uhřínova (pod Deštnou), pohraničními místy kosteleckého děkanátu zde byly Uhřínov, Lukavice (u Rychnova nad Kněžnou) a Lično, na dobrušské straně Deštné, Skuhrov, Solnice a Černíkovice.¹⁵⁰ Zdá se, že tuto hranici nejvíce ovlivnilo území vlastněné pány z Dobrušky, jestliže za jejich předka budeme považovat Mutinu Skuhrovského, disponujícího ve 2. polovině 13. století územím na středním toku Bělé.¹⁵¹ Z dnešního hlediska oblast kosteleckého děkanátu zaujímalu většinu území okresu Rychnov nad Kněžnou (s výjimkou okolí Dobrušky a Opočna, které patřilo k děkanátu dobrušskému) a část území okresu Ústí nad Orlicí (severně od Tiché Orlice). Takovéto relativně přesné vymezení území nemůžeme ve stejné době provést pro „státní“ správní instituce, ani pro šlechtická panství.

Význam dokladů spjatých s kosteleckým děkanátem pro poznání počátečních dějin tohoto kraje dokládá nejlépe fakt, že první zprávy o výše analyzovaných farnostech jsou téměř v polovině případů, jak je v textu i uvedeno, vůbec nejstaršími písemnými zmínkami o příslušných místech. Význam pramenů církevní proveniencce pro historické, ale i historicko-geografické poznání dokládá i několik dále uvedených aspektů.

Shora připomenuté pramenné zprávy o dvou kostelech – v Lukavici u Letohradu a v Mladkově – dokládají neexistenci dnešních měst Kyšperka (Letohradu) a Králík v době předhusitské. Údaje o vztahu běstovické a choceňské fary dokládají, že i zde proběhl proces vyčleňování nové farnosti z území farnosti starší (až) v souvislosti s rozvojem osídlení, i když o průběhu tohoto procesu nemáme, na rozdíl od jiných míst, další podrobnější zprávy.

¹⁴⁹ K tomu srov. J. ŠŮLA, Počátky osídlení horního toku Divoké Orlice (jako pozn. 20).

¹⁵⁰ W. W. TOMEK, Registra (jako pozn. 18), s. 96–97.

¹⁵¹ K počátkům rodu z Dobrušky a jejich panství srov. Martin ŠANDERA, Páni z Dobrušky a z Opočna. Kolonizátoři, dvořané a válečníci, České Budějovice 2007, s. 11–21.

Zprávy o patronech farních kostelů, které jsou uvedeny v přehledu výše, přináší četné poznatky o roli kostelů a far na šlechtických majetcích. Ukazuje se, že farní kostel patřil nejen k základní výbavě větších šlechtických panství, ale že byl samozřejmostí i na malých statcích nižší šlechty, na nichž obvykle není ani prokazatelně doloženo zvláštní šlechtické sídlo (tvrz). Tyto kostely zpočátku nepředstavovaly stavebně a umělecky náročnější stavby, šlo zřejmě jen o stavby dřevěné, ale v každém případě tvořící v sídlištích určitou dominantu a krajnotvorný prvek.

Podle změn patronů kostela můžeme sledovat, jak ve 2. polovině 14. století byly pohlcovány většími panstvími sousední nevelké majetky nižší šlechty. Tak ve Skořenicích a na Hemžích vidíme, že zpočátku byli patrony kostela příslušníci místní nižší šlechty, užívající přídomku podle sídliště, později se objevuje spolupatronát některého z majitelů Chocně z rodu Pyknů z Lichtenburka, aby se příslušníci tohoto rodu nakonec stali patrony jedinými, tedy majiteli příslušné lokality. V případě Lukavice (u Letohradu) byli pravděpodobně původními majiteli a možná i zakladateli kostela příslušníci místní nižší šlechty s predikátem „z Lukavice“. Příslušníci rodu z Kyšperka, provádějícího vrcholnou kolonizaci v této oblasti, získali zřejmě i majetek v Lukavici a jsou tak spolupatrony kostela (doloženo písemně), aby se nakonec stali patrony a vlastníky jedinými s tím, že ani tento rod majetek neudržel a Lukavice se stala nakonec příslušenstvím panství žampašského. V Chlenech vystřídal v roli patronů původní nižší šlechtu nejprve Půta nejstarší z Častolovic, potom Jan Krušina z Lichtenburka a nakonec Boček II. z Kunštátu, který připojil Chleny k svému litickému panství, resp. jeho choceňské části.

Naopak až do husitství, jak dokazují výše uvedené patronáty, se udržely v rukou nižší šlechty nevelké majetky v Dolních (Německých) Libchavách, Českých Libchavách, Sudslavi a Ličně (zde více spolupatronů kostela, jedním z nich byl i příslušník mocného rodu z Dubé Hynek Hlaváč na Třebechovicích, spolupatrony byli i příslušníci nižší šlechty ze sousedního Hoděčína, kteří na svém statku kostel neměli). V prvních třech případech po určitou dobu byli majiteli uvedených statků zchudlí příslušníci rodu z Brandýsa, takže tento fakt mohl působit i ve směru delšího udržení alespoň zbytků původního majetku.

V rukou nižší šlechty zůstal i patronát kostela v Šachově, který byl farním kostelem statku Borohrádek, i přes dočasné ovládnutí Šachova Půtou starším z Častolovic. Zůstává otázkou, proč fara nevznikla v sídle majitelů, ale v jiné lokalitě. Jako první patron z řad nižší šlechty je doložen Matyáš *de Trencz*. Ovšem nelze vyloučit, že v této době zde již byl kostel, neboť v roce 1342 synové Mikuláše z Potštejna postoupili Borohrádek a Šachov své matce Elišce jako náhradu za její věno. To doka-

zuje, že Borohrádecko tehdy patřilo k potštejskému panství a pobyt takto význačně šlechtičny předpokládá i existenci kostela, výslovná zpráva o něm však není.¹⁵²

O tom, jak dlouho se udržely samostatné majetky nižší šlechty v Orlici a Kunvaldu, nelze jen na základ údajů o patronátech rozhodnout. Složitá je otázka majetku Pešíka z Uhřínova v Lukavici, kde vykonával patronátní právo spolu s majitelem Skuhrova Janem Meziříčským, což by mohlo svědčit, že zde byl původně Pešíkův majetek, kterého se postupně zmocnili majitelé Skuhrova. Přídomek ale svědčí, že snad původní majetek byl v Uhřínově a teprve později se Pešík na čas uchýtil v Lukavici u Rychnova.

Panství rodící se vyšší šlechty¹⁵³ obvykle byla vybavena více kostely. Jen jeden kostel byl na panství brandýském, což pravděpodobně souviselo se zchudnutím a společenským poklesem rodu z Brandýsa. Na dalších panstvích byl kostel obvykle v podhradní osadě (nebo v sídlišti blízkém hradu) a v městském centru panství. Na potštejském panství byl kostel v Potštejně (zde navíc byla i hradní kaple) a v Kostelci nad Orlicí. Patrně ještě s potštejským panstvím souvisel vznik kostelů ve Vamberku a Rybné nad Zdobnicí (patronem byl Čeněk z Potštejna již roku 1354, ještě před získáním žampašského panství), tedy v místech, která i po roce 1357 zůstala v majetku Čenka z Potštejna a jeho potomků, ale již ve spojení se žampašským panstvím. Na panství litickém, kde nevzniklo větší podhradní sídliště, byl kostel v Žamberku jako městském centru a v Sopotnici – sídlišti ležícím v blízkosti hradu.

Vyšší počet kostelů je doložen na největším panství kosteleckého děkanátu, na žampašském panství, a zřejmě je potvrzením složitějšího vývoje tohoto panství. Prvotní poloha centrálního hradu, jehož vznik někdy na konci 13. století souvisel s rodem ze Žampachu (Zebínskými, erb lovecké trubky), byla pravděpodobně proponována na jiném místě – v poloze Vejrov u dnešní Pastvinné přehrady v katastru Nekoře. A snad proto vznikl právě v Nekoři kostel, který měl patřit k tomuto panství. Proti budování hradu v uvedeném místě však vystoupili cyriaci z kláštera v Klášterci nad Orlicí a pražský biskup Tobiáš z Bechyně stavbu v těchto místech zakázal a jako nové centrum panství byl vybudován dnešní Žampach. Jako podhradní kostel v novém místě byl snad založen kostel v podhradní vsi Písečná. Otázku vzniku dalšího kostela na panství v Hnátnici nelze spolehlivě objasnit. Snad vznikl po roce 1324 v době, kdy žampašské panství přešlo do rukou krále Jana. Kostely máme však do-

¹⁵² K této donaci srov. Codex diplomaticus Moraviae VIII, ed. P. CHLUMECKY, Brünn 1858, s. 279–280, č. 383.

¹⁵³ K jednotlivým větším šlechtickým panstvím tohoto regionu a jejich historii srov. F. MUSIL – O. FELCMAN, Dějiny východních Čech (jako pozn. 50), s. 347–355; F. MUSIL, Osídlování (jako pozn. 49) – tamtéž podrobněji problematika žampašského a kyšperského panství. Vzhledem ke zde publikovaným údajům nebudou v textu řešeny podrobněji historické otázky související s těmito panstvími, ale budou dotčeny jen záležitosti týkající se postavení kostelů na těchto panstvích.

loženy patronátem až v době, kdy žampašské panství postoupil Karel IV. dědicům loupeživého rytíře Mikuláše z Potštejna, příslušníkům rodu z Potštejna, kteří se začali psát jako Žampachové z Potštejna. Předchozí výklad se pokouší jen o vysvětlení okolností vzniku tohoto většího počtu kostelů na jednom panství.

S původními pány ze Žampachu byli spřízněni příslušníci rodu užívající přídomku „z Kyšperka a na Žampachu“, kteří měli majetky v Lukavici u Letohradu (o tom již byla zmínka výše) a v Mladkově a byli patrony zdejších kostelů. Po jejich odchodu na Moravu tyto majetky rovněž připadly, snad na základě příbuzenských vztahů, k žampašskému panství a jeho majitelé z rodu Žampachů z Potštejna se stali i patrony těchto kostelů.

K většímu počtu kostelů vykonávali patronátní právo páni Rychnova. Prvním kostelem na jejich panství byl zřejmě kostel v Rychnově nad Kněžnou, jehož počátky, soudě dle některých architektonických článků, sahají do konce 13. století. S tímto rodem zřejmě souvisí i založení kostela ve Slatině nad Zdobnicí, kde příslušníci rodu vykonávali patronát v roce 1359. Od Rychnova odlehlejší fary v Rokytnici v Orlických horách a Pěčíně snad vznikly v souvislosti s pokusem příbuzného pánů z Rychnova (soudě dle erbů), kanovníka Hroznaty, vytvořit zde již poměrně vysoko v podhůří zvláštní panství, pravděpodobně s hradem v Pěčíně a městským centrem v Rokytnici; záměr byl přerušen útokem příslušníků rodu z Rychmberka a území se potom blíže neznámým způsobem zmocnili páni z Rychnova a snad dokončili výstavbu zdejších kostelů, kde jsou jako patroni doloženi roce 1355 (Pěčín) a 1372 (Rokytnice v Orlických horách).

Další kostely ve výše položených částech děkanátu jsou spjaty s rodem z Rychmberka (Liberka), spřízněným s rodem z Rychnova, který vybudoval kostel v Liberku a v Nebeské Rybné. Zde vykonávali v roce 1355 patronátní právo sami příslušníci rodu, ale v Liberku v roce 1372 byl spolupatronem kostela Jan Meziříčský a na Skuhrově. Ve všech pozdějších pramenech se jako patroni kostelů v Liberku i Nebeské Rybné uvádějí již majitelé Skuhrova, což dokládá připojení tohoto panství ke Skuhrovu (který byl v děkanátu dobrušském). S výše zmíněnými majiteli skuhrovského panství – příslušníky význačného moravského šlechtického rodu z Meziříčí a Lomnice – pravděpodobně souvisí i vznik kostela v Javornici, jehož patronem byl v letech 1364 a 1365 Jan Meziříčský z Lomnice a v letech 1376–1383 Vznata z Meziříčí. V pramenech jsou tito patroni obvykle uváděni s přídomkem ze Skuhrova.

Kostel v Uhřínově byl snad založen příslušníkem jedné větve rodu ze Žampachu (erb lovecká trubka), Janem Ovčirem ze Žampachu, který se jako patron kostela připomíná v letech 1354–1369. Ovšem nelze vyloučit, že ještě před příchodem Ovčírů zde měl sídlo starší místní rod, který snad musel Uhřínov poté opustit a získal majetek v nedaleké Lukavici, jak bylo zmíněno výše.

Sledování změn patronátů na území kosteleckého děkanátu je velmi přínosné také pro zachycení vývoje majetků rodu Půtů z Častolovic, především prvního vý-

značného člena tohoto rodu Půty staršího z Častolovic. Na počátku majetkového vzestupu rodu byl jediný patronát (poprvé doložen v roce 1358), a to kostela v jeho sídle v Častolovicích. V letech 1379–1389 byl dočasně patronem kostela v Šachově na borohrádeckém panství, velký vzestup počtu patronátů proběhl v 90. letech 14. století. Tehdy Půta starší a po něm Půta mladší jsou doloženi jako patroni kostela v Týništi nad Orlicí (tento patronát získali s spolu opočenským panstvím, které z větší části bylo na území dobrušského děkanátu, ale Týmiště potom připojili k svému častolovickému panství). Pokus získat určité majetky v Chocni se projevil dočasným Půtovým patronátem kostela na Hemžích v roce 1391. Se získáním panství v severní podhorské části děkanátu se příslušníci tohoto rodu v průběhu 90. let 14. století stali patrony kostelů v Liberku, Nebeské Rybné, Lukavici u Rychnova nad Kněžnou a Javornici. Znamená to, že příslušníci rodu Půtů z Častolovic zasáhli do dějin čtvrtiny kostelů na území kosteleckého děkanátu. Kromě toho měli ještě patronát k řadě kostelů v sousedním dobrušském děkanátu.

Z údajů o výši odváděných papežských desátků, která je v registrech zachycena, je možno získat i určité informace o ekonomickém postavení jednotlivých far a místního farního kléru. Tento problém podrobně zkoumal R. Nový, který ukázal na základě rozboru různých pramenů, že výše papežského desátku odpovídala asi dvacetině ročního výnosu farnosti (nikoli desetinu, jak uváděla starší literatura), a podle takto předpokládaného výnosu farností stanovil pořadí děkanátů pokud jde o bohatství jejich farností.¹⁵⁴ Kostelecký děkanát v tomto srovnání vyšel velmi špatně – je uváděn na předposledním 49. místě z 50 děkanátů.¹⁵⁵ Výnos farností se zde pohyboval od 40 do 1200 grošů, vypočítaný průměr určující tabulkové pořadí byl 188 grošů. Horší situace je již jen v děkanátu broumovském s průměrem 182 grošů. Jestliže vezmeme za základ Nového metodiku výpočtu výnosu farností, nejlépe na tom byl Kostelec, který platil desátek 33 grošů, což odpovídalo výnosu 660 grošů a v roce 1399 platil dokonce kopu grošů, což by odpovídalo výnosu 1200 grošů (tj. 20 kop). K dobře zabezpečeným farám patřily dále: Častolovice (desátek 15 grošů, výnos 300 grošů), Běstovice spolu s Chocní (desátek 12 grošů, výnos 240 grošů) a Týniště (desátek 9 grošů, výnos 180 grošů). K poměrně chudým patřila naprostá většina uvedených farností (desátek ve výši 2–5 grošů, tj. výnos 40–100 grošů). Nejhuře na tom byla fara v Rokytnici, která v některých letech platila dokonce jen 1 groš, což odpovídá výnosu 20 grošů. V celém děkanátu však není žádná fara, která by v některém roce byla označena jako chudá a žádný desátek tudíž neplatila.

¹⁵⁴ K tomu srov. Rostislav NOVÝ, K postavení farského kléru v Čechách v době předhusitské, Sborník historický 9, 1962, s. 137–192, srovnávací tabulka s. 178–179.

¹⁵⁵ V tabulce citované v předchozí poznámce je údaj o kosteleckém děkanátu na s. 179. Kostelec je zde nesprávně označen jako Kostelec nad Labem.

Nepříznivá ekonomická situace děkanátu, podobně jako i na posledním Broumovsku, byla zřejmě dána dvěma určujícími faktory. V obou případech jde o oblasti s poměrně drsnými klimatickými podmínkami, ovlivňujícími výnosy zemědělství, a o oblasti, kde teprve před nedávnem byla ukončena vrcholná kolonizace, takže nově založené vesnice nemohly ještě přinášet plné výnosy. Vliv obou faktorů dokazuje jak srovnání podmínek v samotném děkanátu – nejvýnosnější fary zde byly v území, které bylo zřejmě osídlováno dříve a které má i příznivější klimatické podmínky než východní, výše položená část – tak srovnání s dalšími děkanáty, např. sousedním hradeckým, který se nacházel převážně ve starší sídelní oblasti a kde naprostá většina far platila více jak 10 grošů (výnos tedy více než 200 grošů). Území kosteleckého děkanátu, s výjimkou jeho nejzápadnějších částí, můžeme považovat za typickou oblast, ve které se ekonomická stabilita v důsledku pozdního osídlení pod vlivem méně příznivých klimatických podmínek teprve dotvářela a proto zde ani církve neměla nějaké enormní bohatství.

Charakter sakrální architektury v kosteleckém děkanátu

Celková ekonomická situace děkanátu se odrazila i ve stavebním charakteru kostelů. V počátcích osídlení děkanátu byla zřejmě většina kostelů, ale i dalších vznikajících staveb, dřevěná, neboť dřevo zde bylo nejdosažitelnějším a nejlevnějším stavebním materiálem. Teprve postupně hlavně v souvislosti s růstem ekonomické stability v kolonizační oblasti začíná docházet k nahrazování dřevěných staveb zděnými, a to gotického stavebního slohu. Románská fáze církevní architektury zde není doložena, a to ani v oné západní, dříve osídlené části děkanátu. Z hlediska polohy v rámci jednotlivých lokalit vykazují dodnes stojící stavby do značné míry stabilní polohu, tj. stojí v témže místě jako v době děkanátu. Na několik výjimek bude upozorněno v dalším textu. Gotická architektura z doby existence děkanátu je nejlépe dochována v Klášterci nad Orlicí a Rychnově nad Kněžnou.

Kláštevec nad Orlicí – kostel sv. Kříže (původně Panny Marie) byl vybudován asi na místě původního dřevěného provizoria jako gotická stavba klášterního kostela někdy po polovině 14. století a obnoven po zničení za husitských válek kolem roku 1450. Původní stavba byla klášterním kostelem se dvěma hranolovými věžemi v průčelí, při obnově byla původní stavba snížena a dvojvěží v průčelí nebylo již obnoveno.¹⁵⁶

¹⁵⁶ K tomuto klášteru a kostelu srov. E. POCHE a kol., *Umělecké památky Čech II* (jako pozn. 26), s. 62–63; Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998, s. 300; Dobroslav LÍBAL, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 178. Nejnověji se historii kláštera, charakterem jeho archi-

Rychnov nad Kněžnou – kostel původně s patrocinielem Panny Marie, později sv. Havla byl založen již ve 2. polovině 13. století spolu s městem, a je pravděpodobně nejstarší gotickou stavbou na území děkanátu. Jeho výstavba snad začala již v poslední čtvrtině 13. století nebo v prvních letech 14. století, jak dokládá raně gotický charakter presbyteria a snad i nově objevený výklenek s jednoduchým okosením hran typickým pro uvedenou dobu ve východní stěně. Západní vstupní portál kostela a sakristie však pochází až z doby kolem roku 1360, dnešní celková podoba kostela je dílem až pernštejnské přestavby na počátku 16. století.¹⁵⁷

Nejspíše od 2. poloviny 14. století došlo ke gotické výstavbě několika venkovských kostelů, která snad nahrazovala starší dřevěná provizoria. Asi nejstarší pozůstatky této venkovské zděné kostelní architektury zřejmě již z přelomu 13. a 14. století se zachovaly dodnes v některých částech kostela v **Běstovicích** – v půdorysu a uspořádání kostela Všech svatých (loď a presbyterium, nelze zde vyloučit ještě vliv rané gotiky); západní průčelí s věží bylo přistavěno až v letech 1782–1784.¹⁵⁸ Pozůstatky zděné gotické architektury většinou ze 14. století se zachovaly v kostelech v **Hnátnici** – loď kostela sv. Petra a Pavla je gotická a pochází ze 2. poloviny 14. století, z té doby je i zazděný gotický portál na jižní straně lodi, věž a sakristie pocházejí až z roku 1845,¹⁵⁹ a **Chlenech** – kostel sv. Apolináře, jehož presbyterium s křížovou žebrovou klenbou snad pochází ze 13. století a bylo původně samostatnou kaplí, ve 14. století byla přistavěna gotická loď (zcela však přestavěná a zmodernizovaná barokně v roce 1755), věž v západním průčelí byla přistavěna až v roce 1836, další úpravy proběhly ve 20. století.¹⁶⁰ Nějaká starší snad gotická stavba předcházela

tektury i různými názory na důvody vzniku a zániku kláštera zabývá Jan PIŽL, *Dějiny převorství Orlické hory nad Orlicí*, in: *Orlické hory a Podorlicko* 16, 2009, s. 45–66.

¹⁵⁷ Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech III*, Praha 1980, s. 274. Nejnovější poznatky o stavebním vývoji kostela přináší Jiří SLAVÍK, *Církevní architektura v Podorlicku*, in: *Křesťanství v Podorlicku. Historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti*, Rychnov nad Kněžnou – Dobruška 2000, s. 183; D. LÍBAL, *Katalog* (jako pozn. 156), s. 434.

¹⁵⁸ Zdeněk WIRTH, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Vysokomýtském*, Praha 1902, s. 1; Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech I*, Praha 1977, s. 67.

¹⁵⁹ E. POCHE a kol., *Umělecké památky Čech I* (jako pozn. 158), s. 388, Jindřich NYGRÍN, *Kostel z doby Karla IV.*, in: *Letopisy kraje a města Ústí nad Orlicí* 3, 1939, s. 47–48.

¹⁶⁰ Ke gotickému charakteru presbyteria kostela srov. Zdeněk WIRTH, *Umělecké památky Čech*, Praha 1957, s. 244, obecnější popis kostela E. POCHE a kol., *Umělecké památky Čech I* (jako pozn. 158), s. 499. Údaj o tom, že presbyterium bylo původní kaplí starší než vlastní kostel, přináší regionální literatura – k tomu srov. AUT. KOL., *Království české VI*, Praha 1914, s. 377 (autorem příslušného textu je J. G. Lašek). Tento názor zřejmě souvisí s problémem, který je řešen výše a souvisejí s ním pozn. 147 a 148.

dnešní barokní podobě kostela sv. Jiří v **Kostelci nad Orlicí**¹⁶¹ a v **Ličně** – v kostele Zvěstování Panny Marie se zachoval z původní gotické podoby ze 14. století celkový půdorys s pravouhlym presbytářem a západní věží, snad i část jižní zdi presbyteria a severní zeď věže, v interiéru gotický sanktuář.¹⁶²

Zřejmě typickým zděným gotickým venkovským kostelem v kosteleckém děkanátu byly nevelké stavby, které se v několika kostelech zachovaly jako presbyteria, k nimž později byly přistavěny loď a věž. Jedná se o kostely v **Českých Libchavách** – k původnímu nevelkému kostelu ze 14. století, jehož presbyterium vzniklo snad již ve 2. polovině 13. století, byla v roce 1780 přistavěna loď a v roce 1840 věž,¹⁶³ v **Lukavici** u Letohradu – dnešní kostel sv. Filipa a Jakuba byl původně nevelký gotický venkovský kostel, k němuž byla v letech 1720–1721 přistavěna nynější barokní loď a věž,¹⁶⁴ **Písečné** – v dnešním kostele sv. Kateřiny pochází z původní gotické stavby obdélníkové presbyterium, další části (loď a západní průčelí) pocházejí z roku 1716 a z let 1781–1782,¹⁶⁵ a původně snad i presbyterium kostela sv. Zikmunda v **Sopotnici**, který však byl několikrát zvětšený a přestavovaný, naposledy na počátku 20. století.¹⁶⁶ Podobně snad, soudě dle vyobrazení, vypadal i dnes zcela zaniklý nevelký kostel v **Nebeské Rybné** (srov. obr. č. 7 a též v textu níže).

Dnešní stavba většiny kostelů na území kosteleckého děkanátu však přímé architektonické pozůstatky z doby existence děkanátu již neobsahuje (většinou se jedná o stavby ze 17.–19. století), zaujímá však místo, které kostelu v době děkanátu bylo určeno. Jedná se o kostely v **Brandýse nad Orlicí** – dnešní barokní podoba kostela Nanebevstoupení Páně pochází z let 1787–1788,¹⁶⁷ v **Častolovicích** – kostel sv. Víta byl nově postaven v letech 1770–1775 na místě kostela staršího dřevěného,¹⁶⁸ v **Dolních (Německých) Libchavách** – kostel sv. Mikluláše byl postaven v roce

¹⁶¹ K tomu srov. údaje v pozn. 26.

¹⁶² E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech II (jako pozn. 26), s. 260; J. SLAVÍK, Církevní architektura (jako pozn. 157), s. 183–184.

¹⁶³ E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech I (jako pozn. 158), s. 209; D. LÍBAL, Katalog (jako pozn. 156), s. 65.

¹⁶⁴ E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech II (jako pozn. 26), s. 329.

¹⁶⁵ E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech III (jako pozn. 157), s. 50.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 390–391.

¹⁶⁷ Z. WIRTH, Soupis památek ... v politickém okrese Vysokomýtském (jako pozn. 158), s. 3; E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech I (jako pozn. 158), s. 119.

¹⁶⁸ E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech I (jako pozn. 158), s. 175; AUT. KOL., Království české VI (jako pozn. 160), s. 383.

1803 podle plánu lichtenštejnského stavitele Josefa Hardtmutha na místě staršího kostela vyhořelého v roce 1799 (a pocházejícího z roku 1585, jemuž asi předcházela dřevěná stavba),¹⁶⁹ na **Hemžích** – barokní poutní kostel Nanebevzetí Panny Marie tvořící výraznou krajinnou dominantu je z roku 1683, byl postaven na místě staršího dřevěného zbořeného v roce 1682,¹⁷⁰ v **Chocni** – kostel sv. Františka Serafinského je barokní stavba z let 1729–1733 na místě původního zřejmě gotického kostela, který několikrát vyhořel (naposledy roku 1725) a poté byl nahrazen dnešní stavbou,¹⁷¹ v **Javornici** – kostel sv. Jiří byl postaven v roce 1785 na místě staršího dřevěného,¹⁷² v **Liberku** – kostel sv. Petra a Pavla je význačná dřevěná stavba z let 1691–1696 stojící na místě staršího rovněž dřevěného kostela (celková umělecká úroveň tohoto kostela ukazuje, že i nejstarší dřevěné kostely mohly být význačnými dominantami jednotlivých míst i celé krajiny),¹⁷³ v **Lukavici** (u Rychnova nad Kněžnou) – kostel Nanebevzetí Panny Marie je pozdní barokní z let 1783–1784, vybudovaný na místě staršího kostela,¹⁷⁴ v **Mladkově** – kostel sv. Jana Křtitele je raně barokní stavba z roku 1697, výrazně přestavován v letech 1736–1744, stojí pravděpodobně na místě staršího dřevěného kostela,¹⁷⁵ v **Orlici** (u Letohradu) – kostel Nanebevzetí Panny Marie je rozsáhlá barokní stavba z let 1709–1711 (a nesprávně k němu bývá kladen někdy klášter Orlice, který je totožný s Kláštercem nad Orlicí),¹⁷⁶ v **Pěčíně** – kostel Narození sv. Jana Křtitele pochází v dnešní barokní podobě z let 1727–1729 (stavěl zedník Jan Kumpera z Hradce Králové) a stojí zřejmě na místě staršího kostela z doby děkanátu,¹⁷⁷ v **Potštejně** – kostel sv. Vavřince pochází v dnešní empírové podobě

¹⁶⁹ E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech I (jako pozn. 158), s. 300.

¹⁷⁰ K tomu srov. Tamtéž, s. 373; AUT. KOL., Království české VI (jako pozn. 160), s. 296.

¹⁷¹ E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech I (jako pozn. 158), s. 509; AUT. KOL., Království české VI (jako pozn. 160), s. 297–298.

¹⁷² E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech I (jako pozn. 158), s. 577; AUT. KOL., Království české VI (jako pozn. 170), s. 561–562.

¹⁷³ E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech II (jako pozn. 26), s. 242.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 328.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 405.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 540; AUT. KOL., Království české VI (jako pozn. 160), s. 539. V této literatuře je ke kostelu v Orlici kladen nesprávně cyriacký klášter, který stával v Klášterci nad Orlicí (k tomu srov. pozn. 88).

¹⁷⁷ E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech III (jako pozn. 157), s. 32; J. SLAVÍK, Církevní architektura (jako pozn. 157), s. 189–190.

z let 1816–1821 a zaujímá místo staršího, v jádru ještě gotického kostela, který byl zbořen v roce 1817,¹⁷⁸ v **Rokytnici pod Orlickými horami** – kostel Všech svatých byl postaven v letech 1679–1684 a rozšířen v letech 1735–1736 (vznikl pravděpodobně na místě staršího dřevěného kostela),¹⁷⁹ ve **Skořenicích** – kostel sv. Maří Magdaleny je pseudorománská stavba z let 1865–1866, údajně v místě staršího raně gotického kostela,¹⁸⁰ v **Sudslavi** – kostel Proměnění Páně byl obnoven v roce 1664 pravděpodobně ještě jako dřevěná stavba, která nahradila starší dřevěnou stavbu, v dnešní vrcholně barokní podobě pochází z roku 1772,¹⁸¹ v **Šachově** – kostel Nejsvětější Trojice je raně barokní stavba z let 1692–1693, zmodernizovaná ve 20. století (a zaujímá pravděpodobně místo staršího asi dřevěného kostela),¹⁸² v **Týništi nad Orlicí** – kostel sv. Mikuláše byl v gotické podobě vybudován v polovině 14. století, z této stavební etapy se však v dnešní stavbě již nic nezachovalo, v roce 1686 vyhořel, v roce 1692 byl obnoven raně barokně snad podle plánů F. Kermera, výrazně byl rozšířen v roce 1788 do podoby trojlodí a jeho západní vstupní průčelí a věž byly výrazně klasicisticky upraveny 1842–1843, pravděpodobně pod vedením J. Kurze z Hradce Králové,¹⁸³ v **Uhřínově** – kostel sv. Vavřince je barokní stavba z let 1752–1755, snad na místě staršího asi dřevěného kostela,¹⁸⁴ ve **Vamberku** – kostel sv. Prokopa byl postaven na místě starší stavby na počátku 18. století, výrazněji opravován v letech 1854–1856 a v roce 1898,¹⁸⁵ a v **Žamberku** – kostel sv. Václava stojí na místě starší stavby z roku 1684 (srov. obr. č. 5), která byla zbořena v roce 1729 a v letech 1729–1738 nahrazena dnešní barokní stavbou.¹⁸⁶ V souvislosti s historií žamberského kostela je nutno odmítnout názor, který se někdy objevuje v literatuře, že v Žamberku v místě zámku byl klášter augustiniánů-eremitů s dalším kostelem. Tento

¹⁷⁸ E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech III (jako pozn. 157), s. 145.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 235.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 326.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 462; AUT. KOL., Království české VI (jako pozn. 160), s. 378.

¹⁸² E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech III (jako pozn. 157), s. 497.

¹⁸³ Emanuel POCHE a kol., Umělecké památky Čech IV, Praha 1982, s. 126–127; J. SLAVÍK, Církevní architektura (jako pozn. 157), s. 188–190, 192.

¹⁸⁴ E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech IV (jako pozn. 183), s. 136.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 176.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 389–390.

názor je založen na nesprávném ztotožnění lokality *Zanberg* se Žamberkem, když ve skutečnosti jde o Sangerberg (dnešní Prameny) u Mariánských Lázní.¹⁸⁷

Několik dnešních kostelů prokazatelně nezaujímá místo původního kostela spjatého s kosteleckým děkanátem. Jedná se o kostely v **Kunvaldu** – dnešní kostel sv. Jiří (stojí nedaleko místa, kde stával původní zpočátku dřevěný kostel) pochází z počátku 17. století, později byl několikrát přestavěn, především v letech 1746 a 1775, vstupní část kostela byla přistavěna v roce 1831,¹⁸⁸ v **Nekoři** – kostel sv. Mikuláše je raně barokní stavba z roku 1698, na hřbitově u kostela je křtitelnice pravděpodobně ze 16. století, původem asi ze staršího kostela, který nestával podle místní tradice v místech dnešního kostela, ale severozápadně od něj u domu čp. 139,¹⁸⁹ v **Nebeské Rybné** – kostel sv. Filipa a Jakuba v dominantní poloze nade vsí je klasicistická stavba z let 1849–1857, jejíž zvláštností je presbyterium obrácené k západu, vybudovaná po požáru staršího, soudě dle zachovalého vyobrazení nevelkého, snad v jádru gotického kostelíka v roce 1845 nikoli na jeho místě, ale západně přes silnici od tohoto,¹⁹⁰ v **Rybné nad Zdobnicí** (původně Německá Rybná) – kostel sv. Jakuba Většího je barokní stavba z let 1748–1756, původní dřevěný kostel stával na jiném místě mezi domy čp. 9 a 162,¹⁹¹ ve **Slatině nad Zdobnicí** – barokní kostel Proměnění Páně byl vybudován v roce 1699, podle místní tradice původní kostel stával v poloze „Na posvátníku“ v západní části Slatiny nad Zdobnicí a jeho patrocinium mělo být sv. Dorothea, literatura však uvádí, že dnešní kostel stojí na místě kostela původního.¹⁹²

Závěr

Kostelecký děkanát vznikl pravděpodobně někdy na přelomu 13. a 14. století, kdy začala intenzivní kolonizace Podorlicka. Zřejmě sehrál významnou roli při budo-

¹⁸⁷ K tomu podrobněji František MUSIL, Otazníky kolem nejstarších dějin Žamberka, in: Život s historií. Sborník příspěvků k poctě PhDr. Růženy Hlušíčkové, CSc., Hradec Králové – Trutnov 2009, s. 211–223, zde s. 213–214.

¹⁸⁸ E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech II (jako pozn. 26), s. 181, František TREJTNAR, Kunvald a Jednota bratrská, Kunvald 1992, s. 17.

¹⁸⁹ K tomu srov. Josef ŠTĚCH, Žambersko. Vlastivědný popis, Žamberk 1933, s. 48; E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech II (jako pozn. 26), s. 459.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 453; J. SLAVÍK, Církevní architektura (jako pozn. 157), s. 192.

¹⁹¹ E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech III (jako pozn. 157), s. 260; J. ŠTĚCH, Žambersko (jako pozn. 189), s. 56.

¹⁹² E. POCHE a kol., Umělecké památky Čech III (jako pozn. 157), s. 343; J. ŠTĚCH, Žambersko (jako pozn. 189), s. 57.

vání a hlavně upevnění církevní organizace v tomto nově osídlovaném kraji a při jejím personálním zabezpečení. Žel konkrétních pramenů k samotné činnosti kosteleckých děkanů máme jen velmi málo. Fary spadající pod děkanát v oblasti, která měla drsnější přírodní podmínky a teprve se v ní začaly objevovat první ekonomické výsledky kolonizační činnosti, patřily k nejhudším v Čechách, neboť prostředky odváděné církvi vzhledem k uvedené situaci nebyly nijak vysoké (na rozdíl od krajů se starším osídlením a již plně rozvinutým zemědělstvím).

I v těchto ekonomicky nepříznivých podmínkách byla v děkanátu vybudována poměrně hustá síť farních kostelů (36), které se stávaly i v původní nenáročné dřevěné podobě významnými krajinnými prvky. Rozmístění farní sítě přispělo zajisté i rozvoji regionální komunikační sítě, zvláště mezi centry panství a farními místy, ale i mezi místy s farami a dalšími sídlišti bez farních kostelů, neboť účast na náboženských obřadech odehrávajících se většinou ve farních kostelech (účast na mši, křest, pohřeb, zpověď, svaté přijímání atd.) byla významnou součástí života tehdejších lidí a spojení s farou a kostelem bylo životní nutností.

Farní kostely, v době předhusitské těsně spjaté s činností děkanátu, představovaly a dodnes představují, i když v naprosté většině v jiné podobě než za děkanátu, významné prvky kulturní krajiny. V původní předpokládané dřevěné podobě se samozřejmě nezachoval žádný z nich. Jak ukazují později vzniklé dřevěné kostely (v kosteleckém děkanátu např. Liberk), byla ovšem i dřevěná stavba výrazným krajinnotvorným činitelem. Z gotiky, která byla hlavním slohem prvních vznikajících zděných kostelů v době existence děkanátu, se zachovaly v několika kostelech jednotlivé prvky. Výjimku s výraznějším podílem gotiky představují jen kostely v Klášterci nad Orlicí a Rychnově nad Kněžnou. Ale i kostelní stavby, které vůbec nebyly v gotickém slohu budovány, nebo tato jejich stavební etapa zanikla úplně, ani v dnešní barokní a klasicistické podobě neztratily roli výrazného prvku utvářejícího krajinu bývalého děkanátu.

Na závěr je třeba zdůraznit, že písemné prameny spjaté s působením církevní správy na území kosteleckého děkanátu jsou nejen důležitými doklady pro poznání církevních dějin, ale jsou i základními podklady poznání širších dějinných souvislostí tohoto regionu. Snad nejjasněji to dokládá fakt, že téměř polovina zpráv vztahujících se k farnostem děkanátu je současně nejstarší písemnou zmínkou o příslušných místech. Studium církevních dějin na území kosteleckého děkanátu tak současně představuje význačný přínos k hlubšímu poznání dějin regionu pod Orlickými horami.

František Musil

The importance of parish network for understanding the historical and geographical nature of the region. The Kostelec deanery in the pre-Hussite period

The study has several goals. It describes – to the extent that it is possible given the dearth of the sources – the activities of the deans in Kostelec in the ecclesiastical administration and specifies the extent of the deanery; it was a rather large area between the right bank of Tichá Orlice River and the bulwark of Orlické hory Mountains. It attempts to explain – though this explanation remains on the level of a hypothesis – why it was Kostelec nad Orlicí, which was an unimportant subject town in the Potštejn Manor, became the center of an extensive deanery. Perhaps it was related to the fact that the area of Kostelec nad Orlicí, as evidenced by archeological excavations, was for a long time an outpost of an older settlement, where, judging according to the toponym itself, stood an important church (about whose original location and appearance we have, however, no reliable information). From that came perhaps the first impulses to create an ecclesiastical organization in the extensive mountain and sub-mountain territory east of Kostelec nad Orlicí, which was not settled until the time of high colonization starting in the second half of the 13th century. This is why Kostelec became also the center of the smallest link in the pre-Hussite ecclesiastical administration – a deanery, which covered this territory.

The study, however, focuses on how understanding the history of this aspect of ecclesiastical administration contributes to a deeper understanding of the wider historical context of the region at this time, about which we have only a few other historical sources. It is necessary to emphasize, for example, that almost a half of the mentions of parishes in the deanery happen also to be the first written demonstrable information about individual places. Information about church patrons, who – in accordance with the rules of contemporary canon law – participated in the installation of parish priests and provided endowments to individual churches, are often, given the absence of land registries from that period, the only source that allows us to understand the oldest noble property holdings. It is possible that the church patrons, whom we encounter as part of the ecclesiastical activities during the tenure of the pre-Hussite deanery, are not the immediate founders of the individual churches and parishes, in relation to which they are mentioned – these are probably of a later date (which has been clearly demonstrated using written sources in the case of the church and monastery in Klášterec nad Orlicí and architectural sources in the case of the town church of St. Gall (originally Blessed Virgin Mary) in Rychnov nad Kněžnou) – but rather their descendants. What is interesting is the discovery that having a parish church was not only common for large manors, which were held by the emerging high nobility, but also by members of lower nobility, who often held only one locality or only one portion of it.

The construction of individual parish churches influenced also the creation of a communication network, which allowed the inhabitants to take part in worship services and other activities related to the life of a medieval Christian. Churches significantly contributed to the formation of cultural landscape, because they created particular dominant features although they were at first probably only made from wood. This is why the conclusion of this study describes the subsequent development of churches from the period of the deanery as well as their present-day characteristic, because they remain dominant in the landscape to this day.

Robert Šimůnek – Filip Antoš – Jan Havrlant*

TŘEBOŇSKO NA I. VOJENSKÉM MAPOVÁNÍ

TŘEBOŇ REGION IN THE FIRST MILITARY SURVEY

Keywords

First Military Survey
historical landscape
geo-referencing
edition of sources
Třeboň (region)

Abstract

The First Military Survey offers an extraordinary insight into a landscape at the time just after the mid-18th century. This study has two basic objectives: 1) generally to point out the spectrum of possibilities, but also limitations of the testimony of the First Military Survey (map as well as written descriptions), and 2) use the example of Třeboň Region to demonstrate this spectrum, with its uniquely preserved agricultural cultural landscape, to which the results of the survey had not yet been more widely applied.

* PhDr. Robert Šimůnek, Ph.D., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9. E-mail: r_simunek@lycos.com. – Ing. Filip Antoš, Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, v. v. i., Ústecká 98, 250 66 Zdiby. E-mail: Filip.Antos@vugtk.cz. – Ing. Jan Havrlant, Ph.D., tamtéž. E-mail: Jan.Havrlant@vugtk.cz. – Studie vznikla jako součást řešení projektu *Kartografické zdroje jako kulturní dědictví. Výzkum nových metodik a technologií digitalizace, zpřístupnění a využití starých map, plánů, atlasů a glóbulů*, financovaného v rámci programu Národní a kulturní identita (NAKI) Ministerstvem kultury na léta 2011–2015; na projektu spolupracují dvě výzkumné instituce: Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, v. v. i. a Historický ústav AV ČR, v. v. i. Web projektu: naki.vugtk.cz. – Autory oddílu „Třeboňsko na mapách I. vojenského mapování – hodnocení přesnosti“ (s. 187–191) jsou Filip Antoš a Jan Havrlant.

Úvod

Interpretace starých map (což se pochopitelně netýká jen kartografických, ale stejně tak i ikonografických děl) je jen zdánlivě „objektivní“ proces. Ve skutečnosti zhusta odvisí od faktorů subjektivních, resp. individuálních – spektrum otázek, jež si nad mapou klademe a hledáme v ní na ně odpověď, je nemalou měrou poplatné profesionálnímu zaměření. A také odpovědi na tytéž otázky mohou znít odlišně. V závislosti na individuálním posouzení „věrohodnosti“ mapového obsahu (přičemž přesnost výškopisu i polohopisu tu tvoří jen část spektra úskalí), a ovšem na tom, zda jsme mapě schopni „rozumět“ a neklademe jí za každou cenu otázky, na něž odpověď nenabízí. Úskalí naznačeného typu narůstají nejen přímo úměrně stáří mapy, ale i jejímu typu. Zvláště mapy velkých měřítek 17.–18. století představují v tomto směru prameny s velkým badatelským potenciálem. A to i v těch směrech, kdy nepřinášejí přímou výpověď o některé z rovin mapované reality, ale „pouze“ doplňují mozaiku našich znalostí o způsobech vidění a zobrazování: a opět není tolik podstatné, zda hovoříme o mapě či vedutě, případně o krajinomalbě. S trochou nadsázky nešlo vlastně o nic jiného než o různé způsoby zachycování jediné reality. Případy, kdy nám způsoby vidění (a jemu poplatného zobrazování) prostoru naznačují i texty vznikající současně s mapami, přesněji řečeno jako jejich nedílná součást, jsou potom jakýmsi optimem, jehož v případě interpretace starých map můžeme dosáhnout.

Právě to je případ I. vojenského (tzv. Josefského) mapování Čech. Probíhalo v letech 1763/1764–1767 (resp. 1780–1783 – rektifikace), a kontext jeho vzniku (mj. v návaznosti na vojenské neúspěchy v průběhu sedmileté války let 1756–1763, kdy jednou z objektivních příčin tohoto stavu byla i nedostatečná znalost terénu – k dispozici byly pouze Müllerovy mapy, které údaje tohoto typu neobsahují) ani mapování samotné není třeba je obšírně představovat. Poutá pozornost odborníků z oblasti kartografie již celé století.¹ Jde o první mapové dílo obsahující relativně

¹ Na počátku stojí práce Josefa PALDUSE, *Die militärischen Aufnahmen im Bereiche der Habsburgischen Länder aus der Zeit Kaiser Josephs II. Ausgeführt durch den k. k. Generalquartiermeisterstab in den Jahren 1763–1785. Ein Beitrag zur historischen Landeskunde*, Wien 1919. Z dalších prací alespoň Karel KUCHAR, *Mapové prameny ke geografii Československa*, in: *AUC–Geographica* 2, (Praha 1967), s. 57–97 (k I. vojenskému mapování s. 57–80), obšírný přehled bádání podala Olga KUDRNOVSKÁ, *Josefské mapování Českých zemí a jeho topografický popis (s rozbořem popisu pražské sekce)*, *HG* 24, 1985, s. 55–103, zde s. 55–71; z nedávné doby Robert RILL, *Die Anfänge der Militärkartographie in den habsburgischen Erbländern: Die Josephinische Landesaufnahme von Böhmen und Mähren nach hofkriegsrätlichen Quellen*, in: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 49, 2001, s. 183–202. – Dlouhá je řada studií věnovaných jednotlivým aspektům výpovědní hodnoty map (např. staré cesty) či jednotlivým sekcím a oblastem (srov. pozn. 5); nové výzkumné množnosti s sebou přináší jak digitalizace a analýza map v prostředí GIS (srov. pozn. 40), tak i souběžné přihlédnutí k doprovodným textovým popisům (srov. pozn. 3).

podrobné údaje o mapovaných zemích, a vzdor snížené polohové přesnosti a v některých případech i obsahovým chybám se jedná o nejstarší kartografický pramen, který je možné převádět do prostředí GIS a dále analyzovat. Mapování začínalo s ohledem na dobovou vojensko-politickou situaci ve Slezsku roku 1763, hned následujícího roku 1764 se však započalo s mapováním v Čechách a na Moravě (výhodiskem byly Müllerovy mapy – pro Moravu z roku 1716 v měřítku 1 : 180 000, pro Čechy z roku 1720 v měřítku cca 1 : 132 000). Čechy byly rozděleny na 273 sekcí, mapovalo se v měřítku 1 : 28 800, jednotlivé sekce měly rozměry přibližně 410 mm (výška) × 620 mm (šířka).² I. vojenské mapování se stále těší zasloužené pozornosti, v regionálních monografiích často figuruje jako vůbec nejstarší mapové dílo velkého měřítko zachycující danou lokalitu (bez ohledu na to, že ve velkém procentu případů jsou v archivech velkostatků k dispozici starší a nesrovnatelně podrobnější mapy a plány). Vzdor časté roli pouhého ilustrativního doprovodu představuje I. vojenské mapování standardní historický pramen – jako takový je předmětem odborných analýz, a to nejen na základě vlastního mapového díla, ale i doprovodného textového operátu.³

Již samotný (primárně vojenský) účel mapování, stejně jako mechanismus, jímž mapy i doprovodné texty vznikaly, sdostatek naznačují, že I. vojenské mapování nepředstavuje komplexní „obraz a popis krajiny“ třetí čtvrtiny 18. století. I. vojenské

– Nakolik je I. vojenské mapování předmětem zájmu i v zahraničí, ukazují výzkumy z oblasti někdejší habsburské monarchie – Slovenska i Slovinska: Annamária JANKÓ – Bronislava PORUBSKÁ, *Vojenské mapovanie na Slovensku 1769–1883*, Bratislava 2010; Vincenc RAJŠP et al., *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 I–VII*, Ljubljana 1995–2001.

² Problematice výpovědní hodnoty a možností analýz I. vojenského mapování je věnována dnes již značně rozsáhlá literatura, především práce vzniklé v návaznosti na digitální zpracování map vojenských mapování: Vladimír BRŮNA – Ivan BUCHTA – Lenka UHLÍŘOVÁ, *Identifikace historické sítě prvků ekologické stability krajiny na mapách vojenských mapování*, Ústí nad Labem 2002, k I. vojenskému mapování zvl. s. 11–12, 26–29; TÍŽ, *Interpretace prvků mapy Prvního a Druhého vojenského mapování*, HG 32, 2003, s. 93–114; další literaturu srov. níže v pozn. 40. – Širší metodický rámec k problematice naznačené ve svém titulu má studie Evy CHODĚJOVSKÉ, *I. vojenské mapování jako pramen pro poznání krajiny druhé poloviny 18. století. Komunikace v pražském regionu*, in: *Krajina jako historické jeviště. K počtě Evy Semotanové*, red. Eva Chodějovská – Robert Šimůnek, Praha 2012, s. 159–184.

³ Již od přelomu 60. a 70. let zdůrazňovala výpovědní hodnotu doprovodných textů, do té doby do značné míry opomíjených, O. Kudrnovská (1917–2003): Olga KUDRNOVSKÁ – Karel KUCHAR, *Ukázka topografických popisných textů k Josefskému mapování ze šumavského pohraničí*, *Studia geographica* 52, 1975, s. 83–102; jinak pracovala především s texty k pražským sekcím, jmenovitě sekci č. 107 – Olga KUDRNOVSKÁ, *Vojensko-zeměpisný popis české sekce 107 z Josefského mapování*, *ZDGK* 2, 1982, s. 66–81; TÁŽ, *Josefské mapování Českých zemí* (jako pozn. 1). Z poslední doby Eva CHODĚJOVSKÁ, *Textové komentáře k sekcím prvního vojenského mapování*, *ZDGK* 15, 2011, s. 127–130; TÁŽ, *Textové součásti prvního vojenského mapování Čech a jejich ediční zpracování*, *Svorník* 11, 2013, s. 84–88.

mapování pro Čechy bylo dílem tří desítek důstojníků, z nichž větší část verifikovala zvětšenou Müllerovu mapu a do tohoto základu zakreslovala údaje o terénu, komunikacích apod. (a to metodou *à la vue*), a menší část připravovala slovní popisy (s ohledem na jejich zaměření se někdy hovoří o vojensko-topografických popisech).⁴ Každá mapa (a to nejen originály – bruillony, ale i kopie, de facto čistopisy – *Reinzeichnungen*, s nimiž zpravidla pracujeme) je tak svého druhu originál, jehož napojení na navazující listy není vždy „bezešvé“. K tomu přistupuje i shora naznačená skutečnost, že výpovědní hodnota map a doprovodných textů je do značné míry odrazem primárního účelu mapování. Jinak řečeno jsou jím současně dány i limity výpovědní hodnoty I. vojenského mapování jako historického pramene (počítaje v to i analýzu mapového díla s využitím moderních metod hodnocení polohové přesnosti starých map). Jednomu i druhému je věnována předkládaná studie – celkově již několikátá v pořadí, zaměřená na vybrané území. Po krajině velkoměsta, venkovského města a komponované krajině barokní a klasicistní se zaměříme na hospodářskou kulturní krajinu na panství Třeboň.⁵

Krajina třeboňského panství ve světle I. vojenského mapování

Třeboňské panství jakožto jednotka teritoriální správy se formovalo od 13./14. století, a zvláště od roku 1366, kdy od Jana z Landštejna získali polovici Třeboně spolu s několika vesnicemi (např. Jílovice a Kramolín) Rožmberkové, se soustavně rozrůstalo. V relativní úplnosti lze sídelní (a administrativní) struktury na Třeboňsku rekonstruovat počínaje druhou polovinou 14. století. Základní prameny z této doby představují především urbáře vyhotovené kolem roku 1380 – urbář třeboňské augustiniánské kanonie, založené Rožmberky roku 1367 (1378), a oddíl věnovaný třeboňskému panství v rámci urbáře rožmberských panství (kolem 1380). Tento pramen dokládá, že třeboňské panství tvořilo 13 vsí (nebo jejich částí), jež do značné míry i do budoucna představovaly stabilní jádro. V průběhu 15.–17. století potom vedle drobných transakcí (koupí i odprodejů) dochází k několika vlnám územní expanze panství, jakkoli pouze zčásti se jednalo o zisky trvalé. Územní vývoj byl do značné míry dovršen po polovině 17. století, když nedlouho po skončení třicetileté války získávají třeboňské panství Schwarzenbergové, a připojují k němu některé

⁴ J. PALDUS, Die militärischen Aufnahmen (jako pozn. 1), s. 38–40 (s evidencí jmen).

⁵ O. KUDRNOVSKÁ, Vojensko-zeměpisný popis (jako pozn. 3); TÁŽ, Josefské mapování Českých zemí (jako pozn. 1); E. CHODĚJOVSKÁ, I. vojenské mapování (jako pozn. 2). – Ludvík MUCHA, Ivančice na mapách prvního vojenského mapování a v jeho vojensko-zeměpisném popisu, in: Muzeum Brněnska. Sborník, Předklášteří 2004, s. 168–171. – Věra VÁVROVÁ – Markéta ŠANTRŮČKOVÁ, Krajina Novodvorská a Žehušicka v popisu k I. vojenskému mapování, HG 35, 2009, s. 213–228.

drobné, odlehlé statky (např. Bzí). Do značné míry v úplnosti je potom územní rozsah panství zachycen na velkoplošné obrazové mapě panství z roku 1684 – tento stav zůstal v podstatě zachován až do zrušení patrimoniální správy v polovině 19. století. V kartografické podobě o tom svědčí především celkové mapy třeboňského panství – Pachmannova (1779) a Stifterova – Faltova (1845), v písemné formě pak urbáře panství ze 17. a 18. století a katastry (počínaje berní rulou), dále příslušné pasáže topografií Schallerovy (1785–1790) a Sommerovy (1834–1839) a těsně před zrušením patrimoniální správy vydaný Palackého *Popis království Českého*.⁶

Třeboňské panství je zachyceno na sekcích 234, 243, 251, 252, 258 a 259 I. vojenského mapování (z let 1764–1767, nerektifikovány), prvotní jádro panství s historickou rybníční krajinou je především na sekcích 243 a 251.⁷ Pro podrobnější

⁶ Obrazová mapa třeboňského panství z roku 1684 (zřejmě od Šalamouna Gottfrieda Joba) Národní památkový ústav, ú. o. p. České Budějovice, Státní zámek Třeboň, inv. č. TR 00486; zoomovatelný digitalizát <https://digi.ceskearchivy.cz/DA?id=1414>. O výpovědní hodnotě této mapy Robert ŠIMŮNEK, Velkoplošný obraz krajiny jako reprezentativní dekorace interiéru. Mapa třeboňského panství z roku 1684, in: Krajina jako historické jeviště. K poctě Evy Semotanové, red. Eva Chodějovská – Robert Šimůnek, Praha 2012, s. 81–104. – Mapa W. J. J. Pachmanna (*Descriptio et Explicatio Piscinarum Trebonensium Celsissimi Principis de Schwarzenberg*) SOA Třeboň, Vs Třeboň, Mapy a plány, i. č. 1 (= evid. č. 1); zoomovatelný digitalizát: <http://digi.ceskearchivy.cz/cs/145>. Mapa je silně schematická a její výpovědní hodnota z hlediska historické krajiny je (překvapivě) podstatně nižší než u I. vojenského mapování: vsi jsou zachycovány jen blokovou zástavbou realitě neodpovídajících dispozic, komunikace takřka nejsou zachyceny, políčka mají povahu geometrických vzorů apod. – Mapa J. Stiftera a J. Falty (*Administrativ Karte der Hochfürstlich Schwarzenberg'schen Herrschaften Wittingau samt den Gütern Bzy und Forbes in Böhmen Budweiser Kreises*) SOA Třeboň, Vs Třeboň, Mapy a plány, i. č. 684–686 (evid. č. 723–725). – Adolf KALNÝ a kol., Soupis urbárů jihočeských archivů 1378–1773 II, České Budějovice 1976, s. 290–324, č. 311–348 (včetně urbáriálních pomůcek třeboňské augustiniánské kanonie). – Anna KUBÍKOVÁ, Panství Třeboň ve světle berní ruly a její revizitace, JSH 55, 1986, s. 144–160. – Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL, Tereziánský katastr český 1, Praha 1964, s. 148–153, č. 274–276 (panství Třeboň, třeboňský městský statek, panství augustiniánské kanonie). – Jaroslav SCHALLER, Topographie des Koenigreichs Boehmen XIII. Budweiser Kreis, Prag – Wien 1789, s. 53–117 (s obšírnou historickou částí, rozsah panství, včetně samostatných statků Bzí a Žimutice a majetků sekularizované třeboňské augustiniánské kanonie, s. 104–117). – Johann Gottfried SOMMER, Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt IX. Budweiser Kreis, Prag 1841, s. 59–98. – František PALACKÝ, Popis království Českého čili podrobné poznamenání všech dosavadních krajůw, panství, statkůw, ..., Praha 1848, s. 305–308.

⁷ Originály map i slovních popisů I. vojenského mapování jsou uloženy v Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv ve Vídni. Mapy jsou dostupné ve vysokém rozlišení na internetu (<http://oldmaps.geolab.cz>), a z toho důvodu také nepokládali autoři za potřebné doprovázet následující text jejich reprodukcemi. Rukopisy textových operátů jsou u nás dostupné (pouze) na mikrofilmech v Národním archivu v Praze (srov. v záhlaví ediční přílohy).

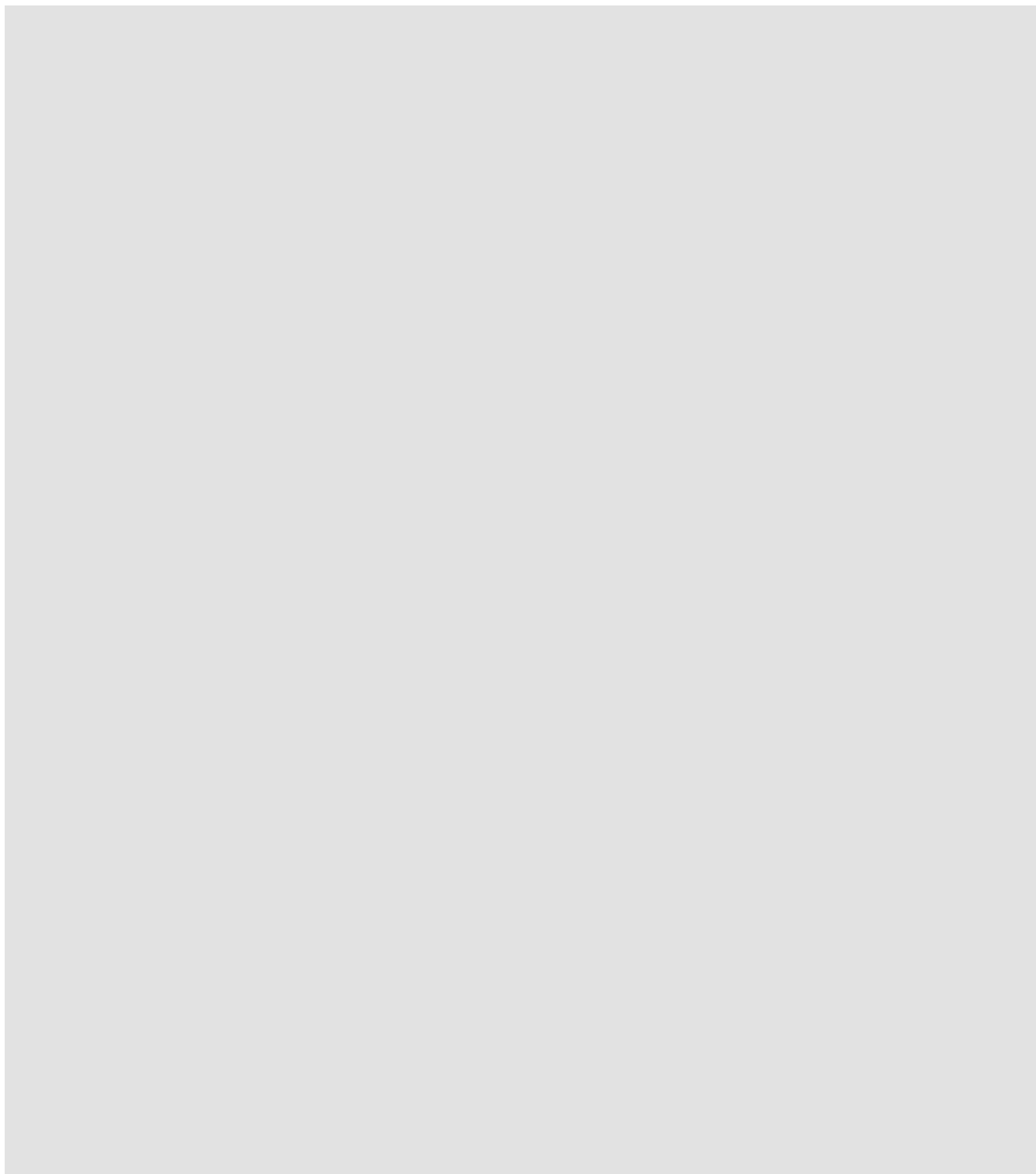
analýzu byla vytipována sekce 251, zachycující na straně jedné krajinu rybničnou, charakteristickou pro jádro třeboňského panství (střední a východní část listu), a na straně druhé krajinu s členitějším reliéfem a takřka bez rybníků (západní část listu, okolí Lišova, historicky již mimo rámeček třeboňského panství).⁸ Obecný charakter závěrů týkajících se výpovědní hodnoty vojenského mapování a textového operátu z hlediska jednotlivých složek sídelních a krajinných struktur bylo možno ověřit i sondami v případě sekcí bezprostředně navazujících. Ostatně i přímo v písemném operátu se v některých případech na texty doprovázející tyto sekce odkazuje.

Text (slovní popis) k sekci 251 je koncipován analogicky jako k sekcím ostatním – v první části je strukturován dle jednotlivých lokalit, druhou částí je sumarizující *Extract*. Stručné a věcné komentáře v první části svou stereotypní strukturou odrážejí aspekty vojensky relevantní – polohu obce v krajině a její vzdálenost od okolních sídelních lokalit, horopis a vodopis; dostupnost pitné vody pro lidi i koně; popis silnic a cest, jejich stavu a využitelnosti/sjízdnosti pro jednotlivé vojenské složky, počítaje v to i komentáře k brodům a mostům, v daném případě i haťovým chodníkům. Podobně i *Extract* je koncipován s ohledem na primárně vojenské využití map a textů a je poplatný jednotnému rozvrhu – obecný úvod, řeky a potoky, úvozové cesty, lesní porosty, mokřady a bažiny, rybníky, kopce a návrší, cesty.⁹ Do značné míry unifikované jsou i jednotlivé charakteristiky – povrchu (v souladu s očekáváním velmi často narážíme na adj. *morastig*), cest a jejich sjízdnosti (*practicabl*, *beschwehrlich*, *sehr beschwehrlich*), hustoty a kvality porostů (*dicht*, *schütter*, *hochstämmig* apod.); v případě budov, resp. staveb (např. obvodových zdí hřbitovů) se často objevují charakteristiky typu *solid* (opět s ohledem na vojenské využití mapy a textu).¹⁰

⁸ Mezní lokality této sekce představuje město Lišov a vsi Hrutov a Levín na severozápadě, městečko Ledenice a vsi Kaliště, Zaliny, Ohrazení a Ohrazeníčko na jihozápadě, město Třeboň (a rybník Rožmberk) na severovýchodě a vsi Branná, Kojákovice a Hrachoviště na jihovýchodě.

⁹ Základní strukturu textového operátu O. KUDRNOVSKÁ, Josefské mapování Českých zemí (jako pozn. 1), s. 71–75, sumárně např. E. CHODĚJOVSKÁ, Textové komentáře (jako pozn. 3), s. 129; přehledně ji odráží i edice O. KUDRNOVSKÁ – K. KUCHARŤ, Ukázka topografických popisných textů (jako pozn. 3), s. 89–96 (texty sekce 228 + společný extrakt k sekcím 228 a 229); vybrané části (dílem duplicitně otištěné) slovního popisu k sekci 107 O. KUDRNOVSKÁ, Vojensko-zeměpisný popis (jako pozn. 3), s. 69–72; TÁŽ, Josefské mapování Českých zemí (jako pozn. 1), s. 84–99; část textových popisů k sekcím 128 a 146 (klíčem výběru lokalit byla příslušnost k panství Nové Dvory) + extrakt k sekci 128 V. VÁVROVÁ – M. ŠANTRŮČKOVÁ, Krajina Novodvorská a Žehušicka (jako pozn. 5), s. 218–224 (v českém překladu).

¹⁰ Základní typy charakteristik z popisu a extraktu k sekcím 228 a 229 vypsali O. KUDRNOVSKÁ – K. KUCHARŤ, Ukázka topografických popisných textů (jako pozn. 3), s. 86, obsírněji O. KUDRNOVSKÁ, Josefské mapování Českých zemí (jako pozn. 1), s. 71–75; srovnání s analogickými pasážemi textů k sekci 251 vykazuje tolik shod, že můžeme hovořit o silné unifikaci.

Z kombinace mapy a textu vyplývají základní roviny výpovědi I. vojenského mapování.¹¹ Začneme-li **výškopisem** (vůbec nejstabilnějším – a tedy nejsnáze ověř-

¹¹ Vhodnou orientační pomůckou je rekonstruovaný mapový klíč: V. BRŮNA – I. BUCHTA – L. UHLÍŘOVÁ, Identifikace historické sítě prvků (jako pozn. 2), s. 26–28; TÍŽ, Interpretace

telným – prvkem mapy), poučný je globální pohled (v daném případě na studovanou mapovou sekci 251). V souladu s obecným územním reliéfem bývá i zde znázorněn šrafy spádnic ve škále světle šedé až černé barvy. Jejich uskupení ovšem nabývají až formy pravidelně se opakujících „vzorů“, které jen sotva mohou odpovídat reálné terénní situaci: ukázkový příklad najdeme v prostoru na západ od Třeboně směrem k Dvorcům, v rovinaté krajině, mírně se zvedající za Dvorci směrem k Vranínu (zde je podnes lesní pásmo a takové najdeme i na mapě). Mezi Třeboní a Dvorcí je zakreslen výškopis docela jinak, než jak vypadal a vypadá v reálu. Podobně pravidelně se opakujících „vzorů“ najdeme na mapě mnohem více. Jednotlivá návrší nejsou pojmenována, jediným pomístním jménem (ponecháme-li stranou jména rybníků), na něž v mapě i textovém popisu narazíme, je les Slabec. Oddíl *Berge* je v textové části v souladu s očekáváním velmi úsporný, tvoří jej jediná krátká věta: „*Nur bey Lischau, Teutsch Baumgarten und Kuna hat man einige Aussicht*“. Výklad o kopcích je vcelku logicky redukován na praktické hledisko výhledu, k čemuž se dle textu naskýtá příležitost u Lišova, Německého Ohrazení (Ohrazeníčko) a dvora Vranína (srov. v slovním popisu pod č. 3, 16, 29). Překvapující je, že zpracovatelé jak mapy tak textu zcela pominuli Dunajovickou horu (505 m n. m.). Jde samozřejmě o pouhé návrší (s poutní kaplí a bývalým lomem), zvedající se zhruba 1 km na jih od Dunajovic. V terénu je však nepřehlédnutelné, a stejně tak i výhled odtud je ve zdejší ploché krajině do značné míry jedinečný (na okraj připomeňme, že právě nedaleko tohoto návrší, v prostoru mezi vesnicemi Dunajovice a Horní Slověnice, se roku 1618 odehrála jedna z prvních bitev třicetileté války, označovaná zpravidla jako bitva u Lomnice).

prvků (jako pozn. 2); konfrontace obecně formulovaného klíče s konkrétní podobou jednotlivých sekcí ukazuje, že I. vojenské mapování je dílem jednotné koncepce pouze v hrubých rysech, v jednotlivinách se uplatňoval individuální přístup jednotlivých zpracovatelů. Rozličné varianty jednotlivých značek jsou názorně patrné z rekonstrukce mapového klíče pro oblast Horních Uher (A. JANKÓ – B. PORUBSKÁ, *Vojenské mapovanie* (jako pozn. 1), s. 36–39).

Vodní plochy jsou vyznačeny světle modrou barvou, ohraničeny bývají tmavě modrou barvou; na levé vnitřní straně všech rybníků s výjimkou velmi malých se podél břehovky objevuje stínování. Tímto způsobem figuruje na sekci 251 mnoho desítek rybníků a rybníčků, pouhých několik je jich však uvedeno i jménem – konkrétně Kaňov, Rožmberk, Svět, Opatovický rybník, Jamský rybník a Hradeček. Větším dílem tedy rybníky v širším okolí Třeboně, v ostatních částech sekce zůstaly i velké rybníky bez uvedení jména – příkladem může být Vlkovický a Spolský rybník.

V textech I. vojenského mapování figurují rybníky v dvojitým kontextu. Jednak jako potenciální zdroj pitné vody pro lidi i zvířata (resp. především koně) a jednak jakožto potenciální nebezpečí, k němuž by mohlo dojít neuvážením odpouštěním vody z jednotlivých rybníků, případně prokopáním rybníčních hrází v případě vojenského konfliktu. V prvním případě se evidují rybníky s pitnou vodou, a také se výslovně upozorňuje na takové, jejichž voda je vhodná jen pro dobytek anebo není k pití vhodná vůbec. Dvojí naposled řečené se uvádí o rybnících u vsi Kaliště (č. 13, extrakt, oddíl *Teiche*): „... *die kleine Teichl beyrn Orth haben morastigen Boden und nur fürs Vieh trinckbahres Wasser, ...; ... , der darinnen liegende Teich hat kein*

genussbares Wasser“. Podvkráté jsou zmiňovány rybníčky napájené jen dešťovou vodou – s dodnes etablovaným poetickým označením nebeské rybníky (nebesáčky) se setkáváme i v textovém doprovodu I. vojenského mapování, kdy je jeden „*himmel Teichl*“ uváděn u Hůrek a druhý u Německého Ohrazení (Ohrazeníčko). V obou případech je rybník označován substantivem *Teichl*, tedy rybníček.

Údaj o kvalitě vody bývá zpravidla doprovoben i charakteristikou rybníčního dna (*Boden*). Autor užívá tři kategorií (*vermengt; sandig; morastig*), z nichž výrazně nejčastěji je zastoupena prvá. V některých případech bývá připojena i praktická informace týkající se přístupnosti rybníka – výhodná je zpravidla hráze (po níž z podstaty věci vedla zpevněná cesta), mimo hráze býval přístup k rybníkům často močálovitý a tudíž nevhodný. V tomto směru se setkáváme s informacemi typu „*man kann aber nur bey denen Dämmen zur Trincke beykommen*“, pokud se ovšem dalo do rybníka bezpečně vjet, bývá to také uváděno (formulace typu „*auch Gelegenheit zum hineinreuthen*“).

Ve slovním popisu se opakovaně upozorňuje na riziko **zaplavení rozsáhlého území**, a to buď protržením hrází velkých rybníků, pokud by nebyly schopny absorbovat přívaly vod z rybníků menších (např. v době silných dešťů), anebo záměrných prokopáním hrází nepřitelem. Jmenovitě je vícekrát v naznačených souvislostech zmiňován Rožmberk, na Veselsku pak rybníky Horusický a Bošilecký, a ovšem rybník Svět. Zde se přímo hovoří o nebezpečí pro Třeboň v případě prokopání hrází okolních rybníků, příval jejichž vody by Svět nebyl schopen pojmout.¹² (Obavy z pro-

¹² Srov. v úvodní pasáži extraktu v ediční příloze; v aparátu tamtéž jsou evidována i další místa slovního popisu, kde se o možnosti záplav hovoří.

tržení hráze Světa panovaly od samého počátku a nikdy k tomu nedošlo – s výjimkou roku 1890, kdy se protrhla hráz rybníka Spolského, ovšem i tehdy by hráz Světa vydržela, nebýt poškozena těžkými vozy odvázejícími z rybníka led do pivovaru.)

Vodní toky jsou v závislosti na mocnosti toku v mapě zakresleny buď jako širší světle modrá (toutéž barvou jako rybníky) linie po obou stranách ohraničená tmavší barvou (Zlatá stoka, Mlýnský potok), anebo jen jako tenká linie tmavě modré barvy (ostatní toky). Klikatící se čára meandrujících toků (ukázkově původní koryto Lužnice, tzv. Stará řeka / *Alte Bach* na sekci 252) je přirozeně schematickým označením, jednotlivé zatáčky odrážejí reálnou situaci jen v hrubém měřítku.

V extraktu jsou jmenovitě zmiňovány čtyři vodní toky, resp. vodní kanál Zlatá stoka (v mapě s popisky *Goldene Bach* a *Goldene Fluss*) vůbec nejobširněji, a stručněji pak trojice dalších vodních toků (Mlýnský potok,¹³ potok u Hůrek – dnešní Hůrecký potok a potok u Miletína – dnešní Miletínský potok). Ve všech případech je meritem informace možnost přechodu a přejezdu na druhý břeh, přičemž jako problematické se ukazuje hluboce zaříznuté koryto. O Zlaté stoce i Mlýnském potoce (tyto dva vodní toky jako jediné figurují v mapě i ve slovním popisu jménem) se uvádí, že k jejich přechodu jsou vhodná pouze přemostěná místa; vysoké břehy, resp. hluboko položený vodní tok a bažinaté okolí se jako překážka uvádějí v případě potoků Hůreckého a Miletínského. O prvních třech tocích se navíc uvádí, že za dešťů se rozvodňují (č. 27, extrakt, oddíl *Flüsse*). Mimo čtveřice uvedených je v mapě zakreslena celá řada lokálních vodotečí, zpravidla napájejících a odvodňujících místní rybníky a spolupodílejících se na podmáčeném až bažinatém charakteru nemalého procenta ploch v okolí rybníků. Jejich zakreslení je ovšem hrubě přibližné.

Charakter krajiny. Prvkem výraznou měrou určujícím charakter krajiny ve sledované oblasti jsou přirozeně rybníky, jim uzpůsobené vodní toky, včetně umělých kanálů, a ovšem nezbytné doprovodné mokřady, vznikající okolo většiny vodotečí. Další významný krajinný prvek představují **lesy**. Z mapy (a paralelně i textu) vyčteme zhruba plošný rozsah lesních porostů, jejich hustotu i výšku. První a zřejmě i druhý (smíme-li soudit z ploch nazvávám výrazně odlišné hustoty stylizovaných stromů) ukazatel je zohledněn v mapě, druhý a třetí v textu – jde o opakující se kategorie, jimiž byly příslušné lesní porosty klasifikovány (hustota – *schütter*; *dick*; výška – *hochstämmig*; *mittelstämmig*). Výpovědní hodnota map I. vojenského mapování je v daném směru dána i způsobem kartografického ztvárnění lesních ploch.

¹³ Přichází jako poměrně výrazná vodoteč, označená jako *Gemein Bach*, již na sekci 252, kde několik kilometrů teče víceméně souběžně se silnicí od Majdalény; její počátek se nachází západně od této vsi, kde se odpojuje od Zlaté stoky. Takto je situace zakreslena na mapě a takto i podnes existuje – *Gemein Bach* je tedy zjevně dnešní Mlýnskou stokou. Tomu odpovídá i skutečnost, že se ztrácí mezi rybníky v okolí svatovítské poustevny – shodně na mapě I. vojenského mapování i na mapě dnešní.

Zatímco na mladších vojenských mapováních bývají zachyceny zpravidla (jen) tmavě zelenými plochami a pouze velmi hrubě (pokud vůbec) rozděleny na další kategorie, v případě I. vojenského mapování byla užita tzv. stromečková metoda. Ryze praktickou výhodou je i to, že jednotlivé stromy se zvláště v členitém prostoru tolik neztrácejí na pozadí výškopisu.¹⁴

I v případě lesů platí, že zájem byl primárně diktován vojenskými potřebami, informace o povaze lesního porostu naznačují jeho průjezdnost, zpravidla i explicitně – formulacemi typu „*dick hochstämmig und impracticable*“, event. s doporučením „*nicht zu traversiren*“.¹⁵ Ani v jediném případě se nspecifikuje druh stromů (stromky naznačující lesní porosty, event. stromové aleje na hrázích, jsou typizované), ba ani tolik, zda jde o les listnatý či jehličnatý (tyto údaje nebyly pro pořizovatele mapy a doprovodného textu podstatné); maximem jsou zmínky o smíšeném lese („*vermischtes Holtz*“; „*vermengtes Holtz*“), jako např. mezi Dunajovicemi a Miletinem (č. 31). Ve dvou případech najdeme o charakteru lesa trochu detailnější zmínku, a sice u Hrachoviště („*die Waldung ist hochstämmig mit gering und jungen Holtz, theils dicht, theils schütter durch Wasser, wegen morastigen Orthen aber nicht zu traversiren*“) a v okolí Vranína. I zde se připomíná vzrostlý les, v němž porůznu rostou i mladé stromy („*Der Wald zwischen hier und Libin hat hochstämmiges, mit jungen Holtz vermischt*“). Při pohledu na rybníční hráze konstatujeme, že ani zdejší dubové „aleje“ nejsou zakresleny důsledně – v některých případech jsou na mapě jasné patrné (např. Jamský rybník, Ruda, Hradeček), jindy chybí (např. hráz Opatovického rybníka). Což samozřejmě sotva může znamenat jejich reálnou absenci.

Jednotlivé typy lesních/stromových porostů si lze plasticky představit na příkladu krajiny na jih od Branné (v okolí rybníků Jamského a Rudy), a to nejlépe souběžným čtením mapy a textu (č. 22). Vidíme zde zamokřenou oblast, kopírující stoky a kanály, jichž je v této oblasti dodnes zachováno velké množství; na hrázích obou rybníků jsou ony zmiňované „aleje“, tedy stromořadí zpevňující hráze, v mapě zřetelně zakreslené. Zamokřený terén na východ od obou rybníků přechází v řídký lesní porost (zmiňovaný v textu s dodatkem, že šlo o stromy střední výšky, čemuž odpovídá i typ jejich zakreslení ve srovnání s vysokými stromy ve svatobarborském polesí směrem východním), a dále pak již hustší lesní porost směrem ke Svaté Barboře

¹⁴ Výpovědní hodnotu vojenských mapování a stabilního katastru pro rekonstrukci charakteru lesních porostů speciálně probírají Vladimír BRŮNA – Kateřina KŘOVÁKOVÁ, Využití starých map středního a velkého měřítka pro sledování vývoje lesů, in: Historie a vývoj lesů v českých zemích. Srní, 17.–18. 10. 2006, red. Pavla Neuhöferová, Praha 2006, s. 111–117.

¹⁵ Na neprůjezdný hustý vzrostlý („*dick hochstämmig*“) les se upozorňuje v prostoru mezi Lišovem a Jivnem, u lesů v okolí Ledenic, především na severovýchod – směrem ke Slavošovicím, Libínu i Petrovicím, do téže kategorie potom spadal les Slabec (v extraktu se pak o něm uvádí, že je „*dick bewachsen*“) i lesy, obklopující Mlýnský dvůr na Třeboňsku.

(původně poustevna s kaplí, od 18. století pak hájovna, zhruba v polovině vzdálenosti mezi Brannou a Majdalenou). Tato je zakreslena již na sekci 252. Na sekci 251 a návazně 252 vidíme i cesty, o nichž se v textu uvádí, že jsou použitelné maximálně pro pěchotu, ovšem i to za předpokladu, že haťové chodníky nacházející se v dezolátním stavu budou opraveny.

Specifické místo připadá na sekci 251 lesu jménem Slabec – primárně proto, že s výjimkou názvů několika málo rybníků, o nichž byla řeč výše, jde o jediné pomístní jméno, s nímž se na mapě a současně i v písemném operátu setkáme. Na mapě je s popiskem *Slabetz Wald* zakreslen západně od vsi Hvozdec a severně od Zvíkova; na moderní turistické mapě je jako Slabce označen les na sever od Hvozdec, a totéž jméno nese i tamější shluk provozních budov na okraji lesa. Les (s variantním názvem Slapec) se připomíná již o dvě století dříve (roku 1562, a poté i v letech 1601 a 1628) jako příslušenství statku Zvíkov. Dle urbáře z roku 1677 náležely ke tvrzi zahrada, dva lány a dvě jitra polí a les Slabce (Slabec) s lukami.¹⁶ Z textového operátu I. vojenského mapování vyčteme, že se jednalo o hustý les se vzrostlými stromy – pod č. 7 (Hvozdec) se uvádí, že „*der Wald Slabetz ist dick hochstämmig, nicht zu traversiren*“ a jinými slovy totéž ještě znovu i v extraktu. Hustá síť rovnoběžných cest, Slabcem procházejících od Lišova ke Zvíkovu, kterou zmiňujeme v souvislosti s komunikacemi, je pod zorným úhlem uvedeného tím pozoruhodnější.

Lesní plochy jsou na mapě jednoznačně identifikovatelné (přesnost jejich zakreslení nutně ponecháváme stranou) a podobně i bažinaté, mokřadní a každopádně zcela neprůchodné oblasti jsou na první pohled zřejmé (k logice věci, již je jejich poloha v těsné blízkosti vodních toků, tu přistupuje bez problému rozpoznatelná značka vodorovných tmavě modrých šrafů). S ostatními typy ploch (stranou tu pochopitelně ponecháváme rybníky) je to již složitější. K vyšší míře subjektivity při klasifikaci přistupuje kombinace rozličných mapových značek a také čistě technický aspekt v podobě proměňující se autentičnosti původně osmibarevného spektra. Teoreticky jsou trvalé travní porosty (louky a pastviny) na vlhkých stanovištích znázorňovány hráškově zeleným tónováním (v kombinaci se značkou pro mokřady), obdělávaná pole, úhor a ostatní zemědělská půda (tj. i pastviny na suchých stanovištích) jsou ponechány v barvě podkladu; sady a zahrady bývají znázorněny symbolem stylizovaného stromu nebo keře, zpravidla na sytě zeleném podkladu, ale existují i další varianty.¹⁷

Při pohledu na mapu i do textů je nám zřejmé, že údaje všeho druhu jsou v naznačených směrech spíše orientační a sotva by dovolovaly jakékoli exaktní

¹⁶ Jiří ÚLOVEC, Tvrz ve Zvíkově, Výběr 39, 2002, s. 175–189, zde s. 179; doklad z roku 1677 Václav VAŠEK, Historie kraje lišovského, b. m. [1941], s. 96.

¹⁷ V. BRŮNA – I. BUCHTA – L. UHLÍŘOVÁ, Identifikace historické sítě prvků (jako pozn. 2), s. 28.

vyhodnocení. Louky (jen přibližně polohově vymezené) přicházejí velice často v písemném operátu, a to zpravidla s charakteristikou *morastig* (výjimečně i *sumpfig*), mající uživatele upozornit na nemožnost průjezdu. Setkáváme se i se zmínkami o charakteru půdy, nemají však výpověď z hlediska její bonity,¹⁸ ale jsou psány z pohledu kvality komunikací (namátkovým příkladem může být formulace pod č. 23 – Domanín: „*Der Boden ist von Leim mit Sand vermischt, daher die Wege bey übeln Wetter schlecht werden*“). Ani jednou nejsou zmiňována pole, sady či zahrady; podobně – v souladu s očekáváním – se ve sledované oblasti nesetkáváme s vinicemi či chmelnicemi, ačkoli minimálně druhé jmenované zde ještě v 16. století rozhodně bývaly. Na tomto místě je třeba znovu zdůraznit již naznačenou skutečnost, že důsledná aplikace kategorií land-use, odvozených ze stabilního katastru, je pro starší období nutně více či méně ahistorická, (nedůvodně) předpokládající neměnnost těchto kategorií. Ta ovšem platí pouze v základních rámcích – pole, louky, lesy, rybníky jakožto kategorie hospodářských, resp. hospodářsky využívaných ploch. Metodická úskalí v tomto směru výstižně naznačuje konstatování, že „*v rámci bezlesí proto bývá na josefských mapách velmi obtížné ba často nemožné interpretovat rozdíly mezi loukou, pastvinou, polem, úhorem a lučním ladem. První příčinou je, že takové odlišení asi nebylo vojensky významné, druhou, že tyto jednotky cyklovaly v čase a přecházely v prostoru, což ztěžovalo jejich hodnocení.*“¹⁹

Jen velmi stručně lze připomenout absentující doklady **těžby nerostných surovin** – povrchová těžba nerudních surovin (lomy, pískovny apod.) bývá znázorněna pomocí plošných útvarů tónovaných hnědou, okrovou nebo tmavou cihlově červenou barvou.²⁰ Ve sledované době a oblasti byl v provozu rozsáhlý kamenolom na Dunajovické hoře – v mapě ovšem nezakreslený a ani v textovém operátu nezmiňovaný; na těžbu nerostných surovin ukazují jména rybníků Ruda a Jamský (u Branné),

¹⁸ V tereziánském katastru je bonita půdy v obvodu třeboňského panství hodnocena výrazně nejčastěji stupni 5 a 6; krajní hodnoty představují stupeň 3 a naopak stupeň 7, zastoupené ovšem jen v malém procentu případů (A. CHALUPA – M. LIŠKOVÁ – J. NUHLÍČEK – F. RAJTORAL, Tereziánský katastr český 1 (jako pozn. 6), s. 148–153, č. 274–276).

¹⁹ Využitelností map I. vojenského mapování pro rekonstrukci krajinného pokryvu, zvláště pak charakteru lesů a bezlesých ploch (pastviny vs. pole), se speciálně zabývali Jiří SÁDLO – Petr KARLÍK, *Krajinně-ekologické interpretace starých map prostřednictvím geobotaniky: příklad Josefského mapování*, in: *Krajina 2002. Od poznání k integraci, Ústí nad Labem 2002*, s. 58–62, cit. s. 59–60. – Okruh využitelných pramenů a možnosti rekonstrukce katastrálních hranic na venkově v 17.–18. století demonstruje na vybraných příkladech Martin DOHNAL, *Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15.–19. století*, Praha 2006, s. 61–75.

²⁰ V. BRŮNA – I. BUCHTA – L. UHLÍŘOVÁ, *Identifikace historické sítě prvků* (jako pozn. 2), s. 28.

přičemž v případě Jamského ještě Sommer přímo zmiňuje souvislost pojmenování se zdejší šachtou někdejšího dolu na stříbro.²¹

Komunikace. Mimořádně důležitou položkou mapového obsahu i textových popisů jsou silnice, cesty a pěšiny všeho druhu.²² U jednotlivých obcí jsou ve slovním popisu důsledně uváděny časy potřebné k dosažení obcí v bezprostředním sousedství (míněno pěšky), jakož i – eventuelně především – údaje o sjízdnosti jednotlivých komunikací. K lakonickým charakteristikám *practicable* a *impracticable* se velmi často připojují doporučení týkající se možnosti jít či jet (*traversiren*) po jednotlivých cestách, a to namnoze odlišně pro tři vojenské složky (artilérii, kavalerii a infanterii); opakovaně narážíme na případy, kdy je schůdnost / sjízdnost podmínována suchým počasím (neboť za dešťů bývají cesty rozbláceny), event. nouzí – sjízdnost za stavu označeného „*zur Noth*“ se v textu objevuje taktéž vícekrát. Nechybějí ani případy obtížně průjezdných vsí, zvláště pak s těžkými vozy – příkladem může být Zvíkov a sousední Vlkovice (č. 8, 11 a extrakt, oddíl *Moraste*), za deštivého počasí prakticky neprůjezdné (v případě nutnosti je nejlépe jet po hrázi

²¹ J. G. SOMMER, Das Königreich Böhmen (jako pozn. 6), s. 72.

²² Soustavně se problematikou starých komunikací na vojenských mapováních (v komparaci s dalšími mapami velkých měřítek 19. století, písemnými prameny i dochovanou terénní situací) zabývá D. Adam – speciálně k výpovědi vojenských mapování např. Dušan ADAM, Analýza pozemních komunikací ve vybraném území na I. a II. vojenském mapování, HG 33, 2005, s. 71–95. – Ve sledované oblasti provedl pramenný a současně terénní průzkum D. Kovář ve vztahu k tzv. Cikánské cestě (srov. pozn. 24).

Vlkovického rybníka). Sledujeme-li zachycení cest / silnic na mapě, uvědomíme si, nakolik platí, že každá mapová sekce byla svého druhu originál. Univerzální klíč, který jsme schopni rekonstruovat, má obecnou platnost pouze teoretickou, prakticky je jeho aplikace na jednotlivých sekcích (nebo minimálně jednotlivými důstojníky) specifická.²³

Obecně platí, že komunikace různého typu jsou na mapách I. vojenského mapování vyznačeny liniemi různé barvy a šíře – červenou barvou jsou klíčové komunikace, císařské silnice, sjízdné pro všechny vojenské složky, hnědou pak ostatní.

²³ Pěšiny a stezky by měly být znázorněny tečkovanou čarou; stezky sjízdné také na koni delšími hnědými nebo v barvě cesty provedenými tečkami; polní a lesní cesty jednoduchou hnědou linkou; *Kommunikationswege* tečkovanou čarou; poštovní a komerční silnice dvojitou plnou tušovou linkou; *chaussée* dvojitou karmínovou linkou; skalnatá cesta (*Klippelweg*) přes bažinu či po bahnitěm podloží jednoduchou přeškrtnou linkou (D. ADAM, *Analýza pozemních komunikací* (jako pozn. 22), s. 72–73; E. CHODĚJOVSKÁ, *I. vojenské mapování* (jako pozn. 2), s. 165, 168).

Sít' hnědě vyznačených cest je na mapě velice hustá – bohužel nelze je kategorizovat, není nic známo o jejich sjízdnosti a při pohledu na mapu se v některých případech nelze ubránit dojmu, že jsou zachyceny i pouhé úvozy v zadních částech parcel a snad i stezky zcela ireálné: co si můžeme například myslet o plných čtyřech rovnoběžných cestách, jež ve směru k severu a v témže počtu i k jihu vycházejí z Lišova, délka jehož jádra obnáší zhruba 1000 metrů? Paralelní cesty probíhají se vzájemnými odstupy maximálně 300 metrů, k jihu nota bene procházejí lesem Slabec, kde se jedna odpojuje k východu do Hvozdce, zatímco tři zbývající pokračují (a to stále paralelně) do Zvíkova (srov. obr. č. 15 se znázorněním současného terénu pomocí vrstevnic).

Orientaci v hierarchii cest zachycených na sekci 251 nám do značné míry usnadní slovní popis. Univerzální užití má pojem *Weg*, jímž se mnohokrát označují blíže nespecifikované cesty v okolí jednotlivých vsí, cesty vedoucí přes louky i po rybníčních hrázích; pojmenování typu „*Zahliner Weg*“, „*Ledenitzer Weg*“, „*Libiner Weg*“ apod. se objevují v synonymním významu s „*Weg nach Zahlin*“ atd., naznačují směr cest a těžko předpokládat, že by se jednalo o označení v kraji vžitá, ale spíše jen ad hoc vznikající při mapování. Pojem *Strasse* se naproti tomu objevuje důsledně jen pro nejvýznamnější komunikace – *Landt- und Poststrasse* vedoucí z Budějovic do Třeboně a pokračující přes Majdalénu do Rakous, a dále čtveřice cest označovaných jako *Fuhrstrasse*. „*Budweiser Fuhrstrasse*“, tj. tzv. Cikánská cesta, „*Fuhrstrasse von Schweinitz nach Wittingau*“, dále „*die gangbahre Fuhrstrass über Luschnitz in Sect. 243 nach Wesselly*“ a konečně „*die andere über Lamb in Sect. 252 nach Neuhaus*“. V menším množství, ovšem v daných případech již bez ucho-pitelného kritéria klasifikace, se setkáváme s cestami označenými jako stezka pro pěší (*Fußsteig*). Z Hůrek do Lišova a Hrutova (č. 4), z Miletína do Štěpánovic (č. 5) a do Dunajovic (č. 32). Pro nevyhraněný charakter těchto cest (resp. jejich klasifikace) svědčí např. text pod č. 4: „*der Fußsteig nacher Lischau und Hrutow kann zu zweyen beritten und zur Noth mit leichten Wägen befahren werden*“, stejně jako formulace o stezce neboli polní cestě vedoucí z Třeboně po hrázi Světa a dále poli k Dvorcům a sjízdné i pro těžké vozy: „*Fußsteig oder Feldtweg über des Swiet Teich Damm und durch die Felder nach Dworetz kann man mit schweren Wägen fahren*“ (č. 27). Evidováno je i několik úvozů (*Hohlweg*; *der hohle Ausgang*), zpravidla zmínku provází doporučení na opravu cesty: „*der Hohlweg nach Stiepanowitz ist zu scarpiren*“ (Lišov, č. 3); „*die Hohlwege nach Lischau, Jiuna und Pržilitz sind zu scarpiren*“ (Štěpánovice, č. 6); „*der Hohlweg nach Lischau kann ausgewichen werden*“ (Zvíkov, č. 11) a konečně v případě cesty vedoucí od Třeboně na Břilice figuruje doporučení: „*der hohle Ausgang nach Pržilitz ist zu scarpiren*“ (č. 27).

Nejvýznamnější komunikací zachycenou na sekci 251 je ve směru západ – východ procházející císařská silnice (a vývojově velmi stará cesta) České Budějovice – Lišov – Třeboň (– Stráž nad Nežárkou – Jindřichův Hradec), na sledované sekci v úseku Lišov – Štěpánovice – Vranín – Dvorce – Třeboň (č. 3, 6, 29, 28, 27),

označená na mapě silnou linií (světle) červené barvy. Ve slovním popisu je zmiňována opakovaně, a to jak u jednotlivých lokalit, jimiž procházela, tak i v extraktu, a to vždy jakožto „*Post- und Landtstrasse*“. Na Kopečku na východ od Třeboně červeně vyznačená cesta pokračuje kolem kaple sv. Petra a Pavla k jihovýchodu na Majdalénu a dále do Rakous („*in das Österreichische*“), jak je zřejmé z navazující mapy (sekce 252) i písemného operátu. Naopak k severovýchodu, podmáčeným územím okolo východního cípu Rožmberka, směřuje poněkud zvláště vyhlížející hustě propletená síť hnědě zakreslených cest (o tomto úseku cesty Třeboň – Jindřichův Hradec srov. ještě níže).

Územím sekce 251 ovšem procházely ještě dvě, resp. tři další dálkové komunikace – „vozové cesty“. První je tzv. Cikánka (Cikánská silnice), v slovním popisu uváděná jako „*Budweiser Fuhrstrasse*“ a procházející po levém dolním okraji. Její průběh je červeně zachycen na sekcích 250, 258 a 259 I. vojenského mapování, přičemž na sekci 251 probíhá pouze několikakilometrový úsek na západ od Ledenic, v prostoru mezi obojím Ohrazením (resp. Ohrazením a Ohrazeníčkem) a dále k jihovýchodu, kde cesta mýjela Mysletín a pokračovala na východ (sekce 258). Její barva je na sekci 251 spíše hnědá s odstínem tmavě červené, rozhodně neodpovídá svou barevností navazujícím úsekům, tj. sekci 250 a 258. V textu je označována jako *practicable*, ovšem za deštivého počasí špatně sjízdná (č. 15, 16).²⁴ Druhá v pořadí je pak cesta směřující od Trhových Svinů před Kojákovice a Brannou do Třeboně, označovaná jako „*Fuhrstrasse von Schweinitz nach Wittingau*“ (č. 20, 22, 27), a podobně je termínem *Fuhrstrasse* označena i cesta vedoucí do Veselí a také úsek okolo Staré Hlíny na staré obchodní cestě od Třeboně směrem k Stráži a Jindřichovu Hradci (č. 27).

Všechny komunikace vyjma shora výslovně uvedených jsou vyznačeny liniemi hnědé barvy (přičemž odlišnosti v jejich barevnosti jsou podmíněny zjevně ryze technickými důvody a nejsou nositeli významu); síla jednotlivých linií není docela shodná, ovšem i tento moment padá daleko spíše na vrub ručnímu vyhotovení map než odlišnostem ve významu či kvalitě komunikace. V některých případech nejsme schopni s jistotou stanovit ani původní barvu – vedle shora zmiňované Cikánky představuje analogický případ i komunikace směřující z Třeboně na jih k hrázi Opatovického rybníka a k Mlýnskému dvoru. V globálním měřítku nepřehlédneme absenci stromořadí okolo cest, od 19. století naopak zcela běžných.

Jak v textech k jednotlivým lokalitám, tak i v extraktu se v souvislosti s možností překonávat vodní toky zmiňují **mosty/můstky** (*Brücklein*). Tyto vidíme i na

²⁴ Průběh cesty v úseku České Budějovice – Suchdol nad Lužnicí a jejich dochovaných pozůstatků detailně rekonstruoval Daniel KOVÁŘ, *Stará silnice z Českých Budějovic do Rakous, zvaná Cikánka*, HG 39, 2013, s. 189–212.

mapě, ovšem celkové situace vyznívají někdy poněkud zvláštním způsobem. Příkladem může být ves Hůrky, již protékal a protéká Hůrecký potok, který tvoří osu západovýchodně položené vsi, již v témže směru procházela i cesta. Na tu se od jihu napojovaly – dle zákresu situace na mapě – tři úvozové cesty, přičemž jedna z nich vedla přes potok po dřevěném můstku (k celkové situaci se vztahuje poměrně obsáhlá formulace pod č. 4), druhá u potoka končí a třetí pokračuje přes potok kontinuálně. To vše v rozmezí pouhých pár set metrů. V Miletíně, jenž je další lokalitou, kde je zmiňován taktéž dřevěný můstek přes potok, v daném případě Miletínský (č. 5), naproti tomu vidíme situaci velmi podobnou dnešní: Miletínský potok probíhá mezi (dnešním) Dolním a Horním Miletínem, přičemž jeho tok je přemostěn a vede tudy silnice ve stále týchž místech, jako je vyznačeno na mapě I. vojenského mapování. Dvakrát je dřevěným mostem překlenuta Zlatá stoka v úseku jižně od Třeboně, směrem k hrázi Opatovického rybníka. Uvedené mosty jsou v textu zmiňovány jako dřevěné a v souladu s tím v mapě zakresleny černou barvou; toutéž barvou jsou pak zakresleny i mosty přes hradební příkopy, resp. Zlatou stoku, v případě všech tří příjezdových komunikací do Třeboně (tj. mosty před branou Budějovickou, Novohradskou i Hradeckou). Na východ od Třeboně tekoucí Mlýnskou stoku křížují komunikace opakovaně, a dokonce v textu se hovoří o nutnosti přecházet ji po mostcích, ovšem v mapě je zakreslené nevidíme.

Spíše ojediněle se na I. vojenském mapování setkáme s **přívozem** – část cesty mezi Dolními a Horními Slovincemi, přeťatá chobotem rybníka Dvořiště, je vyznačena šrafovaně a připojena značka loďky, označující zdejší přívoz (sekce 243). Průběh cesty zůstává po staletí až podnes nezměněn, rybníční chobot je ovšem dávno přemostěn.

Nebyly to však jen můstky přes vodní toky, jež byly nezbytné, aby komunikace byly vůbec využitelné. Povaha terénu si často vyžadovala instalaci můstků a případně haťových chodníků přes silně zamokřené úseky. Podobu takových chodníků nám zprostředkovává již o téměř století dříve pohledová mapa třeboňského panství, zvláště pak veduta Třeboně od severovýchodu, zachycující cestu od Staré Hlíny, ústící do města Hradeckou branou. Šlo o úsek značně problematický, přičemž obtíže cestování po této komunikaci, násobené v období nepříznivého počasí (tj. v době déletrvajících dešťů), jsou bohatě doloženy i písemnými prameny. Situaci v oblasti velmi plasticky dokumentuje mapa (sekce 252) a text I. vojenského mapování – z rybníka Rožmberka nebyl ještě tehdy vydělen rybník Vítek a v době mapování zde ještě nestály mosty kamenné, ale dva mosty dřevěné, které na dvou místech spojovaly břehy Rožmberka. Jsou vidět na mapě a v textovém operátu se popisují jako dobře udělané.²⁵ Cesta na Starou Hlínu a Mláku nebyla pochopitelně zdaleka jediná, na níž bychom se v oblasti s haťovými chodníky setkali. Také v okolí Branné (č. 22), kde byl a je terén velmi bahnitý, se autor textového operátu o haťových chodnicích (*Lagbrücken*) zmiňuje, a to s dodatkem, že jsou v dezolátním stavu a měly-li by se užívat, bylo by nutno je předtím opravit; totéž pak platilo o haťových chodnicích ve svatobarborském polesí, o nichž se zmiňujeme na jiném místě. Charakter krajiny a speciálně pak komunikační sítě v okolí Třeboně konečně dokresluje i fakt, že i cesta od Domanína do Třeboně byla místy opatřena haťovými chodníky („*stuckweise gebrückt*“).

Struktura sídelní sítě, jak ji odráží mapa I. vojenského mapování, se v oblasti zformovala zhruba do poloviny 14. století, a v pozdější době docházelo již jen k nečetným změnám. Ještě v pozdním středověku zaniká ves Opatovice (jméno vsi zůstalo zachováno v pojmenování Opatovického rybníka, jímž byla zatopena, a Opatovického mlýna pod rybníční hrází), po polovině 16. století pak pod vodou rybníka Svět zmizelo Svinenské předměstí Třeboně (předměstský kostel sv. Jiljí se tak ocitl izolován na jižním břehu Světa, a náhradou za demolovaný špitální a hřbitovní kostel sv. Alžběty byl založen nový téhož patrocina na Budějovickém předměstí). Stejně ojedinělé jsou potom nově vznikající osady. Příkladem je Skalice, osada mezi Štěpáno-

²⁵ Příslušnou pasáž z textu k sekci 252 srov. níže v pozn. 50. – Dřevěný most u Hlíny přes chobot Rožmberka v místech, kde do něho vtékala Lužnice, je patrný již na Podolského plánu okolí rybníka Vdovce z roku 1613 (SOA Třeboň, Vs Třeboň, Mapy a plány, i. č. 55), a posléze i na Pachmannově mapě (1779).

vicemi a Vlkovicemi, 4 ½ km JV Lišova. Na mapě I. vojenského mapování je zárodek osady uveden pod názvem *Neue Challupen*; na mapě II. vojenského mapování již pod názvem *Skalitz*.

Poloha jednotlivých vsí je charakterizována několika opakujícími se výrazy, a to ve vazbě na návrší (*Anhöhe*) anebo naopak rovinu (*Fläche*). Zhruba v polovině případů se o vsi uvádí, že leží na návrší – „*an einer Anhöhe*“ (Hrutov, Levín, Lišov, Hůrky, Vlkovice, Libín, Slavošovice, Kaliště, Zaliny, České Ohrazení, Německé Ohrazení = Ohrazeníčko, Hrachoviště, Domanín, Dunajovice), druhou polovinu tvoří ostatní případy: poloha mezi dvěma (navzájem se protínajícími) návršími je uváděna v pěti případech („*zwischen zweyen Anhöhen*“ – Miletín, Zvíkov; „*zwischen Anhöhen, welche sich bestreichen*“ – Ledenice, Petrovice, Mladošovice), po jednom případě přichází poloha pod návrším („*unter einer Anhöhe*“ – Štěpánovice), mezi a pod návršími („*zwischen und unter Anhöhen*“ – Hvozdec) a v údolí pod návrším („*in einen seichten Thal, unter einer Anhöhe*“ – Kojákovice). Jen u malého počtu lokalit je poloha označena jako rovina – co případ to specifická formulace: „*liegt zwischen morastigen impracticablen Wiesen in einer Fläche*“ (Branná); „*liegt an einen grossen Teich und in einer Tiefe*“ (Spolí); „*liegt in einer Fläche*“ (Břilice). A konečně Třeboň – její poloha je charakterizována velice výstižným způsobem: „*Alles liegt in einer Fläche, zwischen morastigen impracticablen Wiesen und mit vielen beträchtlichen Teichen umgeben*“.

Sídliště (vsi i městečka a města – na sekci 251 jde o Ledenice, Lišov a Třeboň) jsou vyznačena (bez odlišení budov z nespalných a spalných materiálů) červenou

barvou, s výjimkou Třeboně (kde je zástavba vyznačena blokově) bývá samostatnými obdélníčky různých tvarů naznačena roztroušená zástavba. Jako celek pak tvoří **půdorys sídliště** – zatímco půdorysné uspořádání měst do značné míry odpovídá, v případě vsí věrohodnost zachycených půdorysů poněkud kolísá. Představu o věrohodnosti I. vojenského mapování v tomto směru si lze ověřit na vytypovaných příkladech jak konfrontací s mapami stabilního katastru o zhruba 60–70 let pozdějšího, tak do značné míry i se stavem dnešním (rozumí se, že zde již jen v případě vsí, jejichž půdorysné rozvrhy jsou věci do značné míry archaickou).²⁶

Nejprve se zaměříme na centrum panství – město Třeboň. Zástavba ve vnitřním městě (včetně zámeckého areálu) je vyznačena blokově; zachycen je průběh hradeb, na mapě (i dodnes v reálu) patrný především na straně severovýchodní (okolo kláštera, při Zlaté stoce) a jižní (na straně k bývalému Svinenskému předměstí, později rybníku Světu): zde nás zaujme skutečnost, že příkop, který je dodnes v terénu jasně zřetelný, je vyznačen modrou barvou, a byl tedy stále ještě naplněn vodou. Komunikace ústily do města ze tří stran, a to po dřevěných (všechny jsou vyznačeny černě)²⁷ mostech, a tak jsou také zakresleny na mapě: od západu cesta od Českých Budějovic a Lišova (Budějovickou branou), od východu cesta od Jindřichova Hradce a Stráže n. Nežárkou (Hradeckou branou) a od jihu cesta od Nových Hradů a Trhových Svinů (vnější Novohradskou a vnitřní Svinenskou branou). Předměstskou zástavbu vidíme ve dvojím směru – na východ, směrem k zamokřeným lukám, šlo pouze o roztroušenou zástavbu, zatímco na straně západní navazuje na městské hradby geometricky rozměřený prostor zámecké zahrady a dále na západ je evidentní struktura Budějovického předměstí. Prostorovou orientaci srovnatelnou s dnešním stavem nabízí především komplex hospodářského dvora (v ulici Svobody) a západně odtud pak areál hřbitova při kostele sv. Alžběty. V těsné blízkosti města jsou zachyceny dva kostely a několik kaplí. Na západ od centra města stojící kostel sv. Alžběty byl založen v poslední čtvrtině 16. století jakožto náhrada za demolovaný kostel téhož patrocina na Svinenském předměstí, jež padlo za oběť budování rybníka Světa, a od počátku plnil funkci kostela hřbitovního. Na mapě vidíme okrsek obehnaný zdí, k níž byla přisazena podélná budova (zřejmě márnice či domek hrobníka). Kostel sv. Jiljí na jižním břehu rybníka Svět, dnes rovněž hřbitovní, je naproti tomu zakreslen jako solitér. Samotný kostel sloužil od konce 18. století jako nekropole rodu Schwarzenbergů (a v této funkci byl posléze nahrazen známou neogotickou rodovou hrobkou z let 1874–1877), ovšem založení zdejšího hřbitova je až mladšího data. Ve městě

²⁶ Možnosti postižení dynamiky vývoje půdorysného uspořádání vsí na vybraných příkladech dokumentuje M. DOHNAL, Vesnická sídla (jako pozn. 19), s. 50–60.

²⁷ V. BRŮNA – I. BUCHTA – L. UHLÍŘOVÁ, Identifikace historické sítě prvků (jako pozn. 2), s. 27.

a jeho těsném okolí vidíme dvojici solitérních čtverhranných dispozic – jednu přímo v areálu města, v prostoru mezi Novohradskou a Svinenskou branou na západě a městskou hradbou na východě (v prostoru dnešního pivovaru) a druhou již vně hradeb, cca ½ km od centra směrem na severozápad (Nový dvůr v dnešní Jiráskově ulici). Pouze na vrub blokového zachycení zástavby potom připadají další zdánlivě čtverhranné dispozice, jež jsou ve skutečnosti řadami měšťanských domů (na západní straně města, v dnešní Březanově ulici) a jádrem zdejšího kláštera (v severní části města, v těsné blízkosti farního a klášterního kostela).

Ukázkový příklad městečka, jehož půdorys formovala významná obchodní cesta, představuje Lišov, jímž po staletí procházela (a prochází) silnice ve směru České Budějovice – Třeboň – Stráž n. Nežárkou – Jindřichův Hradec. Jak na mapě I. vojenského mapování, tak i na indikační skice stabilního katastru²⁸ vidíme analogický půdorysný rozvrh zástavby, jejíž osou je probíhající cesta; v prostoru mezi severní a jižní linií zástavby vzniká rozlehlé náměstí, ve svém středu částečně zastavěné, čímž došlo k tomu, že cesta Lišovem procházela ve dvou větvích. Příkladem vsí s farním kostelem mohou být Štěpánovice, kde původem středověký kostel Nanebevzetí Panny Marie je situován v severní části obce, zatímco v jižní byly rybníčky – tento stav je zachycen na vojenském mapování i skice stabilního katastru,²⁹ přičemž Návesní rybník je v jižní části Štěpánovic podnes.

Příklady vsí Branná, Hrachoviště a Zvíkov naznačují, jak výrazně může věrohodnost mapového obsahu kolísat i v rámci jediné sekce. Branná leží na Opatovické stoce, jež protéká zhruba středem zástavby; na mapě I. vojenského mapování vidíme soustavu několika drobných rybníků, jež se v centru vsi na stoce nacházejí. Tentýž stav je zachycen na mapě stabilního katastru³⁰ a je pozoruhodné, že existuje dodnes. Což není zdaleka jediný případ svého druhu – rybníky, částečně podnes dochované, zachytíme např. i v intravilánu vsi Hrachoviště, ovšem zatímco počínaje indikační skicou stabilního katastru³¹ je rozložení zástavby do značné míry stabilní, na mapě I. vojenského mapování jsou značky domů i v místech, kde nikdy poté nebyvaly, tj. zvláště ve východní části vsi, a jedná se patrně tedy o určité zkreslení. Totéž pak – možná snad ještě výrazněji – platí o Zvíkovu, na mapě I. vojenského mapování zachyceném poněkud zvláštním způsobem, přitom urbanistický rozvrh

²⁸ http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/BUD/BUD182018270/BUD182018270_index.html.

²⁹ http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/BUD/BUD350018270/BUD350018270_index.html.

³⁰ http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/BUD/BUD022018270/BUD022018270_index.html.

³¹ http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/BUD/BUD119018270/BUD119018270_index.html.

jádra vsi okolo protáhlé návsi (s vodotečí a rybníkem) je dodnes jasně zřejmý a shodně vyplývá i z indikační skici stabilního katastru.³²

Pestrou škálu výpovědi I. vojenského mapování k otázce půdorysného rozvrhu sídlišť lze na konec rozšířit ještě na příkladu vsi Novosedly nad Nežárkou (na sekci 244) – mapa dává jasnou odpověď na otázku geneze poněkud nezvyklého půdorysu vsi (k jádru se připojuje zástavba sledující silnici do Kolenc) s kostelem excentricky umístěným na západním okraji: kostel stával po staletí jako solitér na západ od obce při silnici ke Kolencům, na I. vojenském mapování je patrna počínající zástavba v jeho těsném sousedství, ovšem proluka mezi vsí a kostelem je patrna ještě na II. vojenském mapování a teprve později se zástavba propojila.

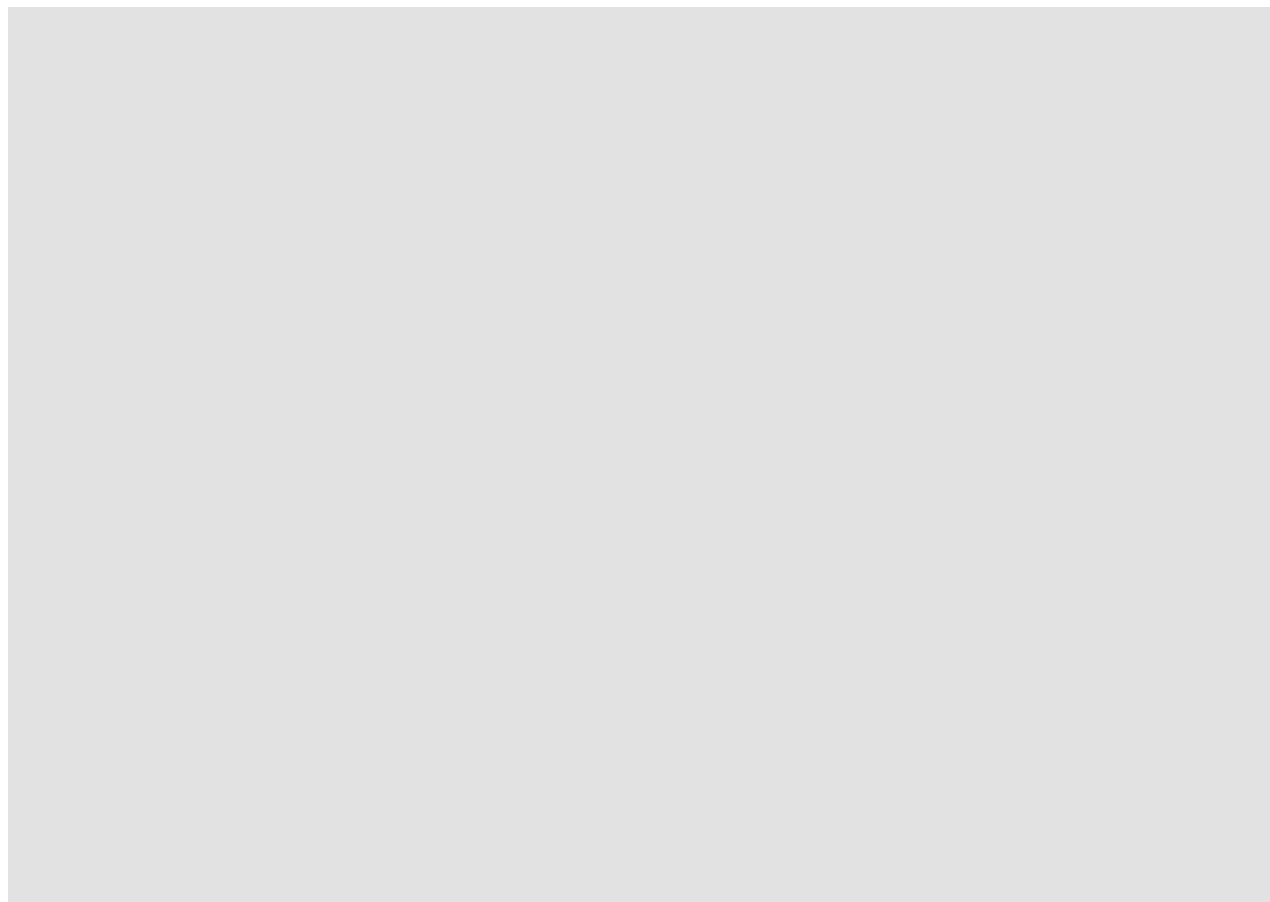
Kostely a drobná sakrální architektura; popraviště. Kostely jsou na sekcích I. vojenského mapování vztahujících se k obvodu třeboňského panství vyznačeny červeně, s náznakem půdorysu a vepsaným znamením kříže; kaple jsou zakresleny červeným plným kruhem s křížkem v horní části. Na sekci 251 jsou zachyceny čtyři farní kostely – v případě tří z nich je červenou barvou okolo kostela vyznačena kamenná zeď kostelního a hřbitovního okrsku. Takto je tomu v Lišově, Mladošovicích i Štěpánovicích, rozměrná plocha hřbitova je vyznačena obvodovou zdí okolo kostela sv. Alžběty v Třeboni, náznak zdi, uzavírající mnohem menší okrsek, je patrný i v případě kostela sv. Jiljí na jižním břehu Světa. Čtvrtý farní (a současně klášterní) kostel sv. Jiljí v centru Třeboně je v souladu se skutečností zakreslen jakožto součást klášterního areálu. Kostely jsou pravidelně zmiňovány i ve slovním popisu, spolu s obvodovými zdmi hřbitovních areálů, a to v již naznačeném kontextu evidence potencionálních opěrných bodů.

Kaple naproti tomu až na výjimky jmenovitých zmínek v textu nedocházejí (k oněm výjimkám náleží kaple sv. Petra a Pavla u Třeboně, anebo nedaleká kaple sv. Víta při poustevně). V tomto směru je sdílnější mapa – zde najdeme kaplí více, a dokonce i boží muka jsou tu výběrově evidována (dřevěná značkou připomínající malé písmeno „t“, případně kamenná či s podezdívkou – tato jsou vyznačena červeně). Při pohledu na množství kapliček i křížků nás nutně napadne, jak relativně pozdního data je většina mikroarchitektury tohoto druhu, s níž se v krajině setkáváme. Ať již máme na mysli drobné venkovské kapličky anebo boží muka a kříže všeho druhu. Většinou pocházejí až z (pokročilého) 19. století. Což ovšem automaticky nemusí znamenat, že na dnešním místě neměly své předchůdce. Příkladem může být kaple ve Vlkovicích, stojící v místech, kde z cesty od Zvíkova odbočuje místní komunikace směrem k jihu, k Vlkovickému rybníku. Jde o kapli evidentně novodobou, zhruba z doby okolo přelomu 19. a 20. století, ovšem v těchže místech nacházíme značku pro kapli již na mapě I. vojenského mapování. Dnes dochovaná kaple není na daném místě tedy první svatyní. Velká část drobné sakrální architektury ovšem

³² http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/BUD/BUD428018270/BUD428018270_index.html.

zmizela beze stopy – jmenovitě zde připomeňme, že v prostoru mezi rybníky Kaňov a Rožmberk, v místech, kde silnice přetínala Zlatou stoku, je zakreslena kaplička a boží muka. Dnes je zde již nenajdeme. Druhý případ může představovat kaplička na východ od Lišova při cestě do Štěpánovic, jež v dnešní mapě již není; naproti tomu boží muka na západním okraji Štěpánovic jsou v téže poloze, v níž je nacházíme na vojenské mapě, zachytitelná i dnes. Podobně i barokní kapličku u Opatovického rybníka (v mapě zakreslenou červeně – tedy jako zděnou) stále najdeme. V lesích u Majdalény na jihovýchod od Třeboně bývala byla již na sklonku 15. století poustevnická kaple sv. Barbory – na počátku 18. století byla nahrazena novostavbou a za josefínských reforem zrušena a postupně beze stopy zmizela.³³ Na mapě I. vojenského mapování (sekce 252) vidíme komplex s kaplí obehnanou zdí a vně, ale v těsné blízkosti, hospodářský dvůr/hájovnu zhruba čtyřhranné dispozice. Někdy poté, co byla kaple zrušena, byla v mapě přeškrtnuta.

³³ Eva KOLÁŘOVÁ – Robert ŠIMŮNEK, Poustevna při kapli sv. Barbory u Branné a poustevnictví na Třeboňsku (1400–1600), *Archivum Trebonense* 12, 2011, s. 23–35.

Podíváme-li se na posvátnou krajinu v bezprostředním okolí Třeboně, jak se odráží v mapě I. vojenského mapování, můžeme konstatovat, že vedle trojice kostelů (dva kostely sv. Jiljí a kostel sv. Alžběty) v mapě najdeme ve vzdálenosti do 1–2 km od města ještě čtyři další kaple. Dvě již byly zmíněny shora – kaple sv. Petra a Pavla, stávající při cestě směr Majdaléna, stejně jako poustevnická kaple sv. Víta. V téže oblasti, na Kopečku, nedaleko treboňského popraviště, bychom našli ještě třetí kapli. Stojí taktéž při hlavní silnici vycházející z Třeboně Hradeckou branou a zasvěcena je sv. Janu Nepomuckému. Nejstarší ze jmenovaných je kaple sv. Petra a Pavla z poloviny 17. století (vystavěna 1646), dvě další pocházejí až z doby okolo poloviny 18. století (kaple sv. Jana Nepomuckého vysvěcena 1755, kaple sv. Víta je datována letopočtem 1761 na vstupním portálu, zdejší poustevna je však o něco staršího data); z téže doby pochází i kaple Nejsvětější Trojice, situovaná při silnici k Lomnici n. Lužnicí, cca 1,5 km od Budějovické brány. I ona – stejně jako kaple při poustevně svatovítské – je svými počátky spjata s někdejším treboňským primátorem Vítem Zemanem (1746); na dnešní místo byla přesunuta roku 1982 v souvislosti s rozšiřováním silnice. Na mapě ji najdeme jen hypoteticky – může se k ní vztahovat nejasný červený bod u odbočky cesty do Břilic, každopádně popisku (jako v případě kaplí na východ od Třeboně) tu nenajdeme.

Zmínili jsme již dvojici poustevnických kaplí, jež byly současně kaplemi poutními. Ani jedna z nich nepřekročila dobu josefínských reforem, ovšem případ další poutní kaple naznačuje, že i sama církev proti poutím brojila. Pokud totiž jejich cílem byla neautorizovaná sacra (kaple při studánkách, kamenech s domnělými stopami světců apod.), jež jednak odváděla příjmy farním kostelům a jednak vymykala náboženský život farnosti dohledu. Dunajovickou horu jsme již připomněli – táhlé návrší, v ploché krajině poměrně dominantní a poskytující daleký výhled. Ves Dunajovice spadala do farnosti Štěpánovice – a ve vizitaci konané roku 1712 přichází zpráva o nové kapli, kterou u Dunajovic nechal vystavět hejtman statku třeboňských augustiniánů, a to bez svolení konzistoře (v mapě ovšem zakreslena není). S ohledem na zdejší pramen, jehož léčivé účinky se osvědčily, se kaple stala cílem poutníků. Rozkvět poutního místa ovšem spadá až do 19. století, kdy ke kapli nad zázračným pamenem proudily zástupy věřících. Dunajovická hora představuje pozoruhodný případ poutního mikrosvětů 19. století (poutní kaple sv. Kříže, zastavení křížové cesty, pořízené dunajovickou obcí roku 1885).³⁴ A to v těsné blízkosti dávného, již ve středověku doloženého kamenolomu.

A pokud na mapě chybí kaple, je tím pochopitelnější, že i kříže a boží muka tu sotva můžeme očekávat v úplnosti. Poněkud překvapivě ale v některých případech chybějí i boží muka na frekventovaných místech, jako např. při silnici z Třeboně na Domanín, v místech, kde silnice prochází mezi rybníky Světem a Opatovickým. Zde se podnes dochovala (smíme-li předpokládat, že se nacházejí v primární poloze) datovaná boží muka, vótum Lorence Pergera z Rozenwertu (1649).³⁵

Ve vztahu k sakrální architektuře zdánlivě zcela disparátní jsou **šibenice** (event. popraviště – stínadla). Je tomu tak opravdu jen na první pohled: podobně jako kapličky a boží muka spadají totiž do kategorie mikroarchitektury zpravidla soliterně umístěné v prostoru, již od středověku nebylo výjimkou, že průvody provázející odsouzence na smrt se cestou zastavovaly u kapliček a božích muk, a konečně je celé skupině mikroarchitektury společný moment vizuální dominance v terénu: to

³⁴ Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století, Brno 2010, s. 110–111; Jiří ČERNÝ, *Poutní místa jižních Čech. Milostné obrazy, sochy a místa zvláštní zbožnosti*, České Budějovice 2006, s. 62–63, uvádí, že o poutním místě jsou zprávy k dispozici až od 19. století.

³⁵ Blíže Blanka ČECHOVÁ, *Polsko-habsburské vztahy v době Ferdinanda III. a Vladislava IV. Dynastická diplomacie a třeboňská zástavní držba*, disertační práce FF MU Brno 2012, s. 183, pozn. 844; fotografie malbami chatrné ceny nedávno necitlivě doplněných božích muk <http://www.kaplicky-trebonko.cz/trebon/bozi-muka-na-hrazi-rybnika-svet/6/335/>.

platilo pro solitérní kaple stejně jako pro šibenice.³⁶ V daném případě plnily svou úlohu mementa, event. deklarace hrdelní pravomoci příslušného města (příčemž dobový vizuální účín šibenic jasně dokládají jejich často předimenzovaná vyobrazení v rámci městských vedut). Současně pak šibenice mohly sloužit jako orientační body a především z toho důvodu se objevují na mapách I. vojenského mapování. Na sekci 251 je pak skutečně zachyceno (i když ne docela zřetelně) i popraviště třeboňské. Nacházelo se severovýchodně od Třeboně při silnici na Majdalénu, nad kaplí sv. Jana Nepomuckého, poblíž pozdějšího Kotěrova vodojemu (1901); na mapě je červená značka patrna pod písmeny „o“ a „h“ v popisce *St. Johann*. Polohu popravišť v okolí měst a městeček není v drtivé většině případů složité identifikovat na základě namnoze i starších písemných, případně ikonografických a kartografických pramenů (o terénních reliktech popravišť nemluvě). Jejich zachycení na mapách I. vojenského mapování tedy většinou nemá povahu unikátního zdroje informací.³⁷ Ovšem samotná skutečnost, že popraviště se v mapách evidují, naznačuje, že se jednalo o pohledově dominantní (nepřehlédnutelný a jednoznačně identifikovatelný) prvek v krajině, a jako takový bylo proto vhodné jej v mapách určených pro potřeby vojenské evidovat. Ve slovním popisu se potom pod č. 33 připomíná spolu s kaplí sv. Petra a Pavla též dřevěná katovna („*das höltzerne Hengerhaus*“), stojící nad Mlýnskou stokou (*Gemein Bach*).

Opevněné body v krajině; hrady a tvrze. K adjektivům, s nimiž se ve slovním popisu setkáváme velmi často, náleží slovo *solid*. Označovaly se jím stavby vskutku „solidní“, tedy zjevně v daném kontextu výhradně kamenné (a cihlové), jež mohly v případě nouze sloužit jako opěrné body. Přívlastek *solid* nacházíme shodně u budov profánních i sakrálních. Formulace typu „*Hat eine solide Kirch mit Kirchhofmauer*“ (zde konkrétně je řeč o kostele v Mladošovicích) naznačují, jak dlouho přetrvalo povědomí o hrazených kostelních okrcích jakožto alespoň nouzově použitelných opevněných místech. A v případě třeboňského hřbitovního kostela sv. Alžběty se nejen eviduje, že kostelní okrcík je opatřen zdí, ale že lze odtud přehradit i cestu na Lišov: „*Kirch in einer Kirch-hof-mauer, wovon der Weg nach Lischau bestrichen*

³⁶ K tomu inspirativní stať Achim TIMMERMANN, *The Poor Sinner's Cross and the Pillory: Late Medieval Microarchitecture and Liturgies of Criminal Punishment*, *Umění* 55, 2007, s. 362–373.

³⁷ Aby snad předcházející věta nevyzněla ve smyslu podcenění výpovědní hodnoty map I. vojenského mapování v naznačeném směru, připomeňme, že i zdánlivě dílčí téma vydá na speciální studii, mapující jeden z komponentů historické krajiny: Jan MICHÁLEK, *Topograficko-archeologický průzkum a výzkum šibenic v okrese Strakonice v letech 1995–2005* (Předběžná zpráva), *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 19, 2006, s. 303–323 (meritem práce je katalog lokalit – lokalizace a popis reliktních s reprodukcemi zákresů šibenic / stínadel na mapách I. vojenského mapování, doprovázený fotografiemi dnešního stavu).

werden kann“. V souladu s uvedeným jsou obvodové zdi kostelních / hřbitovních okrsků zakresleny červenou barvou v mapě. Adjektivum *solid* se potom výběrově objevuje i v případě dalších staveb, zvláště pak soliterních: šlo především o hospodářské dvory a mlýny (srov. níže), občasně i další budovy (hostince, hájovny apod.). Jako *solid* je ovšem uváděn i augustiniánský klášterní areál v Třeboni, přiléhající k Budějovické bráně. (Ojediněle narazíme ale i na případy, kdy se v textu evidují stavby dřevěné – o dřevěných dvorech u Třeboně bude ještě řeč, a připomenout můžeme ještě svého druhu jediný doklad, a to zmínku o dřevěných usedlostech rozkládajících se při cestě z Ledenic do Borovan („*ausserhalb [Ledenic] an dem Weg nach Forbes in Sect. 258 einige höltzerne Bauernhäuser*“). A ještě jeden typ solitérů v mapě najdeme, i když v textech o nich nepadne ani slovo – na zamokřených lukách (odtud pojmenování Mokrý luka) na východ od Třeboně najdeme na mapě roztroušené body, kreslené hnědou a zvýrazněné červenou barvou; analogie k nim bychom na jiných částech mapového listu marně hledali. I to nás tuším opravňuje k domněnce, že jde o zachycení seníků, s nimiž se v této oblasti setkáme dodnes a jež jsou poprvé zachyceny již na Stránského pohledovém plánu Třeboně (1699).

Pod dojmem právě uvedeného se může jevit jako poněkud překvapivé, že písemný operát nevěnuje pozornost (bývalým) **opevněným sídlům**, resp. opevněným polohám se zbytky hradů/fortifikací. Snad to v části případů bylo dáno tím, že soliterní hradiště / tvrziště jsou zřetelně vyznačena v mapě samé. Na sekci 251 je to především případ hradu v Ledenicích (Landštejn), jenž je na mapě zachycen jako okrouhlé návrší východně od městečka, ve vrcholové části je červenou barvou naznačena zástavba.³⁸ Z bývalých panských sídel v obvodu sekce 251 není zohledněna věžovitá tvrz ve Zvíkově – podnes stojící, a jako „*der alte Edelsitz*“ zachycená na náčrtu rozložení okolních polností (1686),³⁹ a v rámci venkovské zástavby vůbec postrádáme (především ve slovním doprovodu) zmínky o kamenných stavbách „pevnostního“ rázu. Příkladem může být i – taktéž podnes stojící, a původem snad již pozdně středověký – věžovitý špýchar v Horních Slověnicích. Selektivně jsou na mapách I. vojenského mapování evidována tvrziště – primárně přirozeně nikoli jako tvrziště, ale jako výrazné terénní útvary. Veselské tvrziště, v poloze zvané dnes Talíř, je na mapě (sekce 234) zachyceno jako okrouhlý útvar, označený zjednodušeně řečeno dvěma soustřednými kruhy, napravo od popisky *Wessely*. Analogické okrouhlé tvrziště / hradiště – navíc se zbytky zdiva – zůstalo po hrádku Fuglhausu na břehu rybníka Klec; nachází se pár set metrů od hájovny (hospodářského dvora), na mapě I. vojenského mapování nezachycené (objekt s popiskou *Hof* je dnešní dvůr U Za-

³⁸ Prostor bývalého hradu je v terénu dodnes patrný – srov. fotografie na <http://www.hrady.cz/?OID=1320>.

³⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, Mapy a plány, i. č. 26 (= mapa č. 27).

hradníků), a ani po tvrzišti tu nenajdeme ani stopu (sekce 243). Se značkou (dvě věže spojené hradbou apod.) pro hrad / zámek se na mapách sledované oblasti neseťkáváme. Jediný objekt této kategorie, zámek v Třeboni, je zachycen blokovou zástavbou, relativně detailně (s ohledem na měřítko mapy) je zobrazena i přiléhající zámecká zahrada.

Hospodářské provozy se na mapě (a v doprovodném textu) objevují především v případech, kdy šlo o solitérní budovy, dvory (areály). Jako takové se ocitaly v zorném úhlu i z hlediska militárního, přičemž častěji (ovšem zdaleka ne bezvýhradně) šlo o stavby zděné, jak naznačuje adjektivum *solid* v textovém doprovodu (jako „*solider Mayerhof*“ je označován solitérní dvůr Ortvinovice, na místě zaniklé vsi, dvory v okolí Třeboně – Vrchy, Dvorce, Vranín, dvůr Obora a dále dvůr v Břilicích). Jen jedinkrát se v textu eviduje jakýsi malý, doslova řečeno: nepatrný dvůr („*ein geringer Hof*“) a roztroušené chalupy u vsi Vlkovice; s označením *Hof* figuruje i v mapě, na východ od vsi, a existuje dodnes.

Na základě mapy můžeme pozornost nejprve zaměřit na solitérní **hospodářské dvory**, zpravidla čtverhranné dispozice, situované v blízkém okolí (a zázemí) města Třeboně. Nejblíže centru města se nachází solitérní dvůr čtyřhranné dispozice (bez označení), situovaný cca 500 m SSZ od treboňského zámku – jde o již zmíněný Nový dvůr. Směrem na západ od města, při silnici na Štěpánovice, najdeme dvojici původem renesančních hospodářských dvorů, založených na místě středověkých vsí. Ve vzdálenosti cca 5 km je to Vranín (v mapě stejně jako v textovém operátu pod názvem *Kuna*, s nímž se setkáváme i na Pachmannově mapě z roku 1779, nicméně lokalita se již od středověku a stejně tak i dnes jmenuje Vranín), a zhruba v polovině cesty mezi Vranínem a Třeboní Dvorce (na mapě *Dworetz*). Jeho čtyřkřídlá dispozice je v principu dodnes patrná (bez ohledu na razantní pozdější stavební úpravy) a setkáme se s ní již na obrazové mapě treboňského panství z roku 1684 (jako pozn. 6), kde se velkoryse dimenzovaný dvůr nachází v sousedství rybníků Verfle (na severu) a Světa (na jihu). Což odpovídá Dvorcům. Těžko říci, zda dvůr také čtyřkřídlý, ale rozměrově podstatně skromnější, navíc v těsné blízkosti Dvorců, můžeme vykládat na Vranín (patrně však ano, neboť žádný další dvůr po cestě ke Štěpánovicím již na mapě nefiguruje). Dalším čtyřkřídlým dvorem, který zachytíme na mapě z roku 1684 a posléze i na mapě I. vojenského mapování, je jižně od rybníka Svět položený dvůr Vrchy, v mapě uváděný pod názvem *Berghof*. Jde o další z původem renesančních dvorů na Treboňsku, dnes takřka zaniklý. Čtverhranný areál konečně najdeme také v blízkosti Opatovického rybníka, při silnici na Brannou; je opatřen popiskem *Closter Hof*, jde však o dvůr Obora (Mühlhof, dnes Mlýnský dvůr). Silně nezřetelnou značku na hrázi Opatovického rybníka jen z domyslu identifikujeme jako původem renesanční Opatovický mlýn. V nejbližším okolí mlýna a rybníční hráze jsou patrné četné sádky a drobné rybníčky.

Soliterní dvory, a to opět nejčastěji čtyřkřídlé dispozice, bychom našli i na řadě dalších míst. V prostoru sekce 251 je nepřehlédnutelný dvůr na jihovýchodním okraji Břilic (jde o vrchnostenský Břilický dvůr, pod tímto názvem uváděný již za posledních Rožmberků), anebo dva dvory v okolí Hrutova – jeden v jižním sousedství vsi a druhý směrem na východ, s popiskou *Hof* (nejspíše v místech dnešních samot Vykopal a U Fišáka); další analogický dvůr bychom našli na východním okraji vsi Hůrky. Za pozornost stojí i okolí Ledenic – na jejich východním okraji (870 m VSV od ledenického kostela) se dodnes rozkládá dvůr čp. 26 (samo nízké popisné číslo naznačuje jeho starý původ), na II. vojenském mapování solitér s poněkud zvláštním označením *Čausa* (snad souviselo s rodinou Čouzů, v Ledenicích doložitelnou i dnes). Dvůr čtverhranné dispozice je v těchto místech ovšem zachycen (bez popisku) již na mapě I. vojenského mapování. A dalších zhruba 600 m na východ ode dvora čp. 26 leží ještě dvory čp. 19 a 20, opět s nízkými popisnými čísly a taktéž evidované jako solitéry na mapě I. vojenského mapování (tyto jsou na mapě II. vojenského mapování s popiskou *J.H.*, tedy hájovna/myslivna – *Jägerhaus*). Pohybujeme-li se v blízkém okolí Ledenic, neměli bychom zapomenout ani na dvůr Mysletín (2 km JZ od Ledenic), stávající v místech původně středověké osady s panským sídlem; jako čtverhranný dvůr s ne docela zřetelnou věžovitou stavbou s jehlanovou střechou je zachycen na mapě třeboňského panství z roku 1684 a ovšem (spolu s nedalekou cihelnou, jejíž paměť uchovává přilehlý Cihelný rybník) i na mapě I. vojenského mapování (sekce 258).

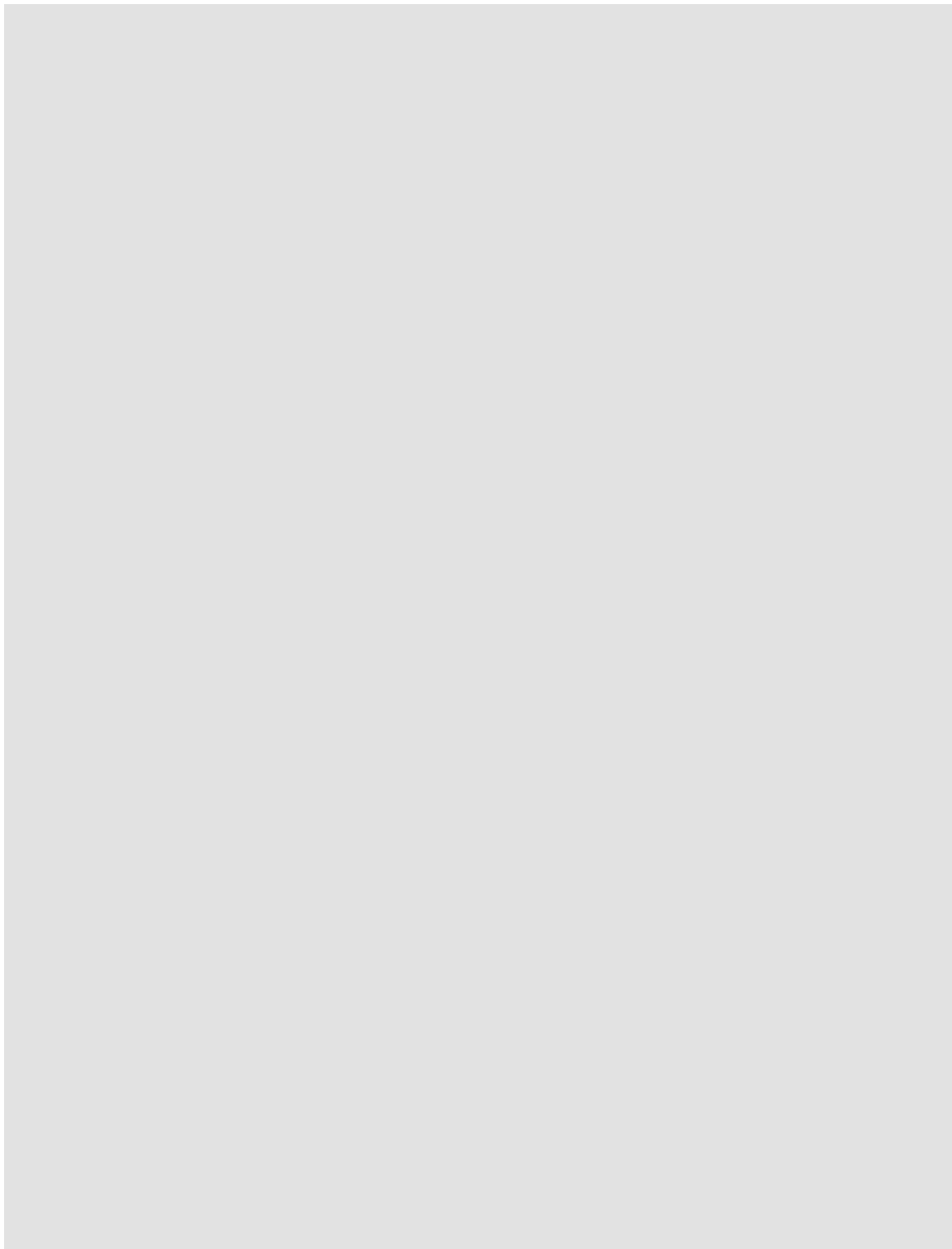
Mysletín i další dvory, o nichž se v průvodním textu hovoří s přívlastkem *solid*, byly kamenné; automaticky bychom to předpokládali u všech soliterních hospodářských areálů, ovšem mýlili bychom se. Poněkud s překvapením totiž čteme o dvo-rech Hradeček / Hradečnick (dodnes solitér) a Vrchota, stávajících poměrně blízko

sebe zhruba 2 ½ km východně od Třeboně, že ještě v 60. letech 18. století se jednalo o stavby dřevěné („*Werchottahof ist ein einsichtiger Bauernhof, von welchen ohnweit ein anderer, Radeschnik genannt, stehet, beyde von Holtz erbauet.*“).

Mlýny jsou důsledně paralelně evidovány jak v mapě, tak v textovém popisu; větší část z nich se dochovala do 20. století, event. podnes, byť dávno své původní funkci již neslouží. Podobným způsobem jako mlýny (symbolem stylizovaného mlýnského kola černé barvy) bývaly označovány i hamry a vodní pily, ovšem ze slovního popisu nelze jejich existenci doložit; hamry jsou v malých počtech na třeboňském panství doloženy již od pozdního středověku, a později se zde dokonce setkáváme i s lokální těžbou rud, ovšem vždy se jednalo o záležitost spíše okrajovou; ostatně k rozvoji hamrů dochází až od sklonku 18. století, a i to nikoli na třeboňském, ale na sousedním chlumském panství. Na mapě (sekce 251) je celkem zachyceno sedm mlýnů: (1.) na východ od Levína (v textu uváděn jako *Lischauer Mühle*, což naznačovalo užívací práva Lišovských); (2.) v Hůrkách přímo ve vsi, na potoce zvaném dnes Hůrecký, na němž je na I. vojenském mapování v prostoru Hůrek zakresleno několik malých rybníčků a na západním okraji vsi jeden větší rybník; (3.) u Štěpánovic směrem na Hůrky zděný mlýn, jak naznačuje zmínka v textovém popisu: „*gegen Hurky eine solide Mühle*“; šlo o mlýn existující až do 20. století a zvaný Podsosenský; (4.) v Ledenicích je mlýn zakreslen přímo v městečku, a to na potoce pod hrází rybníka zvaného dnes Lazna (v mapě bez uvedení jména); zmiňován je i v textovém popisu; (5.–7.) v Třeboni a jejím blízkém okolí bychom našli 3 mlýny – první přímo v Třeboni, kde je zakreslen na Zlaté stoce, na linii městských hradeb (u pivovaru), jež stoka obíhala, a ve slovním popisu je uváděn jako zděná stavba

(„*vor der Stadt gegen den Closterhof an der Goldenen Bach ist ein gemauerte Mühle*“); stále v týchž místech stojí mlýn, zvaný dnes Zelenkův. Druhým mlýnem je již shora připomínaný mlýn Opatovický, v textu evidovaný pod č. 26 („*Closterhof. Ein solider Mayerhof und Mühle*“). A konečně třetí mlýn najdeme u bývalé poustevny s kaplí sv. Víta na SSV od Třeboně: dle tradice (fixované letopočty na budově: 1604 – 1860 – 1909 – 1920) by pozdější „*Uměly válcový mlýn Josefa Jindry*“, na počátku 20. století stejně jako dnes označovaný jako obecní mlýn, měl svůj původ již v raném 17. století.

Z ostatních soliterních areálů lze připomenout ještě **ovčiny, sádky** a tzv. **bašty** u rybníků. Zajímavý příklad v tomto směru představuje ovčín a sádky u původem renesanční tzv. bašty na hrázi rybníka Rožmberka (sekce 243 a 251). Analogický případ areálu tohoto typu představuje dvůr (někdy také označovaný jako bašta) Šaloun spolu se sádkami, pod hrází rybníka Velký Tisý (sekce 243), kde dvůr i sádky najdeme podnes. Na severozápad od Zalin stojí soliterní hospodářský komplex zvaný dnes Ovčín; na mapě I. vojenského mapování je jako *Stuha Schäf.* (ve slovním popisu s nezbytným adjektivem jakožto „*solide Schäfferei Stuhi*“); název ovčina v sobě uchovával památku zaniklé vsi Vzduhy.

Třeboňsko na mapách I. vojenského mapování – hodnocení přesnosti

Shora naznačené okolnosti a podmínky, za jakých I. vojenské mapování habsburské monarchie probíhalo, měly značný vliv na přesnost map (výpovědí svého druhu je rektifikace, k níž se přikročilo po pouhých dvou desetiletích). Svou nezanedbatelnou roli tu sehrály dobové aspekty ryze technického rázu: potřeba provést mapování monarchie co možná rychle, ale přitom z finančního hlediska úsporně. Mapování proto probíhalo bez vybudování jednotné trigonometrické sítě a s omezeným počtem důstojníků na tuto práci vyčleněných. Podkladem pro mapování byla zvětšená Müllerova mapa, do které se metodou à la vue zakreslovala krajina, sídla, cesty i výškopis. Z kartografického hlediska se tedy postupovalo nesprávně, „z malého do velkého“, kdy se do méně přesné zvětšeniny Müllerovy mapy (srov. obr. č. 1) přesněji zakreslovaly detaily. Jinak řečeno se do mapy v měřítku 1 : 132 000 zakreslovala mapa v měřítku 1 : 28 800. To samozřejmě způsobilo různé nesoulady ve vzdálenostech i směrech, proto se musela kresba při sestavování sekce různě deformovat, aby na sousedních sekcích alespoň zhruba odpovídala. Navíc různé listy mapovali různí důstojníci s nejednotným postupem, a každá sekce může proto vykazovat specifické systematické chyby.

Je tedy zřejmé, že polohová přesnost objektů v mapách I. vojenského mapování není velká a navíc se liší sekci od sekce. Z výsledků dosavadního bádání k otázce polohové přesnosti I. vojenského mapování vyplývá, že střední polohová chyba objektů v mapě se pohybuje mezi 150 až 400 metry, v horských oblastech ovšem polohové odchylky přesahují 700 metrů.⁴⁰ V rámci této studie byla pro analýzu přesnosti map I. vojenského mapování použita pouze sekce 251 bez vlivu sekcí sousedních.

Aby bylo možné provádět analýzy polohové přesnosti, je nutné nejprve sekci lokalizovat do vhodného souřadnicového systému, tzv. georeferencovat.⁴¹ Vzhledem

⁴⁰ V. BRŮNA – I. BUCHTA – L. UHLÍŘOVÁ, Identifikace historické sítě prvků (jako pozn. 2); Bohuslav VEVERKA, Georeferencování map historických vojenských mapování na území ČR, in: GISy ve státní správě, red. Josef Falt, Pardubice 2004 (nestr.); Jaroslav PEŠTÁK – Růžena ZIMOVÁ, Polohová přesnost objektů na mapách prvního a druhého vojenského mapování, Kartografické listy č. 13, 2005, s. 92–100; Jiří CAJTHAML, Tvorba souvislé mapy I. vojenského mapování Habsburské monarchie – testovací oblast Ústecký kraj, Geodetický a kartografický obzor 59 (101), 2013, s. 212–219.

⁴¹ Georeferencování je postup, kterým se digitální mapě přiřadí geografické souřadnice v referenčním souřadném systému s využitím znalosti kartografického zobrazení. Pro georeferencování se využívají identické body, u kterých jsou známy snímkové souřadnice digitální mapy a geografické souřadnice. Pomocí identických bodů se naskenovaná stará mapa transformuje do souřadnicového systému pomocí vhodného transformačního klíče. Za souřadnicový systém se nejčastěji volí systém jednotné trigonometrické sítě katastrální (S-JTSK), ve kterém jsou vyhotovena státní mapová díla.

k okolnostem vzniku map I. vojenského mapování není jejich georeferencování triviální a jednoznačnou záležitostí, ale záleží na volbě identických bodů, jejich počtu i rozmístění v sekci. Na sekci 251 byly za identické body zvoleny kostely a malé sakrální stavby, které jsou v mapě I. vojenského mapování dobře identifikovatelné a v krajině stojí dodnes. U nich lze očekávat, že se jejich poloha ani po 250 letech nezměnila a můžeme je tedy označit za spolehlivé. Lze se také domnívat, že i v době mapování byly kostely a kapličky v krajině dobře z dálky viditelné a že byly kostelní věže využity rekognoskujícími a mapujícími důstojníky jako pevné body, od kterých odměřovali vzdálenosti a úhly. Dále byly v místech, kde byl nedostatek sakrálních staveb, zvoleny jako další identické body křižovatky cest v obcích.

První transformací, která byla na sekci 251 aplikována, byla shodnostní transformace.⁴² Tato jednoduchá transformace pomocí identických bodů umístí sekci do souřadnicového systému tak, že ji nijak nedeformuje. Výhodou této transformace je, že neeliminuje nepřesnosti mapování a lze tak spočítat střední polohovou chybu objektů tak, jak byly v minulosti zmapovány. Střední polohová chyba byla v tomto případě vypočtena na 529 metrů. Takto velká chyba neumožňuje smysluplné provádění dalších analýz nad mapou, např. odměřování vzdáleností mezi sídly, počítání výměr rybníků, lesů, porovnávání obsahu s novějšími mapami.

Pro dosažení plastičtějších výsledků lze sekci transformovat pomocí sofistikovanější elastické transformace s využitím kolokace.⁴³ Tato transformace umístí identické body souřadnicového systému mapové sekce přímo na identické body ve skutečnosti (např. do souřadnicového S-JTSK). Tím se sekce elasticky zdeformuje tak, že se co nejvíce v okolí identických bodů „přimkne“ k dnešním správným rozměrům. Po provedení elastické transformace činí průměrná polohová chyba 298 metrů. V návaznosti na shora uvedené nutno znovu zdůraznit, že uvedené hodnoty polohových chyb se vztahují pouze k sekci 251 a pro sousední sekce oblasti Třeboňska mají jen orientační výpovědní hodnotu. Určitou roli tu hrají i počty a roz-

⁴² Shodnostní transformace je lineární transformace souřadnic, která zachovává rozměr, tj. měřítkový koeficient je roven 1. Při jejím provedení dochází k posunutí a rotaci výchozího souřadnicového systému do cílového souřadnicového systému.

⁴³ Tuto novou transformaci navrhl tým z Výzkumného ústavu geodetického, topografického a kartografického, v. v. i. Transformace řeší vztah mezi dvěma souřadnicovými systémy s ohledem na přesnost kontrolních bodů a na nehomogenní distorzi v souřadných systémech. Elastická transformace byla poprvé využita pro georeferencování map III. vojenského mapování a publikována na mezinárodní kartografické konferenci v Drážďanech 2013 (srov. Milan TALICH – Lubomír SOUKUP – Jan HAVRLANT – Klára AMBROŽOVÁ – Ondřej BÖHM – Filip ANTOŠ, Georeferencing of the Third Military Survey of Austrian Monarchy, in: Proceedings of the 26th International Cartographic Conference, Dresden, Germany, 25–30 August 2013, s. 898–899 (plná verze http://naki.vugtk.cz/media/doc/publikace/talich_et_al-georeferencing_3ms-ICA_Dresden_2013.pdf).

místění identických bodů, na jejichž podkladě zkoumáme, s jakou přesností se před 250 lety mapovalo.

Georeferencovanou mapu lze prohlížet v desktopovém software pro práci s GIS,⁴⁴ případně si lze mapu připojit do webové aplikace, např. MapComparer, která je dostupná na www.virtualnimapovasbirka.cz. MapComparer je aplikace, která vznikla v rámci projektu „Kartografické zdroje jako kulturní dědictví“ (srov. pozn. v záhlaví studie) a je vhodná pro prohlížení, analýzu a vzájemné porovnávání starých map, jež jsou georeferencované a na internetu zpřístupněné formou webové mapové služby (WMS).⁴⁵ V této aplikaci lze z takto zpřístupněných map odměřovat vzdálenosti či odečítat plochy. Pomocí funkce zprůhledňování map je také možné porovnávat různé staré i současné mapy mezi sebou. Uživatel má tak k dispozici nástroje pro provádění vlastních analýz starých map.

Třeboňsko je významná rybníkářská oblast, proto byly zkušebně na georeferencované sekci 251 spočítány výměry vybraných rybníků a porovnány se současnými výměry. Z následující tabulky je vidět, že rozdíly ve výměrách jsou poměrně velké. To může být způsobeno nepřesností při mapování rybníků, ale i změnou rozlohy v průběhu 250 let. Např. kostel sv. Jiljí se dnes nachází při břehu rybníka Svět, kdežto na sekci 251 je od břehu vzdálen cca 200 m.

Tab. 1: Porovnání výměr rybníků na sekci 251 I. vojenského mapování se současnými výměry.

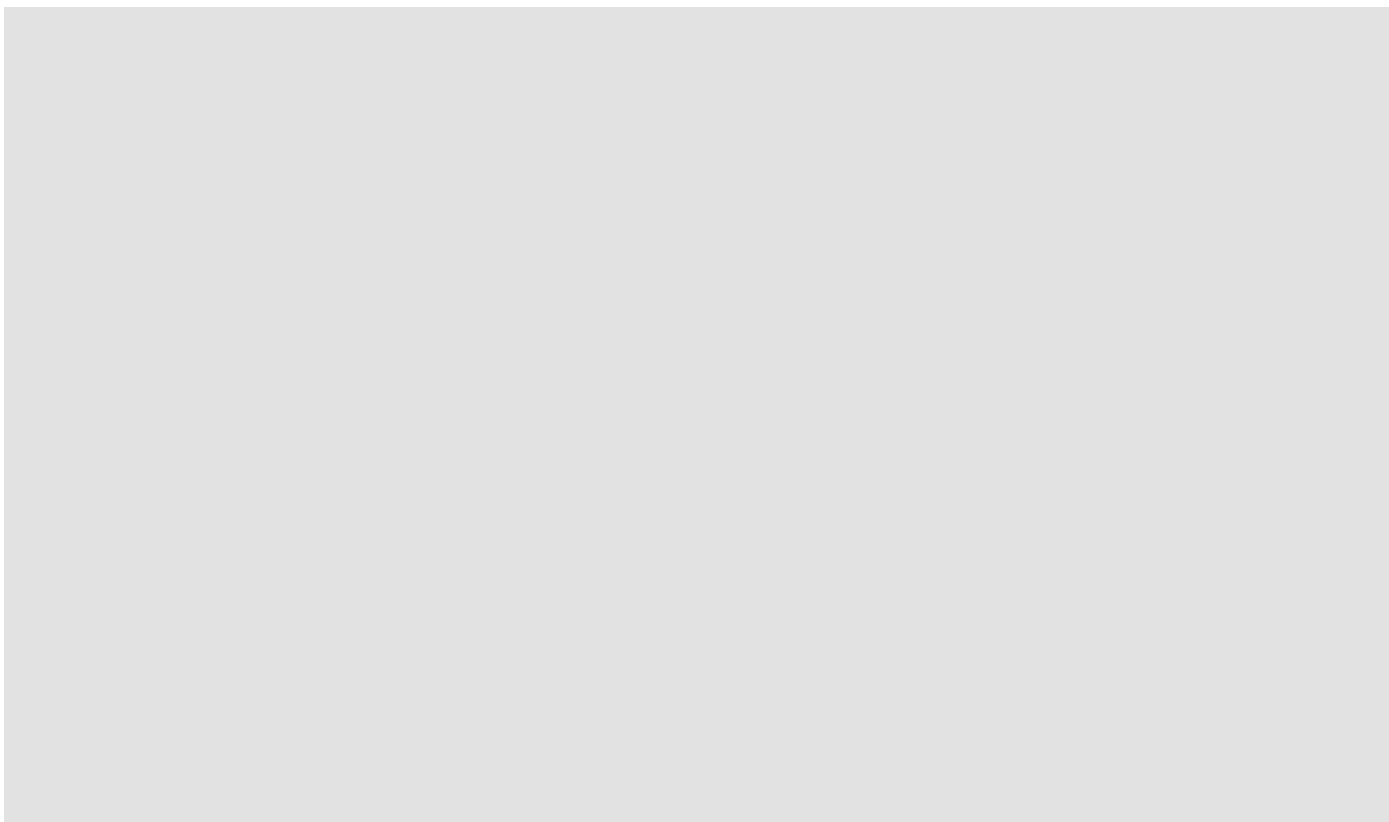
název rybníka	vodní plocha současná (ha)	vodní plocha na sekci 251 (ha)	rozdíl (ha)
Svět	192	387	-195
Opatovický	137	147	-10
Spolský	90	142	-52
Vlkovický	83	66	17
Výskok	58	35	23

Reliéf je v mapě znázorněn šrafy spádnic a lavírováním. Oproti Müllerově mapě, kde byl výškopis zachycen tzv. kopečkovou metodou, bylo použití šraf velkým posunem v zachycení a znázornění výškopisu. Nelze z něj samozřejmě odečítat nadmořské výšky ani odečítat místa se stejnou nadmořskou výškou jako u vrstevnic.

⁴⁴ GIS (Geografický informační systém) je systém pro získávání, správu, analýzu a vizualizaci prostorových dat, v tomto případě myšlen jako software, např. ArcGIS, QGIS, GRASS a jiné.

⁴⁵ WMS je standardizovaná služba podporovaná Open Geospatial Consortium pro sdílení rastrových map na internetu.

Pomocí šraf je ale terén vykreslen s velkým detailem. Na sekci je více členitý než ve skutečnosti a v některých místech přehnaně kopcovitý a strmý. To ale bylo ovlivněno použitou metodou šraf a lavírování, aby mapa působila více plasticky a aby byl výškopis z mapy lépe čitelný. Pro lepší představu a snazší porovnání, jak zakreslení výškopisu odpovídá dnešní realitě, byl přes sekci položen současný výškopisný model vykreslený pomocí vrstevnic (srov. obr. č. 15).

Hodnocení přesnosti map I. vojenského mapování je velice obtížné. V podstatě nevíme, s jakou přesností byly objekty do mapy zachyceny. Můžeme se dohadovat, zda byly např. kostely jako přirozené signály z dálky dobře viditelné zakresleny přesněji než jiné stavby nebo přírodní útvary. Nevíme, která místa v sekcích byla záměrně deformována už při jejich sestavování. Střední polohová chyba se na sekcích pohybuje v řádu stovek metrů. Chceme-li přesnost „zvýšit“, je třeba použít sofistikovanější transformaci s dostatečným počtem identických bodů. V tomto případě bylo použito 17 bodů, ale lze doporučit alespoň dvojnásobek identických bodů. Pro sběr spolehlivých identických bodů je důležitá znalost lokality na mapě zobrazené, velkým pomocníkem je slovní popis k dané sekci a v neposlední řadě je užitečné využití jiných kartografických pramenů, např. mapy stabilního katastru, II. i III. vojenského mapování, současných leteckých snímků. Vzhledem k velkým polohovým chybám a lokálním deformacím mapy není I. vojenské mapování příliš vhodné k prostorovým analýzám. Z mapy vyčteme, kde byl dříve rybník, les, kudy přibližně vedla

cesta ze vsi do vsi, kde byl mlýn, kaple apod., ale budeme-li se pokoušet z map odměřovat vzdálenosti nebo plochy, je třeba brát získané hodnoty s velkou rezervou.

Georeferencování map I. vojenského mapování a spojení všech sekcí v bezšvovou mapu je v současnosti výzvou kartografů, zabývajících se starými mapami. Je třeba mít na paměti, že georeferencováním původní mapu I. vojenského mapování významně deformujeme, „natahujeme“ ji na dnešní velmi přesné mapy a opravujeme tak tehdejší nepřesnosti vzniklé při mapování krajiny. Nabízí se ovšem otázka, zda tím vlastně na podkladě starých map nevytváříme nové mapové dílo.

Závěr

I. vojenské mapování nabízí pozoruhodný vhled do krajiny v době po polovině 18. století. Předkládaná studie sleduje dvojí základní cíl: (1.) v obecné rovině poukázat na škálu možností, ale také limitů výpovědi I. vojenského mapování a (2.) toto spektrum demonstrovat na příkladu Třeboňska, unikátně dochované hospodářské kulturní krajiny, pro niž výpovědi tohoto mapování nebylo dosud v širším měřítku využito. Paralelním studiem mapy a doprovodného slovního popisu (který je pro sekci 251 zpřístupněn v ediční příloze), dodnes často nedoceňovaného, bylo navíc možné si ukázat, nakolik byly tyto dvě složky od počátku navzájem spjaty a ve své výpovědi tvoří jediný celek.

Výrazněji z textu než z mapy vyplývají i limity výpovědní hodnoty I. vojenského mapování – snad více než rozličnými nepřesnostmi při mapování dané úhlem pohledu důstojníků rekognoskujících terén, zakreslujících jej do mapy a v textové podobě vtělujících své poznatky do slovního popisu. Evidovány jsou totiž prvořadě momenty relevantní z militárního hlediska – charakter terénu, průchodnost / průjezdnost cest, dostupnost pitné vody, solitérní stavby apod., naopak o druzích a prostorové skladbě hospodářsky využívaných ploch se na mapě ani v textech nehovoří. Výpovědní hodnota těchto údajů je z hlediska studia krajiny té doby přesto zcela zásadní – a ukazuje se (nezbytnou konfrontací s dalšími písemnými i kartografickými prameny), že přes všechny nepřesnosti a v některých případech snad přímo nesrovnalosti jde o výpověď v řadě ohledů autentickou. To platí evidentně o sídelní síti (a to včetně již zmiňovaných solitérních objektů), terénu (močalovitý apod.), struktuře hlavních komunikací (v případě ostatních je problematická jejich klasifikace v mapě a tudíž jejich interpretace) i rozložení rybníků, luk, lesů i ostatních ploch. V případě třeboňského panství se v tomto směru nabízí především výpověď ve vztahu k rybníční soustavě, a jakkoli většina rybníků zůstala nepojmenována, na mapě zachycena byla a je možné tento stav konfrontovat s o málo mladší Pachman-

novou mapou třeboňského panství, zaměřenou primárně na evidenci rybníků (1779);⁴⁶ v případě některých rybníků může mít mapa a textový doprovod i specifickou výpovědní hodnotu – například ilustrují poslední fázi existence dlouhodobě neprosperujícího a postupně zanikajícího rybníka Hradečku u Třeboně. Sonda do oblasti Třeboňska konečně nabízí i ilustraci z hlediska techniky vzniku mapových sekcí a jejich slovního doprovodu – vycházíme-li z předpokladu, že vše, co je v mapě a textech uvedeno, je výsledkem rekognoskace à la vue, potom absence rozličných údajů z hlediska vzniku mapy podstatných naznačuje, že prohlídka terénu asi nebyla ve všech případech docela důsledná, ba někdy jsme na pochybách, zda vůbec reálně proběhla (ukázkově jsme v tomto smyslu mohli uvažovat nad několika typy chybějících údajů v případě Dunajovické hory – nezmiňuje se zdejší možnost výhledu, zachycena není ani poutní kaple ani lom).

V literatuře, a to i v moderních a z hlediska studia výpovědi I. vojenského mapování inspirativních studiích, se můžeme setkat s názory, že na mapách je zobrazena krajina v době přelomu, ještě s relikty renesanční, ba středověké krajiny. Není sporu o tom, že mnohé z toho, co na mapách vidíme, je původem z doby renesanční, ba v některých případech i starší (v tomto směru především sídelní síť a část rybníční sítě). Mnohé z toho se dochovalo podnes, vzdor všem proměnám, jimiž krajina od doby I. vojenského mapování prošla. Pravda je, že třeboňská krajina, jen v malém měřítku a zčásti dočasně postižená vlnou rušení rybníků okolo přelomu 18. a 19. století a jen okrajově zasažená průmyslem, je svým způsobem unikát – určující krajinný prvek, tedy rybníční soustava, sahá svým původem do značné míry skutečně do období 15.–16. století, nicméně přesto je třeba při posuzování výpovědní hodnoty map i textů se mít na pozoru před příliš velkorýsy retropektivními projekcemi zachyceného stavu. Tak jako každý „jednorázový“ pramen je svého druhu svědectvím statickým, k danému okamžiku. Úkolem historika je potom pokusit se o zasazení tohoto svědectví do rámce (dynamického) vývoje krajiny; že se při tom neobejde bez spolupráce s odborníky dalších vědních oborů, je samozřejmé.⁴⁷

⁴⁶ Na mapě (jako pozn. 6) je zakresleno a prostřednictvím legendy evidováno 66 rybníků a 2 vodoteče (Zlatá stoka a Lužnice).

⁴⁷ Cestu k co možná plastické rekonstrukci krajin minulosti představuje propojení výpovědi pestré škály pramenů písemných, kartografických i obrazových na straně jedné a vnímavá interpretace dochovaných krajinných reliktnů na straně druhé – pěknou ukázkou je kniha Ivany TRPÁKOVÉ, *Krajina ve světle starých pramenů*, Praha 2013. Ze sledovaného regionu může dokladem za všechny být kniha Dagmar DYKYJOVÉ, *Třeboňsko. Příroda a člověk v krajině pětileté růže*, Třeboň 2000, určená širšímu publiku, avšak velice inspirativní právě pohledy na dnešní krajinu z různých úhlů, historický nevyjímaje.

Příloha – slovní popis k sekci 251 I. vojenského mapování (edice)

I. vojenské mapování – Čechy, textový operát, kniha č. 18, s. 1–24 stránkování pro sekci 251 / s. 492–515 průběžného stránkování (v souladu s tím je stránkování uváděno i v rámci edice). Národní archiv Praha, mikrofilm.

Pozn.: V edici je velkou měrou zachován způsob psaní v originálu, jehož autor byl v řadě ohledů nedůsledný – např. *Sect / Sect. / Section* je označení pro sekci, případy typu *genant* i *genannt*, v podobě originálu zůstávají i specifické způsoby psaní typu *Marckfleck* (místo *Marktflecken*), *lezt* (místo *letzt*) apod. Naproti tomu důsledně (i za cenu odchylky od originálu) jsou uváděna velká písmena na začátku podstatných jmen a všech místních a pomístních názvů (jejich psaní je ovšem ponecháno zásadně ve tvaru originálu; počítaje v to i kolísání v případě samotné Třeboně – tedy zpravidla *Wittengau*, ale občasně i *Wittingau*); podobně pak slovesa jsou uváděna zásadně s malými počátečními písmeny, vzdor nedůslednostem typu *Traversiren*, *Scarpiren*, ale *aufweichen*, *passiren* i *Passiren* apod. Interpunkce (namnoze zcela nahodilá) byla upravena tak, aby odpovídala dnešním zvyklostem členění vět a usnadnila tak orientaci v textu.

§. 1/492

SECTIO CCLI

§. 2/493

[Nepopsáno]

§. 3/494

Sectio 251. / Bechiner Creiß

Nro 1 Hrutow

Liegt an einer Anhöhe, welche das Orth dominiret, die hier befindlichen Teiche haben vermengten Boden, für Menschen und Vieh trinckbahres Wasser, die gegen Hurki liegende Wiesen sind morastig und in Nothfall zu Fuß zu passiren. Die Waldung gegen Wellechwin in Sect. 243 und Lewin hat vermischtes Holtz, wegen steinig und moßigen Boden nur für Infanterie zu traversiren.

Ist entfernt kleine ½ Stund von Hurki und Lewin, ½ Stund von Wellechwin, 1 ¼ Stund von Maselow, beyde in Sect. 243.

Die Wege seynd bey trockner Zeit practicable, bey Regenwetter aber beschwehrlich mit schweren Wagen zu passiren.

Nro 2 Lewin

Liegt an einer Anhöhe, von welcher es dominiret wird, und 400 Schritt von Dorf die solide Lischauer Mühl, die Teicheln haben sandigen Boden, trinckbahres Wasser, und sind für träncken bequem; die gegen Wellechwin stuckweis stehende Waldung ist zwar meistens schütter hochstämmig, wegen steinig und moßigen boden aber nur zur Noth von Cavallerie und Infanterie zu traversiren.

Ist entfernt gute ¼ Stund von Lischau, gute ½ Stund von Hurki und Wellechwin in Sect. 243, ¼ Stund von Hrutow, gute ¾ Stund von Gellmo in Sect. 250.

Die Wege werden bey Regenwetter beschwehrlich, sonst aber seynd practicable, der hohle Ausgang nach §. 4/495 Wellechwin in Sect. 243 ist weder zu traversiren noch zu scarpiren.

Nro 3 Lischau

Ein Marckstadt mit einer soliden Kirch und Kirchhofmauer, liegt auf einer Anhöhe, welche die Gegend dominiret und einen weiten Terrein entdeckt, die Teichl beym Orth und neben der Budweisser Landtstraße, ein auch in den Wald gegen Giwno in Sect. 250, haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser. Der Wald zwischen hier und Giwno, ein auch jener, wodurch gedachte Landtstraße gehet, ist dick hochstämmig, nicht zu traversiren.

Ist entfernt $\frac{3}{4}$ Stund von Hurky, Zwikow und Giwno in Sect. 250, 1 $\frac{1}{4}$ Stund von Hur, kleine $\frac{1}{2}$ Stund von Hwozdetz, gute $\frac{3}{4}$ Stund von Stiepanowitz und Gellmo in Sect. 250, gute $\frac{1}{4}$ Stund von Lewin.

Die Landt- und Poststraße von Wittingau über Stiepanowitz hiedurch nach Budweiss ist stückweis gebrückt, umsonsten nebst allen übrigen Wegen practicable, nur bei Regenwetter wegen leimig mit Sand verwischten Boden beschwehrlich; der Hohlweg nach Stiepanowitz ist zu scarpiren.

Nro 4 Hurky

Ein zerstreutes Dorf, worinnen eine solide Mühl, liegt in einer Anhöhe, welche selbiges dominiret, das durchfließende Bächl kann mit Wägen der hohen Ufern wegen nicht passiret werden, über solches ist beym Eingang des Dorfs ein höltzernes Brückel, alwo der Bach bey Regen auf beyden Seiten austritt und Kothlacken hinterlasset, mithin ohne Reparatur sehr beschwehrlich zu passiren ist. Die kleine himmel Teichl haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser.

s. 5/496 Ist entfernt kleine $\frac{1}{2}$ Stund von Miletin, $\frac{1}{2}$ Stund von Lewin, Hrutow und Slowenitz in Sect. 243, $\frac{3}{4}$ Stund von Lischau.

Die Wege sind, wie in vorigen Nro, beschaffen, der Fußsteig nacher Lischau und Hrutow kann zu zweyen beritten und zur Noth mit leichten Wägen befahren werden.

Nro 5 Miletin

Liegt zwischen zweyen Anhöhen, welche das Dorf bestreichen und dominiren, die in und um dasselbe liegen. Die Teichl haben sandigen Boden, trinckbahres Wasser und sind zur Pferdt Träncke bequem, der durchfließende kleine Bach ist wegen morastigen Ufern nur über das in Orth befindliche höltzerne Brückel zu passiren, jedoch zur Noth am Ende des Dorfs bey trockenem Wetter durchzufahren; nicht minder seyndt die morastigen Wiesen impracticable. Die Waldung zwischen hier und Pržilitz, wie auch das kleine Stück gegen Lischau ist meistens schütter hochstämmig, von Cavalerie und Infanterie, auch zur Noth mit Wägen zu traversiren.

Ist entfernt 1 gute Stund von Pržilitz, $\frac{1}{2}$ Stund von Stiepanowitz, kleine $\frac{1}{2}$ Stund von Hurky und Slowenitz in Sect. 243, gute $\frac{3}{4}$ Stund von Dunagitz.

Der Grund ist sandig, mit Leim vermischt, daher die Wegen in Sommer gut seynd; bey Regenwetter aber erweichen sie und werden beschwehrlich, der Fußsteig nach Stiepanowitz kann nur einzeln gegangen, jener aber nach Dunagitz und Slowenitz Sect. 243 mit zweyen beritten werden.

Nro 6 Stiepanowitz

Liegt unter einer Anhöhe, welche solches dominiret, hat s. 6/497 eine solide Kirch mit Kirchhofmauer, wie auch gegen Hurky eine solide Mühle; der Teichel bey solcher, auch die in und neben dem Dorf haben sandigen Boden und trinkbahres Wasser, können zur Pferdt Träncke gebräucht werden; das kleine durchfließende seichte Bächel ist allenthalben zu passiren. Das

Wäldl gegen Hurky ist von vermengten Holtz und kann an einigen Orthen mit Cavallerie und Infanterie traversirt werden. Rechts ueber die Landes Strassen nach Jiuna ist ein bey 100 Schritt breitter kleiner Morast, welcher beschwerlich zu Fuß passiret werden kann.

Ist entfernt 1 $\frac{3}{4}$ Stund von Wittingau, gute $\frac{1}{2}$ Stund von Jiuna, $\frac{1}{2}$ Stund von Miletin, $\frac{3}{4}$ Stund von Lischau, kleine $\frac{1}{2}$ Stund von Hwozdetz.

Die von Budweis über Lischau hierdurch nach Wittingau gehende Post- und Landtstrasse samt den übrigen Wegen ist practicable, bey Regenwetter aber wegen weichen Boden beschwehrlich fortzukomen; die Hohlenwege nach Lischau, Jiuna und Pržilitz sind zu scarpiren.

Nro 7 Hwozdetz

Liegt zwischen und unter Anhöhen, welche das Dorf dominiren, die Teichel in und ausser dem Dorf haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser; dann sind die Wiesen unter den Stiepanowitzer Weg morastig und impracticable; der Wald Slabetz ist dick hochstämmig, nicht zu traversiren.

Ist entfernt kleine $\frac{1}{2}$ Stund von Zwikow, Lischau und Stiepanowitz.

Die Wege seynd stets practicable, Grund und Boden ist sandig, mit Leim vermisch.

s. 7/498

Nro 8 Wilkowitz

Liegt an einer Anhöhe und ohnweit davon ein geringer Hof und einige zerstreute Kaluppen, wird von denen umliegenden Anhöhen dominiret; der grosse am Dorf und die in denselben liegende Teiche haben sandigen Boden und für Menschen und Vieh trinckbahres Wasser; die Wiesen neben den Dorf aber seynd morastig und impracticable, wie dann auch das Dorf wegen beständigen Kothlacken einmahlen passiret, sondern über den Teichdamm marschiret werden muss, das Eck des Waldes zwischen hier und Libin ist von vermengten Holtz, aber wegen dorinnen befindlichen morastigen Flecken nicht zu traversiren.

Ist entfernt gute $\frac{3}{4}$ Stund von Zahlin, kleine $\frac{1}{2}$ Stund von Zwikow und Slaboschowitz, kleine $\frac{3}{4}$ Stund von Libin, 1 $\frac{1}{4}$ Stund von Galischen.

Der kleine hohle Ausgang kann scarpiret werden, übrigens sind die Wege practicable.

Nro 9 Libin

Liegt an einer Anhöhe, welche das Dorf dominiret. Die in und das nechst an Dorf gelegene Teichl haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser, auch Gelegenheit zum hineinreuthen. Der Wald zwischen hier und Kuna vid. Nro 29, jener aber zwischen hier und Petrowitz ist dick hochstämmig, nicht zu traversiren.

Ist entfernt kleine $\frac{1}{2}$ Stund von Slaboschowitz, 1 Stund von Mladoschowitz, $\frac{1}{2}$ Stund von Spoly, $\frac{3}{4}$ Stund von Stiepanowitz.

Der zwischen denen Teichen über die Wiesen nach Mladoschowitz gehende Weg ist vor schwere Wagen morastigen Bodens halber impracticable, die übrige s. 8/499 Wege seynd in trockenen Sommer gut, bey anhaltenden Regen aber beschwehrlich zu befahren.

Nro 10 Slaboschowitz

Liegt auf und an einer Anhöhe, von welchen es dominiret wird; der Teich, über dessen Damm der Weg nach Petrowitz geht, wie auch die 3 kleinen oberhalb selbigen, haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser, man kann aber nur bey denen Dämmen zur Trincke beykommen;

die Wiesen seyndt stets morastig und ausser denen Wegen impracticable. Die Waldung zwischen hier, Ledenitz, Petrowitz und Zahlin ist dick hochstämmig und morastig, auch nicht zu traversiren.

Ist entfernt kleine ½ Stund von Libin und Wlkowitz, 1 Stund von Ledenitz. kleine 1 Stund von Zahlin, gute 1 Stund von Petrowitz.

Die Wege sind, wie bey Nro 7 beschrieben worden.

Nro 11 Zwikow, in der Müllerschen Charte Swikow

Liegt zwischen zweyen Anhöhen, wovon jene, darüber der Weg nach Lischau gehet, die dominirende ist; die Teichel in und um das Dorf haben morastigen Boden und kein genussbahres Wasser, der nächst liegende Wald Slabetz ist bey Nro 7 beschrieben worden, die Wiesen sind stets morastig und impracticable, auch das Dorf wegen morastigen Boden mit schweren Wagen sehr beschwehrlich, bey Regenwetter aber gar nicht zu passiren.

Ist entfernt kleine ½ Stund von Wlkowitz und Hwozdetz, ¾ Stund von Lischau, gute ¾ Stund von Stiepanowitz.

Der Hohlweg nach Lischau kann ausgewichen werden, ansonsten sind die Wege practicable.

Nro 12 Uortinowetz. – Stuhi Schäf.

Ein solider Mayerhof, wird von der Anhöhe, worauf s. 9/500 die solide Schäfferei Stuhi genannt stehet, dominiret; die bey beyden sich befindliche Teichl haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser, auch Gelegenheit hinein zu reuthen.

Ist entfernt gute ¼ Stund von Zwikow, kleine ¼ Stund von der Schäfferey Stuhi, kleine ½ Stund von Zahlin.

Die Wege sind practicable.

Nro 13 Galischen

Liegt an einer Anhöhe, welche solches dominiret, die kleine Teichl beym Orth haben morastigen Boden und nur fürs Vieh trinckbahres Wasser, welchen auch beygekommen werden kann; die Wiesen neben den Zahliner Weg sind morastig und impracticable, der darinnen liegende Teich hat kein genussbahres Wasser.

Ist entfernt gute ½ Stund von Zahlin, ½ Stund von Pfaffendorf in Sect. 250 und Böhm. Baumgarten, gute ¼ Stund von Tržebotowitz in Sect. 250.

Der Weg nach Zachlin ist wegen morastigen Boden vor schweren Wägen stets beschwehrlich, und bey Regenwetter gantz und gar nicht zu befahren, die übrigen aber sind practicable und leimen nur bey Regenwetter auf.

Nro 14 Zahlin

Liegt auf einer Anhöhe, welche die Gegend bestreicht; die umliegende Teiche haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser; der Wald zwischen hier, Slaboschowitz und Ledenitz ist dick hochstämmig und impracticable.

Ist entfernt gute ½ Stund von Galischen, gute ¾ Stund von Slaboschowitz, Wlkowitz und Pfaffendorf in Sect. 250, ½ Stund von Zwikow und Böhm. Baumgarten.

Der Weg nach Galischen ist stets beschwehrlich und bey Regenwetter vor schweren Wagen impracticable. s. 10/501 Die übrigen Wege seynd nur bey üblen Wetter schlecht.

Nro 15 Böh. Baumgarten

Liegt auf einer Anhöhe, welche solches dominiret, die Wiesen gegen Zahlin seynd morastig und impracticable; die darinnen liegende Teichl haben nur fürs Vieh genußbahres Wasser, ist aber wegen Morast nicht beyzukomen.

Ist entfernt von Teutsch Baumgarten eine gute Viertel Stund, ½ Stund von Zahlin, Galischen und Tržibotowitz in Sect. 250, ¾ Stund von Ledenitz, kleine ¾ Stund von Stropsche in Sect. 250.

Die uhnweit vorbey gehende Budweiser Fuhrstrasse nach Österreich, samt denen übrigen Wegen, seynd zwar practicable, bey Regenwetter aber beschwehrlich, der hohle Ausgang nach Zahlin und Teutsch Baumgarten kann scarpiret werden.

Nro 16 Teutsch Baumgarten

Liegt auf einer Anhöhe, von welcher selbiges dominirt wird, und alwo man einen weiten Terrein entdeket; die himmel Teichl in Orth, wie auch die in Thal zwischen hier und Missetin liegende, haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser.

Ist entfernt ¼ Stund von Böhmisch Baumgarten, ½ Stund von Ledenitz, ¾ Stund von Stropsche in Sect. 250, gute ¼ Stund von Sborow in Sect. 250 und Missetin in Sect. 258, kleine ¾ Stund von Zahlin.

Die vorbeygehende Budweiser Fuhrstrasse ins Österreich, samt denen übrigen Wegen, seynd zwar practicable, bey Regenwetter aber beschwehrlich.

Nro 17 Ledenitz

Ein Marckfleck mit einer soliden Mühl, Kirch und Kirchhof Mauer, auch ausserhalb an dem Weg nach Forbes in Sect. 258 einige höltzerne Bauernhäuser. [s. 11/502] Liegt zwischen Anhöhen, welche sich bestreichen und den Marckflecken dominiren; alle umliegende Teiche haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser; der Wald, wodurch der Weg linckerhand nach Zachlin gehet, ist schütter hochstämmig, vor Infanterie und Cavalerie zu traversiren, jener aber zwischen Slaboschowitz und Petrowitz ist dick hochstämmig, nicht durchzukomen.

Ist entfernt gute ¾ Stund von Saloschi, ¾ Stund von Radostitz, ½ Stund von Missetin, alle 3 in Sect. 258, 1 Stund von Petrowitz und Slaboschowitz, gute ½ Stund von Teutsch Baumgarten, ¾ Stund von Böh. Baumgarten, kleine ¾ Stund von Zahlin.

Die Wege sind zwar practicable, bey Regenwetter aber wegen weichen Boden beschwehrlich.

Nro 18 Petrowitz

Liegt zwischen zweyen sich bestreichenden Anhöhen, die das Dorf dominiren; die Teich in Orth und neben den Ledenitzer Weg haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser; die Wiesen in Thal hinab sind morastig und impracticable, die Waldung gegen Ledenitz ist dick hochstämmig, nicht zu traversiren.

Ist entfernt gute ¼ Stund von Mladoschowitz und Lhota, 1 Stund von Libin, gute 1 Stund von Ledenitz und Slaboschowitz, ½ Stund von Wržow und Zigeunerhof in Sect. 258.

Die Wege sind noch ziemlich practicable.

Nro 19 Mladoschowitz

Hat eine solide Kirch mit Kirchhofmauer, liegt zwischen Anhöhen, welche das Dorf dominiren, die Teichl beym Orth und neben den Libiner Weg haben vermengten Boden und trinck-

bahres Wasser; die Waldung gegen s. 12/503 Spoly, Domanin und Koyakowitz hat vermischtes Holtz und Morästen, welche durchzukommen verhindern.

Ist entfernt gute $\frac{3}{4}$ Stund von Domanin, gute $\frac{1}{4}$ Stund von Petrowitz, kleine 1 Stund von Spoly, kleine $\frac{3}{4}$ Stund von Koyakowitz, kleine $\frac{1}{2}$ Stund von Lhota in Sect. 258.

Der zwischen denen Teichen über die Wiesen an Libin gehende Weg ist wegen morastigen Boden von schweren Wägen stets impracticable, die übrige werden nur bey Regenwetter beschwehrlich zu fahren.

Nro 20 Koyakowitz

Liegt in einen seichten Thal, unter einer Anhöhe, die das Dorf und die Gegend dominiret; die Teiche in und ausser dem Dorf haben mehr morastigen als sandigen Boden, daher nur für Menschen trinckbahres Wasser. Durch die theils dichte, theils schütterte vermischte Waldung zwischen Mladoschowitz, Lhota und Wlachnowitz, beide lezte in Sect. 258, ist nich aller Orthen durchzukommen.

Ist entfernt kleine $\frac{3}{4}$ Stund von Mladoschowitz, 1 Stund von Domanin und Brana, $\frac{1}{2}$ Stund von Hrachowischt, $\frac{3}{4}$ Stund von Lhota, dieses lezte in Sect. 258.

Sowohl die gewöhnliche Fuhrstrasse von Schweinitz nach Wittingau, welche hierdurch nach Brana gehet, als die übrige Wege seyndt zwar practicable, allein bey Regenwetter ist sie wegen den morastigen Lacken für schweres Fuhrwerck beschwehrlich.

Nro 21 Hrachowischt

Liegt auf einer Anhöhe, von welcher das Dorf dominirt wird, die in und um das Orth liegende Teiche haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser, s. 13/504 auch einige Gelegenheit die Pferde zu träncken, worueber aber diese, so in den morastigen impracticablen Wiesen liegen, nicht vermeinet seynd; die Waldung ist hochstämmig mit gering und jungen Holtz, theils dicht, theils schütter durch Wasser, wegen morastigen Orthen aber nicht zu traversiren.

Ist entfernt $\frac{3}{4}$ Stund von Branna, gute $\frac{1}{2}$ Stund von Troschl, kleine $\frac{1}{2}$ Stund von Lipnitz, beide in Sect. 258, $\frac{1}{2}$ Stund von Koyakowitz, 1 $\frac{1}{4}$ Stund von Domanin.

Der Weg nach Troschl durch den Wald ist beständig vor Cavalerie und Artillerie, die übrigen werden ebenfalls nur bey Regenwetter beschwehrlich.

Nro 22 Brana

Liegt zwischen morastigen impracticablen Wiesen in einer Fläche, die im Dorf und um das selbe liegende Teiche, wie auch der Jamsky und der oberhalb seiner befindliche Teich haben morastigen Grund und nur für Vieh trinckbahres Wasser, und kann mann zu Allee ausser dem Jamsky Teich zu Träncke beykommen. Von Waldung gegen der 252ten Section und gegen den Goldenen Bach hat mittelstämmiges, zwar schütteres Holtz, ist aber wegen Morast nicht zu traversiren, auch nicht über den darinnen gegen St. Barbara in Sect. 252 gebrückten Weg mit Artillerie oder Cavallerie, wohl aber mit Infanterie fortzukommen, weillen die Lagbrücken völlig ruiniret und müssten solche zuvor repariret werden, wann man solche zum Fuhrwesen gebrauchen wolle.

Ist entfernt gute 1 Stund von Wittengau und Domanin, $\frac{1}{2}$ Stund von Closterhof.

s. 14/505 Die gewöhnliche Fuhrstrasse von Schweinitz nach Wittengau und die übrigen Wege werden bey Regenwetter verderben, und vor schwerer Wägen beschwehrlich, sonst aber sind sie practicable.

Nro 23 Domanin

Liegt an einer Anhöhe, welche das Dorf und Gegend dominiret; die in und ausserhalb den Dorf, als auch gegen Brana liegende Teiche haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser; die Auen und Wiesen an Wald seynd morastig und impracticable; die Waldung zwischen hier, Brana, Hrachowischt und Mladoschowitz ist wie bey Nro 19 gesagt worden.

Ist entfernt kleine 1 Stund von Brana, ½ Stund von Spoly, gute ¾ Stund von Mladoschowitz, gute 1 ¼ Stund von Wittengau.

Der Boden ist von Leim mit Sand vermischt, daher die Wege bey übeln Wetter schlecht werden; und der nach Wittengau ist stuckweise gebrückt.

Nro 24 Spoly

Liegt an einen grossen Teich und in einer Tiefe; der grosse und die andere umliegende Teiche haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser; die Wiesen aber seynd sumpfig und machen den Zutritt impracticable; die Waldung vid. in Nro 19.

Ist entfernt von Domanin ½ Stund und Libin, 1 ½ Stund von Wittengau, gute ½ Stund von Kuna.

Die Wege sind bey trocknen Zeiten practicable, bey Regenwetter weicht der Boden auf.

Nro 25 Berghof

Ein solider Mayerhof, auf einer kleinen Anhöhe neben den Teich Wopatzke, welcher, samt denen kleinern oberhalb und den neben den Weg nach Spoly s. 15/506 befindlichen Teiche vermengten Boden und trinckbahres Wasser haben; wann sie allrzusamen gächling abgelassen oder abgegraben würden, würden sie den Teich Swiet umreißen und durch selben die gantze Stadt inondieren, auch einen großen Schaden verursachen.

Ist entfernt gute ½ Stund von Wittengau, kleine ½ Stund von Domanin.

Die Wege sind wie bey Nro 23.

Nro 26 Closterhof

Ein solider Mayerhof und Mühle, in einer Fläche zwischen morastig impracticablen Wiesen und Teichen, welche theils sandig, theils morastigen Boden und trinckbahres Wasser haben, aber denen nicht aller Orthen mit Pferden beyzukommen ist. Der vorbeu flüssende Goldene Bach kann nur über die höltzerne Brücken passiret werden; dann ist die umliegende Waldung dick, hochstämmig, morastig, nicht zu traversiren.

Ist entfernt ½ Stund von Wittengau und Brana, 1 ½ Stund von St. Barbara in Sect. 262.

Der Weg nach St. Barbara ist fürs Fuhrwesen durch den Wald wegen morastigen Boden stets impracticable, die übrigen aber sind ausser den Regenwetter gut zu befahren.

Nro 27 Wittengau

Ein Städtlein mit Mauern umgeben, hat 3 Thore und in der Stadt an Eingang von Budweiss ein solider Closter Canon. Regul. Mit einer Kirche, welche nur auf einer Seite mit einer Kirchhofmauer umgeben ist; ferner ein solid gebautes Schloss mit übrigen Gebäuden, wie auch die meisten Häuser von Stein aufgeföhret, s. 16/507 am Ende der Vorstadt gegen Lischau stehet eine Kirch in einer Kirchhofmauer, wovon der Weg nach Lischau bestrichen werden kann; vor der Stadt gegen den Closterhof an der Goldenen Bach ist ein gemauerte Mühle und ohnweit deren ein solides Gebäude, das Jagdhaus genannt, worinnen die Beambtn wohnen.

Alles liegt in einer Fläche, zwischen morastigen impracticablen Wiesen und mit vielen beträchtlichen Teichen umgeben; wird von denen Anhöhen gegen Dworetz dominiret; die Teiche haben vermischten Boden und für Menschen und Vieh trinckbahres Wasser; in Fahl der Swiet oder Welt Teich samt seinen umliegenden gäche abgelassen oder abgegraben würde, so möchte die gantz Stadt überschwemmet, alle unter selbigen liegende samt den grossen Rosenberger Teich eingerissen und die flache Gegend neben der Luschnitze bis Wesely überschwemmet werden, wovon das mehrere in Sect. 243 in Extract zu einsehen.⁴⁸

Der darbey flüssende Goldene Bach, und der bey der St. Johann und St. Peter Kirche vorbeygeführte Gemein Bach kann wegen hohen Ufern nur über die Brücke passiret werden, und pflegen diese 2 Bäche bey Regenwetter auszutretten. Eine kleine Viertel Stund von der St. Johann Kirch, nahe bey den Rosenberger Teich, stehet die St. Veit Kirche mit einer Einsiedlerey und einer geringen hölzernen Mahl und Bach Mühln, wobey die Wiesen und Auen morastig und impracticable seynd; der Rosenberg- und die übrige umliegende kleinere Teiche haben sumpfigen Grund [s. 17/508] und ist solchen nicht beyzukommen; die Waldung gegen Neu Lamb siehe in folgender Nro.

Ist entfernt ½ Stund von Pržilitz, ¾ Stund von Dworetz, gute ½ Stund von Closterhof, kleine 1 Stund von Neu Lamb, kleine 1 ½ Stund von Lamb in Sect. 252, 1 ½ Stund von Luschnitz in Sect. 243.

Die Post- und Landtstrasse über Lischau nach Budweis in Sect. 250, dann die Post- und Landtstrasse bey St. Maria Magdalena in Sect. 252 vorbey über Schwartzbach ins Österreich, die gangbahre Fuhrstrass über Luschnitz in Sect. 243 nach Wesselly, die andere über Lamb in Sect. 252 nach Neuhaus, und die dritte über Brana und Koyakowitz nach Schweinitz, wie auch die übrige Wege seynd stets practicable, nur werden sie bey Regenwetter wegen morastigen Gründe für schwere Wägen beschwehrlich und bedürften sowohl diese als die in denen Waldungen bebrückte Wege einer Reparatur; den Fußsteig oder Feldweg über des Swiet Teich Damm und durch die Felder nach Dworetz kann man mit schweren Wägen fahren, der hohle Ausgang nach Pržilitz ist zu scarpiren, Grund und Boden ist von schwarzer Erden mit Sand vermischet, bey Regenwetter weicht solcher auf; derowegen auch die Passage, besonders durch die Vorstadt, gebrücket ist.

Nro 28 Dworetz

Ein solider Mayerhof an einer Anhöhe, welche denselben und die Gegend dominiret; die Teicheln zwischen hier und Pržilitz haben morastigen Boden, für Menschen trinckbahres Wasser, und ist [s. 18/509] wegen morastigen Wiesen mit Pferdten nicht beyzukommen. Die Wiesen seynd zur Noth vor Infanterie, vor Cavalerie aber niemahlen practicable.

Ist entfernt ¾ Stund von Wittengau, kleine ½ Stund von Kuna, kleine 1 Stund von Pržesseka.

Die vorbeygehende Post- und Landtstrasse, wie auch die übrigen Wege, seynd bey guten Wetter practicable.

Nro 29 Kuna

Ein solider Mayerhof, liegt auf einer Anhöhe, die ihn dominiret, und einen mittelmäßigen Terrein entdeket. Der Wald zwischen hier und Libin hat hochstämmiges, mit jungen Holtz vermischet, und kann zur Noth von Infanterie und Cavalerie traversiret werden; die Teichel beym Hof und

⁴⁸ Srov. v pozn. 49.

neben der Straßen haben sandigen Boden und trinckbahres Wasser, die darum befindliche Wiesen sind morastig, nur zur Noth von Infanterie practicable.

Ist entfernt kleine ½ Stund von Dworetz, gute ½ Stund von Stiepanowitz und Spoly.

Sowohl die vorbegehende Post- und Landtstrasse als die übrigen Wege, seynd zwar stets practicable, bey Regenwetter aber werden solche aufgeweicht.

Nro 30 Pržilitz

Hat einen soliden Mayerhof, liegt in einer Fläche; die dabey und gegen Dworetz liegende Teiche haben vermengten Boden und trinckbahres Wasser.

Ist entfernt gute ½ Stund von Wittengau, Pržesseka und Dunagitz, 1 Stund von Miletin.

Grund und Boden ist Leim, mit Sand vermischet, daher die Wege bey Regenwetter aufweichen, s. 19/510 sonst aber seynd sie practicable.

Pržesseka vid. in Sect. 243.

Nro 31 Dunagitz

Liegt an einer Anhöhe, welche das Dorf dominiret; da im denselben, und die dabey liegende Teichln haben sandigen Boden, für Menschen und Vieh trinckbahres Wasser; durch das zwischen hier und Miletin mit unterschiedenen Holtz vermischte Wäldel kann mit Infanterie und Cavalerie passiret werden.

Ist entfernt kleine ½ Stund von Ober Slowenitz und Pržesseka, gute ¾ Stund von Smržow, alle 3 in Sect. 243, gute ½ Stund von Pržilitz, ¾ Stund von Miletin.

Die Wege seynd practicable, doch werden sie bey Regenwetter wegen weichen Boden beschwerlich. Der nach Miletin gehende Fußsteig kann zu zweyen geritten werden.

Nro 32 Lamb Neu, Boh. Hlina

Ein geringes Dörflein an den Rosenberger Teich, alwo mann in solchen Leuthen kann, und dessen Beschaffenheit bey Luschnitz in Sect. 243 zu ersehen ist; die umliegende Waldung ist mittelstämmig und schütter, aber wegen morastigen Stellen ausser den Wegen nicht zu traversiren.

Ist entfernt kleine 1 Stund von Wittengau, ½ Stund von Lamb in Sect. 252.

Sowohl die vorbegehende Fuhrstrasse über Lamb in Sect. 252 als die übrigen Wege seynd bey trockner Zeit zu passiren, bey Regenwetter aber morastig.

Nro 33 Werchottahof / Radeschnikhof

Ist ein einsichtiger Bauernhof, von welchen ohnweit s. 20/511 ein anderer, Radeschnik genannt, stehet, beyde von Holtz erbauet. Die von Stein erbaute St. Peter Capelle und das höltzerne Hengerhaus stehen über den Gemein Bach, welcher ein in den 252ten Section aus den Goldenen Bach abgeführte Graben ist, mit tiefen Ufern nirgend ausser den an Brüken zu passiren. Der Nahe beyliegende Radescheck Teich hat für Menschen und Vieh trinckbahres Wasser, am Ende gegen den Wald aber lauter Morast. Die grosste, bis gegen Hrachowischt und in den 252ten Section sich verreckende Waldung, hat mittelstämmiges, schütter bewachsenes Holtz, mit vielen impracticablen Morastflecken unterzogen; ist ausser denen gebrückten und schlechten Wegen nirgends durchzukommen.

Ist entfernt ¾ Stund von Closterhof, gute ¾ Stund von Wittengau.

Die gewöhnliche Poststrasse von Wittengau durch die 252te in die 259te Section, über die Grentze ins Österreich, ist bey trockner Zeit practicable, bey nassen Zeiten aber schlecht.

Extract

Wann mann von Wittengau auf der Landt- und Poststrasse über Lischau nach Budweiss in Sect. 250, welche hie und wieder gebrückt ist, dann auf der 2ten Post Strasse, bey St. Maria Magdalena in Sect. 252 vorbeý, in das Österreichische, wie auch auf den gewöhnlichen Wegen (oder respective) Strassen, durch die 243te Section nach [s. 21/512] Wesselly, oder über Neu Lamb durch die 252te Section nach Neuhaus marchiren wolte, so müßte man hierzu eine trockne Zeit erwählen, weilen der Grund und Boden von Leim mit Sand vermischet ist, auch die Wege bei jedem Regen starck aufleimen und schlechtirenden, wo als dann, sogar auf vorbesagten Strassen, mit Artillerie schwer fortzukommen wäre; aus solcher Ursach wurde es auf hart halten, in dießer mit vielen Morästen und sumpfigen, impracticablen Thällern, auch mit nasenhafften Teichen aufgefüllten Gegend eine Armée in mehr als einer Colonne ausser denen Hauptwegen marchiren zu lassen. Mann müßte dann in bester trockener Zeit einige Nebenwege bloß für die Infanterie repariren und in brauchbaren Standte setzen lassen. Die in dem Extract Sect. 243 angemerkte über Überschwemmung und Anschwellung des Moldau Strombs könnte nach durch Beyziehung der in dieser Section befindlichen considerablen Teichen Swiet, Wopatzke, Jamsky, Radeschek, und bey dem Dorf Spoly in die längn unterhalten werden; nur ist darauf Obacht zu geben, daß diese Teiche nur allmählich in den Rosenberger Teich abgelassen, und dieser nicht zu voll angefüllt würde, ansonsten dessen Damm entzwey reissen und die allzuschnelle Überschwemmung einen grossen Schaden verursachen möchte.⁴⁹

Flüsse. Der Goldene Bach, welcher aus der 252ten Section kommt und hierdurch, bey Wittengau vorbeý, in die 243te Section lauffet, kann wegen hohen Ufern nur über die Brückn passiret werden; aus diesen ist ein Graben in Sect. 252 [s. 22/513] abgeföhret, und in dieser Section wieder bey St. Veit in den Rosenberger Teich geleitet, wird der Gemein Bach genant, hat steile, tiefe Ufer, ist gleichfahls ausser denen Brücken nicht zu traversiren; das Bächl bey Hurki ist wegen hohen Ufern, und gleichwie das bey Miletin wegen Morast, nicht zu passiren, ersteres tritt öfters aus und hinterläset an vielen Orthen morastige Lacken.

Hohlwege gibt es sehr wenige und seynd alle entweder auszuweichen oder zu scarpiren, ausser den hohlen Ausgang von Lewin nach Wellechwin in Sect. 243, bey welchen keines von beyden geschehen kann.

Wälder. Die Waldung, welche sich von Lewin gegen Wellechwin in Sect. 243 und Giwno in Sect. 250 bis Hwozdetz herumziehet, ist anfänglich hochstämmig, schütter, wegen Steinern und morastigen Boden nur zur Noth mit Infanterie zu traversiren, gegen den leztern Orth aber, und besonders der Slabetz Wald dick bewachsen. Der zwischen Libin, Slaboschowitz, Zahlin, Ledenitz und Petrowitz gelegene Wald ist dick, hochstämmig, mit einigen Morastflecken, ausser den Wegen nicht durchzukommen. Derjenige, so zwischen Spoly, Domanin, Koyakowitz und Mladoschowitz lieget, ist theils hoch-, theils mittelstämmig, etwas schütter, an einigen Orthen auch dick bewachsen, und wegen darin befindlichen Morastflecken nicht durchzukommen. Die Waldung, welche sich von Hrachowischt, Brana, Werchottahof und Neu Lamb in der 252ten Section

⁴⁹ V pasážích extraktu k sekci 243, na něž se tu odkazuje (kniha č. 18, s. 24–25/275–276), se o věci nepraví v podstatě nic víc, než je naznačeno pod č. 25, 27 a v extraktu k sekci 251 (a to ještě i níže v oddílu *Teiche*), totiž že rozlehlé rybníky představují potencionální nebezpečí, neboť protřžení, event. záměrné prokopání hrází nepřitelem by způsobilo řetězovou reakci záplav v širokém okolí (z velkých rybníků na sekci 243 jsou zmiňovány především Horusický a Bošilecký), údajně s dopadem až do povodí Vltavy, do níž se vlévá Lužnice.

ziehet und einen grossen Umfang hat, ist voller morastigen Flecken und sumpfigen Wiesen, aus keinerley Orth durchzukommen, obzwar schütter [s. 23/514] mit mittelstämmigen Holtz bewachsen; auch ist der über den Morast bebrückte Weg weder für Cavalerie noch für Wägen, sondern nur zur Not mit Infanterie zu passiren, ausgenohmen er müßte gut repariret werden. Die in Flackirnis stehende Waldung zwischen Dunagitz, Libin und Stiepanowitz ist vermischet und schütter bewachsen, mann kann aller Orthen mit Infanterie und Cavalerie durchkommen, ausser an dem Eck zwischen Libin und Wlkowitz, alwo solcher Morastfleck hat.

Moräste. Die Wiesen bey Wittengau und am Rosenberger Teich, bey Miletin, zwischen Galischen und Zahlin, zwischen Zahlin und Baumgarten, unter Slaboschowitz und Petrowitz, beym Closterhof Domanin, Hrachowischt, bey Zwikow und Wlkowitz (auch beyde Dörfer) sind stets morastig, daß man solche mit keinen Fuhrweßßen passiren kann, sondern beym leztern über den Teich Damm fahren muß, die Moräste in der Waldung, welche sich aus dieser in die 252ten Section ziehen, trocken niemahlen aus, und ist auch aus dem durchgehenden gebrückten Weg übel zu passiren.

Teiche. Die meiste grosse Teiche haben für Menschen und Vieh genußbahres Wasser, und sandigen Boden, auch Gelegenheit das Vieh zu träncken, aber in diese bey Slaboschowitz und in den Radescheck kann mann nur bey denen Dämmen, in den Rosenberger Teich alhier gleichfahls nur bey den Damm bey Neu Lamb, und in die bey Spoly, Dworetz und einige bey Closterhof und in dem Jamsky Teich kann mann wegen morastigen Grund und umliegenden [s. 24/515] Wiesen gar nicht reuthen. Der Teich unter Gallischt, über dessen Damm der Weg von Böhm. Baumgarten nach den Stuhi Schäferei gehet, hat ohngenuszbahr Wasser. Wann der Swiet, Wopatzke und Radescheck Teich abgelassen würden solten nicht nur das Stättzen Wittengau unter Wasser stehen, sondern es könnte auch der Rosenberger Teich Damm durch den gewaltigen Druck eingerissen, und ein ohnsäglicher Schaden verursacht werden.

Berge. Nur bey Lischau, Teutsch Baumgarten und Kuna hat man einige Aussicht.

Landtstraßen. Die Landt- und Poststrasse von Budweis kommt aus der 250ten Section hierdurch über Lischau, Stiepanowitz, Kuna nach Wittengau und gehet sodann weiters in die 252te Section bey St. Maria Magdalena vorbey, und über Schwartzbach ins Österreichische; solche ist stückweis gebrückt, sonst practicable, wird aber bey übeln Wetter, wie alle folgende Fuhrstrassen, von Engen erweicht und schlecht zu fahren, von Wittingau nach Wessely gehet die Fuhrstrasse zwischen den Rosenberger und Kaniow Teich durch, über eine höltzerne Brücke des Goldenen Baches, nach Luschnitz in Sect. 243, eine andere gehet von Wittingau über den Gemein Graben ohnweit Neu Lamb vorbey, durch die 252te Section nach Neuhaus.⁵⁰ Endlich gehet eine gewöhnliche Fuhrstrasse von Wittingau, bey den Closterhof vorbey, über Brana und Koyakowitz in die 258te Section nach Schweinitz. Alle diese haben einerley Beschaffenheit, wie oben gesagt worden.

⁵⁰ V extraktu k sekci 252 se k tomu uvádí: „Landstraßen. Die gewöhnliche Fuhrstrasse von Wittengau nach Neuhaus kommt aus der 251ten Section und gehet hier über die 2 gut gemachte höltzerne Brücken bey Alt Lamb vorbey in die 244ten Section; bey erwähnten Brücken wird solche alle 3 Jahre, wann der Teich völlig angestüllet wird, überschwemmt, und dadurch die Passage gespohret ist, sodann bis Mlaka in Sect. 244 fest, und an morastigen Orten gebrückt, jedoch practicable“ (sekce 252, slovní popis, kniha č. 19, s. 19).

Robert Šimůnek – Filip Antoš – Jan Havrlant
Třeboň Region in the First Military Survey

The First Military Survey (completed between 1764–1767 for Bohemia and Moravia, the results were not corrected in the 1780s in Southern Bohemia as they were elsewhere) offers an extraordinary insight into a landscape at the time just after the mid-18th century (digitized images are available at <http://oldmaps.geolab.cz>). This study has two basic objectives: 1) generally to point out the spectrum of possibilities, but also limitations of the testimony of the First Military Survey (map as well as written descriptions), and 2) use the example of Třeboň region to demonstrate this spectrum, with its uniquely preserved agricultural cultural landscape, to which the results of the survey had not yet been more widely applied.

The mapping took place primarily for military reasons – it is necessary to read the map and texts with this information in mind rather than expecting a holistic testimony about the entire landscape, knowing that it includes only information that was relevant for that stated purpose. Even so, there was no dearth of information – spatial relationships between human settlements, distances and estimated time needed to overcome them, character of the terrain, throughput / capacity of the roads (different for different military units), accessibility of drinking water, stone buildings and complexes (for example parish districts and cemetery areas), solitary objects, distinctive landscape points etc. In contrast, we learn nothing, either from the maps or the text, about the kinds and spatial arrangement of areas that were under economic or agricultural cultivation. The evidentiary value of the maps and texts of the First Military Survey turned out on the example of a regional analysis to be quite fundamental and in many ways clearly authentic (settlement network including solitary buildings, character of the terrain, structure and quality of the main roads, distribution of the ponds/lakes, meadows, forests and other areas.)

Section No. 251 was selected for analytical study; the study contains an example of geo-referencing of this section and an evaluation of spatial accuracy; the appendix contains an edition of the texts belonging to that same section.

Richard Změlík*

LITERÁRNÍ GEOGRAFIE:
PROBLÉM MÁCHOVÝCH KRAJIN

LITERARY GEOGRAPHY: THE PROBLEM OF MÁCHA'S LANDSCAPES

Keywords

literary space
literary landscape
romanticism
representation
mimesis
castles
Mácha Karel Hynek
(1810–1836)

Abstract

The article analyzes literary landscape in the work of Karel Hynek Mácha, specifically, it focuses on the way in which the landscape in the poem *Máj* and in the prose *Cikáni* has been interpreted through history. Using specific interpretative case studies, it illustrates the chronological change in the interpretation of Mácha's landscape, which range from the first attempts to reconcile literary landscape with real topographies to the increasing independence of the literary representation. The author of the article interprets mimetic reading of Mácha's landscapes as an expression of the contemporary effort to strengthen the consciousness of national self-identity based on a cultural continuity demarcated not only historically but also territorially.

* Mgr. Richard Změlík, Ph.D., Filozofická fakulta (katedra bohemistiky), Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc. E-mail: richard.zmelik@gmail.com. – Studie byla zpracována v rámci výzkumného projektu P 406/12/0347 *Diskurzivita literatury 19. století v česko – slovenském kontextu*, který je podpořen GA ČR.

Krajiny písmem – Máchův Máj a Cikáni

Jedním z problémů, jimž se literární věda dlouhodobě a systematicky věnuje, je otázka **umělecké reprezentace**. Do této oblasti náleží i vztah mezi uměleckým zobrazením prostorů a krajin a jejich možných reálných protějšků. Zvláště pozitivisté prosazovali stanovisko, podle kterého prostory zobrazené v uměleckých textech mají svůj zdroj buď v reálném plenéru, nebo jsou odrazem autorovy psychologie. V tomto kontextu uvažování o literatuře je zdůrazněno, že literárnímu dílu předchází taková oblast reálné existence (empirických) jevů a skutečností, které jsou s dílem přímo kauzálně provázány a dílo je od nich jednoznačně odvislé. Samotná ontologie literárního díla je rovněž určena ontologií reálných empirických jevů; řečeno jinými slovy, tento metodologický přístup reflektuje umělecké texty jako referenční kvality, které odkazují k reálným objektům a jevům. V souvislosti s otázkou literárního prostoru, konkrétně krajiny to potom znamená, že krajina v literárním díle je nápodobou (mimezí) reálné krajiny, skutečného místa, popřípadě je produktem psychického zaměření tvůrce, nejlépe pak kombinací obojího. Literární krajina se tak jevila jako poměrně přesně dohledatelná a mapovatelná reálná krajina; podobně i psychologický status autora byl vyvozován z jeho díla, které bylo následně vykládáno jako rezultat psychosociální determinace.

Takovouto situaci lze zaznamenat i u řady interpretací literární krajiny v díle Karla Hynka Máchy. V dobovém tisku z konce 19. století, ale i z období první republiky nalezneme celou řadu článků, které tematizují vztah Máchova díla ke konkrétní a reálné krajině.¹ Pro všechny tyto texty platí, že se snaží zasadit Máchovy literární krajiny do rámců skutečných míst, a to způsobem, který odpovídá kauzálně-mimetické metodě, tj. snaze shledávat za literárním zobrazením krajiny topografii zcela konkrétní a reálnou. Připomeňme si zde některé z těchto prací, z nichž mnohé využívají mimetickou interpretaci Máchových krajin, aby podpořily všeobecné snahy spojené s úsilím o národní sebeidentifikaci.²

Zejména od konce 19. století tedy byly s Máchovými texty identifikovány reálné krajinné topografie z oblasti Kokořínska, Podbezdězí, Českého ráje či Křivoklátska apod. Transpozice Máchových literárních krajin do skutečných prostorových rámců byla podpořena i dalšími aspekty; kromě uvedeného zaměření těchto výkladů na cíle národně-identifikační se v tomto období jednalo o postupné narůstání a rozvíjení původně romantické tradice, která mimo jiné spočívala v pozvolném „osídlo-

¹ Na poměr mezi skutečnou krajinou a jejím zobrazením upozornil např. již Jakub Arbes ve své máchovské monografii (Jakub ARBES, Karel Hynek Mácha, Praha 1886, s. 69).

² Mácha byl pro tento účel velice vhodný, neboť kromě toho, že se jednalo o výlučného českého romantického básníka první třetiny 19. století, převládal názor, že jeho literární krajiny jsou bezprostředním odrazem reálného českého prostředí.

vání“ mimopražského prostoru, tj. přírody. Na počátku 20. století souvisí s touto činností například aktivita velkého propagátora Kokořínska Josefa Bedřicha Cinibulka, který je sám autorem několika máchovských článků, které srovnávají skutečná místa, reálnou krajinu a literární texty.³ Následně ve 30. letech proběhla na stránkách severočeského časopisu *Bezděz* známá debata týkající se reálné topografické situovanosti Máchova *Máje*. Účastníci této diskuze zastávali zcela protichůdná stanoviska. Josef Vítězslav Šimák konstatoval, že krajinou *Máje* nemůže být oblast kolem Velkého dokeského jezera, ale naopak jižnější krajina „v jezernatém podhoří alpském, kudy *Mácha* putoval do Itálie“,⁴ neboť monumentální scenerie v básni nejsou dle Šimáka adekvátní k reálné severočeské topografii. Ve stejném ročníku podrobil Šimákův názor kritice Emanuel Sobíšek, který poněkud pateticky a subjektivně dokladoval přímý vztah mezi literární krajinou a skutečným prostorem Podbezdězí, zejména pak dnešním Máchovým jezerem. Stejný postoj jako Sobíšek ve sporu zaujímá i Bedřich Kinský, který se rovněž výrazně podílel na propagaci zdejšího kraje právě prostřednictvím odkazu k Máchovu textu.⁵ Kinský již přímo vytváří máchovskou

³ Srov. například Cinibulkovu stat' *Kokořínsko – kraj Cikánů Máchových* v Zlaté Praze (1912) nebo jeho průvodce po Kokořínsku nazvaný *Kokořín, starý hrad český* (1920). Kromě Cinibulka zakládali tradici takového srovnání i další Máchovi vykladači. Dokladem může být článek Josefa Thomayera *Po stopách Máchových*, který byl v roce 1891 otištěn v Lumíru, dále článek Jaromíra Boreckého *Z toulek za Karlem Máchou* v časopise *Máj* z roku 1904. Analogicky je téma pojednáno v příslušných pasážích ve společné práci Václava Vladivoje Tomka, Františka Páty, Otomara Schäfera a Jana Kamenického nazvané *Po troskách české slávy*, jež vyšla v roce 1916 v pražském nakladatelství Pavla Körbera, nebo v Jiskrově kokořínském průvodci z roku 1932 nazvaném *Ilustrovaný průvodce Kokořínem, krajem Máchovým* a v celé řadě dalších dobových, ale i pozdějších textů.

⁴ Josef Vítězslav ŠIMÁK, Máchovo jezero, *Bezděz* 3, 1932, s. 7–10, zde s. 10.

⁵ Spor vedený o Máchovo jezero na stránkách časopisu *Bezděz* v 30. letech 20. století zejména mezi J. V. Šimákem a E. Sobíškem prokázal jednu důležitou skutečnost. Nehledě na konečný výsledek tohoto sporu, který je zřejmý (na jeho konci se objevuje nové pojmenování pro Hiršbergský rybník a současně i označení místního kraje jako Máchova kraje), ukázal na zásadní (metodologický) problém pozitivistického přístupu, který zdůrazňoval fakticitu a přesnost v dokladování jevů. Dvojí zcela rozdílná topografická lokace literární krajiny nepřímou doložila, ačkoli to nebylo meritem a smyslem sporu, že použití pozitivistického aparátu v případě výkladu fikční krajiny a prostoru selhává právě ve svém metodologickém základě. Je zajímavé, že Šimák proti Sobíškovi argumentuje tím, že se oponent dopouští chyby, když ztotožňuje literární krajinu se skutečným plénem, neboť v Máchově textu pro to nejsou jasné opěrné argumenty, které by poskytla zejména vlastní jména. Oproti tomu ovšem Šimák sám situuje dějiště básně do italského podhůří Alp. – Z hlediska dobové lokace *Máje* je rovněž zajímavý článek Romana Cikharta *Motivy Máchova Máje* otištěný v časopise *Český jih* v roce 1929. Autor se v něm odvolává na vzpomínky Antonína Norberta Vlasáka, jenž odkazuje dějiště básně k hradu Zvěřinec, který je více než 120 km jižně vzdálen od Bezdězu. V článku, který Cikhart následně uveřejnil v témže časopise, tentokrát pod názvem *Dějiště Máchova Máje*, sice připouští, že existuje Máchova přímá lokace děje *Máje*, jež

legendu založenou na propojení jeho díla s krajem,⁶ který popisuje romantizujícím jazykem se zjevným úmyslem navodit poetickou atmosféru zdejší krajiny. Ve stejném ročníku jmenovaného časopisu potom vyšla i reakce Františka Zumana, jenž se svým názorem rovněž jasně postavil za dokeské dějiště básně.

Ačkoli již mimo rámec tohoto sporu, objevovala se daná problematika dále v celém průběhu 20. století a zasahuje také do současnosti. Mezi nejznámější příklady náleží publikace Josefa Panáčka,⁷ Jaromíra Wágnera,⁸ Růženy Grebeníčkové nebo aktuálně Miroslava Koloce.⁹

je v rozporu s Vlasákovým tvrzením, že *Máj* byl inspirován zvěřineckou zříceninou a aluzí na Grillparzerova loupežníka z jeho *Pramáti* (Ahnfrau, 1817), avšak současně dodává, že „*přesto nepadají tím domněnky našich krajanů, že náš kraj a romantické toulky snivého studenta daly první podnět k divokrásné básni Máchově, ježto kraj, jenž považován jest některými za iniciátora lyrických vznětů básnických, poznal Mácha teprve mnohem později, kdy již duše jeho byla plna půvabných básnických obrazů, nastřádaných za krásných prázdninových jiter i večerů, i oněch tajuplných nocí, probdělých ve zříceninách zvěřineckých.*“ (Roman CIKHART, Dějiště Máchova Máje, Český jih 57, 1929, s. 1). V jiné souvislosti podrobuje Cikhartovo stanovisko kritice Pavel Schafferhans v článku nazvaném *Navštívil K. H. Mácha hrad Borotín?*, který vyšel v regionálním vlastivědném časopise Pod Blaníkem v roce 2010. Zde se rovněž autor vyslovuje k Máchovým letním pobytům v Měšetících a k jeho návštěvě hradu Borotína, kterou považuje za nepravděpodobnou; zmínky o této návštěvě připisuje dodatečnému zásahu a úpravě Romana Cikharta.

⁶ Typickým příkladem je identifikace tzv. Jarmiliny skály: „Odtud pozorované jezerní partie inspirovaly Máchu ke kouzelným slovům Máje. Odtud těšíme se dnes i my z nejkrásnějších výhledů na jezero.“ (Bohumil KINSKÝ, Máchovo jezero, Bezděz 3, 1932, s. 45–51, zde s. 48). Z této krátké ukázky je dostatečně zřejmé, co nejspíše mohlo vést k podobným úvahám a že za nimi často stála rovněž motivace vyloženě turistická, v té době již značně aktuální.

⁷ J. Panáček ve své knize *Karel Hynek Mácha v kraji svého Máje* své závěry mimo jiné opírá o Máchovy reálné návštěvy Podbezdězí. Kromě údajů, které máme k dispozici z Máchových deníků, tj. rok 1832 a 1833, Panáček uvažuje o roku 1834, 1835 a 1836 (Josef PANÁČEK – Jaromír WÁGNER, Karel Hynek Mácha v kraji svého Máje, Ústí nad Labem 1990, s. 44), ačkoli pro to neexistují explicitní doklady. Umístění básně do krajiny Podbezdězí Panáček zdůvodňuje i tím, že do postavy Viléma se mohly promítnout tři možné historické postavy, a to Hynka (Ignáce) Schiffnera popraveného za otcovraždu v roce 1774 (tamtéž, s. 48–49), loupeživého rytíře Pancíře (podle Zdeňka Fišery by se jednalo o Mikuláše či Mikeše Pancíře ze Smojna, který v první polovině 15. století vlastnil hrad Sloup na Českolipsku), o kterém se údajně v místním kraji dochovala pověst (tamtéž, s. 54–56), nebo o Václava Kumra (tamtéž, s. 56–59).

⁸ Panáčkovu publikaci připravil v roce 1990 k druhému vydání Jaromír Wágner, který ji rovněž doplnil o vlastní, pátou kapitulu, ve které polemizuje s názorem Růženy Grebeníčkové, jež nesouhlasila s Panáčkovou krajinnou lokací *Máje*. Podle Grebeníčkové je krajina v básni odrazem italské krajiny. Wágner ostatně pro krajinu pod hradem Bezdězem a v okolí dnešního Máchova jezera argumentuje známým Máchovým výkladem *Máje*, který dějiště vymezil čtveřicí severo-českých hradů, jimiž jsou Bezděz, Pernštejn (který má být Starým Berštejnem), Houska a Roll (tj. Ralsko) – J. PANÁČEK – J. WÁGNER, Karel Hynek Mácha (jako pozn. 7), s. 75. Wágnerovo

S tzv. mimetickým čtením literárních krajin a prostorových konfigurací se lze setkat v každé etapě myšlení o literatuře, počínaje známou definicí mimesis v Plátónově X. knize *Ústavy*, přes Aristotelovo pojetí v *Poetice* až po současné tendence, na jejichž konci stojí tento pojem ve značně modifikovaném významu, jenž se nemezuje na pouhou trpnou nápodobu mimoliterární skutečnosti.¹⁰ Významná část moderní literární vědy ve 20. století, inspirována filozofií, modální logikou či sémiotikou, poukázala (obecně) v otázce reprezentace na jeden z důležitých problémů, který lze jednoduše formulovat jako komplikovanost přímé kauzální transpozice jevových entit do fikčního světa uměleckého díla. Přes počáteční odmítnutí jakéhokoli vztahu mezi skutečností a světem díla, jak to známe především z okruhu ruských formalistů (Viktor Šklovskij) a raného českého strukturalismu (Jan Mukařovský) či strukturálně-sémioticky orientovaných přístupů 60. let 20. století (Roland Barthes), dochází k postupnému kritickému reflektování polaritě skutečnost – dílo, kdy je tento vztah vykládán jako akt vzájemné dynamické konfrontace uvnitř heterogenně formovaného kulturního diskurzu (Jurij M. Lotman). To ovšem představuje zcela zásadní proměnu oproti původní koncepci mimesis coby prosté nápodoby skutečnosti. Jedna z otázek, kterou si historikové v takovémto myšlenkovém kontextu nad literárním dílem v souvislosti s reprezentací prostoru či krajiny mohou klást, je otázka historické a kulturní podmíněnosti uměleckého zobrazení a způsob jeho zapojení do širšího kulturního pole.

metodologické stanovisko, ze kterého jednoznačně vyplývá (a Wágner toto ostatně sám explicitně formuluje), že krajina *Máje* je nesporně krajinou Podbezděží (tamtéž, s. 80), se zdá být ve chvíli, kdy hovoří o možné mimoliterární motivaci k postavě Viléma, do jisté míry nehomogenní. Tato postava je pro Wágnera (na rozdíl od Panáčka) ryzí literární fikcí, zatímco krajina takovou fikcí v žádném případě není. Z hlediska ontologie fikčních světů, jež je předmětem teorie fikčních světů v literární vědě, zde potom máme zvláštní situaci danou přímou časoprostorovou koexistencí dvou rozdílných ontologických entit, jež přináleží dvěma rozdílným světům.

⁹ Kromě uvedených autorů najdeme ve 20. století řadu časopiseckých studií na téma Máchovy krajiny. Kromě studií v máchovských sbornících, zejména v *Prostoru Máchova díla* (1986), náleží k nejvýznamnějším například práce Oldřicha Králíka *Dva máchovské příspěvky* (1975), studie Efraima Israela *Magický časoprostor Máchova jezera* (1993) nebo studie Zdeňka Hrbaty *Aspekty prostoru v Máchových Cikánech* (2006). Z knižních publikací se tématu Máchových krajin soustavně věnuje Miroslav Koloc ve svých dvou publikacích *Rozčilené cesty Karla Hynka Máchy po hradech spatřených* (1998) a v knize *Ustavičné senzace poutníka Karla Hynka Máchy* (2010), ve kterých autor přinesl řadu zcela nových a originálních zjištění k Máchovu vnímání prostoru.

¹⁰ Proměnami konceptu mimesis ve vymezené části literárněvědného myšlení se věnuje například studie Tomáše HORVÁTHA, *Realistická reprezentácia z perspektivy štrukturalizmu a postštrukturalizmu*, in: *Reálna podoba realizmu*, red. Marcela Mikulová – Ivana Taranenková, Bratislava 2011, s. 23–48.

Realita a fikce

Jak již bylo řečeno, panuje v souvislosti s Máchovou krajinou všeobecně rozšířená představa, že tyto krajiny mají svůj zcela reálný protějšek. Jinými slovy, že dějišti Máchových próz a básní jsou reálné topografie a že básník de facto v mnoha případech pouze přebásnil skutečné události. Nejtypičtějsími příklady jsou především básnická skladba *Máj* a próza *Cikáni*, přičemž v obou případech platí, že s výjimkou Benátek v *Cikánech* zde nenajdeme jediné místní jméno. Jestliže Josef Panáček situoval děj *Máje* do lokality kolem dnešního Máchova jezera, k čemuž využil i epické osnovy básně, když srovnal postavu Viléma s historicky doloženým otcovrahem Schiffnerem, činí podobně i Josef Wágner v případě *Cikánů*, které situuje do Kokořínského dolu.¹¹

Ztotožnění krajiny *Cikánů* s reálnou oblastí Kokořínska, které v minulosti provedli mnozí máchovští badatelé¹² a naposledy zřejmě Karel Wágner ve své knize *Karel Hynek Mácha v dějišti svých Cikánů* (1996), se vždy zakládá na porovnávání mezi několika literárními motivy a řadou faktografických krajinných reálií. Tento přístup se časem ukázal jako velice produktivní, což podporovala řada aspektů. K lokalitě Kokořínska především odkazují Máchovy cestovní plány¹³ a jeho kresby hradů.

¹¹ J. Wágner svá tvrzení přeci jen poněkud relativizuje: „*Krajina Cikánů má svůj reálný základ, k jehož poznání O. Špecinger přispěl, ale silně na ní pracovala i Máchova fantazie. Jde nejen obecně o dotváření ‚tiché hrůznosti‘ kokořínské krajiny, ale i o docela konkrétní krajinné prvky.*“ (Jaromír WÁGNER, *Karel Hynek Mácha v dějišti svých Cikánů*, Česká Lípa 1996, s. 49). Tento argument se objevuje v mnoha textech pojednávajících danou problematiku a pokaždé slouží spíše jako alibi proti případným námitkám z přílišného lpění na mimetické konkretizaci.

¹² Z množství článků a prací jmenujme jen některé: V roce 1891 uveřejnil Jaroslav Thomayer článek *Po stopách Máchových*, kde ztotožnil Kokořínsko s dějištěm *Cikánů*, stejně jako *Máj* s Podbezdězím apod. V roce 1904 se v časopise *Máj* objevil článek Jaromíra Boreckého *Z toulek za Karlem Máchou*, kde se hovoří o Kokořínsku jako o krajině *Cikánů*. Josef Bedřich Cinibulk tak učinil v roce 1912 ve své stati *Kokořínsko – kraj Cikánů Máchových*, Václav Vladivoj Tomek zase ve druhém díle své práce *Po troskách české slávy* z roku 1916 a dále například Pavel Jiskra v knize *Ilustrovaný průvodce Kokořínskem, krajem Máchovým*, který vyšel v roce 1932.

¹³ V Máchově plánu cesty do Krkonoš na rok 1833 čteme detailní rozvržení této pouti. Mezi 20. a 25. srpnem měl Mácha v úmyslu projít oblast od Mělníka přes Kokořínsko, dnešní Český ráj a Mladoboleslavsko směrem do Dvora Králové. Kromě toho si Mácha do zápisníku již o rok dříve poznamenal svoji návštěvu Kokořínského dolu, která se uskutečnila počátkem srpna. V tomto zápise se dozvídáme, že Mácha spolu s Hindlem v Kokořínském dolu přenocoval na své cestě na Housku. (Snad pokračovali dále do Doks, kde v té době Hindl působil.) Wágner dále uvažuje, že Mácha Kokořínsko mohl navštěvovat pravidelně, a to každoročně až do roku 1836 (Jaromír WÁGNER, *Karel Hynek Mácha* (jako pozn. 11), s. 14–15). Máchovu návštěvu roku 1835 například dokládá odkazem na deníkový zápis, ve kterém si básník poznamenává, že pracuje „*v posteli až přes dvanáctou hodinu na Cikáních*“ (Karel Hynek MÁCHA, *Prózy – zápisníky – deníky*, Praha 1986, s. 345).

Jakkoli je obvykle relevantní nepochybovat o přímé referenci Máchových deníkových zápisů, jež odkazují k reálným topografiím, v případě literárního díla je takový postup značně komplikovaný, a to v konečném důsledku ne tak pro absenci místních názvů a jmen (proprií), ale z důvodu typologicky odlišné reference uměleckého textu. Wágner, podobně jako před ním Josef Panáček a mnozí další, nicméně rekonstruuje krajinu v *Cikánech* právě na základě přísné komparace fikčních entit a reálných krajinných atributů. I když si Wágner podobně jako Panáček je vědom básnické licence při zobrazování krajinných scénérií, nicméně ve výsledku převládá snaha o nalezení adekvátních míst, jež by bylo možné komparovat s textem prózy.

V případě *Cikánů* se tradičně zmiňuje několik takových lokalit. V první řadě hrad Kokořín, který byl ve 30. letech 19. století zříceninou. Z Máchova deníkového zápisu z roku 1832 se sice dočteme, že navštívil Kokořínsko a zřejmě i hrad, avšak Mácha přesně neuvádí, který Kokořín má na mysli, zdali starou zříceninu nebo zámek Kokořín.¹⁴ Zdeněk Fišera dokonce nejnověji konstatuje, že tímto hradem byly Staráky, tedy Starý Kokořín,¹⁵ který ovšem není identický s dnešním hradem Kokořínem, jenž byl obnoven po roce 1911 péčí rodiny Špačků. Jiným detekovatelným místem ve skutečné krajině má být jeskyně, ve které oba cikáni přenocují poté, co přichází do kraje. Jaromír Wágner v otázce její terénní lokace nesouhlasí s poznatkem Otakara Špecingera, jenž ji situuje do míst zmíněných Staráků, a určuje její reálnou polohu ve skalním areálu Nedamy, což dokládá možností reálné vyhlídky, která koresponduje se situací v díle. Analogicky se potom postupuje i na jiných

¹⁴ Nejde nám zde ve výsledku ani tak o to, který z těchto objektů Mácha skutečně viděl, jako spíše odkázat na význam toposu hradu v romantické literatuře a uvědomit si, že tento motiv má svoji vlastní a specifickou sémantiku, jak o ní hovoří i Zdeněk Hrbata, který rozeznává několikerou typologii tohoto literárního toposu, jehož romantické kořeny shledává v hrůzostrašném románu (Zdeněk HRBATA, Motiv hradu v českém romantismu, *Slavia* 55, 1986, s. 39–47). Hrad je emblémem romantické krajiny, a to nikoli jako místa skutečného, ale především symbolického. O rozdílném způsobu zobrazení hradu u Máchy si lze udělat představu ze dvou kvalitativně i funkčně odlišných deskripcí hradu; první je věcný a detailní popis Křivoklátu, jak jej známe z Máchova zápisníku, druhý způsob vidíme především u literární evokace téhož hradu (s dominantním postavením věže), resp. jeho fikčního korelátu ve stejnojmenné Máchově próze. Na rozdíl od věcného Máchova popsání Křivoklátu (nebo podobně strohého výčtu architektonických prvků na hradě Pecka) má v literární evokaci centrální významové postavení lidomorna, ústřední hradní objekt. V Jungmannově slovníku najdeme slova *lidomor*, *lidomorný* ve významu „*lidi mořící*“ (Josef JUNGSMANN, Slovník česko-německý Josefa Jungmanna. Díl II. K–O, Praha 1836, s. 323).

¹⁵ „*Pozůstatek budovy svým vybavením lze zcela jistě považovat za zbytek hradního paláce. Tato část byla zřetelně v novověku obývána, takto ji viděl i básník Karel Hynek Mácha a jako námet použil ve svých Cikánech.*“ (Zdeněk FIŠERA, *Skalní hrady zemí Koruny české*, Praha 2004, s. 225). Tuto informaci dokonce uvádí i Tomáš Durdík: „*Písemné zprávy o lokalitě, v obecném povědomí známé např. z díla Karla Hynka Máchy, mlčí.*“ (Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000, s. 258).

místech, například židovská chaloupka s hostincem pod starým hradem je Špecingerem i Wágnerem srovnávána se skutečným stavením, které zde za dob Máchových stávalo. Jinou Wágnerem (a před ním již Špecingerem) určenou lokalitou je tzv. Kočičina, kudy dodnes vede cesta z Kokořínského dolu do Mšena. Wágner tuto svoji hypotézu opírá o shodný přírodní charakter této oblasti, jež se vyskytuje v literární fikci a ve skutečnosti. Konkrétně se jedná o písčitou cestu, kterou se starý Bárta ubíral k zámku, a rozeklané skály, v nichž erozí vyhloubené útvary připomínaly vysloužilému vojáku zkřížené lidské hnáty a lebky. Reálná situace by sice mohla odpovídat této scenerii, avšak podobných roklin, jež se nachází v oblasti Kokořínska či Českého ráje, bychom mohli nalézt celou řadu. Podobně i v závěru prózy, kdy dochází k popravě starého cikána, který se ukáže být vrahem hraběte Valdemara Lomeckého, je jako místo popravы Wágnerem jmenováno město Mšeno. S výjimkou italské části situuje Wágner celý děj *Cikánů* právě do této krajiny, ve které nalézá zcela konkrétní místa (s výjimkou tzv. kostničího kamene), jež odpovídají fikčním korelátům.

Špecinger je ve svých závěrech mnohem radikálnější než Wágner, který mnohem kritičtěji porovnává literární a skutečnou topografii.¹⁶ V literárním zobrazení spatřuje doslova realistické odrazy skutečných míst a objektů, což se týká kromě jmenované hradní zříceniny i kostničího kamene se starým dubem; zámek hraběte Lomeckého je dle Špecingera dnešním barokním zámečkem v obci Kokořín, který se nalézá při západním vstupu do Kokořínského dolu.

Zcela jiného názoru je Růžena Grebeníčková, jež vůbec tuto prózu považuje za jeden ze Sabinových podvrhů. *Cikáni*, podobně jako pro Oldřicha Králíka, nejsou pro ni původním Máchovým dílem. Grebeníčková to současně vysvětluje rovněž odkazem ke krajinné scenerii prózy. Podle ní nejsou *Cikáni* Máchovým dílem rovněž proto, že krajina zobrazená v tomto textu odkazuje ke kokořínské lokalitě, jež ovšem podle Grebeníčkové byla literárně tematizována až po Máchově smrti, tedy od 40. let 19. století.¹⁷ Grebeníčková zjevně přijímá mimetické interpretace, které

¹⁶ Wágnerova práce je jistě záslužná, zejména však jako zdroj pro poznání reálných, popřípadě hypotetických Máchových vztahů k místní krajině.

¹⁷ „Také Kokořínsko, Liběchov, povýtce romantická krajina, má obdobnou historii pospolitého přivlastňování českými vlasteneckými horlivci, dominanci zde začíná mít především však výtvarné přisvojení. Místní oblast dostává se do módy až později před březnem, máme tuto historii zaznamenanu J. V. Fričem v Pamětech (krajina Václava Levého!). Jak svým výpravným způsobem v podání krajiny, místa, tak i v oněch motivech – lidské podoby ve skalách –, jimž byla mylným čtením marně hledána obdoba v díle Máchově, nakonec i ukazateli o přidružování právě těchto okrsků k českému kulturnímu – vlasteneckému, duchovnímu, malířskému a sochařskému, literárnímu – dění, vypovídají Cikáni o tom, že text mohl být napsán až v letech čtyřicátých.“ (Růžena GREBENÍČKOVÁ, *Literatura a fiktivní světy I.*, Praha 1995, s. 243).

chápe jako natolik závažné, že na jejich základě argumentuje proti pravosti *Cikánů*. Pochybnosti vznesené nad takovýto přístupem jsou podobné, jako tomu je ve sporu o Máchovo jezero. V případě *Máje* sice pochybnosti o Máchově autorství neexistují, přesto do dnešní doby existuje několiký názor na dějiště této básně. První, jenž se ustálil již v průběhu diskuse na stránkách časopisu *Bezděz*, a o kterém jsme zde již pojednali, je ten, že krajinou *Máje* je oblast kolem dnešního Máchova jezera a Podbezdězí. Druhý, který ve svých publikacích proklamuje Růžena Grebeníčková nebo Miroslav Koloc, situují dějiště do italské krajiny. Grebeníčková hovoří o krajině kolem Benátek,¹⁸ Koloc naopak srovnává krajinou scénérii v básni s Máchovým výstupem na Brennen a samotné jezero potom s italským Lago di Santa Croce a přilehlým okolím, kolem kterého Mácha spolu s přítelem Antonínem Strobachem prošli na své italské cestě v létě 1834.¹⁹ Zmíněné pochybnosti jsou v případě *Cikánů* dílem nikoli dvojího mimetického čtení fikční krajiny,²⁰ ale pochybností týkajících se Máchova autorství. Jestliže přijmeme názor, že se v díle jedná skutečně o Kokořínsko, nemáme důvod se na tomto základě domnívat, že autorem prózy nemůže být Mácha, neboť by postup byl analogický jako v případě *Máje*, jenž se má vztahovat k Podbezdězí. V obou případech jsou doloženy básnickovy opakované návštěvy tohoto kraje, na které ve svých publikacích upozornil vedle Jaromíra Wágnera nej-

¹⁸ Samotný obraz jezera Grebeníčková spojuje s oblastí Jaderského moře u Benátek: „... benátské zápisy jsou vodítkem k jednomu důležitému italskému dojmu zabudovanému do *Máje* přímo. K obrazu bílého města, nebo snad lépe bílých měst, jež jsou pokaždé městy přímořskými, nebo alespoň podivuhodně situovány se svými věžemi na břehu vody, řeky, ať jde o Krumlov, Rattenberg, Benátky nebo Terst. ... bílá města ze souboru metafor jsou města na moři, města obklopená vodou, než že postavíme obraz bílých měst proti obrazu měst v dálce [Grebeníčková zde oponuje výkladu Jana Mukařovského – pozn. R. Z.], přirovnaných k bílému oblaku plujícimu v modru nebe. ... Tím se dostáváme ke čtení verše. Rozumí se mu jako odrazu města na hladině vody.“ (Růžena GREBENÍČKOVÁ, *Máchovské studie*, Praha 2010, s. 184, 186, 187). S Máchovým topografickým výkladem *Máje* se Grebeníčková vyrovnává následovně: „*Soudím, že zápis z 15. srpna, který v celé šíři zní: „Rattenberg, 4 hrady. Rattenberg. S kulatou věží. Novější. Zbořený Gertraudy“, Máchovi šifroval celou řadu vjemů a dat, jež se vztahují k Máji. A dále že v záznamu je obsažen komplex představ se zárodečným motivickým souborem Máje. Čtyři hrady, Bezděz, Pernštejn, Houska, Ralsko, městečko Hiršberk a jezero u něho byly domyšleny jako odpovídající česká scenerie k tomu, co Mácha viděl v Rattenbergu.*“ (tamtéž, s. 181–182).

¹⁹ Miroslav KOLOC, *Ustavičné senzace poutníka Karla Hynka Máchy*, Praha 2010, s. 60–61.

²⁰ I když i zde bychom mohli uvést (snad jen omylem vzniklé) přiřazení topografie *Cikánů* k reálnému hradu Křivoklát: „*Střední Čechy prochodil Mácha křížem krázem. Jestliže je Křivoklát předlohou Cikánů a kraj pod Bezdězem předlohou Máje, pak je Kokořín předlohou Kata.*“ (Josef KROUTVOR, *Mácha a počátky turistiky*, in: *Mácha redivivus*, red. Aleš Haman – Radim Kopáč, Praha 2010, s. 245–260, zde s. 253).

nověji i Miroslav Koloc.²¹ To, že tento kraj je podle Grebeníčkové literárně domestikován až po Máchově smrti, nemůže být důkazem toho, že Mácha není autorem *Cikánů*. Navíc ani krajina Podbezdězí není v době Máchova života literárně zpracovaná. Na jedné straně Grebeníčková vyvozuje Máchovy literární krajiny z básnickových cest po Itálii, na straně druhé v případě *Cikánů* odmítá připustit, že by autora mohla inspirovat skutečná krajina Kokořínska. Objektivně tedy nemáme reálný důvod se domnívat, že by nemohla již v první polovině 19. století existovat literární reprezentace dané krajiny, a to navíc v rámci tak výjimečného díla (z hlediska dobového literárního kontextu), jakým je tvorba Máchova.

Je zajímavé, že v případě *Máje* jde Grebeníčková opačnou cestou; nezpochybňuje Máchovo autorství, ale zpochybňuje reálný plenér, Podbezdězí, neboť by i v tomto případě zřejmě musela dojít k podobnému závěru, jako v případě *Cikánů*. Na jedné straně tak zde máme názory, které prózu připisují Máchovi právě na základě údajně zjevné tematizace krajiny, kterou Mácha skutečně navštívil, na straně druhé je to rovněž důvod, proč Mácha nemůže být autorem *Cikánů*. Jakkoli můžeme akceptovat snahu relativizovat Máchovo autorství tohoto textu, není možné tak učinit na základě odkazu k dobovému úzu zobrazovat určité reálné krajinné topografie. Navíc tomu odporuje i skutečnost, že přesnou lokalizaci děje *Cikánů* neznáme (stejně jako v případě *Máje*, pokud budeme vycházet výhradně z fikčního světa básně), a proto také neexistuje reálný důvod se domnívat, že krajinou v *Cikánech* musí být jediné Kokořínsko. Tento přístup se navíc ukazuje jako vysoce problematický ve chvíli, kdy pojednáváme literárně umělecký text, a tedy ve skutečnosti hovoříme o fikční krajině a prostoru.²² Literární dílo není a nemůže být mapou v pravém slova smyslu, a proto se na ně nemohou vztahovat přísné topografické relace, jako je tomu v případě klasické kartografie. Pokud je přesto budeme jako mapu vnímat, potom je vhodné postupovat způsobem, jakým se vydal například Umberto Eco při mapování krajin Nervalovy *Sylvie* a hovořit o zvláštních mapách fikčních prostorů.²³

V souvislosti s interpretací krajiny v *Cikánech* se můžeme setkat s jiným typem komparace, kterou představuje srovnání literární a výtvarné reprezentace.

²¹ Aktuálním dokladem je článek M. Koloce publikovaný na internetových stránkách nakladatelství Triáda: „Je známo, že za přítelem Eduardem Mácha často na Klášter zajížděl. Prokazatelně zde přespal v roce 1833 v březnu a ještě jednou v srpnu při prázdninové cestě do Krkonoš, o Velikonocích 1834 a v dubnu 1835 při putování s přáteli Kudrnou, Strobachem a Eduardem Hindlem po boleslavském kraji. Není vyloučeno, že i někdy jindy.“ (Miroslav KOLOC, Setkání s Karlem Hynkem Máchou na Ostrově svaté Anny, 2014; dostupné na <http://www.i-triada.net/index.php?id=74&str=aktualita.php>).

²² Výrazu fikce se zde užívá nikoli ve významu vymyšlený, nepravdivý, ale jako literárněvědného pojmu.

²³ Umberto ECO, Šest procházek literárními lesy, Olomouc 1997.

Autoři knihy *Romantismus a romantismy* Zdeněk Hrbata a Martin Procházka přirovnávají tuto literární krajinu k obrazům romantického malíře Caspara Davida Friedricha, konkrétně k jeho plátnu *Léto* z roku 1807. Toto srovnání se na rozdíl od prvního typu, který se zakládá na úsilí časově a modálně synchronizovat situace mezi dílem a skutečností (autorovy pobyty v dané krajině, reálné množnosti, kde se Mácha mohl doslechnout o Schiffnerově případu či vyslechnout legendy místního kraje apod.), vychází z estetické typologie založené na analogičnosti mezi literárním textem a obrazem: „*Idylicko-baladické krajiny inspirované Českým středohořím pak připomínají některé krajiny Máchovy (zejména krajiny ze zlomku Valdice, psaného 1836, nebo popis úvodní krajiny v Cikánech, 1835).*“²⁴ Zde již nejde o mimetické čtení krajiny, ale o srovnávání poetického a estetického kódu dvou médií, z nichž ve skutečnosti každé zobrazuje suverénní prostorové rámce a konfigurace. Zdeněk Hrbata dále ve své studii o prostoru v Máchových *Cikánech* (2006) postupuje metodou překlenování mezi mimetickým ztotožněním fikční topografie s reálným místem a analytické textové introspekce, která zde ve výsledku převládá.²⁵ V jeho výsledném zájmu je popsat principy výstavby prostoru v této próze jako diskurzivně autonomní kvality, jejíž skutečné hodnoty se nalézají mimo mimetický rámec v oblasti sémantiky a estetiky jednoho z typů romantického prostoru.²⁶ Tyto interpretační tendence tak zejména od druhé poloviny 20. století vytvářejí odborný korelát k popularizačním výkladům Máchových krajin, jež vychází z mimetického modu.

Sice již nikoli v přímé souvislosti s *Cikány*, zato v jistém vztahu k tématu prostoru a symbolu země u Máchy, zde jen krátce uvedme studii Dalibora Turečka *Ach zemi krásnou, zemi milovanou: K hermeneutice postavy Viléma* (2010). Jak název napovídá, autor se v ní zaměřil na vnitrotextovou analýzu funkce hlavní postavy a romantického toposu země, který v Turečkově výkladu má především význam symbolický, vyplývající ze specifické problematizace vztahu mezi subjektem

²⁴ Zdeněk HRBATA – Martin PROCHÁZKA, *Romantismus a romantismy*, Praha 2005, s. 54.

²⁵ „*Propast údolí v Cikánech sice odpovídá místopisné skutečnosti, tuto přírodní zvláštnost však musíme také interpretovat v přímé souvislosti s tragickým příběhem. ... Důl je v kontrastní konfiguraci krajiny jakousi obdobou geologické propasti – děsivé i přitahující hlubiny, ale také z něj vyvěrá ‚propastnost‘ následujícího příběhu vášni a msty.*“ (Zdeněk HRBATA, *Aspekty prostoru v Máchových Cikánech*, *Česká literatura* 54, 2006, s. 186–197, zde s. 187–188).

²⁶ V souvislosti s krajinou *Cikánů* hovoří Z. Hrbata „*o oslabování prvotní pozice referentu, reálné topografie Kokořínska, a to v tom smyslu, že by se – případně – mechanicky přesné popisování místa mohlo vyčerpat svou čistě deskriptivní funkcí, která by tím fakticky ‚uzavírala‘ text Cikánů.*“ (Z. HRBATA, *Aspekty prostoru* (jako pozn. 25), s. 192).

a jeho reflexí vlastní situovanosti v prostoru.²⁷ Hodnota krajiny zde potom ve výsledku nespočívá v topografické pravděpodobnosti, ale je určena vzhledem k sémantickému plánu, který je schopen generovat jen celek díla. V této chvíli je zcela zřejmé, že jakákoli snaha identifikovat fikční krajinu příměrem k reálným místům nás vzdaluje skutečným prostorům Máchova díla, která jsou stejně tak závislá na strukturních kvalitách textu, stejně jako na recepčních přístupech a strategiích.²⁸

Znamená to tedy, že veškeré snahy o reálnou identifikaci Máchových krajin jsou zbytečné a neužitečné? Zcela jistě nikoli. Bude-li Máchova krajina vykládána způsobem možné básníkovy inspirace reálným českým či italským plenérem, potom takový přístup má své opodstatnění ze dvou hledisek: zaprvé ukáže na reálná místa, která autor navštívil a ve kterých se pohyboval, což může přispět k interpretaci těchto míst jako historicky reflektovaných a určitým způsobem reprezentovaných prostorů,²⁹ a za druhé takovéto postupy podněcují literární teorii otázkami po vztahu mezi literaturou jako sémiotickým systémem a tím, co jej obklopuje a s čím literatura nutně vstupuje do obapoložného vztahu. Problematiku Máchovy krajiny a prostoru (a ve výsledku každého uměleckého prostoru) je tedy třeba chápat především jako produkt literárního kódu a stejně tak je potřeba vnímat reálnou Máchovu krajinu, tj. topografii příslušného kraje, který kromě své geologické či environmentální historie má i svoji historii kulturní, textovou, která se vytváří druhotně jako produkt recepce díla v konkrétních prostorových a kulturních kontextech. Tradice reálných Máchových krajin jsou ve skutečnosti dobovými aktualizacemi krajin literárních, fikčních. Na ztotožnění těchto krajin s reálnými místy se v případě Máchova díla podílí vedle jeho realistického potenciálu v zobrazování plenéru také tajemná aureola romantického básníka, skutečnost reálných Máchových pobytů, na které navázala potřeba

²⁷ Tureček na pozadí svého výkladu nastoluje také příznačnou otázku „vzájemného poměru života a tvorby. Do jaké míry je možné vyvodit Máchovo dílo z dokumentovaných skutečností jeho života? V jaké míře Mácha naopak stylizoval svůj život k obrazu romantického literárního ideálu? A konečně: V jaké míře skutečně korespondují literární autobiografické zápisky s realitou Máchova života?“ (Dalibor TUREČEK, Ach zemi krásnou, zemi milovanou: K hermeneutice postavy Viléma, in: *Mácha redivivus*, red. Aleš Haman – Radim Kopáč, Praha 2010, s. 61–86, zde s. 71).

²⁸ Naopak fenomenologickou analýzu symbolu země a prostoru u Máchy podal Jan Patočka ve studii *Symbol země u K. H. Máchy* (in: Jan PATOČKA, *Dvě máchovské studie*, Praha 2007, s. 7–44).

²⁹ Například víme, že krajina dnešního Českého ráje a Kokořínska byla romanticky domestikována již v první třetině 19. století, což vyvozujeme nikoli z literárního díla, ale ze zápisů a cestovních deníků. Dobové (a tedy i Máchovo) čtení této krajiny totiž nebylo kulturně nezátížené a jednoznačně podléhalo romantickému diskurzu, jak nás o tom přesvědčují i Máchovy deníkové zápisy. (Boleslavsko či Berounsko se objevují již před Máchou například v cestovním deníku Karla Krameria z počátku 19. století.)

národní sebeidentifikace pomocí odkazu k velikánu české kultury v souvislosti s historickou situací v původně česko-německém regionu.³⁰

Krajiny obrazem – Máchovy hrady spatřené

Jestliže Máchovy literární texty nám nedovolují jednoznačně geograficky lokalizovat dějiště příběhu, resp. komparovat fikční prostředí s reálným plénem, v případě Máchových obrazů je situace poněkud jiná. Přesto ani v tomto případě nelze jednoduše konstatovat, že máme před sebou prostý dokumentární materiál, podle kterého si lze učinit jednoznačnou představu o historické podobě krajiny. Tato skutečnost vyplývá z povahy zobrazovacího média. Fikční literární narativ nebo báseň nám v pravém slova smyslu nic nezobrazují. Jejich podstatou je označování, pomocí kterého vytváří specifická sémantická pole, která evokují autonomní fikční topografie, prostory i veškeré entity fikčního světa. Obraz (podobně i film nebo divadlo) ovšem disponuje zobrazovací technikou, která (na rozdíl od literatury) reprezentuje pomocí názorné představy. Když Seymour Chatman charakterizuje základní rozdíl mezi oběma médii, pro první užívá slova *telling*, pro druhé (film) *showing*.³¹ Máchovy kresby hradů jsou kresbami skutečných objektů, jak ostatně dokládá i název Máchova vlastního seznamu *Hrady spatřené*.³² Přesto bychom se i v tomto případě dopustili zjednodušení, kdybychom kresby pokládali pouze za dokumentární materiál Máchových cest a pobytů v krajině. Na straně jedné dokumentární status jistě mají. Lze podle nich sledovat básníkův pohyb reálnou krajinou, jak dokládají kresby těch hradů, jež korespondují například s básníkovým plánem cesty do Krkonoš v roce 1833.

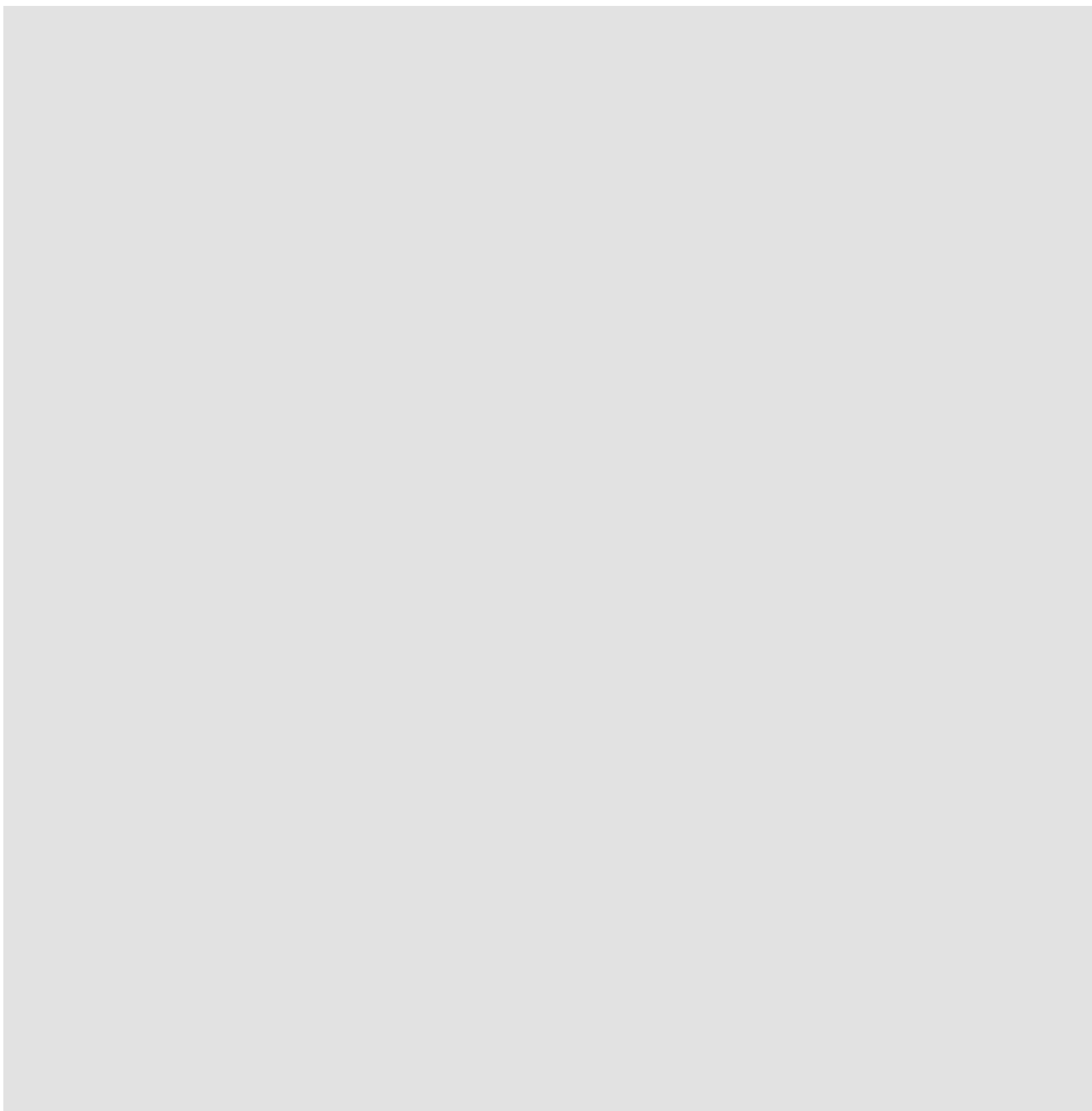
³⁰ L. Smejkal pojednává o historii vzniku pomístního názvosloví v Podbezdězí a dodává, že ve 30. letech 20. století „školy konaly výlety na Bezděz a ukazovaly mládeži jezero jako místo děje básně Máj. Pro toto období to platí zejména o učitelích z Bělska a Mladoboleslavska, kolem tehdejší jazykové hranice. Mašťálko byl tenkrát jedním z nich. Na počátku století 10 let v Kování a od roku 1912 v Bělé pod Bezdězem, kde se stal též náměstkem starosty a členem okresního výboru.“ (Ladislav SMEJKAL, Ze sporů o pojmenování Máchova jezera, in: Českolipsko literární, red. Jiří Čepelák – Vladimír Thiele, Česká Lípa 1987, s. 83–93, zde s. 84–85).

³¹ „Rozdíl mezi vlastní narací, tj. vyprávěním událostí ..., a inscenováním, tj. nezprostředkovanou prezentací ..., odpovídá klasickému rozlišení mezi diegésis a mimésis, jak je chápal Platón, nebo moderními termíny mezi telling a showing.“ (Seymour CHATMAN, Příběh a diskurz. Narativní struktura v literatuře a filmu, Brno 2008, s. 31).

³² Originály jsou uloženy v Památníku národního písemnictví – literární archiv.

První třetina 19. století byla obdobím, kdy se začínaly všeobecně rozmáhat cesty (výlety) do přírody spojené s návštěvami (zašlé) gotické architektury. Tuto tendenci lze vysledovat již dříve, jak o tom svědčí i cestovní deník Karla Krameria z let 1814–1818, do kterého si bratr Václava Rodomila Krameria a syn známého novináře a nakladatele Václava Matěje Krameria zaznamenával nejen trasy, po kterých se vydával, ale i místa, jež navštívil.³³ A nechybí zde ani kresby hradních zřícenin a jejich popisy. Na rozdíl od Máchových kreseb disponují Krameriova zobrazení hradů

³³ Podrobnější porovnání obou typů kreseb viz Richard ZMĚLÍK, Ke třem cestopisům z počátku 19. století aneb Putování Karla Krameria po českých zemích, *Bohemica Olomucensia* 3, 2011, s. 91–104.

poměrně velkou mírou přesnosti a důrazem na detail. Faktografičnost obrazů zde koresponduje s textem, který je sémanticky orientován na oblast dokumentárního, věcného záznamu. U Máchy rovněž nalzáme detailní vyobrazení architektonických nebo přírodních prvků (gotická okna kaple na Bezdězi – srov. obr. č. 4, Kokořín – srov. obr. č. 5), avšak tyto jsou v obraze projektovány v jiném sémantickém plánu, než je tomu u Krameria, kterému šlo především o věcné a racionální zaznamenání reálné prostorové, krajinné a historické situace. Máchovy kresby mnohem více inklinují k impresi, i když nelze zcela jednoznačně konstatovat, že jsou pouze jejím produktem. Výše zmíněné detaily jsou tedy výsledkem osobité Máchovy estetiky, stejně

jako jeho zájmu o historický fakt. U Máchy tedy nejde pouze o dokumentární záznam stavby a jejího skutečného dobového stavu, ale rovněž o dojem, jímž stavba působí na svého pozorovatele, čehož si v minulosti povšimla řada badatelů.

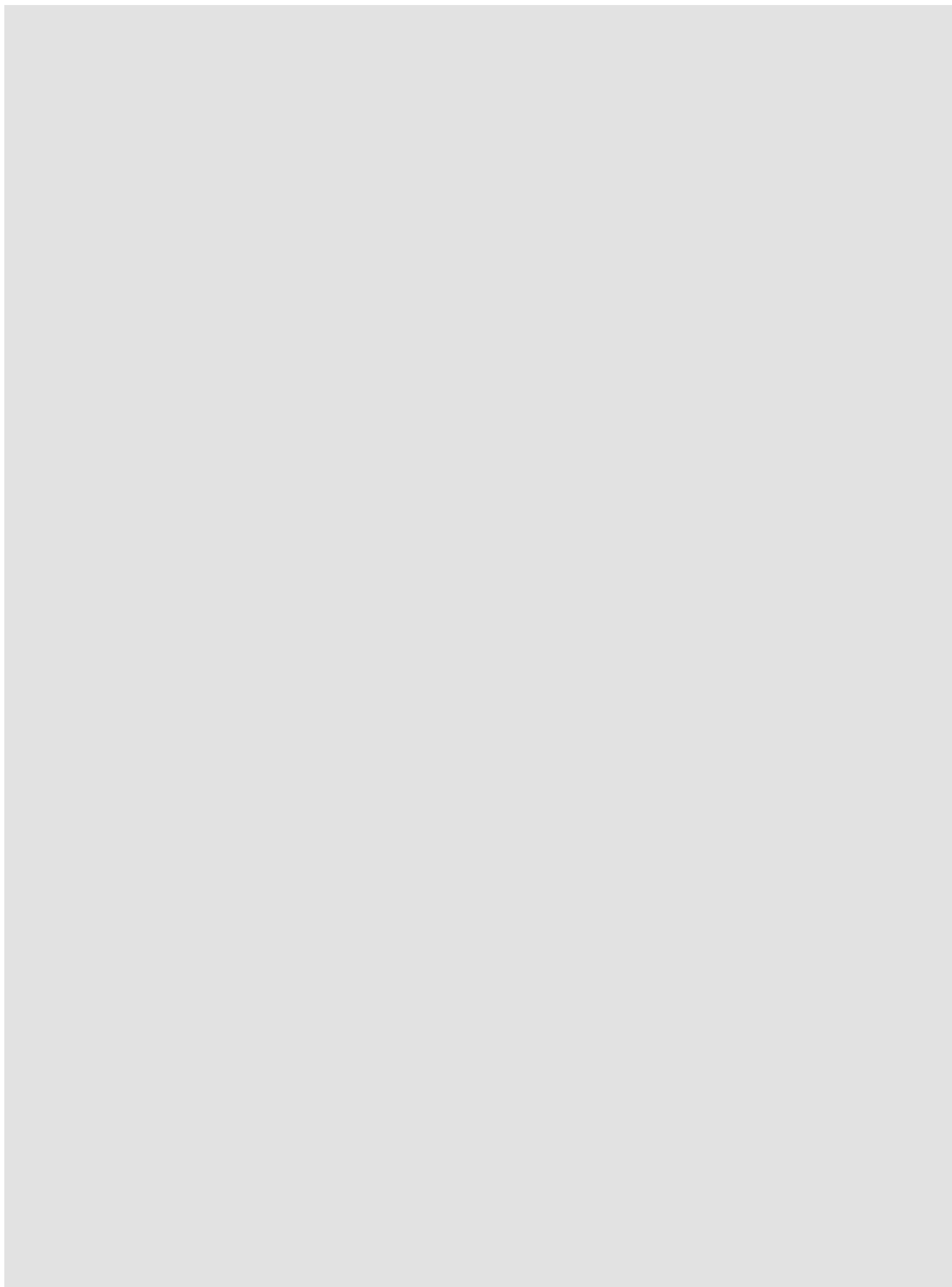
Jaromír Wágner naopak používal Máchovy kresby hradů jako doklad skutečné básnickovy návštěvy Kokořínska. Svá tvrzení dokazoval právě na Máchou vyobrazeném hradu Kokořínu (srov. obr. č. 5), resp. kokořínské zříceniny. Wágner si všiml, že Mácha nakreslil spolu s hradní věží i břízku vyrůstající z její střechy. Na jiném dobovém vyobrazení Kokořína Wágner shledává, že stromek na staré zřícenině sku-

tečně rostl, z čehož vyvozuje, že Mácha Kokořínsko zcela jistě navštívil. Smyslem ovšem není vyvrátit skutečnost Máchovy návštěvy jmenovaného kraje, ale upozornit na to, že ani v případě výtvarných děl je nelze paušálně redukovat na topografický záznam, jakkoli o skutečném objektu vypovídají více nežli literární dílo, neboť – jak jsme konstatovali – mají kresby na základě odlišné zobrazovací techniky k reálné krajině jiný vztah než literární díla. Dokumentárnost Máchových kreseb určuje rovněž skutečnost, že na jejich základě lze vysledovat básníkův cestovní itinerář, jak se o to pokusil například Bohumil Mráz v publikaci *Karel Hynek Mácha: Hrady spatřené*, kde pomocí Máchova seznamu kreslených hradů rekonstruoval jeho jednotlivé cesty po Čechách mezi lety 1831–1834.³⁴ Z Máchova *Zápisníku* známe jeho vlastní, avšak neúplný plán cesty do Krkonoš, která vedla z Prahy přes Mělník, Kokořínské údolí a hrady Starý Kokořín a Housku (srov. obr. č. 6) na Bezděz, odtud do Mladé Boleslavi (srov. obr. č. 7), na hrady Zvířetice (srov. obr. č. 7 a 8) a Michalovice, dále do dnešního Kláštera Hradiště nad Jizerou, kde Mácha přespával u Eduarda Hindla, jehož otec zde byl zaměstnán jako úředník. Máchova cesta pokračovala směrem na východ přes vybrané hrady dnešního Českého ráje (Trosky, Kost a Valdštejn – srov. obr. č. 9) do Jičína, Radimi, Veliše, na hrady Kum-

³⁴ Bohumil MRÁZ, *Karel Hynek Mácha: Hrady spatřené*, Praha 1988, s. 89–101.

burk a Bradlec (srov. obr. č. 10) a dále do Dvora Králové. Na konci těchto poznámek si Mácha latinsky poznamenal, že v Třebihošti, kam se vrátili kvůli noclehu, bude zapotřebí naplánovat zbytek cesty.³⁵

³⁵ Mácha si k tomuto do *Zápisníku* poznamenává: „Zde, jestli se to dříve nestalo, zosnujeme *collegialiter, vincente majoritate et victa minoritate, díl druhý Plánu našeho*.“ (K. H. MÁCHA, *Prózy* (jako pozn. 13), s. 284). Úplnou rekonstrukci této cesty provedl právě na základě Máchou zobrazených hradů B. MRÁZ, Karel Hynek Mácha (jako pozn. 34), s. 89–103.

Na straně druhé Máchovy kresby hradů představují skutečně pozoruhodný a osobitý projev básníkovy vidění a zaujetí reálnou krajinnou topografií. Básníkovy „hrady spatřené“ jsou romantickou stylizací krajiny i samotného objektu, který je situován do prostoru jako jeho komplexní součást neoddělitelná od krajinného pleneru (Starý Berštejn, Házmburk – srov. obr. č. 11, Valečov – srov. obr. č. 12). Dominantním prvkem Máchových obrazů je charakteristický lesní porost³⁶ a tvar skály, jež často vytváří spolu s hradem dominantní hmotový monolit (Valdštejn – srov. obr. č. 9, Kokořín – srov. obr. č. 5). Hrad či zřícenina se tak stávají důležitou součástí krajiny a prostoru, čímž se proměňuje i jejich sémantický charakter, který ukazuje na záměrnou estetickou stylizovanost malby v romantickém významovém plánu. Hradní objekty se někdy stávají konturami, siluetami většího prostorového (krajinného) celku (Kumburk a Bradlec – srov. obr. č. 10, Pecka – srov. obr. č. 13, Košťálov – srov. obr.

³⁶ Na zvláštnost Máchovy kreslířské techniky projevující se při malování stromů upozornil B. MRÁZ, Karel Hynek Mácha (jako pozn. 34), s. 114. Tento jev lze pozorovat na kresbě Starého Berštejna, Kokořína (obr. č. 5), Zvířetic (obr. č. 8), Housky (obr. č. 6) i jinde.

č. 14). Jinde lze naopak pozorovat soustředěnost na architektonický detail (Bezděz – srov. obr. č. 4, Zvířetice – srov. obr. č. 8). Z tohoto hlediska mohou Máchovy kresby sloužit rovněž jako zajímavý doklad historického poznání dobového stavu objektu (Karlštejn, Kokořín – srov. obr. č. 5, Okoř – srov. obr. č. 15).³⁷

Jestliže jsme konstatovali, že hrady a zříceniny byly pro Máchu především estetickými objekty v krajině³⁸ (Houska – srov. obr. č. 6, i jinde), jinými slovy to znamená, že dominantní úlohu při jejich obrazovém zachycení sehrávala především vizuální stránka, resp. samotná vizualizace.³⁹ Z tohoto hlediska jsou Máchovy kresby

³⁷ Máchových kreseb se rovněž využívá např. v kastelologii – srov. T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie* (jako pozn. 15), s. 155, 120, 306, 422.

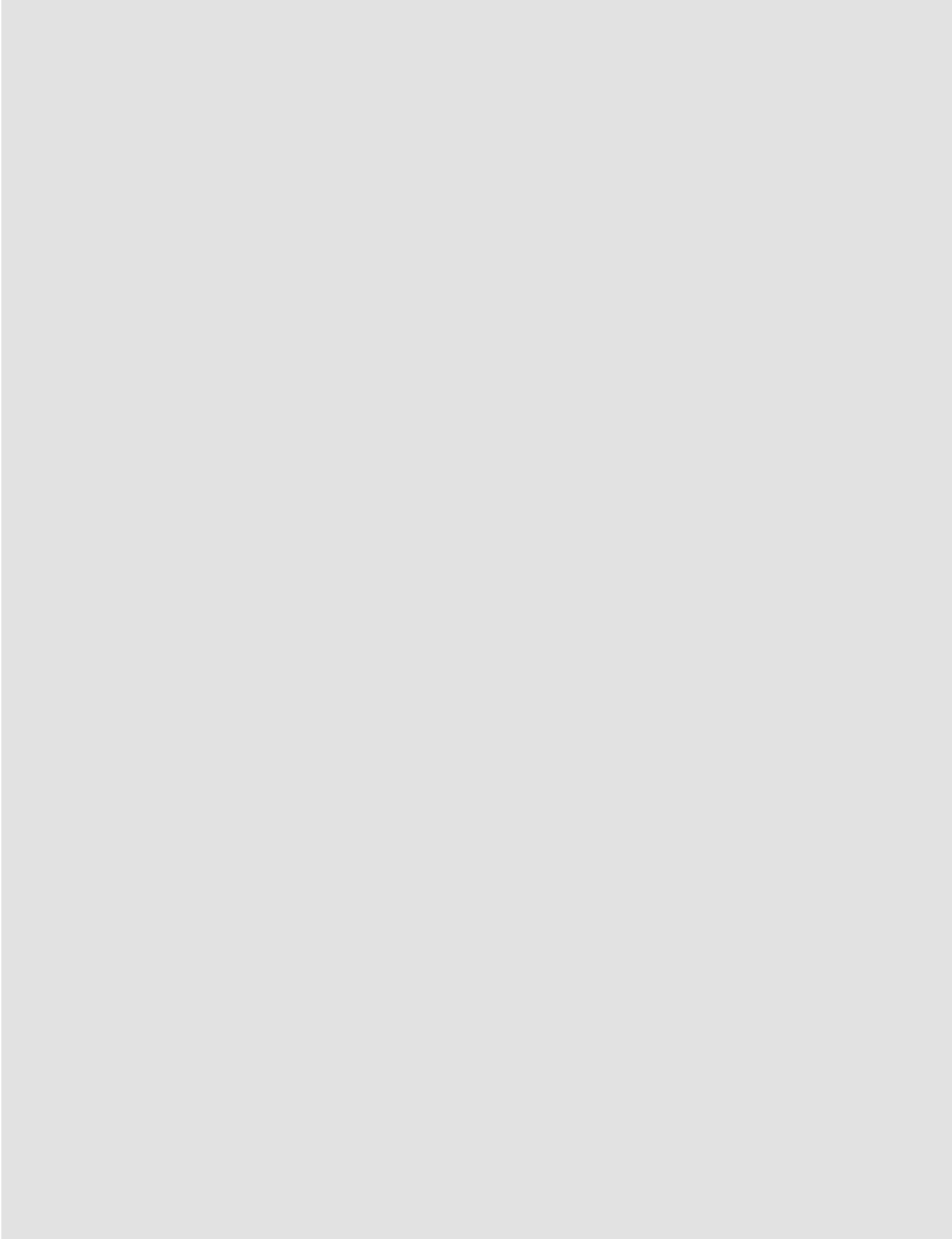
³⁸ To ovšem nevylučuje skutečnost, že Mácha byl jinak s historií jednotlivých hradů velmi dobře obeznámen.

³⁹ B. MRÁZ, *Karel Hynek Mácha* (jako pozn. 34), s. 104, komentuje způsoby Máchova kreslení hradů, přičemž užíval „*po dvou obdélných rámečcích, do nichž pak přímo podle skuteč-*

hradů velice zajímavým dokladem polyperspektivismu, jak přesvědčivě doložil máchovský badatel Miroslav Koloc ve své publikaci *Rozčilené cesty Karla Hynka Máchy po hradech spatřených*, kde konstatuje: „*Víme, že Mácha kreslí hrady tak, že do jediného nákresu skládá pohledy z různých míst, vnitřní architektonické detaily zviditelňuje jejich vynášením na vnější stěny, využívá dalekohled, s jehož pomocí vytváří ‚optické skoky‘, jimiž se hned vzdaluje, hned přibližuje kreslené skutečnosti. Veškerý tento pohyb vnáší do kreseb další rozměr, který je ozvláštňuje – čas.*“⁴⁰ Tato zjištění jsou zcela zásadní povahy, neboť nám objasňují jednu z důležitých technik Máchových kreseb hradů a zřícenin a současně ukazují na způsob vnímání času a prostoru a možnosti jejich reprezentace. Tyto aspekty potom oslabují dokumentární charakter Máchových kreseb a zvyšují jejich esteticko-impresivní hodnotu.

nosti kreslil krajinné partie a hrady.“ U kresby Housky si rovněž můžeme povšimnout umístění hradu, které respektuje techniku tzv. zlatého řezu. Totéž vidíme u dalších kreseb: Bezděz (akvarel z roku 1834), Starý Berštejn (1832), Helfenburk (perokresba z roku 1832), Valdštejn (perokresba a akvarel z roku 1835 nebo 1836) a jinde.

⁴⁰ Miroslav KOLOC, *Rozčilené cesty Karla Hynka Máchy po hradech spatřených*, Praha 1998, s. 69.

Jak jsme viděli i v tomto případě, může být značně reduktivní, pokud bychom Máchovy kresby považovali výhradně za historický doklad dobové krajinné scenerie. Na straně druhé ani náš výklad nehodlá být reduktivní. K literárním textům a obecně uměleckým dílům lze přistupovat pomocí různých interpretačních technik. Příklad zajímavého rozpětí kritické reflexe zaměřené na Máchovy krajiny a prostory nacházíme rovněž v pracích Martina Tomáška. Ve studii *Máchův Máj: zaostřeno na krajinu* Tomášek analyzuje prostředí známé Máchovy básně a jasně dokládá, jak přírodní entity (jezero, les, horizonty ad.) vytváří úzké, byť nesamozřejmé korelační páry s jednáním postav. Na celkovém významu prostorové koncepce básně se podílí rovněž diskurzivní, technické prvky evokující fikční prostorové a krajinné rámce: *„Vypravěč [v Máji – pozn. R. Z.] nám zprostředkovává obraz ve značném optickém rozpětí: na jedné straně je omezen viditelným horizontem dolu, na druhé pak odrazem hvězdného svitu v dívčích slzách. Jezero v sobě zrcadlí postupný nástup noci, a umocňuje tak postupující objektivní čas. Hraje ale i úlohu prostoru oddělujícího dívku od okolního světa, od poznání, co se stalo a co se bude dít, odděluje ji a zároveň paradoxně spojuje s jejím milým, jehož již dvacátý den marně vyhlíží,*

*dívčina skála i bílá věž jsou zasazeny do břehu stejného jezera, takže svit lampy z Vilémova vězení dopadá na vodní hladinu, již dívka bedlivě sleduje.*⁴¹

V jiné své práci nazvané *Karel Hynek Mácha a umění krajiny* se Tomášek volně zamýšlí nad tvůrčími a recepčními procesy, které stojí mezi uměleckým obrazem krajiny a krajinou jako reálným geografickým plénem: „*Stejně zajímavé je ale sledovat, jak se básník ‚psát krajinu‘ teprve učí, třeba v deníkových zápisech nebo v korespondenci. I z těchto textů vysvítá, že jej ani zdaleka nelákalo řemeslné kreslířství, nýbrž zkoumání krajinopisných možností a mezí.*“⁴² V každém

⁴¹ Martin TOMÁŠEK, Máchův Máj: zaostřeno na krajinu, in: Odbicie ważnych wydarzeń historycznych w języku i w literaturze czeskiej, red. Mieczysław Balowski, Poznań 2010, s. 103–116, zde s. 105–106.

⁴² Martin TOMÁŠEK, Karel Hynek Mácha a umění krajiny, Veronica – časopis pro ochranu přírody a krajiny 14, 2010, s. 1–3, zde s. 2.

případě však i z Tomáškových prací na téma Máchových krajin jednoznačně vyplývá to, co zde již bylo konstatováno, že totiž jakákoli substituce fikční krajiny krajinou reálnou je velmi problematická.⁴³ (Zde je např. zajímavě postiženo smršťování a roztahování fikčního prostoru, což je pochopitelně v reálné dimenzi za standardních podmínek nemožné.)

O něco dále než posledně jmenovaný Tomáškův text směřuje práce Dagmar Blümlové, jejíž hledisko akcentuje reflexi krajiny prostřednictvím jejího zakoušení formou uměleckého díla, což autorka jednoznačně dokládá i v textu nazvaném *Krajina ve slovech i za slovy: pokus o typologii literární krajinomalby*. Tento způsob uměleckého zvýznamnění krajiny souvisí i s jejím přepodstatněním v tom smyslu, že krajina nabývá významu svým vztahem ke svému tvůrci, tj. básníku, umělci. Tento význam je potom různým způsobem formulován v konkrétních literárních textech, jež podle Blümlové nabývají rozdílné hodnotové škály, kterou autorka poměřuje

⁴³ Srov. M. TOMÁŠEK, Karel Hynek Mácha (jako pozn. 42), např. s. 9.

pomocí známé Šaldovy klasifikace rozlišující mezi tvůrcem – spisovatelem, umělcem a básníkem.⁴⁴ Blümlová v tomto modu uvažování chápe i Máchovu krajinu, resp. krajinu zobrazenou v Máchových dílech, o které konstatuje: „*Básníková spjatost s krajinou je známa. Cítím ji však intenzivněji, než se obecně připisuje romantikům. Mácha krajinu nevyhledával jako řada z nich coby prostor pro gesto (Byron), on v ní, v té české, byl a s ní žil, takže ji znal do detailu, rozmlouval s ní a slyšel její odpovědi.*“⁴⁵

⁴⁴ Dagmar BLÜMLOVÁ, Krajina ve slovech i za slovy: pokus o typologii literární krajinomalby, in: Vnímání krajiny. Sborník z konference Krajina jako duchovní dědictví, red. Kristýna Ledererová Kolajová, Praha 2012, s. 61–68, zde s. 62.

⁴⁵ D. BLÜMLOVÁ, Krajina (jako pozn. 44), s. 65–66.

S literární rovinou při reflexi krajiny pracuje ve svých esejích rovněž Václav Cílek, který krajinou rozumí nejen její hmotovou (fyzikální) manifestaci, ale současně i její estetický, duchovní a historický rozměr, utvářející paměť krajiny. Některé z těchto směrů již mají blízko k fenomenologii či archetypalitě krajiny⁴⁶ a představují kontrapunkt k našemu výkladu, který se opírá o metodologická východiska strukturálních a sémiotických (literárněvědných) disciplín. V jednom se ovšem oba pohledy mohou setkat. Tím je zdůraznění, že historické krajiny nemusí být pouze reálnou topografií, ale že i způsoby reprezentace krajin a prostorů vytváří nad konkrétním plenérem významovou rovinu, která rovněž dokládá určitý vztah člověka ke krajině v jeho i její historické perspektivě.

Závěr

Předkládaný text je zaměřen na literární krajinu v díle Karla Hynka Máchy, konkrétně se pak soustředí na způsob, jakým byla v historii vykládána krajina v básnické skladbě *Máj* a v próze *Cikáni*. Na konkrétních interpretačních příkladech ukazuje na proměnu dobových výkladů Máchovy krajiny, které postupují od prvotních snah srovnávat literární krajiny s reálným i topografiemi směrem ke vzrůstajícímu pojetí umělecké autonomie literárního zobrazení. Mimetické čtení Máchových krajin je vykládáno jako projev dobové snahy posílit vědomí národní sebeidentity na základě kulturní kontinuity vymezené nejen historicky, ale i teritoriálně. Jestliže takovýto přístup, který nivelizoval fikční a reálné prostory krajiny, je dobově podmíněný a pochopitelný, je v rámci současného kontextu a způsobu uvažování o literatuře zdůrazněna potřeba odlišovat mezi literární reprezentací krajiny a reálným plenérem. Toto rozlišení má své důvody zejména epistemologické, neboť se v něm reflektuje pozice literární vědy jako kritické moderní disciplíny, jež dokáže segmentovat rozdílné diskurzivní vrstvy kulturního pole, stejně jako základní vztah mezi jazykem jako sémiotickým a strukturálním systémem a ne-jazykovou skutečností, jež se v jazyce nereflektuje přímým kauzálním vztahem, ale procesem složitých kódových i mentálních transformací. O to složitější je pak celá problematika ve chvíli, pojednáváme-li umělecké texty, jejichž primárním účelem není věcně informovat a odrážet komunikační pragmatiku, ale naopak vytvářet k reálné jevové rovině fikční koreláty, a v důsledku toho i možné, resp. fikční modely světa (světů), jejichž význam spočívá právě v jejich nereálnosti, odkud vychází i jejich smysl stát se například možnou

⁴⁶ Srov.: „Domnívám se, že není jen čtyřmi obrazy z vlastního básnířčina života [próza *Čtyry doby* Boženy Němcové – pozn. R. Z.], ale svéprávným ekvivalentem Máchovy Pouti krkonošské. Postavíme-li je vedle sebe, vznikne souzvuk, souzvuk podmíněný českou krajinou, v níž se harmonicky spojil mužský motiv smrti s ženským motivem lásky.“ (D. BLÜMLOVÁ, *Krajina* (jako pozn. 44), s. 66).

metaforou k aktuálnímu a skutečnému stavu věcí. Odtud tedy vychází i snaha analyzovat literární díla na jednu stranu jako autonomní objekty v kulturním a dobovém prostoru, na straně druhé s tímto kontextem určitým způsobem propojené. V případě literární a reálné krajiny to ve výsledku nutně nemusí znamenat přísnou separaci fikční krajiny od reálné, ale snahu nalézat obapolné podněty a inspirace, které ovšem nebudou směřovat k jedné či druhé redukci.

Richard Změlík

Literary geography: the problem of Mácha's landscapes

The article analyzes literary landscape in the work of Karel Hynek Mácha, specifically, it focuses on the way in which the landscape in the poem *Máj* and in the prose *Cikáni* has been interpreted through history. Using specific interpretative case studies, it illustrates the chronological change in the interpretation of Mácha's landscape, which range from the first attempts to reconcile literary landscape with real topographies to the increasing independence of the literary representation. The author of the article interprets mimetic reading of Mácha's landscapes as an expression of the contemporary effort to strengthen the consciousness of national self-identity based on a cultural continuity demarcated not only historically but also territorially. If such an approach, which equated fictional and real landscape spaces, depends on its chronological context and can only be understood within such a context, it is necessary in the framework of the present context and way of thinking about literature to distinguish between literary representation of landscape and realistic *en plein air*. This distinction has many reasons, especially epistemological, because it reflects the position of literary studies as a critical modern discipline, which is able to segment different discursive levels of the cultural sphere, as well as the fundamental relationship between language as a semiotic and structural system and non-linguistic reality, which the language does not reflect via a direct causal relationship but as a process of complex code and mental transformations. The whole problem becomes even more complicated in the moment when we speak of artistic texts, which do not primarily serve the purpose of providing objective information and reflect communication pragmatism, but, on the contrary, to create fictional correlations to the real phenomena, and, for that reason, also potential, or fictional, models of the world (worlds), whose importance consists in their very unreality, which gives rise to their potential to become, for example, a possible metaphor to the actual and real state. This is where the effort to analyze literary works comes from, on the one hand as autonomous objects in the cultural and chronological space, and on the other hand, as interconnected with this context in some way. In the case of literary and real landscape, this does not necessarily mean a strict separation of fictional landscape from the real one, but an effort to find reciprocal stimuli and inspirations, which of course cannot tend to the diminution of either of the two.

Markéta Šantrůčková*

VYUŽITÍ PÍSEMNÝCH A OBRAZOVÝCH PRAMENŮ
PŘI STUDIU HISTORICKÝCH KRAJINNÝCH ÚPRAV
NA PŘÍKLADU PARKU LÁZEŇ
V CHUDENICÍCH U KLATOV

THE USE OF WRITTEN AND VISUAL SOURCES IN THE STUDY
OF HISTORICAL DESIGNED LANDSCAPES ON THE EXAMPLE OF THE PARK
LÁZEŇ IN CHUDENICE NEAR KLATOVY

Keywords

landscape park
sources
development
Chudenice u Klatov

Abstract

The article deals with the potential of historical and geographic study of landscape parks, especially the usage of written and visual sources. The specific example of designed landscape around the castle Lázeň near Chudenice demonstrates the necessity of using all kinds of sources for the detailed study of historical parks and gardens. The park in Chudenice originated especially in the first half of the 19th century and is very suitable as a model example, because the extant source basis is wide and contains written, visual as well as cartographic sources.

* RNDr. et PhDr. Markéta Šantrůčková, Ph.D., Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i., Květnové náměstí 391, 252 43 Průhonice. E-mail: santruckova@yuko.cz. – Příspěvek byl realizován v rámci projektu *Zhodnocení a udržitelné využití potenciálu památek zahradního umění* Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) Ministerstva kultury ČR DF12P01OVV016.

Úvod

Krajinářské parky a zahrady jsou komplexní díla, která lze popisovat a zobrazovat různými způsoby. Parky byly v průběhu své existence mnohokrát popisovány, malovány, fotografovány a mapovány. Zatímco staré mapy a plány jsou při studiu krajinářských parků hojně využívány a jejich význam je nezastupitelný, obrazové a písemné prameny jsou pro svoji horší přístupnost využívány podstatně méně. Přesto je i jejich studium pro komplexní poznání krajinářských parků nenahraditelné.¹ Obrazové a písemné prameny mohou mapy a plány významně doplňovat, názorně ilustrovat i korigovat.

Výhodou starých map, zejména souborných mapových děl, je, že jsou dobře dostupné a odborně zpracované. Několik prací se detailně věnovalo okolnostem vzniku starých map, způsobu jejich tvorby a dobovým společenským a kartografickým souvislostem.² Díky dostupnosti těchto mapových děl vznikla řada příruček a doporučení, jak s nimi pracovat, jakým způsobem tyto mapové prameny číst, identifikovat a interpretovat jednotlivé mapové značky a části mapové kresby, stejně tak jako návody na technické zpracování těchto map pomocí geografických informačních systémů (GIS).³ Pro svou snadnou dostupnost a pokrytí velkého území ve

¹ Věra VÁVROVÁ – Markéta ŠANTRŮČKOVÁ, *Krajina Novodvorska a Žehušicka v popisu k I. vojenskému mapování*, HG 35, 2009, s. 213–228.

² Eva SEMOTANOVÁ, *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*, Praha 2001; František BOGUSZAK – Jan CÍSAŘ, *Vývoj mapového zobrazení Československé socialistické republiky III. Mapování a měření českých zemí od poloviny 18. století do počátku 20. století*, Praha 1961; Karel KUCHAR, *Naše mapy odedávna do dneška*, Praha 1958; TÝŽ, *Mapové prameny ke geografii Československa*, in: *Acta Universitatis Carolinae Geographica* 2, 1967, s. 57–97; Magdalena MARŠÍKOVÁ – Zbyněk MARŠÍK, *Dějiny zeměměřičství a pozemkových úprav v Čechách a na Moravě v kontextu světového vývoje*, Praha 2007.

³ Vladimír BRŮNA – Ivan BUCHTA – Lenka UHLÍŘOVÁ, *Identifikace historické sítě prvků ekologické stability krajiny na mapách vojenských mapování. Závěrečná zpráva projektu MŽP ČR VaV/640/2/01, Ústí nad Labem 2002*; Vladimír BRŮNA – Kateřina KŘOVÁKOVÁ – Václav NEDBAL, *Stabilní katastr jako zdroj informací o krajině*, HG 33, 2005, s. 397–409; Stanislav NĚMEC – Kristina LANGAROVÁ, *Příprava historických katastrálních map pro analýzy v GIS*, in: *Ekologie krajiny a krajinné plánování. Sborník ekologie krajiny 2*, red. Jaromíra Dreslerová – Petra Packová, Brno 2006, s. 112–119; Eva SEMOTANOVÁ, *Studium krajiny a srovnávací kartografické prameny*, in: *Krajina 2002. Od poznání k integraci*, red. Jan Němec, Ústí nad Labem – Praha 2002, s. 63–70; Lenka UHLÍŘOVÁ, *Staré kartografické prameny – zdroj poučení o podobě krajiny a parků v minulosti*, in: *Životní prostředí a veřejná zeleň ve městech a obcích. Sborník přednášek*, Klatovy 2004, s. 134–150; Bohuslav VEVERKA, *Georeferencování map historických vojenských mapování na území ČR*, in: *GISy ve státní správě*, red. Josef Falt, Pardubice 2004, nestr.; Martina VICHROVÁ, *Katalog objektů stabilního katastru. Diplomová práce*, Západočeská univerzita v Plzni. Fakulta aplikovaných věd, Plzeň 2009.

stejném časovém horizontu a s jednotným přístupem ke způsobům mapování a tvorby mapové kresby jsou souborná mapová díla hojně využívána pro studium proměn krajiny v minulosti, zejména ve studiích, jež sledují změny využívání krajiny nebo změny v rozloze a rozmístění vybraných krajinných prvků.⁴

Stejně tak při studiu historických zahrad a parků a komponovaných krajín jsou staré mapy jedním z nejčastěji využívaných pramenů, což je způsobeno nejen jejich výše zmíněnou dobrou dostupností, pokrytím velkého území (tj. i existencí pro všechny krajinné úpravy), ale i přístupností, neboť mapové kresby jsou do značné míry univerzální a nejsou tak náročné na specifické znalosti paleografie a práce s prameny.⁵ Tyto výhody starých map jsou využity i v metodice identifikace komponovaných krajín, která spočívá jednak v rozpoznání specifických složek komponovaných krajín (např. zámky, letohrádky, aleje, průseky, zahrady, bažantnice) na staré mapě a v následné analýze vizuálních vazeb mezi vytipovanými objekty a v krajině.⁶ Při studiu krajinářských úprav jsou ve větší míře využívány i individuální staré mapy, které doplňují řadu souborných mapových děl o další časové horizonty. Individuální mapy, vytvořené často pro konkrétní studovanou krajinu, ji mohou zobrazovat v důležité fázi jejího vývoje, zejména v průběhu či po dokončení krajinářských úprav. Výhodou některých individuálních starých map je větší měřítko a tím i větší podrobnost mapy.⁷

⁴ Pavel KUKLA, Analýza historického vývoje krajiny se zvláštním zřetelem na vodní složku krajiny, in: Venkovská krajina 2007, red. Jaromíra Dreslerová – Lucie Grohmanová, Kostelec nad Černými lesy 2007, s. 71–76; Zdeněk LIPSKÝ, Sledování změn v kulturní krajině, Kostelec nad Černými lesy 2000; TÝŽ, Proměny krajiny, Zahrada – park – krajina 15, 2005, s. 2–6; TÝŽ, Methods of Monitoring and Assessment of Changes in Land Use and Landscape Structure, Journal of Landscape Ecology 0, 2007, s. 105–118.

⁵ Jiří KUPKA – Ivan VOREL, Využití archivních map při identifikaci znaků krajinného rázu na příkladu Osovska, in: Ochrana kulturní krajiny. Hledání cílů, možností a pravidel, red. Kateřina Štrébllová Hronovská – Jiří Kupka, Praha 2013, s. 57–77; Dana CÉOVÁ, Analýza a hodnocení vývoje zahrání a parkové zeleně v krajině. Diplomová práce, Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta životního prostředí, Praha 2013.

⁶ Lenka KULIŠŤÁKOVÁ a kol., Metodika identifikace komponovaných krajín. Certifikovaná metodika, Lednice 2014; TÁŽ, Metody identifikace komponovaných krajín, in: Ochrana kulturní krajiny. Hledání cílů, možností a pravidel, red. Kateřina Štrébllová Hronovská – Jiří Kupka, Praha 2013, s. 12–27; TÁŽ a kol., Komponované krajiny, Brno 2011.

⁷ Zdeněk LIPSKÝ a kol., Vývoj krajiny Novodvorska a Žehušicka ve středních Čechách, Praha 2011; Marie PAVLÁTOVÁ – Marek EHRlich, Zahrady a parky jižních Čech, Praha 2004; Markéta ŠANTRŮČKOVÁ, Využití a modelace reliéfu při krajinných úpravách na černínských panstvích. Disertační práce, Univerzita Karlova v Praze. Přírodovědecká fakulta, Praha 2011.

Písemné a obrazové prameny jsou při studiu krajinných úprav využívány podstatně méně, byť často přinášejí zásadní poznatky o vývoji těchto objektů.⁸ Důvodů jejich menšího využití je několik, některé jsou společné oběma typům pramenů, jiné jsou specifické. Při studiu vývoje krajinářských parků a jejich jednotlivých částí se jako nejvíce vypovídající osvědčily písemné dokumenty hospodářské povahy, zejména účetní doklady a výkazy provedených prací, seznamy nákupů a prodejů dřevin a korespondence majitelů a úředníků panství a hospodářské instrukce. Tyto dokumenty bývají nejčastěji uloženy ve fondech jednotlivých velkostatků. Důležité doplňující informace jsou obsaženy v pramenech osobní povahy, zejména v osobní korespondenci a denících, které bývají součástí rodinných archivů. Posledním, trochu specifickým typem písemných pramenů jsou popisy parků ve starých vlastivědných a turistických publikacích, jež mohou existovat ve více exemplářích a často jsou uloženy v knihovnách či muzeích. Množství obrazových pramenů je obvykle omezenější a využitelné jsou všechny jejich typy (malby, kresby, grafické listy, staré fotografie a pohlednice).

Práce s písemnými prameny, které pro krajinářské úpravy pocházejí především z 18. a 19. století, vyžaduje znalost paleografie a cizích jazyků, neboť většina pramenů je psána německy, méně česky či francouzsky. Písemné prameny, s výjimkou vlastivědných a turistických průvodců, byly většinou vytvořeny s jiným záměrem, než aby přímo popisovaly park či zahradu. Je proto nutné při jejich studiu postupovat kriticky a pečlivě je interpretovat.⁹ Výhodou je, že písemné prameny jsou většinou soustředěny v příslušných archivních institucích, ovšem mnohé fondy jsou dosud neuspořádané či uspořádané jen částečně, takže možnosti studia v nich jsou omezené (zpravidla nejsou k dispozici archivní pomůcky). Největším úskalím studia obrazových pramenů je jejich značná roztržitost do sbírek a fondů řady institucí a tudíž obtížná dohledatelnost.¹⁰ Obrazové prameny většinou zachycují klíčové prostory krajinných úprav, na přelomu 18. a 19. století byly velmi oblíbené vedutové pohledy. Nepodávají tedy většinou přehled o vzhledu celé krajinné úpravy, ale

⁸ Jaroslav PETRŮ, *Písemné zdroje k historii zahrady 19. století*, in: *Městské historické parky*, Olomouc 1995, s. 6–11.

⁹ Jeremy BLACK – Donald M. MACRAILD, *Studying History*, Basingstoke 2007.

¹⁰ V posledních letech vychází velmi užitečné soupisy vedut v jednotlivých archivech, ovšem obrazový materiál uložený v muzeích, galeriích, Národním památkovém ústavu i jinde zatím podchycen není. Michal WANNER – Josef HORA, *Soupis vedut vzniklých do roku 1850 II/1 – II/5*. Státní oblastní archivy a státní okresní archivy, Praha 1999, 2001, 2003, 2008, 2010; Michal WANNER – Josef HORA, *Soupis vedut vzniklých do roku 1850 I/1*. Národní archiv, Praha 2006; Miroslava PŘÍKRYLOVÁ – Michal WANNER – Josef HORA, *Soupis vedut vzniklých do roku 1850 III/1*. Archivy územně samosprávných celků, Sběrka grafiky Archivu hlavního města Prahy, Praha 2013.

mohou detailně sledovat proměnu jejich uzlových bodů. Využitelné jsou tedy zejména pro doplnění informací o studovaném parku. Také při studiu obrazových pramenů je nezbytné jejich kritické čtení, neboť některé jevy mohou být záměrně zvýrazněny a jiné potlačeny.

Modelové území a okruhy využitelných pramenů

Městys Chudenice se nalézá v Plzeňském kraji, v okrese Klatovy, které jsou pro něj zároveň obcí s rozšířenou působností. Park v Chudenicích se rozprostírá západně od městečka. Byl vytvořen v zázemí nového zámku zvaného Lázeň, jenž stojí při silnici z Chudenic do Lučic a Bezpravovic. Kromě katastru Chudenic se západní část parku nachází na katastru sousedních Lučic a Chocomyšle. Menší část parku leží jižně od zámku, ale podstatná většina parkově upravené plochy se rozkládá na sever od něj. Rozloha parkově upraveného areálu je 130 ha. Zvláštností Chudenic je, že byly od první písemné zmínky o jejich majitelích v roce 1291 až do poválečných konfiskací roku 1945 v držení stále stejného rodu Černínů z Chudenic. Park při zámku Lázeň byl založen na konci 18. století a následně byl spolu se zámkem několikrát upravován. V současnosti se zámecké průčelí obrací k jihu, kde je před ním vložena obdélníková parková louka se vzrostlými stromy. Zámek stojí na jižním úpatí hřbetu Žďár, který je protažen severo-j jižním směrem a jehož zalesněné vrcholky a svahy tvoří další část parkové úpravy. Dalším zásadním bodem parkové kompozice je okolí bývalého poutního kostela sv. Wolfganga, dnes jen vyhlídková věž Bolfánek, na nejvyšším místě krajinné úpravy.

Hlavní rysy krajinné úpravy v Chudenicích vznikly relativně pozdě, až ve 20.–50. letech 19. století, což ovlivnilo její podobu. V té době byla dávána přednost jednodušším a přehlednějším prostorům. Zejména od 40. let 19. století, se výrazně uplatňovaly dendrologicky zajímavé dřeviny.¹¹ Parkovou úpravu můžeme rozdělit do tří základních celků. Prvním je park v bezprostředním zázemí zámku. Jeho rozloha je 6,82 ha a je tvořen parkovou loukou s četnými stromy a keři, vysazenými jednotlivě i ve skupinách. Často se jedná o dendrologicky výjimečné druhy či kultivary. Součástí tohoto prostoru byla i skalka východně od zámku. Další částí jsou luční prostory kolem Kaničského potoka, tvořené Jaromírovou a Karolíninou loukou se skupinami mohutných dubů v lučním porostu a úpravou kolem Kvapilových jezírek. Poslední a plošně nejrozsáhlejší součástí krajinné úpravy jsou lesní porosty hřbetu Žďár. Jejich součástí, i když se z nich vymykají, jsou i Bolfánek a Americká zahrada.

¹¹ Karel DRHOVSKÝ, Zámecký park a krajina, in: Chudenice. Archeologie, dějiny, současnost, red. Viktor Malát – Martin Froyda, Praha 1992, s. 57–60, zde s. 57; Ivan VOREL – Jiří KUPKA, Branžovský hvozd, Praha 2008, s. 47–49.

Hlavní osa celé krajinné úpravy je protažena severo-jihním směrem a hlavními vymežujícími body jsou Bolfánek a zámek Lázeň. Osa je podpořena i výsadbami, zejména u zámku, a celkovým tvarem Žďáru. Zámek Lázeň je při pohledu od jihu výraznou dominantou. Zároveň svým protáhlým tvarem určuje vedlejší západovýchodní kompoziční osu, která se uplatňuje zejména v parku u samotného zámku, ale i v Americké zahradě.¹² Rozhledna Bolfánek, věž bývalého kostela sv. Wolfganga,

¹² Vratislav RYŠAVÝ, Zámek Lázeň u Chudenic, in: Chudenice. Archeologie, dějiny, současnost, red. Viktor Malát – Martin Froyda, Praha 1992, s. 41–56, zde s. 55.

je pak ústředním bodem nejen celé krajinné úpravy, ale celého Chudenicka. Je zdaleka viditelná a umožňuje celou krajinu přehlédnout.¹³ Krajinná úprava plynule přechází do okolní zemědělské krajiny, s níž je provázána mnoha vazbami, jak pohledovými, tak prostřednictvím pečlivě komponovaných alejí.¹⁴

Iniciátorem mimořádné krajinářské úpravy byl Jan Rudolf Černín (1757–1845). Dostalo se mu výborného vzdělání, včetně uměleckého, které bylo obvyklé ve vysokých aristokratických kruzích. I když jeho otec zemřel, když bylo Janu Rudolfovi devatenáct let, neujal se ihned dědičného majetku, ale ještě podnikl kavalírskou jízdu, jež byla neodmyslitelnou součástí šlechtického vzdělávání. Cesta Jana Rudolfa vedla po německých zemích, Francii a Anglii a měla zásadní vliv na jeho pozdější krajinářskou tvorbu. Jan Rudolf poznal nově dokončené či vytvářené krajinářské parky a záhy po svém návratu do vlasti začal nabyté poznatky uplatňovat při přetváření svých panství. Budování parků se stalo jednou z důležitých součástí rodové reprezentace a parky odkazovaly na životní ideály svého majitele.¹⁵ Jan Rudolf uzavřel sňatek s Marií Terezií von Schönborn-Heussenstamm (1758–1838). Jejich jediný syn Evžen Karel Černín se narodil 4. listopadu 1796, zemřel 11. července 1868. Stejně jako otec se velmi zajímal o umění a historii, mezi jeho další záliby patřila i botanika. Evžen Karel převzal od otce finanční správu černínských majetků v listopadu 1821, nejvíce tak ovlivnil podobu nejpozději upravované krajiny kolem rodových Chudenic.¹⁶

K chudenickému parku jsou nejceněnějšími písemnými prameny účetní doklady, které jsou uloženy v jindřichohradecké pobočce Státního oblastního archivu

¹³ F. A. BOROVSÝ, Čechy IX. Západní Čechy, Praha 1897, s. 66–67; Josef BURDA, Chudenice, kraj Dobrovského, Plzeň 1954; Jaroslav František URBAN, Úvodím Úhlavy. Reportáž, jež může být i průvodcem, Plzeň 1940, s. 68 – Bolfánek je nejvýznamnější dominantou dálkových pohledů a bývá tak zobrazován.

¹⁴ Petra ŽEREBÁKOVÁ, Návrh regenerace, přestavby a obnovy dřevinných vegetačních prvků. Řešení zámeckého parku u Lázně s jeho napojením na lesní komplex Žďár, diplomová práce, Zahradnická fakulta. Mendelova zemědělská a lesnická univerzity v Brně, Lednice na Moravě 2000, s. 19–20; K. DRHOVSKÝ, Zámecký park (jako pozn. 11), s. 57.

¹⁵ Hana RUDOVÁ, Život ve vzpomínkách. Prezentace starobylosti a urozenosti Buquoyů, Czerninů z Chudenic a Schwarzenbergů, diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Filozofická fakulta, České Budějovice 2009, s. 58–59, 79.

¹⁶ Adolf HRADECKÝ, Evžen Karel Černín z Chudenic. Jeho život, dílo a odkaz, Jindřichův Hradec 1997, s. 93; Pavel KOBLASA, Czerninové z Chudenic. Stručné dějiny rodu a schematismus rodových panství, České Budějovice 2000, s. 8; Martin KOLÁŘ, Černínové z Chudenic, in: Ottův slovník naučný VI., Praha 1893, s. 626–627; Petr MAŠEK, Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti, Praha 2008, s. 158; Pavel JURÍK, Dominia pánů z Hradce, Slavatů a Czerninů, Praha 2010, s. 238–243.

v Třeboni, zejména ve fondu Velkostatek Chudenice (tento fond je částečně uspořádán).¹⁷ Nejvýznamnější složkou je Zámecký park u Chudenic (Lázeň), 1824–1906,¹⁸ která obsahuje rejstříky a návrhy výdajů za úpravy v parku od 20. do 50. let 19. století, kde jsou rozepsány plánované a prováděné terénní práce a výsadby v celé krajinné úpravě. Nejstarší doklady, pojednávající o výstavbě lázeňského domu na konci 18. století a o jeho okolí, jsou ve složce Lázeň u sv. Wolfganga u Chudenic, 1791–1848.¹⁹ Naopak novější úpravy dokumentují rozpočty, plány, nákresy a korespondence ze složky Zámek u sv. Wolfganga a park, 1850–1932.²⁰ Po založení Americké zahrady byla velká péče věnována jí. S její existencí jsou spojeny především dokumenty o koupi a prodeji dřevin, ale také o její údržbě ve složce Botanická (Americká) zahrada u Chudenic, 1844–1926.²¹ V první polovině 20. století organizovala státní památková péče a ochrana přírody soupisy parků, arboret a významných stromů v Československu. Sběr dat probíhal pomocí dotazníků, jež byly zasílány správám velkostatků. Vyplněné dotazníky a podklady pro ně, jež obsahují řadu informací o celkovém stavu objektů i o jednotlivých dřevinách, jsou ve složkách Botanická (Americká) zahrada u Chudenic, 1923–1935²² a Přírodní památky, 1924–1941.²³ Chudenické panství poutalo velkou pozornost mladého Evžena Černína, takže mezi jeho písemnostmi je několik zápisů o historii panství a budování Lázně a parku. Tyto písemnosti jsou v neuspořádaném fondu Rodinný archiv Čer-

¹⁷ Karel TRÍSKA, Velkostatek Chudenice a přivtělené statky Dolany a Drslavice. Inventář, Jindřichův Hradec 1978.

¹⁸ Státní oblastní archiv v Třeboni, pracoviště Jindřichův Hradec (dále SOA Třeboň, prac. JH), Velkostatek Chudenice (dále Vs Chudenice), Zámecký park u Chudenic (Lázeň): zvětšení, rejstříky nákladů, skleníky, 1824–1906, inv. č. 3017, sign. VI Ga 2, č. kart. 300.

¹⁹ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Lázeň u sv. Wolfganga u Chudenic, 1791–1848, inv. č. 2967, sign. VI Ba, č. kart. 285.

²⁰ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Zámek u sv. Wolfganga a park, 1850–1932, inv. č. 2973, sign. VI Bb 2c. č. kart. 287.

²¹ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Botanická (americká) zahrada u Chudenic, 1844–1926, inv. č. 3018, sign. VI Ga 3, č. kart. 301.

²² SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Botanická (Americká) zahrada u Chudenic: dotazníky 1926–1928, prodej exotických stromků a keřů 1923–1935, inv. č. 3110, sign. VI Wa 3d, č. kart. 350.

²³ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Přírodní památky: jednotlivé stromy, skupiny porostů, popis, 1924–1941, inv. č. 3143, sign. VI Wa 15a, č. kart. 369.

nínů.²⁴ Ve fondu Zemědělsko-lesnický archiv je uložen rukopis Josefa Dostála se seznamem dřevin v Americké zahradě.²⁵

K chudenickému parku se dochovalo poměrně velké množství obrazových pramenů. Nejstarší z nich jsou z první poloviny 19. století a je na nich znázorněn zámek Lázeň s okolím před změnami v polovině 19. století. Nejvíce obrazových pramenů je uloženo v chudenickém muzeu. Asi z 18. století pochází skříň na registra, na jejíchž malovaných dveřích je znázorněn kostel sv. Wolfganga a schodiště, které od něj vedlo k lázeňskému domu.²⁶ Další díla v jeho sbírkách pochází z první poloviny 19. století. Jedná se o kresbu tužkou, která zachycuje pohled na zahradní průčelí zámku i s věží Bolfánkem v pozadí,²⁷ barevné kresby zahradního²⁸ a hlavního vchodu²⁹ a litografii celkového pohledu na Lázeň a Žďár od Lučic.³⁰ Další malby a kresby byly vytvořeny v první polovině 20. století. V roce 1944 darovali zaměstnanci velkostatku Evženovi a Josefíně Černínovým pamětní list s vyobrazením pohledu na Lázeň a Bolfánek od jihu.³¹ Kvapilovo jezírko namaloval J. E.

²⁴ SOA Třeboň, prac. JH, Rodinný archiv Černínů (RA Černín), Beschreibung der Merkwürdigkeiten u(nd) historischer Begebenheiten auf der Herrschaften Neuhaus, Chudenic, Petersburg, Schönhof, Maschau etc. von S. Excellenz dem P. F. Herrn Grafen Eugen Černin von Chudenic, č. kart. 442; Beschreibung der Herrschaft Chudeniz wie auch der Güter Dolan mit Czwrězowes und Drslaviz. II. Abtheilung, Topo- und Chorographie, č. kart. 451; Topographie der Herrschaft Chudenitz, asi 1833, č. kart. 452; Einiges von der Herrschaft Chudenitzen 1807, Deník Evžena Černína; Fahrt von Chudenitz bis Kanitz den 27 August 1807 (ve svazku nadepsaném den 1 May 1808 auf den Gallizienberg), Deník Evžena Černína, 1807; Einiges von der Herrschaft Chudenitz, koncept, Deník Evžena Černína, 1807.

²⁵ Josef DOSTÁL, Průvodce po t. zv. Americké zahradě v parku hraběte Czernina v Chudenicích, 1945?, depon. in: SOA Třeboň, prac. JH, Zemědělsko-lesnický archiv.

²⁶ Starý Czerninský zámek v Chudenicích a muzeum Josefa Dobrovského (Muzeum Chudenice), Vyobrazení Bolfánku na skříni na registra, asi 18. stol., kresba na dřevě. Skříň byla v roce 2002 restaurována. David KLÍMA, František Josef Czernin z Chudenic. Krátce k jedné zajímavé osobnosti, České památky 13, 2002, s. 10.

²⁷ Muzeum Chudenice, Ansicht des Wolfgangilandhauses bey Chudenitz, Moritz Huml, 1826, kresba tužkou na papíře.

²⁸ Muzeum Chudenice, Pohled na zahradní průčelí zámku Lázeň, kresba, asi 19. stol.

²⁹ Muzeum Chudenice, Společnost před vstupem do zámku Lázeň, kresba, asi 19. stol.

³⁰ Muzeum Chudenice, St. Wolfgangsbad, lith. bey Jos. Trentsensky in Wien, litografie.

³¹ Muzeum Chudenice, Pamětní list „Panství Chudenice panu hraběti Eugenu Czerninovi z Chudenic a jeho choti Josefíně roz. princezně Schwarzenbergové k 23. říjnu 1944 úředníci a zřizenci velkostatku“, kresba, Al. Krajíc, 1944.

Štork.³² Žďár rovněž maloval místní rodák Bohumil Schweigstill.³³ Ve sbírkách jindřichohradeckého zámku se nachází tři akvarely z první poloviny 19. století v jednom rámu, jež zobrazují pohled na zámek Lázeň ze Žďáru, od Lučic a pohled od Lázně k Lučicím.³⁴ Další materiál je uložen v SOA Třeboň, pracoviště J. Hradec, ve fondu Grafika J. Hradec.³⁵

Zámek Lázeň, Bolfánek, Americkou zahradu a jejich okolí zachycuje velké množství starých pohlednic a fotografií, které pocházejí převážně z 20. století, jednotlivosti již z konce 19. století. Jejich největší soubor se nachází v chudenickém muzeu a jen částečně uspořádán. Velký soubor fotografií Americké zahrady, který je uložen v Agentuře ochrany přírody a krajiny, byl pořízen zároveň s její inventarizací v roce 1970.³⁶ Větší množství fotografií zámku Lázeň a parku z druhé poloviny 20. století se nalézají v Národním památkovém ústavu. Fotografie jsou uloženy jednak v Oddělení fotodokumentace plzeňského pracoviště NPÚ a také ve fototéce Ústředního pracoviště NPÚ v Praze. Další neuspořádané fotografie tvoří součást fondu Velkostatek Chudenice.³⁷

K chudenickému parku existuje rovněž poměrně mnoho mapových pramenů, které se nachází zejména v jindřichohradecké pobočce Státního oblastního archivu v Třeboni, konkrétně ve fondu Velkostatek Chudenice.³⁸ Jedná se především o hospodářské a lesnické mapy. Nejstarší z těchto individuálních map je Mapa lesa Žďár

³² Muzeum Chudenice, Kvapilovo jezírko, J. E. Štork, asi 1. pol. 20. stol., malba.

³³ Muzeum Chudenice, Bolfánek, B. Schweigstill, 1. pol. 20. stol., malba; Bolfánek – pohled od Kuchyňky, B. Schweigstill, 1. pol. 20. stol., malba; Chuděnice, B. Schweigstill, 1. pol. 20. stol., malba.

³⁴ Státní hrad a zámek Jindřichův Hradec (dále SHZ J. Hradec), Chudenice – Lázeň, 3 obrazy v jednom rámu, akvarely, 1801–1850, inv. č. JH 786.

³⁵ SOA Třeboň, prac. JH, Grafika J. Hradec, Biskup sv. Wolfgang obklopen anděly, z nichž jeden drží maketu kapličky. Pod výjevem krajina se studnou se zázračnou vodou, tři ženy a domácí zvířata. Pod vyobrazením nápis Sanctus Wolfgangus, mědirytina, 1 list, 15,2 × 9,9 cm (obraz), 17 × 10,7 cm (desky), b. d., kolem 1750 (novotisk ze staré měděné desky), autor neúveden, rytec neúveden, vydavatel neúveden, Grafika II/4; SOA Třeboň, prac. JH, Grafika J. Hradec, Pohled na lázeňskou budovu s okolím. Pod vyobrazením napsáno tužkou: „*Wolfgangsbad*“, litografie, 31,9 × 45,5 cm (obraz), 36,6 × 50,7 cm (papír), b. d., kolem 1830, autor neúveden, rytec neúveden, vydavatel neúveden, list silně napaden papírovou plísní se stopami působení vlhka, Grafika II/7.

³⁶ Jaroslav HOFMAN, Americká zahrada u Chudenic. Fotografie, Praha 1970, depon. in: Správa CHKO Český les.

³⁷ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Fotografie Chudenice, neuspořádané fotografie a pohlednice.

³⁸ K. TRÍSKA, Inventář (jako pozn. 17).

z roku 1785,³⁹ na které je zachyceno okolí kostela sv. Wolfganga s cestami ke sv. Anně a zemním schodištěm ke kapličky u léčivého pramene pod svahem. Časově ji následuje Hospodářská mapa z počátku 19. století,⁴⁰ která plasticky zobrazuje reliéf Žďáru a stavby v krajinné úpravě. Ze stejné doby je i Hospodářská mapa lesa Žďár,⁴¹ na níž je reliéf znázorněn pomocí šraf a je zde podrobně rozkreslena cestní síť na Žďáru. Z mapy stabilního katastru vychází Mapa pozemků dvorů Chudenice a Bělejšov,⁴² v níž je podrobně rozpracováno okolí Lázně, a Hospodářská mapa lesa Žďár,⁴³ která se naopak věnuje lesním partiím krajinné úpravy. Stav ve druhé polovině 19. století, kdy byly hlavní úpravy již dokončeny, znázorňují Mapy pozemků velkostatku z roku 1863,⁴⁴ z roku 1874⁴⁵ a nedatovaná mapa⁴⁶ a rovněž jen Žďárem a krajinnou úpravou se zabývající Hospodářská mapa z roku 1867.⁴⁷

Park Lázeň a krajinná úprava u Chudenic jsou v pramenech poměrně dobře podchyceny. Zásadní soubor pramenů se nachází ve fondu Velkostatek Chudenice v SOA Třeboň, pracoviště J. Hradec, kde je většina písemných, všechny mapové a některé obrazové prameny. Tento fond je částečně uspořádán a proto je poměrně dobře přístupný ke studiu; obrazová dokumentace ovšem dosud uspořádána není.

³⁹ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Mapa lesa Žďár, inženýr Alois Unschuld, 150 c (oulů) = 11 cm, rukopisná, 1 list, 96 × 70 cm, 1785, inv. č. 4770, č. mapy 49.

⁴⁰ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Hospodářská mapa, autor neuveden, bez měřítka, 150 s. = 10,8 cm, rukopisná, kolorovaná, 53 × 65,5 cm, inv. č. 4789, č. mapy 70.

⁴¹ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Hospodářská mapa lesa Žďár, autor neuveden, bez měřítka, rukopisná, kolorovaná, 1 list, 60 × 46 cm, cca 1810, inv. č. 4813, č. mapy 94.

⁴² SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Mapa pozemků dvorů Chudenice a Bělejšov, W. Kleisl, bez měřítka, rukopisná, kolorovaná, podlepená, skládací, 1 list, 72,5 × 52,5 cm, inv. č. 4737, č. mapy 8.

⁴³ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Hospodářská mapa lesa Žďár, hl. odd. III., Bauer, lesní inženýr, 1'''' = 40°, rukopisná, kolorovaná, 76 × 59 cm, 1846, inv. č. 4814, č. mapy 95.

⁴⁴ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Mapy pozemků velkostatku, Jan Pauler, lesní písař, 20 listů, 1863, inv. č. 4766, č. mapy 35–45, č. kart. 800.

⁴⁵ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Stav pozemkové držby k 30. 4. 1874, autor neuveden, bez měřítka, rukopisná, kolorovaná, podlepená, skládací, 2 listy, inv. č. 4765, č. mapy 34, č. kart. 800.

⁴⁶ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Mapa chudenického velkostatku, Jan Pauler, 1 coul = 160 sáhů, rukopisná, kolorovaná, podlepená, k zavěšení, 211,5 × 123 cm, inv. č. 4730, č. mapy 1.

⁴⁷ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, Hospodářská mapa hl. odd. III., sekce I., II., dle měření z roku 184(6), kopíroval Jan Pauler, lesní písař, rukopisná, kolorovaná, 84,5 × 61 cm, 1867, inv. č. 4815, č. mapy 96.

Podle předpokladů se jako nejvíce rozptýlené a nejméně uspořádané prokázaly fondy a sbírky obsahující obrazové prameny. Z hlediska množství i vypovědní kvality materiálu je nutno vyzvednout obrazovou dokumentaci, jež je uložena v muzeu v Chudenicích, bohužel není většinou popsána.

Vývoj parku ve světle písemných a obrazových pramenů

Pro interpretaci vývoje krajinářského parku můžeme tedy využít rozličné typy pramenů. Nejlépe zdokumentovanou částí krajinné úpravy na Žďáru je nikoli překvapivě její centrum v okolí zámku Lázeň. Byl to jednak prostor, kde byly provedeny vůbec první parkové úpravy již v 90. letech 18. století, na něž pak další práce a rozšiřování parku navazovalo. Navíc tomuto místu byla věnována největší pozornost, neboť to byla reprezentativní část, kde hraběcí rodina trávila nejvíce času a kam zavítali všichni hosté, což se odráží i v počtu a kvalitě pramenů. Proto také jde o nejzobrazovanější prostor – dochovala se série vyobrazení (malby, grafiky, fotografie), která dokumentuje jeho přeměnu od konce 18. století po současnost, zejména s ohledem na dominantní budovu zámku Lázeň. Provedené práce jsou detailně evidovány v účtech, zde se však jejich podrobnost neliší od jiných částí krajinné úpravy.

Pod jižním svahem Žďáru původně vyvěral železitý pramen, jemuž byly připisovány léčivé účinky. V roce 1728 nad ním vznikla malá kaple čtvercového půdorysu, postavená zřejmě podle plánů Františka Maxmiliána Kaňky. Od kaple vedlo do svahu ke kostelu sv. Wolfganga schodiště.⁴⁸ Lázeňský dům pro ubytování poutníků začal být stavěn až v roce 1791. O širším záměru Jana Rudolfa svědčí odkoupení zrušeného kostela sv. Wolfganga v témže roce. Stavba lázeňského domu byla patrová, s obdélníkovým půdorysem, a byla do ní zahrnuta i kaple nad pramenem, která tak vlastně zanikla. Budova vznikla v letech 1792–1794 a v několika následujících letech byly západně od ní ještě postaveny stáje s kočárovnou.⁴⁹ Před lázeňským domem byla v té době malá zahrada nepravidelně lichoběžníkového tvaru. Asi třetinu z ní zabírala kuchyňská zahrada se zeleninou a ovocnými stromy, třetinu pravidelně

⁴⁸ Jaroslav SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen XII. Klattauer Kreis*, Prag und Wien 1789, s. 54; Vratislav RYŠAVÝ, *Feudální sídla na Klatovsku v 17. až 19. století*, Plzeň 1992, s. 7–8; Muzeum Chudenice, skříň; SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4770; Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy (dále PŘF UK), *Mapová sbírka, 1. vojenské mapování (1.VM)*, C189.

⁴⁹ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 2967, f. 525, 526; inv. č. 2973, f. 308; Vratislav RYŠAVÝ, *Chudenice, zámek „Lázeň.“ Stavebně historický průzkum, Mýto v Čechách 1991*, s. 1–4; V. RYŠAVÝ, *Zámek Lázeň (jako pozn. 12)*, s. 42–44.

řešený travnatý parter a třetinu bosket, který byl zprvu také pravidelný.⁵⁰ V roce 1821 se správy rodových majetků ujal Evžen Karel Černín a téhož roku začala i přestavba lázeňského domu na zámeček Lázeň.⁵¹ Probíhala zejména v letech 1821 až 1823 a bylo při ní využito zdivo lázeňského domu, který dostal vysokou mansardovou střechu. V téže době byl západně od zámku, mezi ním a stájemi, postaven menší skleník s kamenným schodištěm do parku, nazývaný též jako zahradní salón, který byl o několik let později se zámeckou budovou propojen nižší přístavbou. Jelikož přestavbou na zámek zanikly hostinské pokoje, bylo rozhodnuto o stavbě nového hostince západně od stájí. Probíhala v letech 1825 a 1826 a stavitelem byl Antonín Stolle z Chudenic.⁵²

V letech 1849–1859 došlo k zásadní přestavbě zámku Lázeň, kterou řídil Jaromír Černín, jenž v dubnu 1850 převzal od otce Evžena Karla Černína správu Chudenic.⁵³ Zámek byl rozšířen a získal svoji současnou, pozdně empírovou podobu. Původní patrová budova byla opravena a její vysoká mansardová střecha byla snesena. Na západě i východě k ní byly přistavěny dva dvoupatrové pavilony. Západní na místě spojovacího křídla se skleníkem, který byl také pozdně empírově upraven. Východní pavilon vznikl až v roce 1859 zcela nově. Přestavbu prováděl zednický mistr František Stankovský z Dolan a podílel se na ní i Emanuel Kozlík, který v té době vedl úpravy petrohradského zámku.⁵⁴ Hostinec a stáje si uchovaly pozdně barokní podobu.⁵⁵

⁵⁰ Muzeum Chudenic, kopie plánu v expozici.

⁵¹ A. HRADECKÝ, Evžen Karel Černín (jako pozn. 16), s. 93, 99.

⁵² SOA JH, VS CH, inv. č. 3017, f. 1–2, 62; RA Černín, č. kart. 442, Beschreibung; Muzeum Chudenic, Lázeň, průčelí; V. RYŠAVÝ, Chudenic (jako pozn. 49), s. 5–8; Karel DRHOVSKÝ, Zámecký park a Americká zahrada v Chudenicích, in: Historické zahrady a parky 2008. Západní Čechy, red. Jana Lepičová, Hrdějovice 2008, s. 35–36, zde s. 35; V. RYŠAVÝ, Zámek Lázeň (jako pozn. 12), s. 44–50; TÝŽ, Feudální sídla (jako pozn. 48), s. 10, 19–20; David KLÍMA, Černínové z Chudenic a jejich panská sídla, České památky 12, 2001, s. 18–24.

⁵³ A. HRADECKÝ, Evžen Karel Černín (jako pozn. 16), s. 252–253.

⁵⁴ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenic, inv. č. 2973, f. 153–155, 196, 231; bez inv. č., desky 1; Fotografie Chudenic.

⁵⁵ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenic, inv. č. 2973, f. 196; NPÚ Plzeň, č. 034.4.21984; V. RYŠAVÝ, Chudenic (jako pozn. 49), s. 42–43; V. RYŠAVÝ, Zámek Lázeň (jako pozn. 12), s. 51; TÝŽ, Feudální sídla (jako pozn. 48), s. 19; Karel FOUDEK – Tomáš KAREL, Vesnické památkové rezervace a zóny, krajinné památkové zóny v Plzeňském kraji, Plzeň 2004, s. 190; Emanuel POCHE a kol., Umělecké památky Čech 4, Praha 1982, s. 490.

Místo pro stavby lázeňského domu a stájí se nacházelo ve svahu, který je skloněn směrem k jihu.⁵⁶ Proto byl pro ně zvolen protáhlý tvar se směru západovýchodním, aby náklady spojené s přípravou terénu byly co nejnižší. I když svah v tomto místě již přechází v povlnější, musela být zemina na severu odkopána a svah nad stavbami zpevněn. Odkopaná zem byla využita pro vyrovnání plochy budoucího staveniště, které bylo ještě překryto nízkou vrstvou suti a pečlivě vyrovnáno. Obdobně byl ve 20. letech 19. století připraven terén pro stavbu nového hostince, když se z původního lázeňského domu stal zámek, a menšího hospodářského stavení západně od hostince. A rovněž při přestavbě zámku v polovině 19. století.⁵⁷ Počátkem 20. století byl ještě postaven přístřešek pro automobily, jenž si také vyžádal zarovnání a zpevnění terénu odkopáním severní části svahu a navezením na jihu. Zároveň byl vyhlouben odvodňovací kanál.⁵⁸

Současně s vybudováním lázeňského domu a stájí muselo být vyřešeno i jejich napojení na stávající komunikace. Ke kapliče se chodilo od kostela sv. Wolfganga nebo od kaple sv. Anny, ani jedna z cest ale nebyla vyhovující pro rušnější kočárovou dopravu. Hlavní přístupovou cestou se stala již existující silnice z Chudenic do Lučic a Bezpravovic.⁵⁹ Lázeňský dům, později zámek, však stál několik desítek metrů od ní, proto bylo potřeba vybudovat ze silnice odbočku. Cesta byla cca 4 m široká, aby po ní mohl pohodlně projet kočár a její povrch byl zpevněný, vyrovnaný a vydlážděný. Po obou stranách ji doprovázely vyhloubené příkopy. Cesta byla pravidelně udržována a opravována.⁶⁰ Cesta nejprve od silnice odbočovala ke vchodu do stájí, obcházela lázeňskou budovu ze severu a vracela se zpět k silnici.⁶¹ Jelikož její část od vchodu do stájí k západnímu rohu lázeňské budovy byla vyrovnána v poměrně prudkém svahu, musela být zem na severu odkopána a na jihu navršena do náspu. Násep byl zpevněn opěrnou zdí a na cestu vedl navršený nájezd.⁶² Od přestavby ve 20. letech 19. století a stavby nového hostince se situace změnila. Cesta nyní vedla od silnice k hostinci, u stájí navázala na starší úpravu,

⁵⁶ SOA JH, RA Černín, č. kart. 442, Beschreibung; č. kart. 451, Beschreibung der Herrschaft Chudenitz; č. kart. 452, Beschreibung 1833.

⁵⁷ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 2973, f. 153–155, 196; inv. č. 3017, f. 60, 62, 65, 87, 393–395.

⁵⁸ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 2973, f. 347–351, 380–382.

⁵⁹ PŘF UK, Mapová sbírka, 1.VM, C189.

⁶⁰ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 2973, f. 293–297, 341–342.

⁶¹ Muzeum Chudenice, kopie plánu v expozici; SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4813.

⁶² SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 2967, f. 711, 720.

obcházela zámek a stejně jako před tím se stáčela zpět na silnici. Úsek, který vedl od silnice ke stájím, byl zrušen a nájezd změněn ve schodiště. Zatímco hostinec a stáje stály severně od cesty, zámek byl od ní jižně. Cesta byla v úseku, kde obcházela zámek, asi o jeden metr zahloubena pod plošinu, na níž zámek stál. Hrana svahu byla poměrně prudce ukloněna a byly do ní vyhloubeny schody, jež vedly z cesty na plošinu zámku. Po přestavbě v polovině 19. století toto výrazné zahloubení cesty zaniklo.⁶³ Zároveň byla v té době východní část příjezdové cesty, která vedla od zámku přímo k silnici přes park, zrušena, aby nerušila svou šířkou a vzhledem. Zarovnaný povrch cesty byl rozrušen a začleněn do terénu.⁶⁴

Parkové úpravy spolu s Evženem Karlem Černínem a částečně jeho otcem Janem Rudolfem navrhoval a realizoval zahradník Jan Kristián Blumenstängl s pomocníkem Messnerem.⁶⁵ V roce 1834 se stal hlavním chudenickým zahradníkem Karel Zahn, který pokračoval v úpravách svého předchůdce v bezprostředním okolí zámku, na Žďáru i kolem Kaničského potoka. Zároveň s přestavbou lázeňského a hostinského domu na zámek se začalo i s úpravami v jeho širším okolí. Nejdříve musely být získány pozemky chudenických měšťanů, na nichž měl být park zřízen. Byly směněny za panská pole dále pod Žďárem.⁶⁶ Zahrada před zámekem byla rozšířena a zcela přeměněna v přírodně krajinářském duchu. Již tehdy byly některé rostliny do skleníku a stromky pro ovocnou školku nakupovány v Rakousku a v Německu.⁶⁷

Úprava jižně od zámku má podobu parkové louky s jednotlivými stromy či jejich skupinami. Stromů je zde poměrně dost, takže louka je určována průhledy mezi nimi.⁶⁸ Nebylo tomu tak vždy. Stromy byly vysazovány postupně a ještě v první polovině 19. století byla louka téměř volná, jen s několika stromy, keři a záhony květin. Parková louka se rovněž nachází na svahu, jenž se sklání k jihu, ale je poměrně

⁶³ Český úřad zeměměřický a katastrální (dále ČÚZK), stabilní katastr; SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4737; inv. č. 2967, f. 711; inv. č. 3017, f. 59, 82; Muzeum Chudenice, Lázeň, vchod; inv. č. F4242.

⁶⁴ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4766; 4730; 4765.

⁶⁵ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 71; V. RYŠAVÝ, Chudenice (jako pozn. 49), s. 6; Karel DRHOVSKÝ, Zámecký park (jako pozn. 52), s. 35; Josef NOŽIČKA, O založení chudenického parku i Americké zahrady v Chudenicích, Zprávy Dendrologické sekce Československé botanické společnosti 4, 1960, s. 48.

⁶⁶ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 3–5.

⁶⁷ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 86.

⁶⁸ Karel DRHOVSKÝ, Krajinné památkové zóny Valečsko a Chudenicko, in: Historické zahrady a parky 2008. Západní Čechy, red. Jana Lepičová, Hrdějovice 2008, s. 36–37.

povlovný.⁶⁹ Byla několikrát rozšiřována. Nejprve se nacházela jen před lázeňským domem.⁷⁰ Ve 20. letech 19. století byla rozšířena západně k novému hostinci⁷¹ a nakonec v 50. letech 19. století se ještě významně zvětšila směrem k východu, čímž se její plocha téměř zdvojnásobila.⁷² Povrch louky byl vždy před parkovou úpravou zplanýrován a mírně zvlněn, což podpořilo dojem přirozené modelace. Pro dotvoření modelace terénu a přihnojení nových výsadeb bylo použito bahno vytěžené z některého z okolních rybníků. Na takto připravený terén byl vyséván trávník a sázeny stromy.⁷³ Velká pozornost byla věnována trasování a úpravě cest. Ve 20. letech 19. století louku protkala hustá síť vzájemně se křížujících cest. Ta byla v 50. letech 19. století zjednodušena a cesty byly vedeny spíše většími oblouky. Takto se cestní síť dochovala až do druhé poloviny 20. století.⁷⁴ V jižní části parkové louky bylo vyhloubeno malé jezírko, jež bylo zásobováno podpovrchovou vodou. Jeho okolí bylo pečlivě zplanýrováno. Později toto jezírko zaniklo.⁷⁵ Na konci 19. století vzniklo nové jezírko na podmačeném místě v prostoru, kde se park rozšířil k jihu na úkor silnice. Mělo eliptický tvar a jeho cihlami vyzděný bazén je dobře dochován. Těleso silnice bylo založeno a vyrovnáno o něco jižněji, kdežto její původní trasa, která se obloukem zařezávala do parku, byla zplanýrována a stala se součástí parkové

⁶⁹ SHZ J. Hradec, inv. č. JH786; Muzeum Chudenice, Lázeň, průčelí; Wolfgangilandhauses; Wolfgangsbad; SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3110, f. 752, 756; SOA Třeboň, prac. JH, RA Černín, č. kart. 451, Beschreibung der Herrschaft Chudenitz; č. kart. 452, Beschreibung 1833; K. FOUĐ – T. KAREL, Vesnické památkové rezervace (jako pozn. 55), s. 190.

⁷⁰ Muzeum Chudenice, kopie plánu v expozici; SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4813.

⁷¹ ČÚZK, stabilní katastr; SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4373.

⁷² SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4766; bez inv. č., desky 5.

⁷³ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 6, 67, 85; K. DRHOVSKÝ, Zámecký park (jako pozn. 11), s. 57; J. NOŽIČKA, O založení (jako pozn. 65), s. 48; Karel DRHOVSKÝ – Luboš SMOLÍK – Marcela TREMLOVÁ, Zámecké zahrady a parky okresu Klatovy, Klatovy 1998, s. 14; Jiří BAIER, Arboretum Americká zahrada u Chudenic. Absolventská práce, Vyšší odborná škola zahradnická, Mělník 2008, s. 22; P. ŽEREBÁKOVÁ, Návrh regenerace (jako pozn. 14), s. 36.

⁷⁴ ČÚZK, stabilní katastr; SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4815; inv. č. 2967, f. 541; Cenia, Ortofoto 50. léta; NPÚ, Generální ředitelství, fototéka, inv. č. 70.522; P. ŽEREBÁKOVÁ, Návrh regenerace (jako pozn. 14), s. 37.

⁷⁵ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 6; inv. č. 3110, f. 752, 756; P. ŽEREBÁKOVÁ, Návrh regenerace (jako pozn. 14), s. 16; J. NOŽIČKA, O založení (jako pozn. 65), s. 49.

louky.⁷⁶ V první polovině 20. století byl v nejzápadnější části louky u altánku vybudován zpevněný tenisový kurt, později využívaný jako hřiště.⁷⁷

Bezprostředně k této parkové louce přiléhala užitková zahrada. Měla protáhlý, severo-jihní tvar, tedy ve směru sklonu terénu. Rozkládala se od budovy hostince k silnici Chudenice – Bezpravovice. Její jižní konec byl rozšířený směrem k východu do parkové louky, severní konec byl užší. Byla rozdělena na čtyři pravidelně utvářené obdélníky.⁷⁸ Na západě a jihu ji ohraničovala zeď, která je dodnes částečně dochována. Na východě sousedila s parkovou loukou bez ohraničení. Její terén byl upraven na tři široké, dlouhé a zarovnané terasy, aby bylo možné zeleninovou a ovocnou zahradu dobře obhospodařovat.⁷⁹ V roce 1826 byla na prostřední terase vyhloubena pravoúhlá vodní nádrž, jež byla zamýšlena jako zavlažovací. Byla obložena kamennými deskami,⁸⁰ ale brzy byla zrušena a zasypána. Terasy jsou dnes poněkud setřené, neboť ve druhé polovině 20. století byla využívána jen nejjižnější část a od 90. let 20. století pěstování zeleniny a květin ustalo zcela. Terasy umocňují dva malé skleníky (množárny), byť se z nich dodnes zachovaly jen zbytky zdiva. Tvořily severní hranu obou jižních teras.

K parkové úpravě příslušel od 20. let 19. století i lesík jižně od silnice Chudenice – Bezpravovice, ve kterém byla upravena parková cesta. Byla stejná jako ostatní cesty v parku, tedy mírně zahlobená pod okolní terén a se zarovnaným povrchem.⁸¹ Zároveň s rozšířením parkové úpravy v 50. letech 19. století bylo rozhodnuto tuto část zrušit. Lesík sice zůstal zachován, ale parková cesta nebyla udržována. Naopak byla posílena produkční část, neboť již roku 1841 rozhodl Evžen Karel Černín o rozšíření ovocných školek za silnicí západně od lesíka.⁸² Ještě v 50. letech 20. století se zde zbytky přerostlých školek nacházely.⁸³

⁷⁶ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4765; 4730; bez inv. č., desky 7.

⁷⁷ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, bez inv. č., desky 7; Cenia, Ortofoto 50. léta; P. ŽEBÁKOVÁ, Návrh regenerace (jako pozn. 14), s. 37; Rudolf CZERNIN, Ein böhmisches Märchen. Helle Tage – dunkle Zeiten. Erlebte Zeitgeschichte, Graz – Stuttgart 2003, s. 33.

⁷⁸ ČÚZK, stabilní katastr.

⁷⁹ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 67, 131.

⁸⁰ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 84.

⁸¹ ČÚZK, stabilní katastr; SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4737.

⁸² SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4766; 4815; 4730; 4765.

⁸³ Cenia, Ortofoto 50. léta; PŘF UK, Mapová sbírka, Topografická mapa GŠ, M-33-87-C-b, Chudenice.

Na sever od zámku se nachází přechodová partie mezi parkovou loukou a úpravami na Žďáru. Je to poměrně úzký, také západο – východním směrem protáhlý pás. Terén se zde začíná zvedat již prudčeji, což je podpořeno i tím, že část svahu byla odkopána, aby mohla být zarovnána příjezdová cesta a plošina pro stavby. Tato část byla vždy více porostlá stromy než parková louka.⁸⁴ Přechod mezi parkovou loukou a severní částí je tvořen esovitě prohnutým schodištěm s kamennými stupni, jež je vloženo do svahu východně od zámku. Schodiště je do svahu výrazně zahloubeno. Kolem něj byly vyskládány balvany a vznikla zde skalka. Schodiště vedlo na vyrovnanou kruhovou plošinu s odpočívadlem a mohutnou lípou.⁸⁵ Také zde byl povrch před parkovou úpravou zplanýrován.⁸⁶ Severní část byla při své úpravě ve 20. letech 19. století hustě protkána parkovými stezkami, které byly stejně jako na louce asi 1 m široké, mírně zahloubené, se zarovnaným povrchem a vysypávané pískem.⁸⁷ Při nové úpravě v 50. letech 19. století byla i zde cestní síť značně zjednodušena. Do svahu byly zarovnaný pulkruhy odpočívadel. Jsou výrazně zarovnané, jejich severní okraj vznikl odkopáním svahu a jeho zpevněním opěrnou zdí. Dvě cesty, které vedou podél odpočívadel, byly upraveny jako do svahu vsazené kamenné stupně schodišť.⁸⁸ Uprostřed severní části se od roku 1825 nacházel pravidelně založený obdélník, což byla nejstarší ovocná a okrasná školka. Terén byl před jejím vznikem vyrovnán navážkou na jižní straně a byly v něm vyhloubeny mělké strouhy pro regulaci vodního režimu. Školka byla v následujících letech pečlivě udržována.⁸⁹

Výrazně upraveným a dobře dokumentovaným místem je samotný nejvyšší vrchol Žďáru s Bolfánkem. Již od 20. let 18. století zde stál poměrně velký poutní kostel sv. Wolfganga. Nechal jej vystavět František Josef Černín v letech 1722–1726 podle plánů architekta Františka Maxmiliána Kaňky na místě staršího, menšího kostelíka či kaple. Kostel měl výraznou, vysokou věž, jež byla zakončena cibulovitou bání. V roce 1772 byla k věži přistavěna ještě barokní kaplička, která vznikla nad kamenem s údajnými otisky nohou sv. Wolfganga, jenž zde měl kázat a nocovat na své cestě z Prahy do Řezna. První terénní změny zde byly realizovány již ve 20. letech

⁸⁴ Cenia, Ortofoto 50. léta.

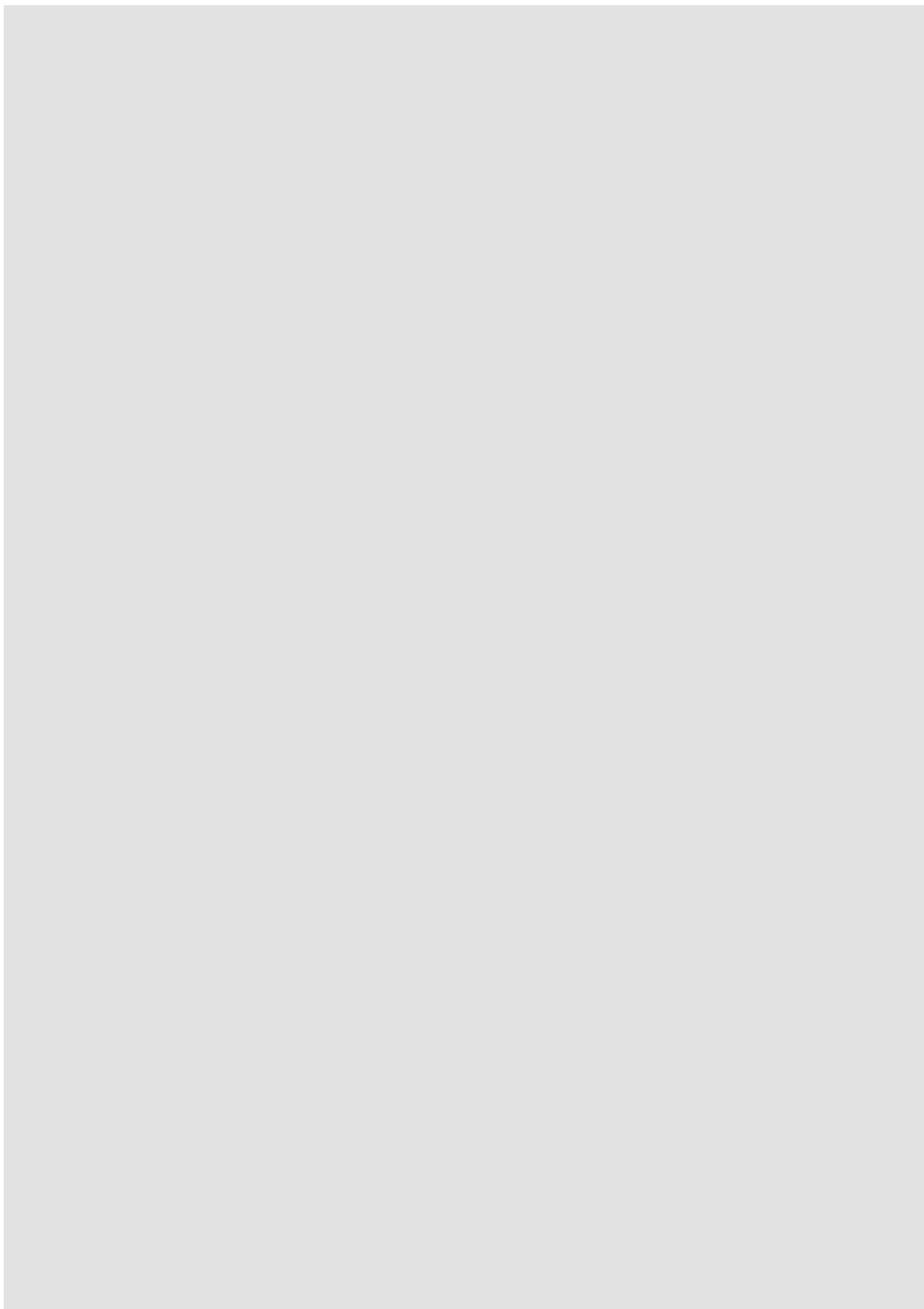
⁸⁵ Dnešní památný strom Lázeňská lípa. P. ŽEREBÁKOVÁ, Návrh regenerace (jako pozn. 14), s. 56; Václav KUBEC – Lumír BLAŽEK, Obnova a dostavba vycházkových pěších turistických cest a mobiliáře zámeckého parku Lázeň u Chudenic, Praha 2010.

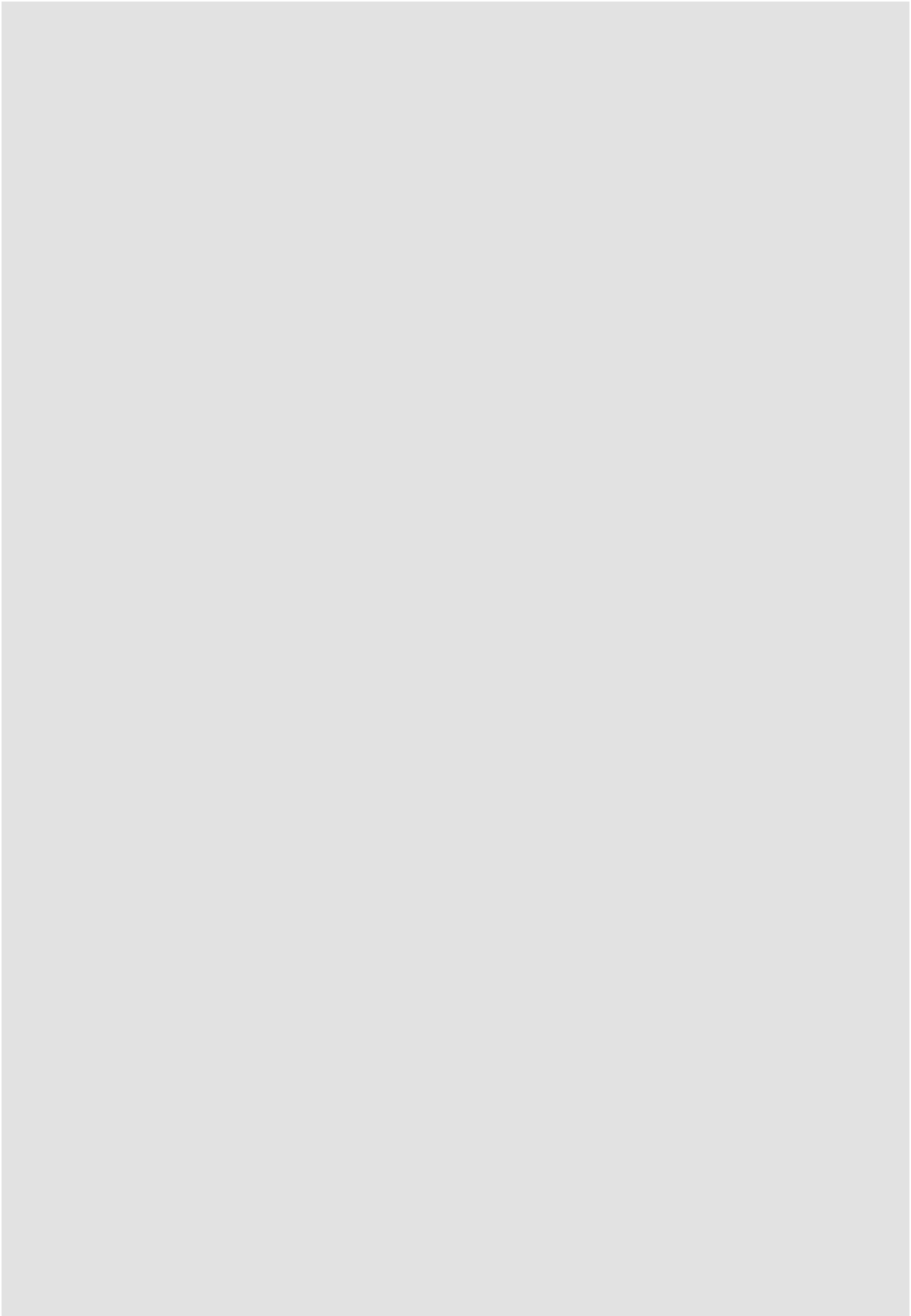
⁸⁶ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 67, 85.

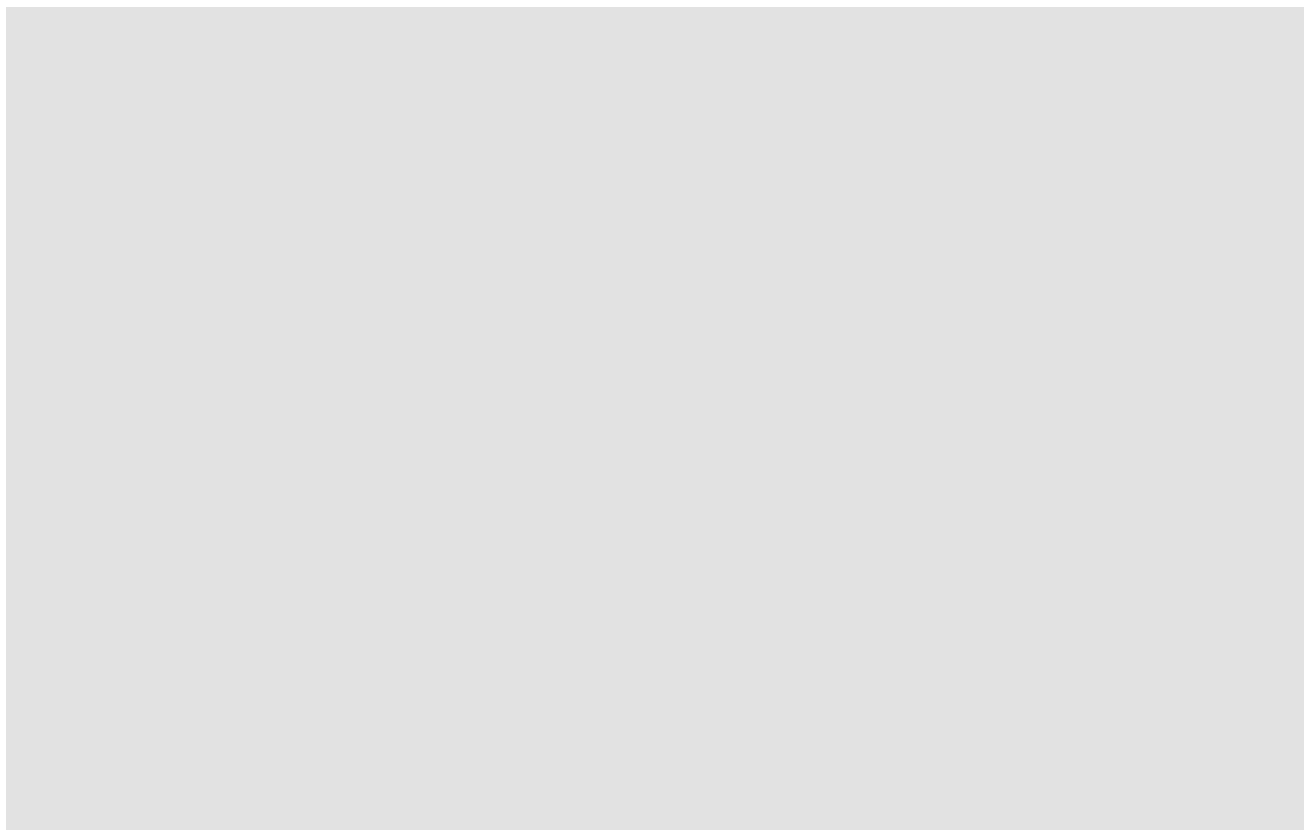
⁸⁷ ČÚZK, stabilní katastr; SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4737; inv. č. 3017, f. 85.

⁸⁸ V. KUBEC – L. BLAŽEK, Obnova (jako pozn. 85).

⁸⁹ ČÚZK, stabilní katastr; SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4765; inv. č. 3017, f. 6, 66, 68, 128; J. NOŽIČKA, O založení (jako pozn. 65), s. 46.

18. století v souvislosti se stavbou velkého poutního kostela. Věž stála v západním průčelí kostela, kde se zároveň nacházel i hlavní vchod. Lod' byla protažena směrem k východu, s mírnou odchylkou k severu. Celý kostel včetně věže byl dlouhý 36 m a široký 12,5 m. Na místo, kde stál, byla navezena vrstva zeminy, aby byl získán vyrovnaný podklad pro základy stavby. Tato plošina je dodnes dobře patrná. Druhá výrazná plošina se rozkládala západně před bývalým hlavním vstupem. I ona byla získána navezením zeminy a je široká a dlouhá zhruba jako kostel. Zemina potřebná k navršení rovné plošiny základů kostela i nástupního prostoru byla získána odkopáním svahu severně od zamýšlené stavby. Svah byl odkopáván bezprostředně vedle staveniště kostela, takže na severní straně vznikl velký výškový rozdíl. Ten byl stabilizován vysokou opěrnou zdí, jež podpírala jak plošinu kostela, tak plošinu nástupního prostoru. Do zdi nástupního prostoru bylo vloženo schodiště. Dno odkopané části svahu bylo zarovnáno a v jeho severní části, než se svah začal přirozeně sklánět, byla postavena poustevna, později sloužící jako hájovna. Mezi ní a opěrnými zdmi byl volný, rovný prostor.

Kostel postihly reformy císaře Josefa II. Nejprve byla v roce 1782 zrušena a na hájovnu přeměněna poustevna a roku 1785 byl zrušen i kostel. V roce 1791 jej

odkoupilo panství.⁹⁰ V roce 1810 nechal Jan Rudolf strhnout již poškozenou loď kostela sv. Wolfganga. Vrcholu Žďáru však stále dominovala jeho věž, jež byla ponechána.⁹¹ Po zboření kostela byla ze spodní plošiny s hájovnou vyvedena na horní plošinu bývalé lodi nástupní rampa, jež vedla podél opěrné zdi a ústila u paty věže. Vznikla zřejmě při úpravách ve 20. letech 19. století.⁹² Ve věži bývalého kostela byla roku 1826 zřízena vyhlídka. Věž dostala novou střechu, byla opravena a zvýšena na současných 45 m. Cibulovitou bání nahradil špičatý krov se čtyřmi věžičkami v rozích, který byl inspirován klatovskou Černou věží.⁹³ V tomto případě písemné účetní prameny opravují v literatuře tradovaný omyl, že věž Bolfánek byla upravena až v polovině 19. století. V rejstříku nákladů z roku 1826 jsou podrobně popsány realizované práce související s přestavbou Bolfánku, nejnákladnější byly práce zednické a tesařské, neboť věž byla zvýšena a dostala nový krov.⁹⁴

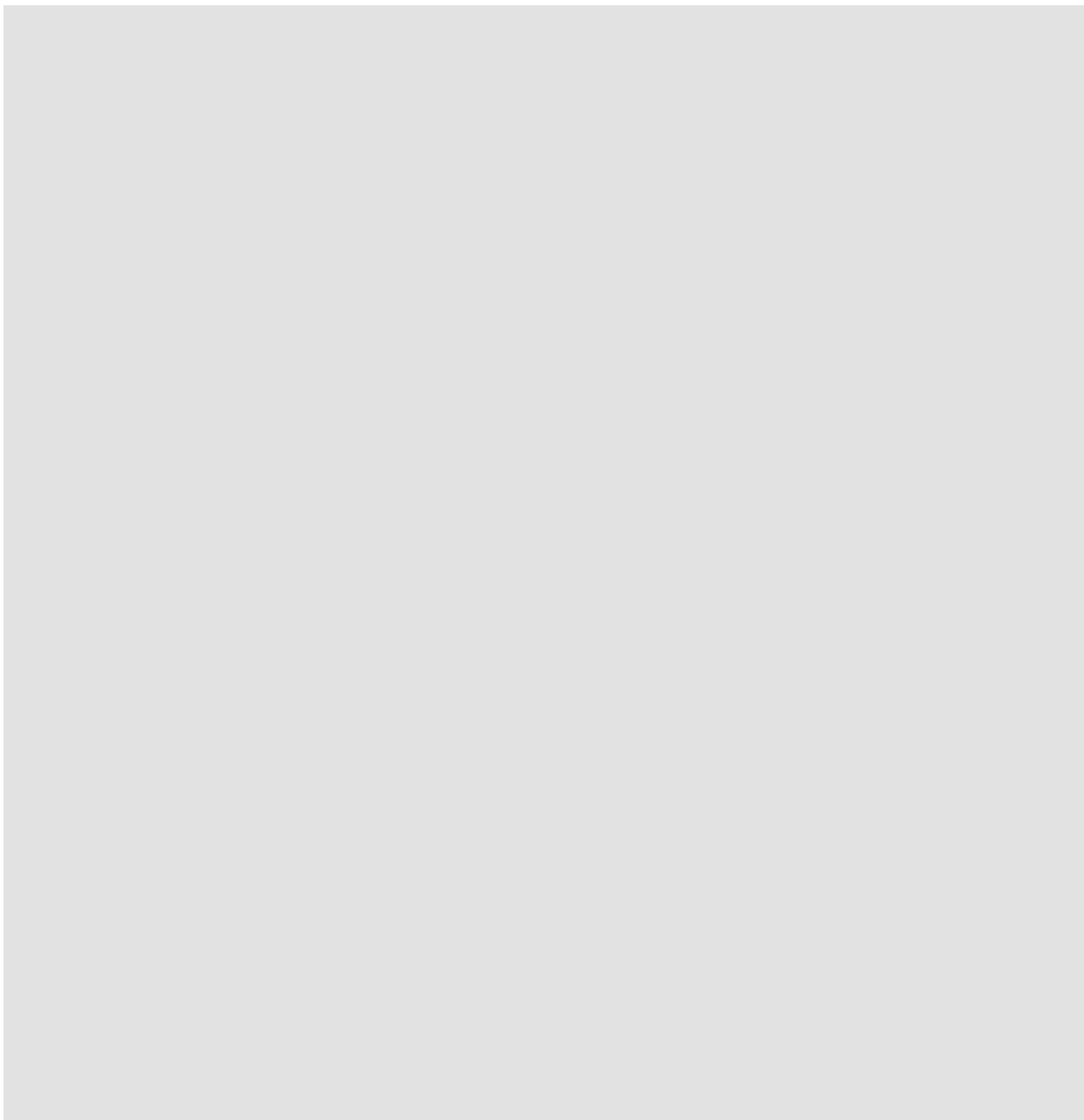
⁹⁰ Ferdinand VANĚK – Karel HOSTAŠ – František Adolf BOROVSÝ, *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Klatovském*, Praha 1899, s. 33; Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 2000, s. 487; Josef ANDERLÍK, *Začátečné obeznámení s okolím klatovským. VIII. Jahres-Bericht vom dem kaiserl. königl. gymnasium Klattau*, Klattau 1858, s. 1–16, zde s. 10; Stanislava NOVÁKOVÁ, *Příspěvek k dějinám panství Chudenice*, in: *Chudenice. Archeologie, dějiny, současnost*, red. Viktor Malát – Martin Froyda, Praha 1992, s. 17–35, zde s. 31; Karel TŘÍSKA, *O chudenickém Bolfánku*, in: *Chudenice. Archeologie, dějiny, současnost*, red. Viktor Malát – Martin Froyda, Praha 1992, s. 72; *Welké Wážnosti Perla W Malé Sskořepině, To gest Welice Wáženého S^o Wolffkanka Biskupa a Wyznáwače Božího Žiwot*, w Czechách nad Chudenicy Památka Paměti hodné wěcy a pobožné Uctěnj Geho, Praha 1724 (vydal Karel František Rosenmüller), s. 52–55, 77; Muzeum Chudenice, inv. č. F2805; *Nákres kostela*; SOA Třeboň, prac. JH, Grafika J. Hradec, inv. č. Grafika II/4; Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech 1*, Praha 1977, s. 550; Vladimír Josef ROUBAL, *Chuděnice*, Praha 1927, s. 13–14; Adolf ROUBAL, *Obrázky ze starých Chudenic*, Praha 1948, s. 11; D. KLÍMA, František Josef Czernin (jako pozn. 26), s. 10; Martin ČECHURA, *Archeologický výzkum zaniklého kostela sv. Wolfganga v Chudenicích*, in: *Dějiny staveb 2012*, Plzeň 2013, s. 216–219.

⁹¹ SOA Třeboň, prac. JH, RA Černín, *Deníky E. Černína, Einiges; Deníky E. Černína, Fahrt; Památník IV 17/1*; K. KUČA, *Města a městečka* (jako pozn. 90), s. 487; F. VANĚK – K. HOSTAŠ – F. A. BOROVSÝ, *Soupis památek* (jako pozn. 90), s. 33.

⁹² SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 101; SOA Třeboň, prac. JH, RA Černín, *Památník IV 17/1*; Muzeum Chudenice, *Wolfgangsturm*.

⁹³ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4813; inv. č. 3017, f. 89–91; K. KUČA, *Města a městečka* (jako pozn. 90), s. 487; K. FOUČ – T. KAREL, *Vesnické památkové rezervace* (jako pozn. 55), s. 190; V. J. ROUBAL, *Chuděnice* (jako pozn. 90), s. 15; J. ANDERLÍK, *Začátečné obeznámení* (jako pozn. 90), s. 6; V. RYŠAVÝ, *Chudenice* (jako pozn. 49), s. 5–6; I. VOREL – J. KUPKA, *Branžovský hvozď* (jako pozn. 11), s. 47.

⁹⁴ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 89–90.

Od zámku Lázeň, respektive ze severní části parku u něj vede k rozhledně Bolfánek přímá cesta, která přechází v široké zemní schodiště. Bylo vloženo do nejprudší části svahu⁹⁵ a je vedené v úrovni terénu. Schodiště vzniklo v 18. století a vedlo od kostela sv. Wolfganga ke kapličce s léčivým pramenem, respektive později k lázeňskému domu.⁹⁶ Ve 20. letech 19. století, když byla krajinná úprava zřizována,

⁹⁵ F. A. BOROVSKEÝ, Čechy (jako pozn. 13), s. 67.

⁹⁶ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 4770; SOA Třeboň, prac. JH, RA Černín, Deníky E. Černína, Einiges; Deníky E. Černína, Fahrt; Deníky E. Černína, Herrschaft Chudenitz; Muzeum Chudenice, skříň.

mělo být schodiště zasypano a nahrazeno klikatící se cestou, což je i zakresleno na mapě stabilního katastru.⁹⁷ Dokonce jeho spodní, nejméně příkrá část začala být zasypana zeminou odkopanou při stavbě hostince a příjezdové cesty. Schodiště nakonec zůstalo zachováno a stalo se podstatným prvkem hlavní osy celé kompozice.⁹⁸ Na Žďáru byly upraveny i další cesty. Většinou byly 3 až 4 m široké a se zarovnaným a zpevněným povrchem, aby mohly sloužit i pro jezdce na koních, kočáry a povozy. Navázaly na starší cestní síť, která zde byla již v 18. století. Staré cesty byly nově upraveny, doplněny příkopy a někdy i alejemi. Zároveň vzniklo několik cest nových, čímž se cestní síť zahustila. Některé byly užší a sloužily jako vycházkové. Hlavní cesty byly pečlivě vyspádované a v některých úsecích i vydlážděné.⁹⁹ Nedaleko Bolfánku byla ještě roku 1866 upravena tzv. Palackého skála. Přirozený skalní výchoz byl obnažen a do mírného svahu, který k němu stoupá, bylo zasazeno několik kamenných stupňů.

Dalším výrazným prostorem, jenž vznikl postupnými úpravami od 20. do 40. let 19. století, je údolí Kaničského potoka, o jehož podobě a úpravách vypovídají zejména písemné prameny účetní povahy a staré mapy. Drobný tok teče pod západním svahem Žďáru směrem k severu. Karolínina louka, na níž se nacházelo prameniště Kaničského potoka, byla přirozeně značně podmáčená. Obdobně mokrá byla i Jaromírova louka. Aby louky mohly být začleněny do parkové úpravy, musely být především vysušeny. Bylo prohloubeno a napřímeno koryto Kaničského potoka a louky protkal systém mělkých odvodňovacích struh. Strouhy byly pravidelně čistěny až do poloviny 20. století. Po odvodnění byl na loukách vybudován systém cest. Stará cesta z 18. století, která vedla suchými místy po okraji luk, zůstala zachována. Doplnila ji cesta středem luk a síť menších stezek mezi nimi. Tyto cesty ve druhé polovině 20. století zanikly.¹⁰⁰ Cesty byly, stejně jako na jiných místech krajinné úpravy, zarovnané a zde i pečlivě zpevněné, včetně vydláždění nejvlhčích míst.¹⁰¹

Severně od Karolíniny louky po proudu Kaničského potoka vznikla krajinná úprava již ve 20. letech a dotvořena byla ve 30. letech 19. století. Na potoce byly

⁹⁷ ČÚZK, stabilní katastr.

⁹⁸ V. RYŠAVÝ, Chudenice (jako pozn. 49), s. 6; TÝŽ, Zámek Lázeň (jako pozn. 12), s. 45.

⁹⁹ PŘF UK, Mapová sbírka, 1.VM, C189; 2.VM, W-12-V; W-13-V; Muzeum Chudenice, inv. č. P4320; P4324; SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 67, 86; SOA Třeboň, prac. JH, RA Černín, č. kart. 442, Beschreibung; č. kart. 451, Beschreibung der Herrschaft Chudenitz.

¹⁰⁰ PŘF UK, Mapová sbírka, 1.VM, C189; 2.VM, W-13-V; Topografická mapa GŠ, M-33-87-C-b, Chudenice; Cenia, ortofoto 50. léta; ČÚZK, stabilní katastr.

¹⁰¹ Muzeum Chudenice, inv. č. P4301; SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 6, 85; J. NOŽIČKA, O založení (jako pozn. 65), s. 49.

vybudovány dva malé rybníčky, tzv. Kvapilova jezírka.¹⁰² Rybníčky vznikly vyhloubením jejich bazénů přímo na toku, břehy měly zpevněné vyskládanými kameny.¹⁰³ Menší jižní rybníček je mělčí s nevýraznou hrází. Severnější rybník je větší, jeho bazén je výrazně v terénu zahlouben a jeho hráz je sice krátká, ale poměrně mohutná. Koryto potoka v úseku mezi rybníčky je výrazně napřímené a zahloubené. Rybníčky leží v lučním porostu, který je odvodněn podobně jako Karolínina louka.¹⁰⁴ Nedaleko rybníčků stojí na malé vyrovnané plošince při cestě drobná parková stavba Tereziiny chýše, dnes známé pod jménem Kuchyňka. Celý prostor kolem Kvapilových jezírek byl protkán hustou sítí cest, které opět byly vyrovnané, zahloubené a vysypávané pískem. Na okraji louky vznikl zarovnaný a zpevněný obdélník, do kterého byl vložen ovál. Sloužil jako jízdárna pod širým nebem. Zanikl až po polovině 20. století.¹⁰⁵ Na všech loukách byl terén pečlivě upraven a byly zde vysázeny skupiny či solitéry stromů, většinou již větší jedinci s balem.¹⁰⁶

S větším podílem Evžena Karla Černína na podobu parku se v něm uplatnily i jeho botanické záliby, které vyvrcholily založením Americké zahrady a vysazením většího množství exotických dřevin do parku bezprostředně u zámku. Západně k parkové louce před zámkem tradičně přiléhala zeleninová zahrada a ovocná školka.¹⁰⁷ Roku 1842 Evžen Černín rozhodl o založení samostatné školky okrasných dřevin na západním svahu Žďáru, což byl počátek tzv. Americké zahrady.¹⁰⁸ Školka byla založena na obdélníkovém půdorysu, pravidelně členěném na jednotlivá oddělení. Celá plocha budoucí školky byla zplanýrována, byly vykopány pařezy, odstraněny kameny a vyhloubeny mělké rigoly, jejichž smyslem bylo regulovat vodní režim a bránit erozi.¹⁰⁹ Záhy se stala nejen školkou, z níž byly brány mladé stromky pro výsadby jak v chudenickém, tak i v jiných černínských parcích, ale i pokusnou a sbír-

¹⁰² SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 6; K. DRHOVSKÝ, Zámecký park (jako pozn. 11), s. 47.

¹⁰³ Muzeum Chudenice, Štork, Kvapilovo jezírko.

¹⁰⁴ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 6.

¹⁰⁵ ČÚZK, stabilní katastr; Cenia, ortofoto 50. léta.

¹⁰⁶ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 6; SOA Třeboň, prac. JH, RA Černín, č. kart. 451, Beschreibung der Herrschaft Chudenitz.

¹⁰⁷ J. NOŽIČKA, O založení (jako pozn. 65), s. 49.

¹⁰⁸ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3110, f. 748.

¹⁰⁹ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 128, 131, 153; Muzeum Chudenice, Zakládání arboreta; J. NOŽIČKA, O založení (jako pozn. 65), s. 49; K. DRHOVSKÝ, Zámecký park (jako pozn. 11), s. 58.

kovou plochou pro introdukci cizokrajných dřevin v českých zemích. Stála na počátku zájmu šlechtických zakladatelů parků o botaniku a brzy se stala nejznámější a nejobdivovanější součástí chudenické krajinné úpravy.

První objednávky sazenic a semen pro nově zakládanou Americkou zahradu realizoval ještě roku 1842 zahradník Zahn ve školkách Jiřího Broula v pražské Bubenči. Následovaly je další objednávky ve slavné školkařské firmě Jamese Bootha ve Flottbecku u Hamburku a opět u Broula roku 1843, z Vídně, Flottbecku a od firmy Moschkowitz z Erfurtu roku 1844. Z těchto školek bylo objednááno i v dalších letech.¹¹⁰ Výběr druhů byl ovlivněn nabídkou školek, přesto můžeme vyzorovat zaměření na některé rody (zimolezy, trnovníky, pustoryly, javory, borovice, tavelníky) a na listově tvarové či barevné formy dřevin. Roku 1843 byl na okraji školky postaven zahradní domek pro hlídače Františka Pěchotu, jehož podoba je dochována na jediné fotografii.¹¹¹ Na přelomu 50. a 60. let 20. století na jeho místě vznikl současný altán. Pojmenování Americká zahrada bylo poprvé použito roku 1844 a ustáleným se stalo v roce 1846, kdy tak školka začala být označována i v účetních materiálech. Impulzem ke vzniku ustáleného názvu byla skutečnost, že některé významné, zde pěstované druhy pochází ze severní Ameriky.¹¹² V roce 1874 převzal starost o Americkou zahradu lesmistr Basel, jemuž s výběrem a pěstováním sortimentu cizokrajných dřevin radil profesor botaniky Ladislav Josef Čelakovský, syn básníka Františka Ladislava Čelakovského, který v 70. a 80. letech 19. století v Chudenicích často pobýval jako host Černínů.¹¹³ Ještě v průběhu druhé světové války nechal Evžen Alfons Černín zpracovat seznam druhů v Americké zahradě botanikem Josefem Dostálem.¹¹⁴ Ten vyšel tiskem nákladem lesního závodu Červené Poříčí a z iniciativy lesníka R. Gebra, který po zestátnění lesů přešel z černínských služeb do státních lesů.¹¹⁵

¹¹⁰ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3018, f. 3–10, seznamy.

¹¹¹ Správa CHKO Český les, fotografie domek; SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3110, f. 748.

¹¹² SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3110, f. 748; inv. č. 3018, f. 2.

¹¹³ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 3017, f. 129, 165–166, 144–145, 192, 227, 287, 313–314, 349, 351; J. NOŽIČKA, O založení (jako pozn. 65), s. 49–52; Jaroslav HOFMAN, Americká zahrada u Chudenic, Praha 1970, s. 3, 7–8; Josef NOŽIČKA, Zavádění cizokrajných dřevin v Západočeském kraji, *Minulostí Západočeského kraje* 5, 1967, s. 113–115; TÝŽ, Z historie parku a Americké zahrady v Chudenicích, *Zprávy Dendrologické sekce Československé botanické společnosti* 3, 1959, s. 18–19; Jaroslav HOFMAN, Americká zahrada Chudenice, Plzeň 1973.

¹¹⁴ J. DOSTÁL, Průvodce (jako pozn. 26); Muzeum Chudenice, inv. č. 3636/a.

¹¹⁵ Josef DOSTÁL – Rudolf GEBR, *Botanická zahrada cizokrajných stromů a keřů v Chudenicích, Červené Poříčí* 1950.

Obrazové a písemné prameny obsahují i různé návrhy a plány, které nebyly nikdy realizovány. Jsou však důležitým dokladem postupu tvorby parku. Stejně tak některé části parkové úpravy v průběhu let zanikly, ať již byly úmyslně reorganizovány nebo degradovaly nedostatkem péče. Pro park Lázeň existuje návrh kuželníku z konce 19. století, který nakonec nebyl realizován. V parku bylo místo kulečnicku zřízeno tenisové hřiště.¹¹⁶

Závěr

Jak je z výše uvedeného rozboru patrné, jednotlivé typy pramenů se vzájemně doplňují a umožňují získat komplexní přehled o vývoji studovaného krajinářského parku. Nelze upřednostnit jeden typ pramene nad jiný. V současné době se při studiu historických zahrad a parků, až na výjimky,¹¹⁷ nejvíce pracuje s mapovými prameny, které při dostatečném množství a podrobnosti umožňují získat rychlý přehled o změnách prostorového uspořádání konkrétních objektů a areálů. Obdobně se postupuje i u mnoha plánů obnov zámeckých parků a zahrad, včetně té, jež v letech 2011–2012

¹¹⁶ SOA Třeboň, prac. JH, Vs Chudenice, inv. č. 2973, f. 292.

¹¹⁷ Jan IVANEGA – Petr ŠÁMAL – Petra TRNKOVÁ, Buquoyský Rožmberk. Vizuální kultura šlechtického sídla v období romantického historismu, Praha 2013; Martin KRUMMHOLZ, Buquoyské Nové Hrady. Počátky krajinných parků v Čechách, Praha 2012.

proběhla v Chudenicích. Plán obnovy byl založen zejména na obrazových prame-
nech a dochovalé terénní situaci.¹¹⁸

Význam písemných a obrazových pramenů lze spatřovat především ve třech
základních okruzích: dokumentace změn a vývoje parkových úprav a budov, doku-
mentace zaniklých nebo nerealizovaných částí parku a oprava běžně tradovaných
omylů. Písemné prameny umožňují sledovat vývoj parkové úpravy detailně, v době
budování často rok po roku. Vypovídají i o záměrech, jež nakonec nebyly realizo-
vány nebo které v průběhu následujících úprav či vývoje zanikly či byly cíleně
zrušeny.

Markéta Šantrůčková

The use of written and visual sources in the study of historical designed landscapes on the example of the park Lázeň in Chudenice near Klatovy

This article deals with the potential of historical and geographic study of landscape parks,
especially the usage of written and visual sources. The specific example of designed land-
scape around the castle Lázeň near Chudenice demonstrates the necessity of using all
kinds of sources for the detailed study of historical parks and gardens. The park in Chude-
nice originated especially in the first half of the 19th century and is very suitable as a model
example, because the extant source basis is wide and contains written, visual as well as carto-
graphic sources. Landscape parks and gardens are complex works, which can be described
and depicted in different ways. In the course of their existence, parks were described, painted,
photographed and mapped many times. Whereas old maps and plans are frequently used
in the study of landscape parks and their importance is irreplaceable, visual and written
sources are used significantly less often for they are not as easily accessible. And yet, for
a complex understanding of landscape parks they are invaluable. Visual and written sources
can add important information to maps and plans, they can also illustrate or correct them.
At the present time, the study of historical parks and gardens mostly utilizes cartographic
sources, with only a few exceptions, which – if in sufficient quantity and level of detail –
allow a quick overview of the development of a given entity. The importance of written and
visual sources can be seen primarily in three large areas: documentation of changes and
development of park, documentation of extinct or unrealized parts of the park, and cor-
rection of commonly transmitted mistakes. Written sources allow us to follow park
alterations in detail, at the time of realization often year by year. They also speak about the
intentions, which were not in the end realized or that disappeared in the course of sub-
sequent alterations or development.

¹¹⁸ V. KUBEC – L. BLAŽEK, *Obnova* (jako pozn. 85).

Barbora Hejtmánková – Jiří Kupka*

ROZBORY PANORAMATICKÉHO POHLEDU

ANALYSES OF PANORAMIC VIEWS

Keywords

urbanism
urban composition
townscape
panoramic view
methodology of
urban analyses
historical towns

Abstract

The article presents the methodology of analyses of panoramic views, which is usable in explorations and analyses of historical towns from the perspective of urban composition. It is based on analyses of panoramic images from different viewpoints; it describes the meaning and goals of the methodology presented here, the data used and how they were obtained, the form and content of the results and possibilities for their use in the practice of planning and protection of historical sites.

* Ing. arch. Barbora Hejtmánková, Fakulta životního prostředí ČZU v Praze, Katedra biotechnických úprav krajiny, Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchbátka. E-mail: kmonickovabarbora@seznam.cz. – Doc. Ing. arch. ThLic. Jiří Kupka, Ph.D., tamtéž. E-mail: jiri.kupka@fsv.cvut.cz.

Úvod

Většina našich měst – snad mimo horských a podhorských oblastí a několika výjimek – jsou historická sídla, jejichž počátky lze v mnoha případech klást již do období středověku. Města tehdy dokázala zaujmout v krajině ta nejvýhodnější a nejvhodnější místa, a stala se základem naší sídelní soustavy pro všechna následující období.¹ V současné době – a nebylo tomu tak vždy² – panuje shoda v tom, že historická města představují sama o sobě výraznou kulturní a historickou hodnotu a vyžadují tudíž ochranu. Účinná ochrana však požaduje komplexní analýzu sídla a rozpoznání jeho hodnot. V následujícím příspěvku předkládáme jednu z metodik urbanistického rozboru sídla z hlediska kompozice, vedoucí k uvědomění si jeho základních morfologických vlastností a kompozičních hodnot. Byla vytvořena doc. Michalem Hexnerem v rámci výuky urbanistické kompozice na Fakultě architektury ČVUT v Praze. V ucelené podobě však nebyla nikdy publikována,³ proto by tato studie chtěla být i určitou poctou doc. Hexnerovi a jeho dílu na poli teorie a praxe urbanistické kompozice.

Poznámky k analýzám historických měst

Přístup k ochraně historických sídel měl svůj vývoj. Praxe plánování a stavby měst se v 19. století a ještě i v první polovině 20. století soustředila vesměs jen na zachování nejvýznamnějších památek, přičemž se měnily i preference pro výběr slohu či období i stavebního druhu.⁴ S tímto zájmem o památky jako předmětem studia a ochrany se v našem prostředí setkáváme přibližně až od 40. let 19. století.⁵

Naproti tomu urbanistické celky, pokud měly být vnímány jako předmět dějin umění, musely alespoň vykazovat prokazatelný kompoziční záměr (pravidelně kom-

¹ Jiří HRŮZA – Josef ZAJÍC, *Vývoj urbanismu I.*, Praha 1995, s. 120; Jaroslav SÝKORA, *Historie venkovského osídlení, staveb a krajiny (rukopis)*, Praha 2013, s. 9.

² Vývoj pohledu na ochranu historických měst podává např. Ivo HLOBIL, *Teorie městských památkových rezervací (1900–1975)*, Praha 1985.

³ Příspěvek vychází z práce Michala HEXNERA, *Metodiky a techniky analýz z hlediska urbanistické kompozice*, habilitační práce, Fakulta architektury Českého vysokého učení technického, Praha 2005.

⁴ Při využívání starších průzkumů (zejména z 60. a 70. let 20. století) je nutno mít na paměti tehdejší negativní hodnocení celků a staveb z období historizujících slohů 2. poloviny 19. století a omezování památkového zájmu výhradně na stavby vzniklé před rokem 1850 či dokonce 1800 (Karel KUČA – Věra KUČOVÁ, *Principy památkového urbanismu*, Praha 2000, s. 55).

⁵ Marie BENEŠOVÁ, *Starobylý ráz Prahy a úsilí o jeho zachování*, in: *Pražská asanace. Acta Musei Pragensis* 93, Praha 1993, s. 30–34, zde s. 31.

ponované urbanistické celky).⁶ Urbanistické pojetí památkové péče, které zdůrazňuje význam zachování celých historických prostorů a souborů (nikoli pouze komponovaných celků), se objevuje až později,⁷ kdy se stále více vedle významu jednotlivých staveb zdůrazňuje starobylý ráz měst, zejména Prahy, a objevuje se úsilí o jeho zachování. Asanace pražského Josefova a bouřlivá reakce na tento brutální počín⁸ dala vzniknout Klubu za starou Prahu (1900) a široce založené památkové péči vůbec.⁹ Postupně se tak zájem od jednotlivých objektů přesouvá k celým urbanistickým celkům, ve kterých zejména spočívá jedinečnost každého sídla, které má svou charakteristickou urbanistickou strukturu, tvořenou půdorysnou strukturou, způsobem parcelace, půdorysnou a hmotovou skladbou zástavby, dominantami a kompozičními vztahy prostorů.¹⁰

V průběhu 20. století se zájem o historická sídla začíná promítat i do forem jejich legislativní ochrany. K výraznému zlomu pak došlo po druhé světové válce, kdy se řada odborníků věnovala problematice detailnějšího poznávání stavebních a architektonických památek, a to zejména s ohledem na jejich obnovu (rekonstrukci).¹¹ Již v roce 1950 vznikají první zárodky městských památkových rezervací, když bylo 22 českých a moravských měst zahrnuto do desetiletého plánu obnovy vybraných historických měst.¹² V roce 1958 pak bylo vyhlášení památkových rezervací ukotveno v zákoně o kulturních památkách.¹³ Po památkové rezervaci se roku 1987 objevuje institut památkové zóny jako novější kategorie památkově chráněného území a památkové ochranné pásma, jež může být využito k ochraně částí historických sídel.¹⁴ Smyslem památkových rezervací a zón je zajištění ochrany prostředí sídel jako celku, ve kterém by ostatní stavby měly respektovat jeho historický

⁶ I. HLOBIL, *Teorie* (jako pozn. 2), s. 14.

⁷ Jiří HRŮZA, *Slovník soudobého urbanismu*, Praha 1977, s. 208.

⁸ Nejproslulejším a nejznámějším z protestních spisů je dodnes *Bestia triumphans* Viléma Mrštíka z roku 1897.

⁹ Svatopluk VODĚRA, *Architektonicko-urbanistické zhodnocené výsledků asanace*, in: *Pražská asanace. Acta Musei Pragensis 93*, Praha 1993, s. 56–62, zde s. 62.

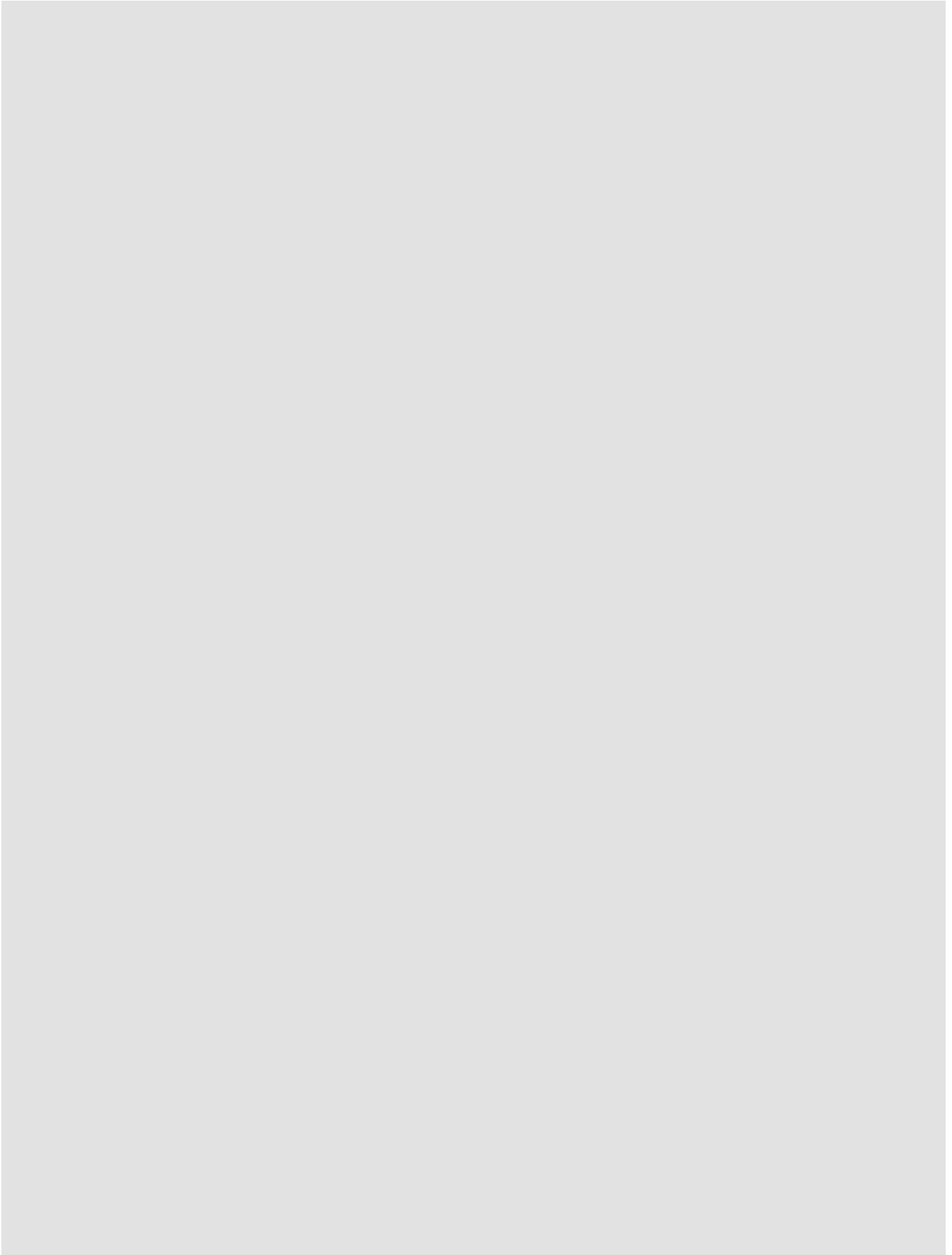
¹⁰ K. KUČA – V. KUČOVÁ, *Principy* (jako pozn. 4), s. 13.

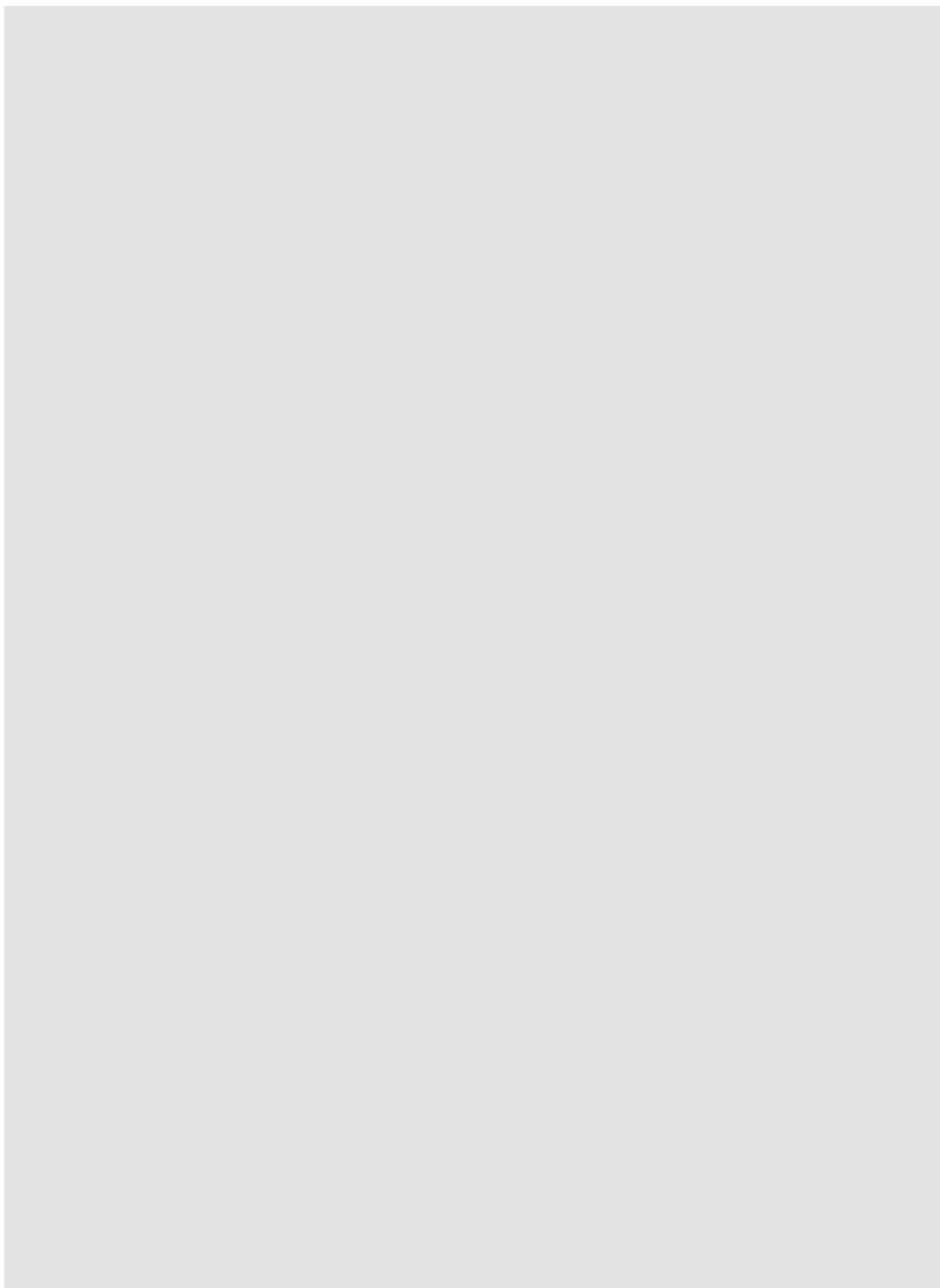
¹¹ Petr MACEK, *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum*, Příloha časopisu *Zprávy památkové péče* 61, 2001, s. 5.

¹² I. HLOBIL, *Teorie* (jako pozn. 2), s. 6.

¹³ Zák. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, §4 Památkové rezervace.

¹⁴ Zák. 20/1987 Sb., o státní památkové péči (Památkový zákon).

charakter a případné změny v území by měly směřovat k potvrzení tohoto charakteru.¹⁵

Z hlediska památkové péče lze v sídle provádět řadu analýz s různými výstupy. V roce 1949 vznikly v rámci Stavoprojektu první speciální ateliéry pro rekonstrukci památkových staveb, o pět let později pak byl zřízen Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO),¹⁶ který začal provádět stavebně historické průzkumy nejen objektů, ale i sídel a zároveň provedl kategorizaci historických měst v českých zemích do čtyř skupin.¹⁷ Stavebně historické průzkumy sídel byly prováděny zejména pro jádra historických rezervačních měst a následně pro jednotlivé objekty v těchto jádrech.¹⁸ Současná památková péče zná řadu analytických postupů. Z různých typů památkových rozborů území vynikají především mapa kulturních památek a mapa památkového hodnocení území, ke kterým však přistupují další vedlejší výstupy jako mapa památkového hodnocení interiérů, mapa možných úprav střech, mapa zásad památkové ochrany veřejných ploch a další tematické mapy (podlažnost, aktuálně stavebně-technický stav objektů, typy provedených stavebně-historických průzkumů, lokality s provedeným archeologickým výzkumem ad.).¹⁹

Zájem o historická sídla se však neomezuje pouze na analýzy urbanistické struktury, neboť návštěvníci i obyvatelé starých měst více než tyto aspekty vnímají své prostředí vizuálně, či spíše multisenzuálně. Van der Laan dokonce píše, že v kontrastu s domem je městský prostor spíše zažíván než vnímán,²⁰ přičemž vnímání, při kterém používáme téměř všechny své smysly, není nejčastěji kontinuální, ale částečné a zlomkovité a prolíná se s jinými zájmy.²¹

Důležitým aspektem historických měst je tedy i jejich vizuální stránka, která je spojena s pojmy malebnost, jedinečnost, individualita či krása, kterými lze přiblížit nezaměnitelný, rozeznatelný, čitelný a jedinečný výraz jednotlivých sídel, jejich ducha, jejich atmosféru. S tím souvisí i pojmy orientace a identifikace, což jsou dle Norberga-Schulze základní stránky bytí člověka ve světě,²² ale také pojmy méně uchopitelné jako krajinný ráz či genius loci, duch místa, to, co je důvodem, který ne-

¹⁵ K. KUČA – V. KUČOVÁ, *Principy* (jako pozn. 4), s. 10.

¹⁶ I. HLOBIL, *Teorie* (jako pozn. 2), s. 7.

¹⁷ Tamtéž, s. 64.

¹⁸ K. KUČA – V. KUČOVÁ, *Principy* (jako pozn. 4), s. 55.

¹⁹ Tamtéž, s. 61–92.

²⁰ Dom Hans VAN DER LAAN, *Architektonický prostor*, Zlín 2012, s. 208.

²¹ Kevin LYNCH, *Obraz města. The Image of the City*, Praha 2004, s. 2.

²² Christian NORBERG-SCHULZ, *Genius loci. Krajina, místo, architektura*, Praha 2010, s. 21.

umíme pojmenovat, ale kvůli kterému se vracíme.²³ Místo je prostor s identitou, tedy s *geniem loci*.²⁴ Lynch zdůrazňuje aspekt orientace a s ním spojený pojem *image* („obraz“). Vlastnost objektu, která u pozorovatele vyvolává silný *image*, pak nazývá *imageability* („obrazivost“)²⁵, přičemž může jít o tvar, barvu nebo uspořádání, jež vyvolávají intenzivní, jedinečný, výrazně uspořádaný a prakticky použitelný *image* prostředí.²⁶ Každý člověk si pak na základě vlastních smyslových vjemů, zkušeností a poznatků vytváří komplexní představu o konkrétním městě, která působí, zda je označováno za pohodlné, krásné, zajímavé, přitažlivé, mající osobité rysy či naopak.²⁷ Zde se již dostáváme od přístupů památkové péče k pohledu na město z hlediska jeho vnímání a pochopení na pole psychologie a filozofie, což není cílem tohoto pojednání, ale pouze důkazem toho, jak široce může být město a jeho hodnota pojímáno.

Metodika

Stejně jako můžeme analyzovat půdorys historického města, jeho proměny a vývoj, uplatnění jednotlivých prvků a struktur a jejich dochovanost a autenticitu, lze z mnoha hledisek analyzovat i vizuální stránku města, jeho obraz. Jednou z metod, které jsou k tomu využitelné, je analýza panoramatického pohledu.²⁸ S vizuálním projevem sídla souvisí pojmy silueta a panorama. Zatímco silueta (siluetární obraz) je ortogonálním průmětem obrysu města na svislou průmětnu, panorama (panoramatický obraz) představuje plastický záběr vedený pod širokým úhlem z jedinečného stanoviště. Skládá se tedy z řady parciálních rovinných plánů, z nichž každý je ohraničen vlastním siluetárním obrysem, a časoprostorových vztahů mezi nimi.²⁹ Tento rozbor lze uplatnit

²³ Václav CÍLEK, *Makom. Kniha míst*, Praha 2009, s. 10.

²⁴ Christopher DAY, *Duch a místo*, Brno 2004, s. 134.

²⁵ Takto Lynchův pojem *imageability* překládají Petr Kratochvíl a Pavel Halík v knize Ch. NORBERGA-SCHULZE, *Genius loci* (jako pozn. 22), s. 19. V českém překladu knihy K. LYNCH, *Obraz města* (jako pozn. 21) se překladatelé (Lenka Popelová a Jaroslav Huťa) rozhodli pojmy *image* a *imageability* nepřekládat.

²⁶ K. LYNCH, *Obraz města* (jako pozn. 21), s. 9.

²⁷ J. HRŮZA, *Slovník* (jako pozn. 7), s. 200.

²⁸ Jedná se o původní metodiku Michala Hexnera ověřovanou několik let v rámci výuky Urbanistické kompozice na FA ČVUT. Hexner se odvolává i na příklady uváděné K. Lynchem (Kevin LYNCH, *Managing the Sence of a Region*, Cambridge, Mass. 1976) či techniky analýz zorného pole vybraných panoramatických pohledů Prahy (jako pozn. 38).

²⁹ Jaroslav NOVÁK, *Urbanistický prostor*, kandidátská disertační práce, Fakulta architektury Českého vysokého učení technického, Praha, 1985, s. 90–91.

i mimo situaci panoramatického pohledu, například v případě souboru dílčích charakteristických záběrů zkoumaného prostoru pořízených z různých stanovišť.³⁰

Smysl a cíl. Zatímco v praktické urbanistické a územně plánovací činnosti jde především o výsledek, kterým je obvykle plán, je tato analýza důležitá především v procesu uvědomění si základních morfologických a historických hodnot, souvislostí historických, slohových, funkčních, prostorových či ideových ve vztahu k urbanistické formě, resp. obrazu vizuální scény. Cíle rozboru lze tedy spatřovat především v rovině akademické. Lze si však představit i cíle v rovině praktické, tj. rozbor a konstatování stavu hlavních problémů, stanovení určité strategie v rámci prostorového utváření či ověřování konkrétního stavebního záměru. Zejména poslední z uvedených cílů se dnes velmi často používá v rámci dokumentace stavebních záměrů (zákresy do fotopanoramát).

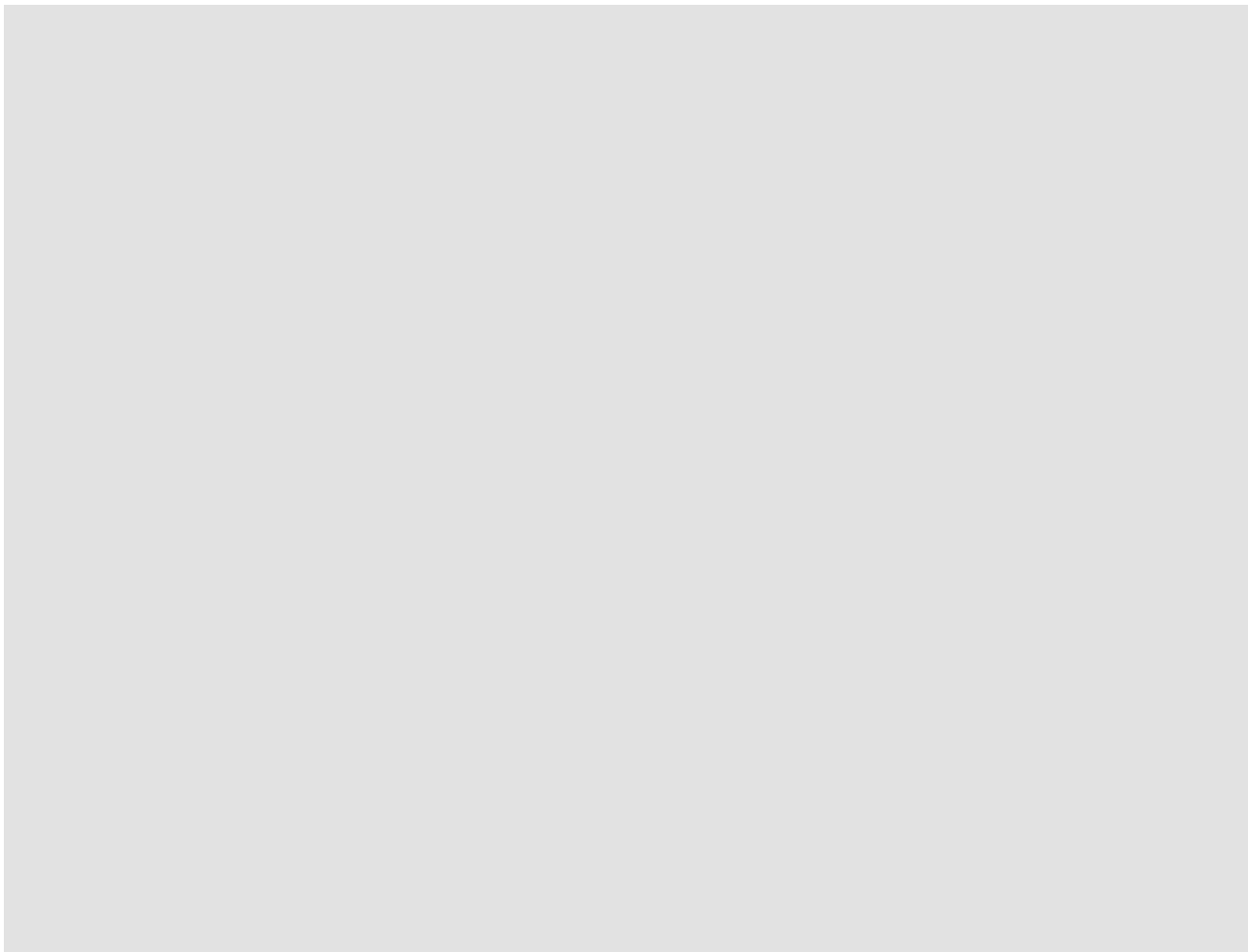
Forma a obsah. Grafická forma analýzy se provádí do podkladu vytvořeného z panoramatického snímku z vybraného stanoviště (referenčního bodu). Ideální je čárová kresba s určitou vhodnou mírou zjednodušení zachycující hlavní prvky panoramatického pohledu s rozlišením hlavních hmot, prostorových plánů, horizontů atd. (srov. obr. č. 3). Důležité je zachovat věrohodnost kresby a zároveň dobrou čitelnost. Do takového podkladu se pak provádí vlastní rozbor metodou dílčích analýz pro jednotlivé okruhy problematiky. Z nich lze provést závěrečné vyhodnocení shrnutím vybraných problémů a hodnot stejně, jako je zvykem u půdorysných rozborů.³¹

Pořízení fotodokumentace. Podkladem pro analýzu je obvykle panoramatická fotografie. Fotografie se v současnosti používá zcela běžně jak pro hodnocení stávajícího stavu, tak pro hodnocení případných zásahů do řešeného prostředí, byť jsou dobře popsány i limity využití fotografií. Otázkou totiž zůstává, nakolik objektivní jsou výsledky hodnocení (městské) krajiny prostřednictvím fotografie, která zůstává uměleckým dílem a jako taková podléhá uměleckým pravidlům. Z tohoto důvodu je využití fotografie v tomto směru kritizováno. O pořizování krajinářských fotografií existuje poměrně rozsáhlá literatura a řada studií, proto není předmětem tohoto příspěvku podrobnější popis zásad jejich pořizování.³²

³⁰ M. HEXNER, Metodiky (jako pozn. 3), s. 119.

³¹ Tamtéž, s. 117.

³² Výběrově v češtině vyšly kromě řady studií a článků např. tyto knihy o fotografování (řazeno chronologicky): Ludvík SOUČEK, Cesty k moderní fotografii, Praha 1966; Andreas FEININGER, Vysoká škola fotografie, Praha 1968; Antonín HINŠT – Karel Otto HRUBÝ, Krajinářská fotografie, Praha 1974; Ján ŠMOK, Skladba fotografického obrazu, Praha 1974; Theo KISSELBACH, Nová škola fotografie, Praha 1975; Miloslav STIBOR, Fotografie pro lidové školy umění, Praha 1979; Zdeněk TOMÁŠEK, Barevná fotografie pro každého, Praha 1982; Ján ŠMOK, Začněte fotografovat, Praha 1983; Ján ŠMOK, Úvod do teorie amatérské fotografie, Praha 1984; Günter SPITZING,

Výběr referenčních bodů. Panoramatické snímky by měly být pořizovány z jedinečných stanovišť, z tzv. referenčních bodů. Mělo by se jednat o veřejně přístupná místa, ze kterých je vidět významná část městské krajiny. Pojem referenční bod úzce souvisí se sledovaným jevem č. 20 *Významný vyhlídkový bod* definovaným v územně analytických podkladech obcí (ÚAP).³³ V metodickém návodu pro zpracování ÚAP se píše, že významným vyhlídkovým bodem by mělo být veřejně přístupné místo, jehož vyvýšené umístění v terénu (vrchol kopce, úbočí) nebo v rámci stavby (rozhledna, věž) umožňuje přehlédnout významnou a atraktivní část okolního

Nová učebnice fotografie. Fotografujeme černobíle i barevně, České Budějovice 1994; Zdeněk ZAORAL, Fotografujeme. Praktická příručka pro začátečníky, pokročilé i profesionály, Praha 1993; Guy EDWARDES, Naučte se fotografovat dobře krajiny, Brno 2005; Miroslav MYŠKA, Fotografujeme krajinu, Brno 2005; TÝŽ, Světlo a osvětlení, Brno 2008; Tomáš DOLEJŠÍ, Panoramatická fotografie, Brno 2012 ad.

³³ Vyhláška č. 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti, Příloha č. 1, část A: Územně analytické podklady obcí – podklad pro rozbor udržitelného rozvoje území.

území.³⁴ Základním kritériem pro výběr referenčního bodu je tedy přístup veřejnosti (nemělo by se jednat o soukromý pozemek), důležité je ovšem také objektivní zhodnocení dostupnosti, resp. návštěvnosti daného bodu (nemělo by se např. jednat o obtížně přístupnou skálu).

Problematika referenčních bodů – byť různě nazývaných – není nová (v urbanismu se uvažuje minimálně od renesance). Například v knize *Praha včerejška a zítřka*³⁵ z roku 1956 je v rámci kapitoly *Díváme se na Prahu* vymezeno čtyřicet míst nejzajímavějších pražských výhledů (srov. obr. č. 1), které se nacházejí zejména na výšinách obklopujících Pražskou kotlinu a tvoří přibližně okruh od Petřína přes Strahov, Hradčany, Letnou, Žižkov, Riegrovy sady, Vyšehrad a Santošku, ale stejně tak i na nábřežích a mostech přes Vltavu, které umožňují pohledy na význačné pražské dominanty zespodu.³⁶ Podnětným výstupem bylo zpracování vytipovaných prostorových záběrů na Prahu v rámci řešení úkolu *Prostorová struktura Prahy*³⁷ v tehdejší Útvaru hlavního architekta hl. města Prahy. Podobně zajímavá je další analýza zorného pole vybraných panoramatických pohledů na Prahu, kterou v 80. letech 20. století zpracoval kolektiv kolem Aloise Doležela. Jednalo se o vytvoření analytické grafické osnovy vybraných pohledů na Prahu a jejich kategorizace podle celkové váhy jako podklad pro posuzování působení nových staveb.³⁸ Práce zřejmě nebyla nikdy dokončena a finalizována.³⁹

³⁴ Standard sledovaných jevů pro územně analytické podklady obcí – metodický návod k příloze č. 1 části A vyhlášky č. 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti, Ústav územního rozvoje, Brno 2011.

³⁵ Josef Karel ŘÍHA – Oldřich STEFAN – Jiří VANČURA, *Praha včerejška a zítřka*, Praha 1956, s. 84–87.

³⁶ „Výhledy s výšin na Prahu mají velmi rozdílný ráz. Mnohdy jsou okrášleny meandrem Vltavy se zelenými ostrovy a vějířem mostů – to při pohledech s Petřína, Letné i s výšin pravého břehu: Vyšehradu, Riegrových sadů, vrchu Žižkova. K nim přistupují vzdálenější pohledy z Braníka, se hřbetu za Žižkovem, u Troje a mnohých jiných. ... Takové typické pohledy mají výtvarné stupňování, gradaci s akcenty, subdominantami i dominantami, s klidnými přechody stavebními i s pomlkami přírody.“ (J. K. ŘÍHA – O. STEFAN – J. VANČURA, Praha (jako pozn. 35), s. 85).

³⁷ V materiálu je zpracováno 26 míst prostorových záběrů ve standardní struktuře vč. grafické přílohy – fotografií i kreseb (DOLEŽEL – KUČERA – MLEJNEK, *Prostorová struktura Prahy*. Celková syntéza, rkp., Praha 1979, dep. Archiv IPR hl. m. Prahy).

³⁸ Celkově se jedná o 60 stanovišť. V první kategorii byla zařazena tato stanoviště: Hrad – rampa, Vyšehrad, Vítkov, Petřín, Letná, Riegrovy sady, most Kl. Gottwalda (dnes Nuselský most), Stromovka – Místodržitelský letohrádek, Strahov – stadion, Ruzyně – příjezd od letiště, Újezd – dálnice, Baně u Zbraslavi, v druhé kategorii jsou tato stanoviště: Prosek – Na Vyhlídce, Bohnice – Na Farkách, Petřiny – výspa u Šumberovy, Lehovec, Košík, Stodůlky – centrum JZM, N. Barrandov – sev. okraj, Vackov, Čimický háj, Strahovský hřbet (nad Motolskou nemocnicí), Uhříněves –

V současnosti je v Praze v rámci ÚAP vymezeno celkem 366 vyhlídkových míst, jejichž význam určuje rozsah pozorovaného území, umístění pozorovaného území v rámci města a dostupnost a návštěvnost pozorovacího stanoviště (srov. obr. č. 2). S výjimkou věže Staroměstské radnice jsou zásadně vybírána místa výhledu umístěná na terénu a volně přístupná nejširší veřejnosti. Neuvažuje se tedy s body situovanými v uzavřených areálech či na placených vyhlídkách. Vyhlídková místa jsou označena číslem, názvem, definována geografickými souřadnicemi a zanesena do mapy. Výhled z nich je dokumentován panoramatickými fotografiemi v plném rozsahu viditelnosti omezené pouze terénem, zástavbou či vegetací. Je u nich stanoven význam celoměstský (1), nadmístní (2) či místní (3). Tabelárně jsou pak každému z vyhlídkových míst přiřazeny další atributy – jako např. poloha vůči pozorovanému okolí (podhled, pohled z horizontu, nadhled), viditelnost (památková rezervace v hlavním městě Praze, celoměstské centrum, kompaktní město, vnější pásmo města) a zvláštní význam pro vnímání pohledového horizontu městského centra. Pro účely ÚAP byl zpracován též výběr dle názoru zpracovatele nejvýznamnějších vyhlídkových míst.⁴⁰

Jednotlivé okruhy problematiky

Jak bylo uvedeno, při analýze panoramatického pohledu se užívá metody dílčích rozborů pro jednotlivé okruhy problematiky.⁴¹ Jedním z dílčích témat je **rozbor přírodních podmínek** v obraze města.

příjezd, v třetí kategorii byla tato stanoviště: Vidoule, Libeň – Kotlaska, Vrch sv. Kříže, Střešovice – Sibeliova, Břevnov – Vypich, Havlíčkovy sady, Pankrác – Na strži, Novodvorská – příjezd od severu, Zahradní Město – západ, Bílá Hora, Petrovice, Dívčí hrady, ve čtvrté kategorii byla tato stanoviště: Červený vrch, Paví vrch, Kavčí hory, Jabloňka, Dejvice – Baba, Balkán, Modřany – Tyršova čtvrť, Černošice, Homole (u Běchovic), Velká Chuchle – Na hvězdárně, Džbán – Divoká Šárka, Kozinec, v páté kategorii pak byla stanoviště: Dolní Chabry – příjezd, Hostivice – příjezd, Horní Počernice – příjezd, Písnice – příjezd, Březiněves – příjezd, Jankov (u Dubče), Koloděje – Sibřina, Dobříč, Ládví, Kunratický les, Suchdol – Kozí hřbety, Butovice – hradiště (A. DOLEŽEL, Prostorové uspořádání hl. m. Prahy. Hodnocení a kategorizace užšího výběru panoramat, rkp., Praha 1983.

³⁹ M. HEXNER, Metodiky (jako pozn. 3), s. 60.

⁴⁰ Územně analytické podklady (ÚAP) hl. m. Prahy: jev A020 Významný vyhlídkový bod (dostupné na Portálu územního plánování hl. m. Prahy)

⁴¹ Michal Hexner ve své práci uvádí tyto tematické okruhy rozborů: Přírodní podmínky, Stavební slohy (resp. období výstavby), Historické útvary a kompoziční celky, Funkční náplň objektů a souborů, Ideový význam a Hodnocení prvků obrazu (M. HEXNER, Metodiky (jako pozn. 3), s. 118–119).

Úroveň urbánního prostředí měst je závislá nejen na urbanisticko-architektonické kvalitě objektů a prostorových seskupení a jejich výtvarném pojetí, ale i na řadě dalších výrazových prostředků, z nichž k nejvýznamnějším patří prvky přírodní.⁴²

Při analýze se tedy vychází z předpokladu, že městská krajina se vyznačuje výraznou svébytností tkvící v prolnutí přírodní a urbánní struktury a vizuální jedinečnosti spočívající ve vnějším projevu přírodních podmínek a znaků kulturního vývoje krajiny a městského prostředí.⁴³ Protože pod pojmem „krajina“ si většina z nás představí krajinu, ve které hlavní roli hraje příroda – kopce, údolí, lesy, skupiny stromů, aleje, meze, louky, pole, potoky, řeky, rybníky nebo jezera,⁴⁴ jsou pro charakter městské krajiny významné takové prvky a složky přírodního prostředí, které jsou obyvateli přirozeně vnímány jako symboly krajiny, tj. reliéf terénu, charakter sítě vodotečí a vodních ploch, vegetační kryt.⁴⁵ Je to tedy zeleň ve spojení s výrazností terénu (poloha na pohledově exponovaných svazích a horizontech)⁴⁶ a sítí vodotečí (poloha v koridorech údolí) a v prostorově členící poloze, jež hraje v charakteru městské krajiny zásadní roli, podílí se na vizuální atraktivnosti krajinné scény (obrazu města) a na obytnosti města.⁴⁷ Rozbor se tedy zabývá morfologií terénu a přírodními prvky v obraze města, uvádí se v něm výškové kóty exponovaných míst pohledu (terén i stavby), graficky se rozlišuje zeleň, zástavba s vysokým podílem zeleně a vodní plochy. Podíl přírodních a umělých prvků v obraze města lze dále kvantifikovat, například procentuálně.⁴⁸ Analýza umožňuje hledat souvislosti mezi podílem přírodních prvků a struktur a atraktivitou vizuální stránky města, posuzovat změny podílu přírodních a urbánních prvků a jejich dopady na vnímání města, hod-

⁴² Miloslav KONVIČKA, Městská a příměstská krajina a ochrana krajinného rázu, in: Ochrana krajinného rázu. Třináct let zkušeností, úspěchů i omylů..., red. Ivan Vorel – Petr Sklenička, Praha 2006, s. 153–158, zde s. 153.

⁴³ Ivan VOREL – Jiří KUPKA, Význam zeleně v krajinném rázu města. Individualita obrazu městské krajiny a ochrana krajinného rázu, in: Zeleň ve městě – Město v zeleni. Mimořádná příloha časopisu Urbanismus a územní rozvoj 2011, č. 4, s. 41–45, zde s. 41.

⁴⁴ Ivan VOREL, Přírodní, kulturní, estetické hodnoty a struktura osídlení – konflikt nebo harmonie (kulturní krajina z pohledu urbanisty), in: Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?, red. Tomáš Hájek – Karel Jerch, Praha 2000, s. 126–133, zde s. 126.

⁴⁵ I. VOREL – J. KUPKA, Význam zeleně (jako pozn. 43), s. 42.

⁴⁶ „Máme za prokázané, že geomorfologické fenomény ve městech jsou nejen přirozenou součástí jejich obrazu, ale v značné míře předurčují jejich tvar, funkci, význam i krásu.“ (Jiří LÖW, Úloha georeliéfu ve vývoji a obraze měst na příkladech měst Praha, Brno a Jihlava, in: Výstavba v souladu s krajinou, Brno 2014, s. 56–70, zde s. 70)

⁴⁷ I. VOREL – J. KUPKA, Význam zeleně (jako pozn. 43), s. 42.

⁴⁸ M. HEXNER, Metodiky (jako pozn. 3), s. 118.

notit vliv terénu, vody a vegetace na různé aspekty urbanistické a krajinářské kompozice a podobně. Je tedy využitelná jak v akademické, tak v aplikované sféře.

Prezentovaný příklad (srov. obr. č. 4) zachycuje unikátní pražské panorama, které je neoddělitelně tvořeno spolupůsobením přírody a člověka (kombinované dílo přírody a člověka)⁴⁹. Poloha v terénním útvaru, kterou město zaujímá, nejpodstatněji ovlivňuje jeho kompoziční obraz, jeho neopakovatelnou podobu.⁵⁰ Za to, že Praha patří mezi nejkrásnější města Evropy, vděčí zejména své siluete⁵¹ dané morfologií zdejšího terénu. Bohatost pražské krajiny a její jedinečnost je dána právě unikátním spojením přírodních daností, terénu, vody a vegetace, s urbánní strukturou,⁵² neboť pokud jde o syntézu terénu a dovršující jej lidskou činnost, nemá Praha soupeře.⁵³ Právě přírodním podmínkám tak vděčí za svou urbanistickou kompozici, utváření i působivost dominant a členění svých historických i novodobých částí, čtvrtí a sektorů.⁵⁴ Řada prvků městské krajiny byla přitom utvářena a formována během tisíciletého vývoje města a kromě řady funkcí, které plní v organismu velkoměsta, má i nezanedbatelnou hodnotu historickou.⁵⁵ Kromě terénu se v panoramatickém obraze výrazně uplatňuje voda – *Praha ve své nevyrovnatelně krásné poloze a krajinné scenérii, oceňované od 19. století cizími cestovateli, jest výtvarným dílem Vltavy a jejích poboček (...)*⁵⁶ – a rozsáhlé plochy zeleně, které se uplatňují zejména

⁴⁹ Termín je použit v dokumentu UNESCO o kulturní krajině z roku 1992 (*Cultural landscapes represent the combined works of nature and of man. Report of the Expert Group on Cultural Landscapes, La Petite Pierre (France) 24.–26. October 1992*).

⁵⁰ František FIALA, *Stati z urbanismu*, Praha 1959, s. 56; k poloze města v terénu a vlivu terénní konfigurace na jeho kompozici blíže Jiří KUPKA, *Historicko-krajinový rámec v kompozici města*, HG 36, 2010, s. 51–72; TÝŽ, *Krajiny kulturní a historické*, Praha 2010, s. 106–113, TÝŽ, *Praha – město v krajině, krajina ve městě*, in: *Krajina jako historické jeviště. K počtě Evy Semotanové*, red. Eva Chodějovská – Robert Šimůnek, Praha 2012, s. 285–306.

⁵¹ A. V. BUNIN – M. G. KRUGLOVA, *Architektonická kompozice měst*, Praha 1952, s. 66–67.

⁵² O unikátním spojení přírodních a urbánních prvků v Praze píše řada autorů, kteří oceňují právě působivý terén, rozsáhlé zelené plochy zahrad a vodní hladinu Vltavy. „*Velkolepá scenerie Prahy, na niž nasadily korunu kulturní dějiny města, jest výtvarným dílem přírody, jež tu vytvářela půdu modelující činností Vltavy.*“ (Václav DĚDINA – Jan FILIP – Karel GUTH – Zdeněk WIRTH, *Jak rostla Praha*, Praha 1940, s. 15).

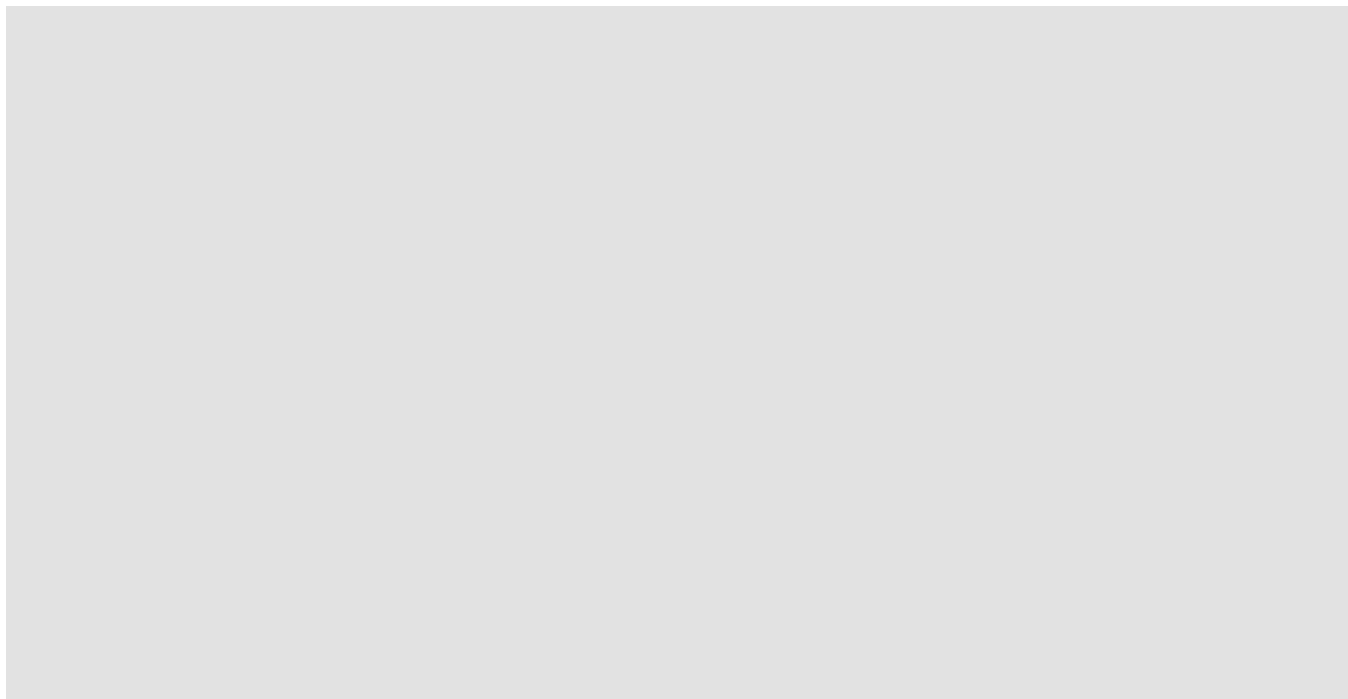
⁵³ J. K. ŘÍHA – O. STEFAN – J. VANČURA, Praha (jako pozn. 35), s. 69.

⁵⁴ Jiří HRŮZA, *Město Praha*, Praha 1989, s. 32; podobně TÝŽ, *Urbanismus světových velkoměst*. Praha, Praha 2003, s. 11.

⁵⁵ J. KUPKA, Praha (jako pozn. 50), s. 305.

⁵⁶ V. DĚDINA – J. FILIP – K. GUTH – Z. WIRTH, *Jak rostla Praha* (jako pozn. 52), s. 25.

ve vazbě na terén (nábřeží, svahy pod Hradem, Petřín). Zalesněný vrch Petřín jako protiváha zastavěným Hradčanům v kontrastu s horizontální Malou Stranou jako pendantem obou vrchů dodává celku města plastičnost a dramatičnost, kterou by neměl, kdyby byla zeleň rozptýlena do malých ploch, proložených mezi zástavbou.⁵⁷

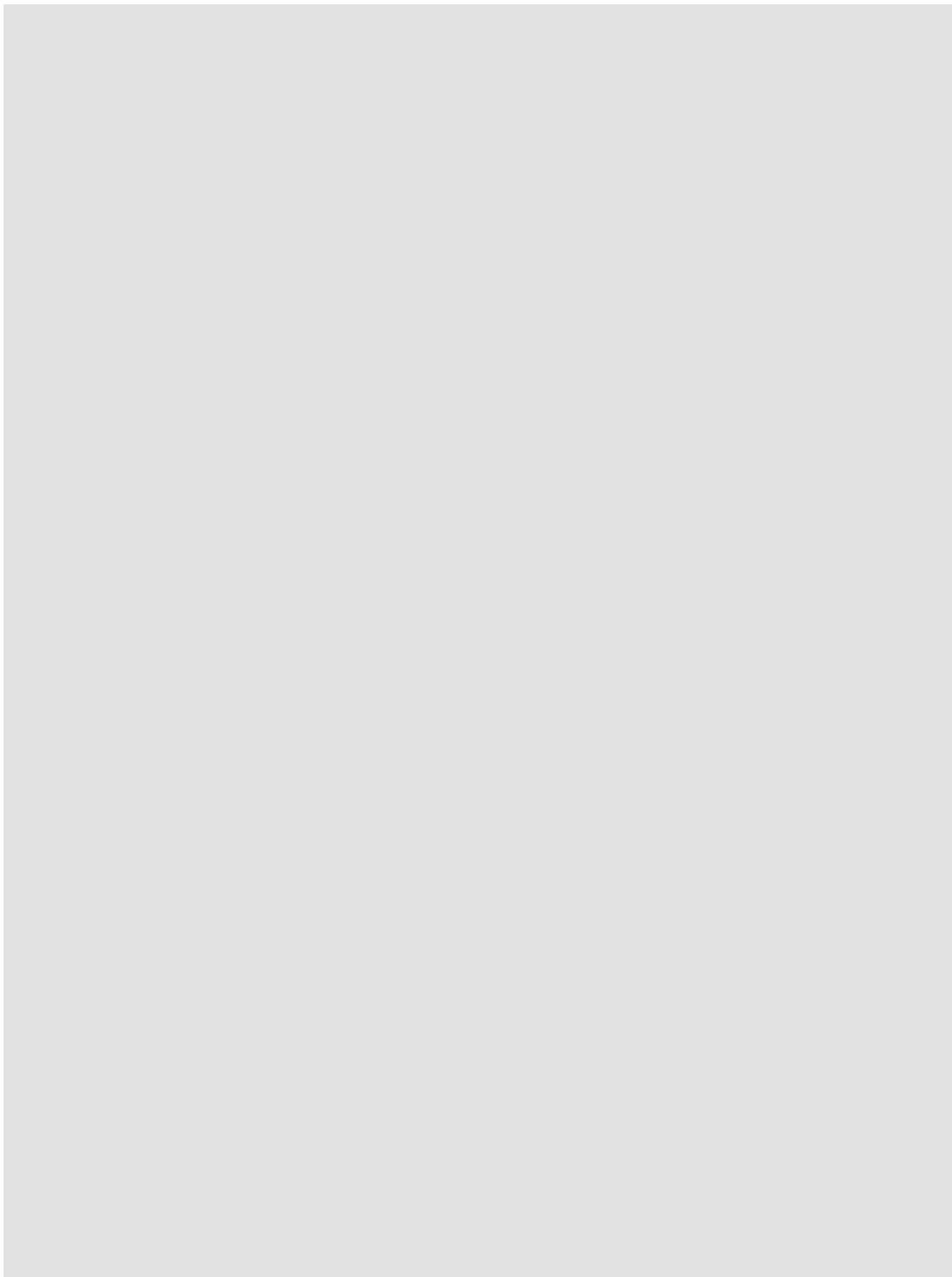

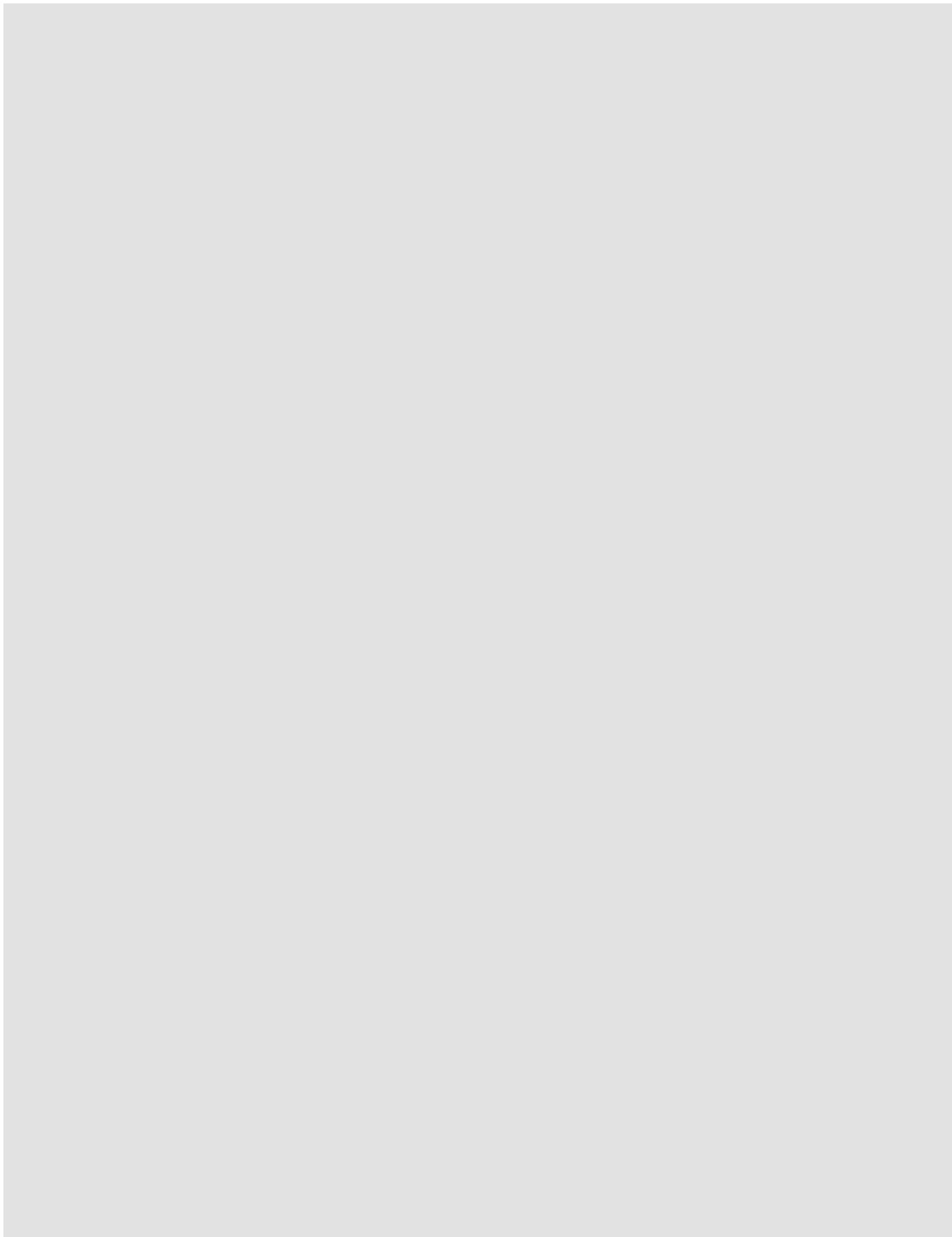
Dalším aspektem v obraze, který lze analyzovat, je **historická a slohová analýza**. Na snímku lze označit klasické rozdělení na sloh románský, gotický, renesanční, barokní, klasicistní, neorenesanci a další neostyly, secesi, modernu a funkcionalismus.⁵⁸ Další zástavbu 20. století lze určovat i časově. Jedná se v podstatě o určitý typ stavebně-historického průzkumu zaznamenaného nikoliv do mapy, nýbrž do fotografie. Vhodnou grafikou lze vyznačit i přestavby, kombinace slohů či vymezit těžko identifikovatelné hmoty zástavby. Překryvnou grafikou pak lze vyznačit památkové hodnoty (jednotlivé památky) či hranice památkově chráněných území (rezervací, zón a památkových ochranných pásem).⁵⁹ S předchozí analýzou souvisí vymezení historických útvarů a kompozičních celků. V rámci sledovaného pohledu se provádí vymezení např. samostatně založených městských útvarů a celků. V případě

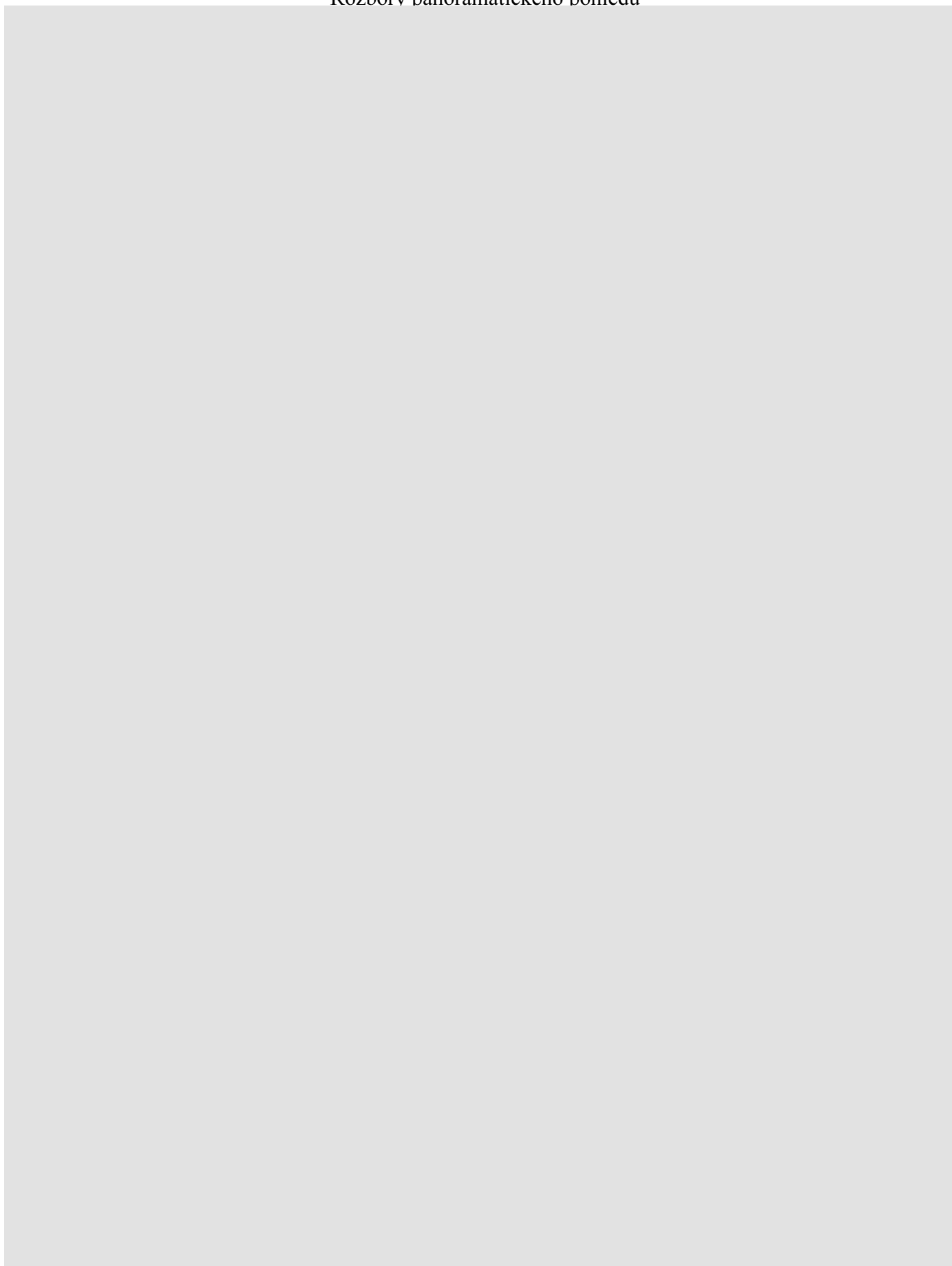
⁵⁷ J. KUPKA, Praha (jako pozn. 50), s. 298.

⁵⁸ Metodika SHP udává např. tato období: románský sloh, gotika, renesance, baroko, klasicismus a empír, období historizujících slohů, architektura 20. století, architektura 21. století. (P. MACEK, Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum (jako pozn. 11), s. 26).

⁵⁹ M. HEXNER, Metodiky (jako pozn. 3), s. 118.

Prahy je ověřené členění na historické městské celky, ale i na celky 19. a 20. století, včetně útvarů sídlišť a okrajových „měst“. Do rozboru lze promítnout či v něm sledovat kompoziční osy a provozní páteře města či významné veřejné prostory vnímané běžně především v rámci půdorysu.⁶⁰

Všechny doby vytvářely své charakteristické siluety, které vyjadřovaly soudobé společenské a umělecké ideály, přičemž obytné části měst obvykle vytvářely kompoziční podnož siluetárnímu obrazu, který byl dotvořen významnými budovami.⁶¹ Příklad hradčanského panoramatu (srov. obr. č. 5) ukazuje velmi názorně barokizaci původně gotického pražského panoramatu, které bylo dosaženo vhodně volenými prostředky, záměrně a poměrně úsporně soustředěnými na důležité objekty povltavské kotliny v těsné souvislosti s Královskou cestou. Z nich kromě jiných vyniká barokní helmice na chrámu sv. Víta, tereziánská úprava fasády Hradu směrem do Pražské kotliny, chrám sv. Mikuláše, sochy na Karlově mostě či přestavba Strahovského kláštera.⁶² Na obrázku je graficky oddělena Malá Strana na dně Pražské kotliny od Hradčan na výrazném terénním ostrohu. Bylo by možné zakreslovat – například pomocí překryvné vrstvy – jednotlivé kulturní nemovitě a národní kulturní památky, kterých by ovšem v případě tohoto panoramatického obrazu bylo příliš mnoho. Celé zachycené území leží uvnitř Památkové rezervace v hlavním městě Praze.

Dalším možným rozbohem je **analýza funkce a ideového významu**. U tohoto rozboru se aplikuje rozlišení funkční náplně podobným způsobem jako u funkčního rozboru půdorysného. Dle charakteru záběru a celkových souvislostí a účelu zkoumaného pohledu můžeme legendu zaměřit na prosté pojmenování funkčního využití jednotlivých objektů a souborů či se zaměřit na rozlišení využití především s důrazem na některé typy funkcí, které hrají v pohledu mimořádnou roli. Vedle pouhého konstatování typu využití lze jednotlivé prvky hierarchizovat v rámci společenského a ideového významu. V takovém rozboru pak jsou veřejné budovy a kulturní památky klasifikovány nejvýše jako ideové symboly. V případě ukázky (srov. obr. č. 6) jsou významné objekty – do určité míry symboly české státnosti – zachyceny sytější barvou (Pražský hrad s katedrálou sv. Víta, Václava a Vojtěcha; Karlův most). Dalším sledovaným jevem může být přístupnost (především dominujících objektů). Na rozdíl od prostého rozboru funkční náplně může být hodnocení ideového významu více ovlivněno subjektivními hledisky hodnotitele.⁶³

⁶⁰ M. HEXNER, *Metodiky* (jako pozn. 3), s. 118.

⁶¹ Bohuslav FUCHS, *Kompozice stavby měst (Urbanismus II)*. Předběžné vydání přednášek prof. B. Fuchse, Brno 1953, s. 28.

⁶² J. K. ŘÍHA – O. STEFAN – J. VANČURA, Praha (jako pozn. 35), s. 30.

⁶³ M. HEXNER, *Metodiky* (jako pozn. 3), s. 118–119.

V rámci komplexu výše uvedených rozborů lze provést i hodnocení prvků obrazu, jejich vizuálního působení v kontextu funkce a významu. Stupnice hodnocení pak může mít různou míru podrobnosti v poloze od kladného, přes neutrální až k zápornému. I toto hodnocení bude za běžných okolností ovlivněno subjektivním názorem zpracovatele. Pokud by bylo potřeba získat širší základnu hodnocení, lze pro tento účel použít různé organizované formy anket či průzkumů.⁶⁴

Výše uvedený přehled výstupů nemusí být konečný, uvedená metoda je použitelná i u jiných tematických okruhů. Jednou z možností je provést **klasický kompoziční rozbor obrazu** (srov. obr. č. 7), ve kterém lze analyzovat siluetu (obrys, konturu) města, dominanty, proporce, různě artikulovaný rytmus, gradaci, kontrast, dominanty, symetrii či asymetrii,⁶⁵ všesměrné prostorové rozvinutí (výšku, šikmost, šířku, spád, hloubku). Dojem hloubky prostoru způsobuje superpozice jednotlivých prostorových plánů, předřazování jednoho plánu přes druhý (proscéniový efekt). Rámováním prostorového obrazu vzniklé průhledy pak opticky propojují jednotlivé plány.⁶⁶

Na prezentovaném příkladu hradčanského panoramatu jsou kromě vedlejších patrné tři výrazné kontrastní divadelní prospekty, kulisovitě oddělené – blízký, s viditelnou strukturou kamene a patrnými detaily sochařské i stavební práce, celkový, vytvářející hru střech a staveb, a konečně dálkový, který jako ohromné panorama, zastřené oparem v dominantní siluetu chrámu sv. Víta, Václava a Vojtěcha, celý obraz uzavírá.⁶⁷ Obraz lze členit i vertikálně, na jednotlivá urbanistická patra (hladiny). Město stoupá v bohatých intervalech až k hradčanskému souboru, který se odráží v zrcadle vltavské hladiny.⁶⁸ Toto odstupňování prostupuje celou starou Prahu, na hradčanském panoramatu je však rozvinuto snad nejvýrazněji, neboť zde jsou jednotlivá urbanistická patra zástavby obohacena ještě základní rovinou – hladinou Vltavy – a doplněna stoupajícím terénem, takže u Malé Strany a Hradčan je jejich účinek ještě znásoben.

Takto jasně vyznačená a na první pohled patrná rozlišitelnost hladin města je podkladem jeho plastičnosti a prostorovosti, pro Prahu tak typické.⁶⁹ Jak trefně popisují autoři knihy Praha včerejška a zítřka: „*Divák podléhá úžasu nad harmonií, jejímuž účinku nelze nic přidat ani ubrat. Je to panorama úrovně světové, ale přitom*

⁶⁴ M. HEXNER, Metodiky (jako pozn. 3), s. 119.

⁶⁵ Pavel ZIBRIN, Vnímání urbanistického priestoru, Bratislava 1988, s. 127–143.

⁶⁶ J. NOVÁK, Urbanistický prostor (jako pozn. 29), s. 87.

⁶⁷ J. K. ŘÍHA – O. STEFAN – J. VANČURA, Praha (jako pozn. 35), s. 61.

⁶⁸ B. FUCHS, Komposice (jako pozn. 61), s. 22.

⁶⁹ J. K. ŘÍHA – O. STEFAN – J. VANČURA, Praha (jako pozn. 35), s. 73–75.

*charakteristický český motiv, motiv naší minulosti i dnešní Prahy, který i v nejstručněji vyjádřeném obrysu jasně charakterizuje toto město.*⁷⁰ Christian Norberg-Schulz k tomu dodává: „*Je někde na světě jiné město, jehož charakter byl takto konkretizován v jediné vedutě, která zahrnuje všechny úrovně prostředí, počínaje krajinou a konče artikulací jednotlivé budovy?*“⁷¹

Lze s určitým zjednodušením říci, že velkou část analytických mapových podkladů historických měst lze převést do podoby rozboru panoramatického pohledu, kdy jsou zkoumané jevy zaneseny do obrazu města. Dnešní počítačové metody navíc umožňují řadu vyhodnocení těchto výstupů (např. procentuální zastoupením jednotlivých složek) či zákresy změn, přičemž pro zákresy konkrétních stavebních záměrů v rámci městského panoramatu se různé formy vizualizací používají již řadu desetiletí.

Závěr

Tak jako se měnil zájem o historická města a jejich hodnoty, proměňují se i metodiky a způsoby analýz těchto cenných urbanistických celků. Vedle tradičních památkových postupů a analýz lze použít i analýzy obrazu města. Zatímco pro posouzení konkrétních záměrů se metoda zákresů do fotografií či vizualizace užívají dávno, přítomná studie představuje metodiku, která hodnotí a zkoumá historické, slohové, funkční, prostorové či ideové souvislosti ve vztahu k urbanistické formě na rozboru panoramatických pohledů, tj. přenáší analyzované jevy do obrazu vizuální scény města. Hexnerova metodika shrnuje zkušenosti ověřované v rámci výuky na Fakultě architektury v letech 1997–2004. Vznikla v prostředí zahraničních, především amerických studentů a jejím primárním cílem bylo, aby studenti pocházející ze zcela jiného kulturního prostředí dokázali rozlišovat a uvědomovat si přírodní osnovu, jednotlivé celky a významné prvky města, konkrétně historické Prahy. Posléze se ukázalo, že tento přístup může být užitečný i českým studentům, a že tato metodika je využitelná i v praktické urbanistické a územně plánovací činnosti (v rámci průzkumů a rozborů, jako podklad k materiálům předkládaným orgánům státní památkové péče či jako součást dokumentace stavebních záměrů).⁷² Představuje mimo jiné velmi názornou metodu prezentace významných kompozičních aspektů historického města, a to velmi srozumitelnou a pochopitelnou formou.

⁷⁰ J. K. ŘÍHA – O. STEFAN – J. VANČURA, Praha (jako pozn. 35), s. 63.

⁷¹ Ch. NORBERG-SCHULZ, Genius loci (jako pozn. 22), s. 82.

⁷² M. HEXNER, Metodiky (jako pozn. 3), s. 60–61.

Barbora Hejtmánková – Jiří Kupka
Analyses of panoramic views

Analyses of panoramic views belong among the methodology and technology of analysis from the perspective of urban composition. Whereas methodology of notation in photographs or visualization has been long used for evaluation of specific plans, the article presents a methodology, which evaluates and analyzes different aspects of urban composition in relation to the urban form in the analysis of panoramic views. This methodology, which summarizes the experience tested in teaching at the Faculty of Architecture between 1997 and 2004, was published by Michael Hexner in his habilitation from 2005. It can be applied primarily in academia, but one can also imagine application to practical kinds of goals, that is analysis and description of the state of the main problems, specific strategy of spatial configuration and verification of specific changes and plans. The methodology is to a great extent based on a graphic expression of analyzed phenomena. It is entered onto a background, which is usually a panoramic image of the selected location (reference point). A line drawing is ideal, one that has an appropriate level of simplification that captures the main elements of a panoramic view while distinguishing the main materials, spatial plans, horizons etc. The analysis itself is then done in this kind of background using the method of partial analyses for individual questions. Among such questions, there the following: for example, analysis of natural conditions, historical analysis or analysis of styles, analysis of function and ideological meaning or analysis of the composition of the townscape. As part of the above-mentioned analyses, it is also possible to make a final evaluation of the different elements of the townscape, its visual operation in the context of the function and importance, identification and summary of select problems and values in the same way as in analyzing a ground plan. Analysis of panoramic view also presents an illustrative method of presentation of important composition aspects of a historical town, in a very clear and intelligible way.

Peter Svoboda – Ivana Přidalová – Martin Ouředníček*

**UKAZATELE EKONOMICKÉ STRUKTURY
A MOBILITY OBYVATELSTVA VE SČÍTÁNÍCH LIDU**

**INDICATORS OF ECONOMIC STRUCTURE AND MOBILITY
IN THE POPULATION CENSUSES**

Keywords

historical data
historical population
census
statistics
spatial mobility
labour geography

Abstract

This article deals with population censuses as a source of information on development of population from the 19th until the 21st century. It discusses the methodology and classification of census based labour and mobility statistics, and focuses on reflection of their ability to maintain the original methodology, or vice versa to flexibly capture changes of dynamically changing society and its identity from the 19th century onwards.

* Mgr. Peter Svoboda, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Albertov 6, 128 43 Praha 2. E-mail: peter.svoboda@natur.cuni.cz. – Mgr. Ivana Přidalová, tamtéž. E-mail: ivana.pridalova@natur.cuni.cz. – Doc. RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D., tamtéž. E-mail: slamak@natur.cuni.cz. – Příspěvek vznikl za podpory projektu Ministerstva kultury ČR v rámci programu NAKI č. DF12P01OVV033 *Zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS*.

Úvod

Populační cenzy jako metoda zjišťování počtu a struktury obyvatel jsou známy již od starověku. Na území dnešního Česka mají soupisy obyvatelstva (v moderní době populační cenzy) několikasetletou tradici a v posledních třech stoletích se díky zvyšující se kvalitě sběru dat o obyvatelstvu staly základem řady významných geografických prací. Předmětem zájmu našeho příspěvku je retrospektivní pohled na sčítání lidu od dob monarchie až do současnosti. Hlavní důraz je však kladen především na proměny statistik rozmístění obyvatelstva, mobility a práce v období od vzniku samostatného Československa. Studie přitom reflektuje jednu z primárních os soudobého historickogeografického výzkumu, která se opírá mj. o analýzu širších historických souvislostí a jejich vlivů na tvorbu soudobé národní, regionální a kulturní identity.¹

Příspěvek si klade za cíl kriticky diskutovat proměny metodiky a klasifikace cenzových statistik práce, mobility a rozmístění obyvatelstva jakožto nejstarších ucelených souborů dat o obyvatelstvu vedených na našem území, a reflexi jejich schopnosti zachovat původní metodiku, nebo naopak flexibilně podchytit proměny dynamicky se měnící společnosti a její identity v 19. až 21. století. Článek prostřednictvím zaměření na vývojové hledisko sběru dat, proměn jeho metodiky a klasifikací těchto dat diskutuje vzájemný vliv, který měla datová základna na geografické výzkumy v Česku. Studie je zároveň jedním z dílčích výsledků vzniklých v širším řešitelském kolektivu projektu NAKI, který se snaží čerpat z průniku vědních disciplín sociální a historické geografie, demografie, statistiky a kartografie a směřuje ke zpracování Historického populačního atlasu Českých zemí.²

V jednotlivých částech článku diskutujeme (1.) změny metodiky zjišťování údajů vypovídajících o změnách prostorového rozmístění obyvatelstva, které se staly relevantními v období industrializace a extenzivní urbanizace, (2.) vývoj klasifikací povolání a hospodářských odvětví v souvislosti s fázemi ekonomického vývoje spo-

¹ Pavel CHROMÝ, Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů, in: *Geografie na cestách poznání*, red. Vít Jančák – Pavel Chromý – Miroslav Marada, Praha 2003, s. 163–178; Pavel CHROMÝ – Helena JANŮ, Regional identity, activation of territorial communities and the potential of the development of peripheral regions, *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 38, 2003, s. 105–117; Martin OUŘEDNÍČEK, Sociálně prostorová struktura industriální Prahy, in: *Krajina jako historické jeviště*, red. Eva Chodějovská – Robert Šimůnek, Praha 2012, s. 263–283; Eva SEMOTANOVÁ – Pavel CHROMÝ, Development and current trends of the Czech historical geography, *HG* 38, 2012, s. 9–34; Eva SEMOTANOVÁ, Historické regiony Česka – součást regionální identity v evropském prostoru, *Geografické rozhledy* 22, 2013, s. 24–27; Ivana PŘIDALOVÁ – Martin OUŘEDNÍČEK, Proměna národnostní struktury Prahy mezi lety 1921 a 2011, *Geografické rozhledy* 23, 2014, s. 24–25.

² Více informací o projektu a jeho výsledcích na: www.historickyGIS.cz.

lečnosti a (3.) schopnost populačních cenzů zachytit významné prostorové pohyby obyvatelstva, přičemž se zaměříme zejména na jeho migraci a dojížděku.

Statistiky rozmístění obyvatelstva a jejich význam pro geografické výzkumy

Statistické podchycení rozmístění obyvatelstva (a následně i procesu urbanizace nebo metropolizace) má na našem území poměrně letitou tradici a umožnilo brzké rozšíření výzkumů sídelního systému i vnitřních strukturálních proměn společnosti ve městech. Historické podchycení vzniku a rozšíření urbánního charakteru území i urbánního způsobu života vychází ze dvou pilířů sledování, jimiž jsou (1.) rozmístění populace a (2.) rozmístění bydlení. **Statistiky populace** umožňovaly detailní podchycení procesů koncentrace obyvatelstva až za podmínek celoplošného a jednotně zaměřeného sčítání (od sčítání v roce 1754) a za podmínky sběru a vykazování dat za dostatečně podrobné úrovně prostorových jednotek, které jsou vzájemně skladebné a bezprůnikové. Tyto podmínky byly souhrnně dosaženy ve sčítání roku 1857.³

Statistiky bydlení byly (po zavedení číslování nemovitostí od sčítání v roce 1770) sledovány koncepčně až ve sčítání lidu v roce 1869, kdy proběhl první soupis bytů. Zjišťování nejen domovního, ale i bytového fondu, které se uskutečnilo zprvu pouze v Praze a Brně formou soupisu přičleněného ke sčítání lidu, bylo v následujících cenzech rozšiřováno. Ve sčítání z roku 1890 proběhl soupis bytů v šesti větších městech a v některých jejich předměstích, v roce 1900 ve 29 aglomeracích a v roce 1910 bylo sledováno již 37 městských aglomerací. Se sledováním územní koncentrace domů a bytů se pokračovalo i ve statistikách nově vzniklého Československa, přičemž v roce 1921 bylo stanoveno sčítání bytů ve všech městských aglomeracích s více než 20 000 obyvateli a v roce 1930 s více než 10 000 obyvateli. Současně bylo postupně rozšiřováno portfolio zjišťovaných údajů. Od roku 1950 je sčítání domů a bytů nedílnou součástí sčítání lidu a od roku 1961 představují obě složky integrovaný systém se vzájemně propojenými údaji.

Genezi sběru dat reflektují i prostorově zaměřené výzkumy obyvatelstva, jeho koncentrace, struktury a proměny, stejně jako výzkumy sídel, sídelních systémů a jejich uspořádání, které do značné míry ovlivnily podobu české geografie. Zprvu statisticky laděné analýzy poskytující obecné informace o základních společenských

³ Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970 vydaný Federálním statistickým úřadem v roce 1978 retrospektivně přepočítává údaje o osídlení na našem území již k roku 1850.

jevech a jejich rozmístění na našem území⁴ byly posléze rozpracovány do demografických a geografických studií vyznačujících se vyšší mírou citlivosti ke společenskému a územnímu rozrůznění a hledání pravidelností v tomto rozrůznění, které se staly jedním ze základních pilířů české geografie obyvatelstva a sídel.⁵ Zvláštní pozornost byla věnována kvantitativním vyjádřením urbanizačních procesů v pojetí koncentrace obyvatelstva, ale i kvalitativním proměnám městské a venkovské populace, prostoru a jejich vzájemných dualit a polarit.⁶ Ty se staly základem formulace obecných prostorových teorií, jejichž platnost se opírá o četná empirická zjištění a jejichž předmětová orientace se soustřeďuje převážně na případy koncentrace obyvatelstva a struktury sídelního systému. To je patrné zejména ve výzkumech sídelního systému a regionalizace mj. prostřednictvím analýzy dojížděkových vztahů.⁷

Tyto studie vycházející z komparace cenzočních dat představují cenný zdroj syntetického poznání regionálních procesů a odhalují mj. i kontinuitu, resp. fázovost vývoje objektů zájmu geografů a předmětové orientace jejich výzkumů, ale i samotné metodiky sběru dat. Lze konstatovat, že kontinuita vývoje sběru dat i metodik výzkumů z nich vycházejících se objevuje zejména u systémů komplexního (sociogeografického) typu, jako jsou urbanizační, respektive koncentrační, následně pak i metropolizační procesy.⁸ Naopak fázovost vývoje je příznačná pro systémy semi-

⁴ Srov. např. Antonín BOHÁČ, Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, II. díl. Povolání obyvatelstva, IV. část. Československá republika, Praha 1927; Václav SEKERA, Část textová, in: Antonín BOHÁČ, Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930, II. díl. Povolání obyvatelstva, I. část. Druhy, skupiny a třídy hlavního povolání, poměr k povolání a sociální příslušnost třídy vedlejšího povolání, Praha 1934, s. 9–52; Jaromír KORČÁK, Přírodní dualita statistického rozložení, *Statistický obzor* 22, 1941, s. 171–222.

⁵ Srov. např. Jaromír KORČÁK, Velikost měst v zeměpisném srovnání, *Sborník Československé společnosti zeměpisné* 60, 1955, s. 252–263; TÝŽ, Úvod do všeobecné geografie obyvatelstva, Praha 1964; TÝŽ, Jednotka geografie obyvatelstva, *Sborník Československé společnosti zeměpisné* 74, 1969, s. 206–214; TÝŽ, Geografie obyvatelstva ve statistické syntéze, Praha 1973.

⁶ Srov. např. Jaromír KORČÁK, Vymezení oblastí maximálního zalidnění, *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 1, 1966, s. 65–72; TÝŽ, Geografie obyvatelstva (jako pozn. 5); TÝŽ, Územní růst československých měst. Territorial growth of Czechoslovak cities, *Sborník Československé geografické společnosti* 88, 1983, s. 139–144.

⁷ Srov. např. Martin HAMPL – Václav GARDAVSKÝ – Karel KÜHNEL, Regionální struktura a vývoj systém osídlení ČSR, Praha 1987; Martin HAMPL, Environment, Society and Geographical Organization. The Problem of Integral Knowledge, *GeoJournal* 32, 1994, s. 191–198; TÝŽ, Realita, společnost a geografická organizace. Hledání integrálního řádu, Praha 1998; TÝŽ, Geografická organizace společnosti v České republice. Transformační procesy a jejich obecný kontext, Praha 2005.

⁸ Což dokládají i v současnosti značně rozpracované výzkumy například problematiky vnitřního města, suburbanizace či městských komunit (srov. Martin OUŘEDNÍČEK, *Differential Sub-*

komplexního (geosociálního) typu, jež ze své podstaty podléhají celospolečenským transformacím mnohem intenzivněji.⁹ Za jednu ze základních charakteristik vývoje společnosti lze považovat ekonomickou strukturu, která se dá vyjádřit s využitím populačních statistik především klasifikací povolání, hospodářského odvětví a socio-profesního statusu obyvatelstva.

Klasifikace povolání a hospodářských odvětví

V klasifikacích povolání a hospodářských odvětví reflektujících socioekonomický vývoj společnosti na našem území je patrná značná proměnlivost, která souvisí především se změnami politického a ekonomického systému během sledovaného období. Obecně můžeme konstatovat, že klasifikace povolání a hospodářských odvětví do značné míry odpovídají ekonomickým fázím vývoje společnosti tak, jak je popisuje teorie stádií ve svém členění na preindustriální, industriální, a postindustriální fázi.¹⁰ Vzhledem k potřebám hospodářské statistiky však odpovídají jednotlivé klasifikace práce tomuto vývojovému členění pouze částečně, a to zejména proto, že fáze vývoje udávaly spíše celospolečenské změny organizace hospodářství a politického uspořádání, které měnily nejen hospodářské poměry, ale i vlastnické, pracovní a sociální vztahy. Z tohoto důvodu považujeme za přesnější rozdělení vývoje, které podchycují metodiky pracovních klasifikací v jednotlivých letech sčítání lidu na našem území na fázi pre-industriální (do 1857), industriální (1857–1950), socialistickou (1950–1991) a fázi post-industriální, resp. transformační (1991–2011).

Pre-industriální fáze, spjatá s feudálním způsobem organizace společnosti, příliš nesouvisela s technickou, společenskou a prostorovou dělbou práce a při své dědičné a rodové organizaci vlastnických vztahů vytvářela více potřebu soupisu stavů, majetku a půdy než potřebu tvorby pracovních klasifikací. Přesto již v této fázi lze pozorovat prvotní pokusy o jejich tvorbu. Začátky statistiky povolání obyvatelstva zaváděl již konskripční patent z roku 1804, který nařizoval dělení výdělečně činného

urban Development in the Prague Urban Region, *Geografiska Annaler: Human Geography* 89B, 2007, s. 111–125; Petra ŠPAČKOVÁ – Martin OUŘEDNÍČEK, Spinning the Web. New Social Contacts of Prague's Suburbanites, *Cities* 29, 2012, s. 341–349; aj.).

⁹ Diskusí obou náhledů a jejich systémovému zařazení v geograficky orientovaných výzkumech se věnují práce Martina Hampla. Srov. např. M. HAMPL – V. GARDAVSKÝ – K. KÜHNL, Regionální struktura (jako pozn. 7); Martin HAMPL, Hierarchie reality a stadium sociálně geografických systémů, Praha 1989 (= Rozpravy ČSAV, Řada matematických a přírodních věd 1); TÝŽ, Environment (jako pozn. 7); TÝŽ, Realita (jako pozn. 7); TÝŽ, Geografická organizace (jako pozn. 7).

¹⁰ Walt W. ROSTOW, *The stages of economic growth. A non-Communist manifesto*, Cambridge 1960; Daniel BELL, *The Coming of Post-industrial Society*, New York 1973.

obyvatelstva do šesti kategorií.¹¹ V této klasifikaci byl však patrný příklon spíše ke specifikaci stavů než ke skutečnému zaměření povolání. Obdobně byl veden i soupis z roku 1857, který ovšem výrazně inovoval klasifikaci na 17 kategorií a více se přiklonil k třídění podle povolání. Klasifikace však stále akcentovala spíše zjišťování hodnoty a úřadu sčítané osoby.

První klasifikace povolání, jež se zaměřila na podstatu výdělečné činnosti a nikoli na definici stavů a úřadů se objevuje ve sčítání z roku 1869. Je zde patrná souvislost s **industriální fází** vývoje společnosti, i když tato „*klasifikace povolání a postavení v povolání*“ byla vytvořena se značným zpožděním již ve zralejší fázi industrializace, která proměnila tvář společenské organizace práce i hospodářství. Sčítání lidu v roce 1869 ve svém klasifikačním schématu poprvé reflektuje potřebu podrobněji rozlišit nejen zaměstnání (resp. povolání), ale i způsob tohoto zaměstnání (postavení v povolání) a již značně specificky dělí nejen agrární, ale především průmyslové činnosti. Základní schéma této klasifikace řadí výdělečně činné osoby do 19 kategorií (tříd povolání) a celé řady podkategorií (skupin povolání), které do značné míry odpovídají „*odvětvím národního hospodářství*“ v pojetí, jak je známe dnes, i když tato formulace se v dobové terminologii příliš nevyskytuje.

Následné sčítání lidu v roce 1880 klasifikaci dále rozšiřovalo a zpřesňovalo. Zásadní inovací bylo zejména přidání otázky o vedlejším povolání a zpracování sčítacího materiálu zahrnovalo i rozlišení členů domácnosti nemajících vlastní zaměstnání (osoby závislé) do jednotlivých klasifikačních tříd podle povolání živitele domácnosti (osoby výdělečně činné, nebo v povolání činné). „*Klasifikace povolání a postavení v povolání*“ se tedy poprvé vztahovala nejen na výdělečně činné obyvatelstvo, ale na obyvatelstvo veškeré (k povolání příslušné). Sčítání lidu z roku 1890 dále klasifikaci upravilo na základní čtyři třídy (A. zemědělství, lesnictví a rybářství; B. průmysl a živnosti; C. obchod a doprava; D. ostatní povolání), jež se dále hierarchicky dělily na nižší kategorie (skupiny a druhy povolání).

Toto třídění, pouze drobně modifikované v cenzech z let 1890, 1900 a 1910, bylo převzato i československou statistikou.¹² Na původní rakouskou a uherskou statistiku bylo navázáno zejména kvůli možnosti srovnání před- a poválečného stavu hospodářství.¹³ První československé sčítání v roce 1921 však vynechalo informaci

¹¹ Kategorie výdělečně činného obyvatelstva podle konskripčního patentu z roku 1804: 1) duchovenstvo, 2) šlechta, 3) úředníci a honorace, 4) měšťané, živnostníci a umělci, 5) sedláci, 6) domkáři, baráčníci a lidé s rozličným, ale určitým povoláním.

¹² V roce 1930 klasifikace obsahovala 6 tříd, 34 skupin a 246 druhů povolání.

¹³ V roce 1857 se konalo poslední společné sčítání Rakouska-Uherska. Ačkoli se od té doby klasifikace používané v jednotlivých částech monarchie vyvíjely samostatně, vykazovaly značné podobnosti a jejich vzájemné srovnání bylo po přepočtech možné provést.

o vedlejších povolání. Naproti tomu se zaměřilo na třetí klasifikaci (kromě druhu povolání a postavení v povolání), a to bližší označení závodu, v němž se povolání vykonávalo (tzv. *klasifikace objektivních povolání*). Tato klasifikace byla poprvé zavedena za rakousko-uherské monarchie již v roce 1900 s cílem zjistit, jak se rozšířily kočovné živnosti v průmyslu a obchodu a do jaké míry jsou tyto živnosti vázané na místo, a v prvním československém sčítání byla využita ke kontrole předešlé subjektivní klasifikace. Pomocí dotazu na označení závodu se mělo zjistit povolání objektivní, tedy kolik lidí v skutečnosti zaměstnávají jednotlivá hospodářské odvětví. Všechny tři klasifikace byly po drobných úpravách použity i ve sčítání lidu v roce 1930, které opětovně zavedlo i dotaz na vedlejší povolání.¹⁴ Obdobný, i když pouze dílčí, přístup zachovaly i soupisy z let 1946/1947, ve kterých byla zvýšená pozornost věnována zejména soupisu živnostenských závodů (objektivnímu povolání). Sčítání roku 1950 představuje poslední významné rozpracování klasifikace povolání industrializační fáze a svojí modifikací představovalo přechod směrem ke sčítáním **fáze socialistického uspořádání společnosti**.

„Sčítání lidu provedené k 1. 3. 1950 zastihlo druhou etapu socialisace z let 1948 a 1949 v samých začátcích; v době sčítání nebyla provedena socialisace drobných podniků řemeslných a živnostenských a rovněž téměř celé zemědělství bylo v soukromém sektoru. Teprve po sčítání, zvláště v letech 1951–1953, došlo k velmi podstatným reorganizacím v hospodářství i ve státní správě. Rovněž až po roce 1950 dochází k rozvoji zemědělského družstevnictví. Tato situace měla vliv na způsob zjišťování a zpracování ekonomických znaků, které navazovalo na dřívější sčítání, což se projevovalo jak v obsahové náplni jednotlivých klasifikací, tak např. i v použité terminologii. Tyto okolnosti třeba mít na zřeteli při posuzování ekonomických klasifikací, podle nichž byly výsledky sčítání z roku 1950 zpracovány.“¹⁵

Výsledky tzv. národního sčítání lidu z roku 1950 se staly mj. i z výše zmíněných důvodů po několik let utajovanými skutečnostmi a k jejich zveřejnění došlo až v souvislosti s politicky orientovanými proklamacemi o zdárnosti vývoje socialistického hospodářství v pozdějším období.¹⁶ Základem zpracování ekonomických dat sčítání z roku 1950 byly tři předešlé klasifikace a nově vytvořená „*klasifikace podle účasti na společenské práci*“ později známá pod označením „*ekonomická aktivita*“. Schematické srovnání klasifikací na základě dobových publikací uvádíme níže v tab. 1.

¹⁴ Pro srovnání rozdílů v klasifikacích srov. V. SEKERA, Část (jako pozn. 4), s. 23–32.

¹⁵ SÚS, Sčítání lidu v Republice československé ke dni 1. března 1950. Díl II. Věkové složení a povolání obyvatelstva, Praha 1958, s. 6.

¹⁶ Pro srovnání vývoje vybraných indikátorů mezi jednotlivými roky sčítání např. FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985.

Teprve sčítání v roce 1961 představuje zcela inovativní přístup, nejen ke klasifikacím povolání a hospodářských odvětví, které odpovídaly již zavedenému socialistickému zřízení, ale i díky výše zmíněnému propojení sčítání lidu se sčítáním domů a bytů v integrální cenzus se vzájemně propojenými údaji, který si mj. z tohoto důvodu vyžadoval publikaci dat za trvale bydlící obyvatelstvo. Významnou inovací byla publikace dat o pracovní dojíždě, i když dojížděka jako taková nebyla v tomto sčítání ještě explicitně zjišťována a data za ni byla odvozena (zjišťovalo se místo bydliště, lokalizace místa pracoviště a též důvod nepřítomnosti v místě bydliště). K výrazným inovacím v ekonomických klasifikacích dochází zejména v oblasti „*klasifikace podle účasti na společenské práci*“, kde byla poprvé formulována „*ekonomická aktivita*“ a „*klasifikace podle příslušnosti ke společenským skupinám*“, která redefinovala své kategorie již výrazně socialistickou terminologií (družstevní rolníci atp.). Klasifikace zavedené v prvním skutečně socialistickém sčítání v roce 1961 byly relativně setrvačné a s drobnými modifikacemi byly využívány po celé socialistické období (v cenzech let 1970 a 1980) a částečně i v prvním porevolučním sčítání konaném v roce 1991.

Tab. 1: Přehled klasifikací práce. – Prameny: A. BOHÁČ, Sčítání (jako pozn. 4); AUT. KOL., Sčítání lidu, domů a bytů 2001 (jako pozn. 28); AUT. KOL., Sčítání lidu, domů a bytů 2011 (jako pozn. 29); ČSÚ, Ekonomická aktivita (jako pozn. 18); Eurostat [online], [cit. 2014-06-20]; International Labour Organization [online], [cit. 2014-06-20]; V. SEKERA, Část (jako pozn. 4); SÚS, Sčítání (jako pozn. 15); upraveno a uspořádáno autory.

Klasifikace	V dobové terminologii se vyskytuje též jako klasifikace	Rok sčítání / zavedení	V současnosti je obdoba klasifikace známa pod názvem
Osobních povolání	Subjektivních povolání	1869	Klasifikaci zaměstnání od 2003 KZAM-R od 2010 CZ-ISCO
Postavení v povolání	Podle postavení v povolání Později i podle příslušnosti ke společenským skupinám	1869 1950	Klasifikace postavení v zaměstnání od 1993 CZ-ICSE
Objektivních povolání	Podle odvětví národního hospodářství	1900	Odvětvová klasifikace ekonomických činností od 2003 OKEČ od 2008 CZ-NACE
Podle účasti na společenské práci	Podle ekonomické aktivity	1950	Třídění EA je definováno metodikou Eurostatu (2014) na doporučení ILO (2014)

Post-industriální fázi vývoje statistik práce budeme v článku diskutovat pouze v obecné rovině a to ze dvou důvodů: (1.) jednak je v soudobých vědeckých kruzích vývoj posledního dvacetiletí v detailní podobě široce rozpracován a jednak proto, že (2.) detailní popis těchto klasifikací nabízí i veřejně přístupné publikace Českého statistického úřadu, který je uvádí ve velice kvalitním zpracování včetně

institucionálního a legislativního rámce, proměn metodik klasifikace, jejich definic i vzájemných přepočtů.¹⁷ Uvádění konkrétních příkladů proměn statistik práce by podle našeho názoru představovalo pouze reprodukci již kvalitně rozvinuté informační základny veřejně nabízené Českým statistickým úřadem.¹⁸ Strukturované srovnání soudobých a historických klasifikací uvádíme v tab. č. 1. Zaměříme se proto spíše na obecné vývojové trendy, kterým statistiky práce podléhají v porevolučním vývoji. Tyto jsou podle našeho názoru patrné zejména ve třech rovinách.

(1.) První představuje reflexe celospolečenského vývoje na našem území ve smyslu evropských integračních procesů. Proces integrace naší společnosti je patrný i v proměnách metodik ekonomických klasifikací, které se v posledním dvacetiletí plně ztotožnily s klasifikacemi evropských i mezinárodních struktur, a to zejména v souvislosti s integrací institucionální a legislativní. Pozitivem tohoto vývoje je nepochybně plná srovnatelnost dat na mezinárodní úrovni. Naopak negativem je často problematické srovnání stejnojmenných indikátorů s předešlými klasifikacemi, za které byla data publikována v domácích statistikách. Postupnou (dnes již plnou) integrací statistik dokládá i fakt, že počínaje novým tisíciletím se zavádí v českých ekonomických statistikách pojem NACE¹⁹ jako akronym klasifikace Evropských společenství (od 1970), který zavádí rámec srovnatelnosti ekonomických dat na mezinárodní úrovni.²⁰

(2.) Druhou rovinu představuje zejména reakce na informatizující se společnost v podobě elektronizace dat a jejich dostupnosti, vzájemné propojitelnosti a zrychlení i rozšíření jejich využitelnosti. Příkladem je nepochybně propojitelnost údajů např. s prostředím geografických informačních systémů. Tato snaha je patrná již v 90. letech a v současnosti je možné využívat statisticko-prostorový systém dat, který nachází odezvu v široké škále nejen geograficky orientovaných výzkumů posledního dvacetiletí.²¹

(3.) Třetí rovinou soudobých tendencí je (vzhledem k proměnám předmětové orientace geografických výzkumů a technickém pokroku rozšiřujícím možnosti zpra-

¹⁷ Srov. <http://www.czso.cz/csu/klasifik.nsf/i/klasifikace>.

¹⁸ ČSÚ, Ekonomická aktivita obyvatelstva [online], [cit. 2014-06-20].

¹⁹ Pojem NACE představuje zkratku „Nomenclature générale des Activités économiques dans les Communautés Européennes“.

²⁰ ČSÚ, Ekonomická aktivita (jako pozn. 18).

²¹ Aktuálním příkladem je projekt NAKI *Zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS*, na kterém spolupracuje řešitelský tým Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Historického ústavu AV ČR. Výsledky projektu umožňují zejména práci s historickými administrativními hranicemi v rozhodných okamžicích historických sčítání lidu v prostředí GIS.

cování dat) kladení důrazu na detailnější rozpracování nejen klasifikací, ale i prostorových měřítek. Lze konstatovat, že důraz je kladen na přesnost, jedinečnost, specifčnost, a v geografických výzkumech pak na tzv. *downscaling*, tedy vykazování dat za detailnější kategorie či menší území.

Z výše uvedeného rozboru historického vývoje statistik práce vyplývá mimo jiné, že srovnání ekonomických statistik v historickém horizontu posledních 150 let není zcela možné, ačkoli za celé období byla shromážděna poměrně kvalitní statistická základna ekonomických dat. Ve srovnání ekonomických dat s daty za počty a rozmístění obyvatel představují ekonomické statistiky poměrně diferencovanou a neustále se proměňující skupinu indikátorů. Kterákoli z ekonomických statistik (srov. tab. 1) nevykazovala ani v jednom po sobě navazujícím sčítání zcela totožnou strukturu a k přinejmenším drobným modifikacím docházelo a dochází – vzhledem k potřebě aktuálně reflektovat neustále se měnící ekonomickou realitu – prakticky neustále.

Jako příklad ekonomických statistik uvádíme rozdělení osob ve společnosti vzhledem k jejich aktivnímu přístupu k pracovnímu procesu a tvorbě hospodářského blahobytu. Tímto dělením rozumíme v současnosti především ekonomickou aktivitu, resp. neaktivitu (její kvantifikaci pro obyvatelstvo Česka mezi lety 1921 a 2011 srov. v grafu 1, který uvádíme podle „*ekonomické aktivity*“, resp. „*činnosti v povolání*“ dle definic k daným rokům sčítání). Prvotní pokusy o definici osob výdělečně činných a na nich závislých představuje klasifikace povolání k roku sčítání 1890. Tato přetrvala jako primární až do roku 1950 a data za ni z důvodu srovnatelnosti byla vedena naposled v cenzu 1980. Problémem v jejích definicích však byly skupiny obyvatel, které se pohybovaly na hraně výdělečné činnosti jako například služebnictvo a jeho původní odvětvové řazení podle příslušnosti majitele bytu, či tzv. pomáhající členové rodiny nebo učni.²²

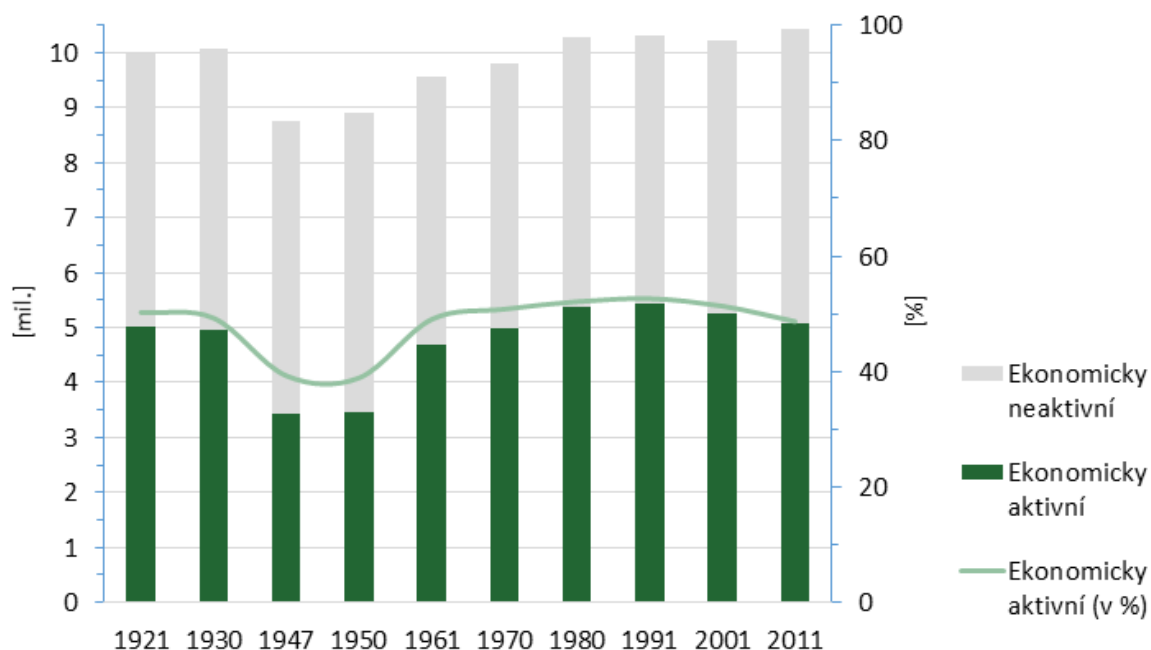
Třídění výdělečné činnosti a závislosti osob ve své podstatě převzala ve sčítání v roce 1950 nově vzniklá „*klasifikace podle účasti na společenské práci*“, která definovala sedm kategorií obyvatel.²³ Tato byla opětovně využita při sčítání 1961, které nově zavedlo pojem *ekonomická aktivita*. Nejproblematictějšími skupinami v této klasifikaci byli jednak „*pomáhající členové rodiny*“ (do roku 1950 a v letech 1991–2011 zahrnování do ekonomicky aktivních osob, v letech 1961–1980 do eko-

²² Pro detailní zařazení jednotlivých skupin v letech 1896 až 1921 srov. A. BOHÁČ, Sčítání (jako pozn. 4).

²³ Klasifikace obyvatelstva podle účasti na společenské práci rozlišovala mezi těmito kategoriemi obyvatel: 1) výdělečně činní; 2) samostatní bez výdělečné činnosti; 3) členové rodiny pomáhající v živnosti; 4) členové rodiny pomáhající v zemědělství; 5) ženy vedoucí domácnost své rodiny; 6) studenti starší 15 let žijící na náklad živitele v rodině nebo mimo ni; 7) ostatní příslušníci rodiny bez vlastního povolání. Exaktní definice in: SÚS, Sčítání (jako pozn. 15).

nomicky neaktivních) a kategorie „žen na mateřské dovolené, další mateřské dovolené a osoby pobírající rodičovský příspěvek“ (v letech 1980 a 1991 zahrnuty do ekonomicky aktivních, pokud trval jejich pracovní poměr; od roku 2001 byly zahrnuty pouze ženy na mateřské dovolené v trvání 28, resp. 37 týdnů, ženy na další mateřské dovolené a osoby pobírající rodičovský příspěvek byly zařazeny do ekonomicky neaktivních).²⁴ Sčítání v roce 2011 zahrnuje do skupiny ekonomicky aktivních i část „pracujících studentů“, čímž reflektovalo potřebu alespoň částečného podchycení funkčně flexibilních pracovních pozic vzhledem k prudkému nárůstu fenoménu (časově, prostorově, ale i funkčně) flexibilní práce v porevolučním období.

Graf 1: Obyvatelstvo Českých zemí podle ekonomické aktivity v populačních cenzech mezi lety 1921 a 2011. – Prameny: SÚS, Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921, ze dne 1. prosince 1930; SÚS, Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947; SÚS, Sčítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950; ÚKLKS, Sčítání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961 (jako pozn. 32); ČSÚ, Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970, k 1. 11. 1980, k 3. 3. 1991, k 1. 3. 2001, k 26. 3. 2011.

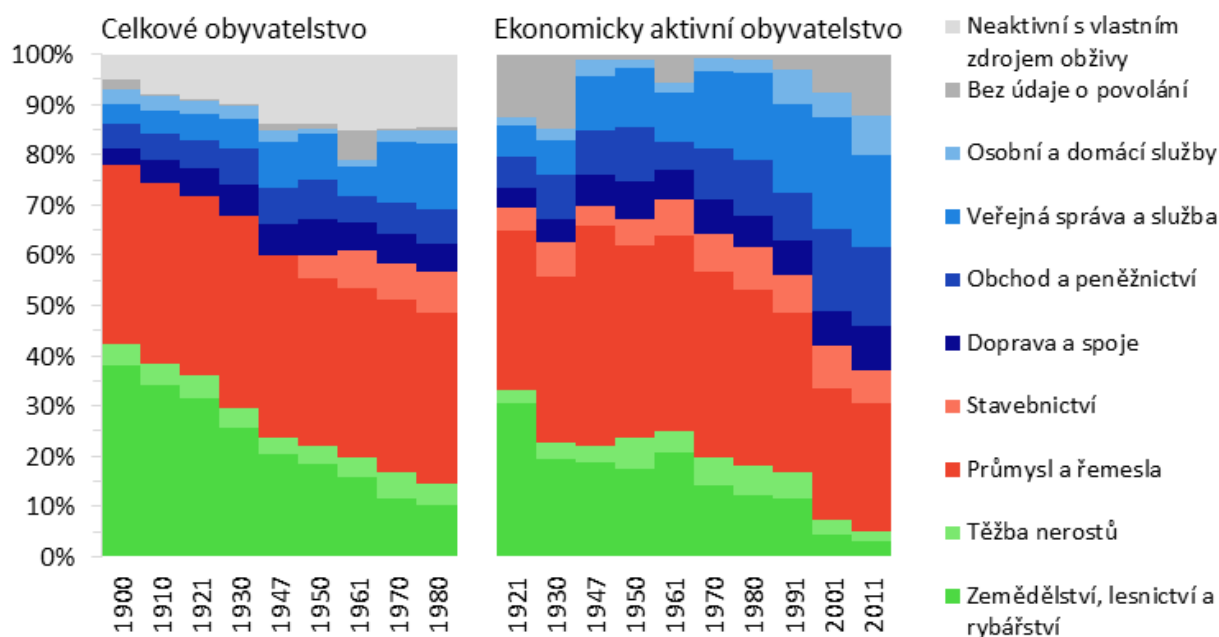
Obdobnou změnou kategorií prošly také klasifikace povolání, resp. hospodářských odvětví (k jejich rozlišování na subjektivní a objektivní došlo ve sčítání 1950). Lze říci, že od počátku těchto klasifikací dochází ke konstantním proměnám jednotlivých tříd a vývojové srovnání je možné pouze za hrubě vymezené agregované sektory. V nich jsou však patrné obecné transformace ekonomiky v jednotlivých

²⁴ ČSÚ, Ekonomická aktivita (jako pozn. 18), s. 3.

hodnocených obdobích, mezi které můžeme zařadit například dlouhodobý pokles zaměstnanosti v zemědělství, stagnaci či nižší intenzitu poklesu zaměstnanosti v zemědělství v období bezprostředně po světových válkách, následnou obnovu a růst zaměstnanosti v průmyslu, prudkou terciarizaci ekonomiky či vysoké zastoupení kategorie „neuvedeno“ v porevolučním období (pro kvantifikaci odvětvové struktury zaměstnanosti na příkladu k povolání příslušného – celkového obyvatelstva a v povolání činného – později ekonomicky aktivního obyvatelstva viz graf 2).

Je tedy zřejmé, že údaje o ekonomické aktivitě a povolání byly v jednotlivých sčítáních zjišťovány značně různorodou metodikou a jejich srovnatelnost ve vývoji má značná úskalí. Přesto patří tato statistika k nejstabilnějším částem a zájmům sčítání lidu v celém sledovaném období. Pro geografii je velice zajímavá zejména kombinace dat o ekonomické struktuře a dojížděce do zaměstnání, která mimo jiné umožňuje určit počty, rozmístění i strukturu pracovních příležitostí. Další část příspěvku se věnuje prostorové mobilitě v širším záběru (včetně sledování migrace) a v jejím závěru jsou hodnoceny právě možnosti kombinace ekonomických a mobilitních ukazatelů.

Graf 2: Obyvatelstvo Českých zemí podle příslušnosti k hospodářským odvětvím v populačních cenzech mezi lety 1900 a 2011. – Pramen: SÚS, Zprávy Státního úřadu statistického republiky Československé 1948; SÚS, Sčítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950; ÚKLKS, Sčítání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961 (jako pozn. 32); ČSÚ, Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970, k 1. 11. 1980, k 3. 3. 1991, k 1. 3. 2001, k 26. 3. 2011.

Prostorová mobilita ve sčítáních lidu

Jedním ze základních poznatků získaných ze sčítání lidu, poskytujících podklady pro porozumění národní, regionální a kulturní identitě, jsou údaje o rozmístění obyvatelstva, jeho regionální struktura a pohybu. Pohyb obyvatelstva uskutečněný v inter-cenzálním období, cirkulační pohyb v rozhodném okamžiku sčítání, ale i porovnání údajů o změně rozmístění obyvatelstva mezi následujícími cenzy poskytují cennou informaci o míře stability, resp. mobility obyvatelstva jako jednoho z kvantitativních ukazatelů spjatosti obyvatel s regionem.

Alespoň některá z forem prostorového pohybu obyvatelstva byla explicitně zjišťována většinou cenzů provedených na našem území. Metodika získávání informací o prostorové mobilitě populace se však mezi jednotlivými sčítáními značně lišila. Podle našeho názoru do jisté míry odpovídá uvolněnosti (demokratičnosti) dobového politického zřízení. Ke změnám metodiky cenzů však nedocházelo bezprostředně po přelomových událostech novodobých dějin, ale spíše s určitým zpožděním vyplývajícím nejen z jisté setrvačnosti způsobené kontinuitou přípravných prací sčítáním pověřených úřadů, a rovněž z potřeby podchytit specifické informace o obyvatelstvu způsobené novým společenským vývojem. V této části článku přibližujeme vývoj statistiky prostorové mobility/stability obyvatelstva v souvislosti s probíhajícími společenskými a politickými změnami se zaměřením na dvojí členění prostorové mobility, tedy (1.) změnu trvalého bydliště osob (stěhování, migrace) a (2.) dojížděku do zaměstnání a škol.

Oba zmíněné druhy prostorové mobility vykazují značné souvislosti jak mezi sebou, tak i ve vývoji metodik sběru dat, které je podchycují. Toto základní členění prostorové mobility je obecně určeno cykličností pohybu, kde dojížděka představuje pohyb vratný a migrace pohyb relativně trvalý. Vztah mezi dojížděkou a migrací jako variantami prostorové mobility je však vysvětlován různými způsoby.²⁵ Empirické studie migračního chování v Česku naznačují, že týdenní či vícedenní dojížděka za prací a dlouhodobý přechodný pobyt mimo místo trvalého bydliště mohou být předstupněm migrace.²⁶ Podle Hampla představuje nedenní dojížděka do zaměstnání spíše alternativu k migraci vyvolanou deformací bytového trhu v transformačním období.²⁷

²⁵ Wilbur ZELINSKY, The Hypothesis of the Mobility Transition, *Geographical Review* 61, 1971, s. 219–249.

²⁶ Zdeněk ČERMÁK, Stěhování do Prahy ve světle výsledků výběrového šetření, *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 24, 1989, s. 101–110; Jakub NOVÁK, Nedenní dojížděka 2001, in: *Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky*, red. Martin Ouředníček – Jana Temelová – Lucie Pospíšilová, Praha 2011, s. 61–62.

²⁷ M. HAMPL, *Geografická organizace* (jako pozn. 7).

Samotné statistické zachycení mobility obyvatelstva bylo částečně možné již v polovině 18. století. Politické, vojenské a duchovní orgány pověřené vypracováním soupisů střídavě zachycovaly obyvatelstvo přítomné i domácí, později definované na základě domovské příslušnosti k obci.²⁸ Přestože prostorová oddělenost mezi místem bydliště a pracoviště existovala již ve feudální společnosti, její objem i význam byl zcela minimální. K výraznému posunu ve stoupajícím významu loklize pracovních příležitostí mimo místa bydliště dochází až s růstem prostorové dělby práce a rozvojem dopravy spjaté s obdobím industrializace, čemuž odpovídá i schopnost statistik ji podchytit.

Značný posun v oblasti zachycení mobility obyvatelstva přineslo již sčítání lidu v roce 1857, kdy bylo k přítomnému obyvatelstvu přičítáno také nepřítomné obyvatelstvo patřící do dané obce a soupis zaznamenával i cizí státní příslušníky.²⁹ Základem následujícího sčítání lidu v roce 1869 se stalo obyvatelstvo přítomné v místě sčítání v rozhodný okamžik, ovšem bylo zjišťováno i trvale a dočasně nepřítomné obyvatelstvo s domovskou příslušností v dané obci, čímž metodika tohoto sčítání alespoň nepřímo reflektovala potřebu podchycení prostorového oddělení. Na tomto místě je nutné uvést, že tento závěr je možný pouze v obecné rovině vzhledem k tomu, že nepřítomnost sčítaných osob v místě trvalého bydliště v rozhodný okamžik sčítání může být dána i jinými okolnostmi než prací, např. výkonem vojenské služby, výkonem trestu ve vězení, pobytem v léčebných institucích, účastí na cestovním ruchu, léčením či návštěvou atp. Ve specifických lokalitách koncentrujících zejména tyto společenské jevy může přítomnost osob mimo místo trvalého bydliště převýšit počet nepřítomných z důvodu výkonu zaměstnání.

Následným vývojem sčítání lidu druhé poloviny 19. století bylo ustáleno vykazování statistik právě za obyvatelstvo přítomné a nikoli trvale bydlící. Přestože neomezovalo možnost poznání prostorového oddělení díky doplňkovým údajům o domovské příslušnosti k obci na straně jedné a informací o zaměstnavateli a místě pracoviště na straně druhé, zájem těchto cenzů spočíval především v zachycení reálného stavu přítomného obyvatelstva, které umožňovalo organičtější podchycení sociální organizace daného území, a samotná bilance prostorového oddělení mezi místem bydliště a místem pracoviště nebyla zpracována. Tento způsob zpracování převzala i sčítání lidu Československého státu a v modifikované podobě indikátorů přetrvávala až do sčítání v roce 1950.

K zásadní proměně této metodiky dochází až v sčítání lidu v roce 1961, které bylo zejména kvůli potřebě propojení dat se sčítáním domu a bytů v integrovaný cenzus vykazováno za obyvatelstvo trvale bydlící. Tato metodická změna spjatá s ná-

²⁸ AUT. KOL., Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Pramenné dílo, Praha 2005.

²⁹ AUT. KOL., Sčítání lidu, domů a bytů 2011. Pramenné dílo, Praha 2013.

stupem socialismu však vykazovala i jisté prvky mechanické kontroly obyvatelstva v souvislosti se zaváděním centralistického způsobu řízení společnosti, na druhou stranu však přinesla i značné inovace v oblasti vedení statistiky. Jedním z těchto případů je problematika reálného – organického podchycení sociálně geografické organizace v případě publikování (nikoli však explicitního sčítání) dat za obyvatelstvo bydlící a nikoli přítomné. Tato proměna však byla doplněna o vykazování dojížděky, jakožto cyklického pohybu za prací a do škol, čímž vykazování dat ve sčítání v roce 1961 posunulo možnosti sledování prostorového oddělení místa bydliště a místa pracoviště do zcela jiného a detailnějšího světla. Samotná analýza dojížděky a jejich atributů se stala nedílnou součástí geografických výzkumů prostorové organizace společnosti v otázkách regionalizace, hierarchizace a mnohých dalších dílčích problematikách, které jsou v hledáčku české geografie od druhé poloviny 20. století (srov. výše v pozn. 7 a 8).

V následujících podkapitolách diskutujeme vývoj vybraných indikátorů prostorové mobility odděleně, aby bylo možné detailněji porozumět společenským souvislostem, které měly vliv na tvorbu jednotlivých indikátorů migrace i dojížděky, a poskytnout širší náhled na relevanci jejich zpracování v jednotlivých obdobích.

Stěhování obyvatelstva v populačních cenzech. Sčítání lidu uskutečněná v období první republiky (1921, 1930) obsahují širokou škálu otázek směřujících k poznání geografické (prostorové) mobility obyvatelstva. V první řadě byly oba cenzy založeny na zjišťování přítomného obyvatelstva, nechyběly však ani údaje o domovské příslušnosti: domovské obci, soudním okresu a zemi, resp. státu. Prostorový pohyb obyvatelstva v dlouhodobém horizontu zachycovaly dotazy na rodiště obyvatelstva, zatímco krátkodobější mobilitu umožnila poznat otázka týkající se posledního stěhování (v roce 1930 bylo kromě údaje o posledním stěhování zjištěno též předchozí místo bydliště až do podrobnosti obcí). Rozlišení přítomného a trvale bydlícího obyvatelstva stejně jako explicitně položené otázky na poslední stěhování či změnu místa bydliště od narození dokládají, že mobilita byla vnímána jako přirozená součást života obyvatelstva ve svobodném státě.

Namísto cenzu, který by připadl na rok 1940, se vlivem událostí 2. světové války konaly dva poválečné soupisy obyvatelstva: na Slovensku v roce 1946 a v zemích České a Moravskoslezské v roce 1947. Na rozdíl od meziválečných sčítání bylo cílem stručnějších soupisů především poskytnout informace o dopadech válečných událostí na rozmístění obyvatelstva a o jeho ekonomické aktivitě a získat podkladové materiály pro zavedení národního pojištění (v Českých zemích) a pro zpřesnění informací pro zásobování obyvatel (na Slovensku).³⁰ Explicitní zjišťování prostorového pohybu bylo omezeno pouze na dotaz na místo bydliště ve dnech 1. května

³⁰ AUT. KOL., Sčítání (jako pozn. 29).

1945 a 22. května 1947 (v Českých zemích). Navzdory limitovanému rozsahu zjišťovaných údajů týkajících se prostorové mobility jsou soupisy cenným zdrojem dat o masivních přesunech obyvatelstva v období bezprostředně po skončení války.

Bez ohledu na razantní politický zlom v roce 1948 vykazuje i *Sčítání lidu* z roku 1950 velkou míru podobnosti s prvorepublikovými cenzy a proto ani použitá metodika sčítání, převzatá z cenzů 1921 a 1930, ani výsledky sčítání ještě plně nevystihují postupné utužování politického systému. Na začátku období centralizovaného režimu byly do cenzu zahrnuty otázky týkající se prostorových přesunů obyvatelstva (předchozí bydliště a rok přestěhování), jež mohly pomoci zdokumentovat dramatické přesuny obyvatelstva během 2. světové války a po ní: přesídlení osob v průběhu války, odsun Němců a následné dosídlování pohraničí. Výsledky cenzu z roku 1950 však byly utajovaným materiálem a k jejich publikaci došlo až v roce 1957. Autorům tohoto příspěvku není známo, že by byly podrobné údaje o stěhování získané v rámci tohoto sčítání zpřístupněny. Od roku 1950 statistický úřad začal sledovat migraci na základě průběžné evidence v rámci bilance obyvatelstva jako změnu trvalého bydliště obyvatelstva. Populační cenzy tak hrají v evidenci stěhování spíše doplňkovou roli.

Socialismus a charakteristický dohled státu nad všemi sférami života obyvatel se naplno projevily až v následujícím období, resp. ve *Sčítáních lidu, domů a bytů* z let 1961, 1970 a 1980. V roce 1961 se poprvé začaly zjišťovat údaje nejen za přítomné, ale i za trvale bydlící obyvatelstvo, na základě kterých byly zpracovány a publikovány výsledky socialistických cenzů. Osoby sečtené mimo místo svého trvalého pobytu, stejně jako osoby dočasně nepřítomné na adrese trvalého bydliště, byly zaneseny do sčítacích formulářů v obou místech, včetně uvedení důvodu své přítomnosti mimo místo, kde jsou přihlášeny k trvalému pobytu. Je patrné, že zpracovatelé těchto sčítání ze Státního úřadu statistického si byli vědomi existující prostorové mobility obyvatelstva; konečné výsledky za trvale bydlící obyvatelstvo však přinesly silně zkreslený obraz skutečného rozmístění a struktury obyvatelstva. Ztrátu zájmu o geografickou mobilitu populace dokládá také absence otázek týkajících se změny bydliště v období před sčítáním, jež byly tradiční součástí předchozích cenzů. Možným vysvětlením je podle našeho názoru nepotřebnost znalosti prostorových přesunů populace pro stát, který sám ke stěhování předurčoval systémem pracovních umístěnek či bytovou politikou. Naopak podrobné informace o důvodech (ne)přítomnosti v místě trvalého bydliště mohl poskytnout režimu lepší dohled nad neformálním bydlištěm některých občanů nebo nad jejich nerezidenčními pohyby.

První sčítání polistopadového období skutečně v roce 1991 vykazuje podobnost s předchozími cenzy. Podobný je nejen vzhled sčítacích formulářů z let 1980 a 1991, ale také jejich obsahové naplnění (z cenzu 1980 byly převzaty některé otázky včetně shodné formulace). Novinkou sčítání z roku 1991 však bylo opětovné využití otázky zjišťující trvalé bydliště (matky) v době narození sčítané osoby, dokládající

znovuoživení zájmu o prostorové pohyby obyvatelstva. (Údaj se zjišťuje zejména s cílem postihnout podíl obyvatelstva narozených v obci současného bydliště – tzv. „rodáci“.) Znovuzavedení této otázky umožňuje porovnat dlouhodobou prostorovou mobilitu obyvatelstva v horizontu posledního staletí. Základní výsledky ukazatele pro Česko mezi lety 1921 a 2011 jsou potvrzením zásadního významu poválečných událostí pro klesající dlouhodobou prostorovou ukotvenost českého obyvatelstva, ale i důležitosti mezinárodní migrace v době demokratického zřízení státu (tabulka 2). Naopak důvody dočasné (ne)přítomnosti, jež nechyběly v žádném ze socialistických sčítání, od roku 1991 přestaly být součástí formulářů. Postupný přerod statické socialistické společnosti k dynamice plynoucí z demokratického zřízení a volného pohybu osob reflektují i další změny metodiky v následujících dvou sčítáních. Od roku 2001 jsou zjišťovány změny v bydlišti obyvatelstva v krátkodobém horizontu jednoho roku. Odpovědí na rostoucí prostorovou mobilitu obyvatelstva v Česku a snižující se výpovědní hodnotu údajů založených na obyvatelstvu hlášeném k trvalému pobytu bylo sčítání lidu, domů a bytů 2011, jehož výsledky byly poprvé zpracovány a publikovány za „obvykle bydlící obyvatelstvo“, přičemž tento indikátor na rozdíl od přítomného obyvatelstva (v cenzech do roku 1950) a trvale bydlícího obyvatelstva (v cenzech 1961–2001) představuje odvozený konstrukt zpřesňující počet obyvatel nacházejících se na daném území. Zároveň je však nutno upozornit, že celá řada aktivit (účast ve volbách, úřední adresa) je vázána na trvalý pobyt obyvatel a tento údaj by měl být i nadále v cenzech zohledňován.

Tab. 2: Dlouhodobá stabilita obyvatelstva Českých zemí ve sčítání lidu. – Prameny: SÚS, Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921; SÚS, Sčítání lidu v Republice československé ze dne 1. prosince 1930; ČSÚ, Obyvatelstvo České republiky podle místa narození [online].

Rok	Úhrn obyvatelstva	– z toho narození v obci pobytu		– z toho narození v cizině		Počet obcí
		celkem	podíl (%)	celkem	podíl (%)	
1921	10 005 734	5 414 167	54,1	313 762	3,1	11 413
1930	10 674 386	5 418 229	50,8	304 218	2,8	11 811
1991	10 302 215	5 137 001	49,9	140 709	1,4	6 258
2001	10 230 060	5 368 892	52,5	168 088	1,6	6 258
2011	10 436 560	4 912 225	47,1	405 789	3,9	6 251

Dojížd'ka do zaměstnání a škol. Vzhledem k významu dojížd'ky pro českou geografii si podle našeho názoru zaslouhuje vývoj tohoto fenoménu bližší pozornost.³¹ Samotné zjišťování prostorového oddělení místa bydliště a místa pracoviště

³¹ Pro nejdůležitější výsledky dlouhodobého sledování vývoje dojížd'kových vztahů českou geografii srov. např. Martin HAMPL – Josef JEŽEK – Karel KÜHNEL, Sociálně geografická regionalizace ČSR, Praha 1978; M. HAMPL – V. GARDAVSKÝ – K. KÜHNEL, Regionální struktura

bylo zahrnuto již v prvních moderních sčítáních v období monarchie a převzalo ho i první československé sčítání v roce 1921. Obdobně i následující sčítání lidu v roce 1930 a poválečný soupis 1946/47 zaznamenávaly údaje o přítomném a trvale bydlícím obyvatelstvu a bližším označení závodu či úřadu, kde se povolání vykonávalo. Sčítání lidu v roce 1950 doplňuje tyto informace i o obec pracoviště. Tímto údajem o lokalizaci práce umožnila metodika sčítání nejen bilanční, ale i směrové sledování dojížděky za prací. Tato data však nebyla v dřívějších sčítáních zpracována a publikována. K prvnímu zpracování dojížděkových dat došlo po sčítání v roce 1961 a to podle krajů, okresů a měst s 5000 a více obyvateli (včetně směrů dojížděky a vyjížděky, které umožňovaly výpočet pracovních příležitostí). Data za dojížděku nebyla sice v tomto sčítání explicitně zjišťována, k jejich určení došlo odvozením (zjišťováno bylo místo trvalého bydliště, místo pracoviště a důvod nepřítomnosti). Dojížděka jako dílčí fenomén pohybu obyvatel začala být tedy zjišťována spolu ze změnou metodiky vykazování dat za trvale bydlící obyvatelstvo (nikoli obyvatelstvo přítomné) v prostředí celospolečenské objednávky kladoucí důraz na stabilizaci a kontrolu společnosti teprve až v socialistické fázi vývoje metodik sčítání.

Dobové publikace poukazují na to, že „...výsledky tohoto zpracování se ukázaly tak závažné, že v příštím sčítání lidu [tj. roku 1970 – pozn. aut.] budou zařazeny některé přímé otázky, sledující dojížděku do zaměstnání (doba strávená na cestě do zaměstnání, způsob dojížděky – dopravní prostředek, vzdálenost dojížděky a jak často se dojíždí a důvod dojížděky), které umožní podrobný rozbor této situace, přesnější bilancování pracovních sil, řešení dopravního problému a v neposlední řadě mohou ovlivnit i rozmístování bytové výstavby.“³²

Tento záměr byl naplněn ve *Sčítání lidu* z roku 1970, kdy poprvé došlo k explicitnímu zjišťování dojížděky prostřednictvím otázek zařazených ve sčítacím archu. Podstatným rozdílem oproti předešlé metodě odvození dojížděky byla především možnost podchycení dojížděkových vztahů nejenom z hlediska její kvantity, ale dochází i k výraznému rozpracování dílčích indikátorů frekvence, času, vzdálenosti, dopravního prostředku a zjišťována byla i dojížděka do škol (strukturovaný rozpis jednotlivých zjišťovaných údajů o dojížděce ze sčítacích listů osob uvádíme ve vývojovém srovnání v tab. 3). Taktéž dochází k rozšíření publikace dat o tzv. „bilanční dojížděce“ pro všechny obce a nikoli pouze pro 226 vybraných obcí (zpravidla s více jak 5000 obyvateli), jak tomu bylo v roce 1961. Tato změna mimo jiné umožnila

(jako pozn. 7); M. HAMPL, Environment (jako pozn. 7); TÝŽ, Realita (jako pozn. 7); TÝŽ, Geografická organizace (jako pozn. 7); J. NOVÁK, Nedenní (jako pozn. 26).

³² ÚSTŘEDNÍ KOMISE LIDOVÉ KONTROLY A STATISTIKY (ÚKLKS), Sčítání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961. Pramenné dílo. Skupina A. Svazek č. 36. Díl 1. Demografické charakteristiky obyvatelstva, Praha 1965, s. 19.

zpracování zevrubně sociálně geografické regionalizace a obecně rozšířila možnosti výzkumu sídelních systémů.

Tab. 3: Vývoj zjišťovaných údajů o dojížděce ve vývojovém srovnání. – Prameny: Sčítací listy osob jednotlivých sčítání lidu 1961, 1970, 1980, 1991, 2001 a 2011; upraveno a uspořádáno autory.

Údaje o dojížděce zjišťované ve sčítacích listech osob	Rok sčítání					
	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Lokalizace místa pracoviště	*					
- bez stálého místa pracoviště						
Lokalizace místa školy						
Frekvence dojížděky						
- denně						
- týdně						
- za 14 dní						
- 1-2x měsíčně						
- měsíčně						
- nepravidelně / jinak						
Dopravní prostředek		+			+	+
- autobus						
- vlak						
- městská hromadná doprava						
- automobil – řidič		#				
- automobil – spolucestující		#				
- motocykl						
- kolo						
- pěšky						
- jinak						
Vzdálenost (v km)						
Čas dojížděky						
- exaktně v minutách						
- do 14 min.						
- 15-29 min.						
- 30-44 min.						
- 45-59 min.						
- 60-89 min.						
- 90 a více min.						
Přechodné ubytování v místě dojížděky						

* Dojížděka nebyla explicitně zjišťována, byla odvozena z údajů o místě bydliště a pracoviště.

+ Možné i vzájemné kombinace dopravních prostředků.

Automobil zjišťován pouze obecně, bez specifikace zdali řidič nebo spolujezdec.

Ve sčítání lidu z roku 1980 došlo k několika proměnám ve sběru i publikaci dat o dojížděce. Samotný sběr dat se výrazně omezil a cenzus vypustil mnohé ze

zjišťovaných údajů (tab. 3). Naopak publikace dat se výrazně rozšířila zejména díky veřejně přístupnému vykazování dat za tzv. „směrovou dojížděku“ jednotlivých dojížděkových proudů mezi všemi obcemi s alespoň jedním vyjíždějícím. Tím došlo k doplnění předešlé bilanční dojížděky (v rámci obce / okresu / kraje) o kvantifikaci směrů „proudů dojížděky“ za prací i do škol na úrovni všech obcí. To se promítlo i do zpracování sociálně geografické regionalizace zejména ve formulaci konceptu hierarchizačních vývojových tendencí aktivních komplexních (geografických) systémů.³³

Porevoluční vývoj statistik dojížděky reflektuje vyšší potřebu porozumět proměňujícím se vzorcům prostorového chování obyvatelstva v transformačním období. Zjišťování dojížděky v cenzech reaguje na tyto potřeby opětovným zaváděním dílčích indikátorů zpravidla vytvořených již k potřebám sčítání 1970. Postupně se obnovuje zjišťování času dojížděky, dočasně i ubytování v místě dojížděky (v roce 1991) a využívaný dopravní prostředek (od 2001). V roce 2011 dochází mj. k zavedení formulace pracovního místa „bez stálého místa pracoviště“, čímž metodika zjišťování dojížděky začíná reflektovat rozšiřující se porevoluční fenomén prostorově neukotvené práce, který má podle našeho názoru značný význam pro tradiční geografickou analýzu metropolitních oblastí a sídelního systému. Právě prostorová neukotvenost řady nových profesí v konkrétním místě, jakož i flexibilizace práce z časového i funkčního hlediska, vede z pozice geografie práce k úvahám o vypovídací schopnosti (validitě) dat o dojížděce jako indikátoru regionální integrity. Kombinace výzkumných metod, které mohou být založeny nejen na údajích z posledního cenzu, ale také na sledování denních cest s využitím dat mobilních operátorů,³⁴ otevírá nový prostor empirického výzkumu geografů.

Závěr

Dlouholetá tradice sběru dat o obyvatelstvu, jeho struktuře a pohybu prostřednictvím populačních cenzů na území Česka dnes umožňuje analyzovat vývoj geografické organizace společnosti v řadě aspektů v retrospektivním pohledu. Postupné proměny

³³ Srov. např. M. HAMPL – V. GARDAVSKÝ – K. KÜHNL, Regionální struktura (jako pozn. 7); Martin HAMPL, Environment (jako pozn. 7); TÝŽ, Realita (jako pozn. 7); TÝŽ, Geografická organizace (jako pozn. 7).

³⁴ Jakub NOVÁK – Jiří NOVOBILSKÝ, Inovativní přístupy k zachycení přítomného obyvatelstva: data mobilních operátorů, *Urbanismus a územní rozvoj* 16, 2013, s. 14–18; Jakub NOVÁK – Rein AHAS – Anto AASA – Siiri SILM, Application of mobile phone location data in mapping of commuting patterns and functional regionalization: a pilot study of Estonia, *Journal of Maps* 9, 2013, s. 10–15; Jakub NOVÁK – Jana TEMELOVÁ, Každodenní život a prostorová mobilita mladých Pražanů: pilotní studie využití lokalizačních dat mobilních telefonů, *Sociologický časopis* 48, 2012, s. 911–938.

metodiky a úpravy využívaných klasifikací však v některých případech značně ztěžují možnost plného srovnání jednotlivých souborů dat z různých časových období. Kromě přiblížení nejdůležitějších metodických změn týkajících se populační a hospodářské statistiky ve sčítáních lidu bylo cílem tohoto příspěvku zhodnotit jejich schopnost podchytit proměny dynamicky se vyvíjející společnosti v uplynulých sto letech.

První z moderních sčítání lidu a jim předcházející byla především významným zdrojem poznatků o koncentraci obyvatelstva a bydlení. Na jejich základě byly nejprve formulovány závěry o rozmístění jevů, v pozdější době umožnily soustředit se v geografickém výzkumu spíše na hledání pravidelností. I díky závěrům těchto prací lze konstatovat, že kontinuita vývoje sběru dat je typická pro systémy komplexního (sociogeografického) typu, zatímco pro systémy semikomplexního (geosociálního) typu je charakteristická spíše fázovost, což odpovídá i čteně doloženým empirickým výzkumům komplexní geografické reality. Nejvýrazněji se odlišnosti jednotlivých fází, vyvolané celospolečenskými změnami, projeví v klasifikacích povolání a hospodářských odvětví v pre-industriální, industriální, socialistické a post-industriální, resp. transformační fázi, jež se do určité míry shodují s ekonomickými fázemi vývoje společnosti, popsány v teorii stádií.

Podobně jako v případě hospodářské statistiky, také aspekty prostorového pohybu obyvatelstva v minulých sčítáních vykazují znaky fázovosti. Metodika zjišťování údajů o stěhování obyvatelstva souvisela s demokratičností politického zřízení: s utužováním režimu docházelo ke ztrátě zájmu o migrační pohyby obyvatelstva, které byly do značné míry předurčovány centralizovanou státní politikou; naopak zájem o poznání vzorců dojížděky do zaměstnání a škol začal v období socialismu narůstat. Vývoj posledního období zachycený zejména v kvantitativních rozdílech jednotlivých dojížděkových údajů v cenzech 2001 a 2011 však může naznačovat jisté snížení validity těchto ukazatelů zejména v souvislosti s nárůstem nových časově, prostorově a funkčně neukotvených povolání.³⁵

Studie samozřejmě nemohla postihnout všechny možnosti statistického sledování ekonomické struktury a mobility obyvatelstva. Byla zacílena především na možnosti sčítání lidu. Kromě tohoto typu tzv. okamžikového zjišťování (sběr údajů je prováděn v rozhodný okamžik konkrétního data sčítání) existuje tzv. průběžná statistická evidence založená na permanentním sledování a ročním (měsíčním) publikování sledovaných událostí. To je důležité zejména při výzkumu migrace, kde ČSÚ eviduje změny trvalého bydliště až do úrovně obcí, v Praze dokonce až do úrovně

³⁵ Myšleno především intercenzální pokles objemu dojížděky, vysoká míra obyvatel, kteří neuvádějí místo pracoviště, přes 13 % vyjíždějících za prací uvádí pracovní místo jako prostorově neukotvené – tedy bez stálého místo pracoviště aj.

základních sídelních jednotek.³⁶ Moderní metody umožňují kromě dvou v článku hodnocených druhů geografické (prostorové) mobility, tedy migrace a dojížděky za prací a do škol, sledovat také denní pohyby s využitím dat operátorů mobilních telefonů.³⁷ Triangulace výzkumných metod umožňuje mimo jiné vzájemně porovnávat validitu dat o prostorových pohybech s využitím různých metodik měření. Tento přístup je však již mostem z retrospektivního hodnocení struktur a procesů k budoucím perspektivám geografického výzkumu.

Peter Svoboda – Ivana Přidalová – Martin Ouředníček
Indicators of economic structure and mobility in the population censuses

Population censuses as a method of evidence of quantity and structure of the population have been known since ancient times and its increasing quality of data collection formed the basis of much important Czech geographic research. This paper is focusing on retrospective look at the censuses from the monarchy to the present. However, the main emphasis is put on the transformation of the statistics of population, mobility and work in the period since the establishment of Czechoslovakia in the early 20th century. The article reflects one of the primary axes of contemporary historical-geographical research, which is based, among others, on analysis of the broader historical context and its influence on contemporary national, regional and cultural identity. The paper aims to critically discuss the transformations of methodology and classification of census statistics, labor, mobility and distribution of the population as the oldest comprehensive sets of data on population carried out in our country. The article looks primarily at reflection of their ability to maintain the original methodology, or vice versa to flexibly capture changes of dynamically changing society and its identity in the 19th–21st centuries. In the sections of the paper we sequentially discuss (i) changes in methodology of data collection reflecting the spatial distribution of the population, which have become relevant since the period of industrialization and extensive urbanization, (ii) development of classifications of occupations and economic sectors in the context of economic development periods and (iii) ability of population censuses to capture significant spatial population movements, with particular focus on migration and commuting.

³⁶ Statistika migrace byla zavedena v roce 1950, odkdy jsou údaje o stěhování zveřejňovány v publikacích ČSÚ *Pohyb obyvatelstva*, resp. *Demografická ročenka* (za kraje a okresy Česka). Počty vystěhovalých a přistěhovalých na úrovni obcí jsou veřejně dostupné v *Databázi demografických údajů* na webu ČSÚ za období od roku 1971.

³⁷ J. NOVÁK – J. NOVOBILSKÝ, *Inovativní přístupy* (jako pozn. 34); J. NOVÁK – R. AHAŠ – A. AASA – S. SILM, *Application* (jako pozn. 34); J. NOVÁK – J. TEMELOVÁ, *Každodenní život* (jako pozn. 34).

RECENZE A ZPRÁVY

Ivana TRPÁKOVÁ, Krajina ve světle starých pramenů, Praha, Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta životního prostředí – Lesnická práce, s.r.o. 2013, 548 s. ISBN 978-80-7458-053-6.

Téma historické krajiny náleží v poslední době k mimořádně frekventovaným, ba takovým, jimž je věnována intenzivní pozornost ve sféře odborné, a současně se těší zájmu v prostředí širší (laické) veřejnosti. Což jednak naznačuje společenskou závažnost tématu, jednak ovšem vede k tomu, že produkce k danému tématu osciluje mezi střídavě podávanými výsledky pramenného a terénního výzkumu na straně jedné a populárními pracemi nakládajícími s faktografií poměrně libovolně a pracujícími metodami poněkud svéráznými.

Nakolik anotovaná práce náleží k prvému ze shora naznačených typů, není třeba zdůrazňovat. Vychází z principu ekologické interpretace historických pramenů – a proces interpretace je zde obzvláště závažný, neboť prameny, jež máme k dispozici, namnoze (ba dokonce spíše výhradně) vznikly k účelům docela jiným, než k nimž jich využíváme dnes, a tuto skutečnost je při jejich „čtení“ nezbytné adekvátním způsobem zohlednit. V tomto směru má Ivana Trpáková dlouholeté zkušenosti – jak svědčí řada průpravných analytických studií, jejichž ohlas najdeme i v přítomném díle, které je syntézou dosavadních autorčiných výzkumů, proporcčně přihlížející k celkovým tendencím i drobnohlednému detailu.

Kniha se dělí na dvě základní části – pramenovědnou a metodickou, založenou na přehledu trendů bádání aktuálních především na sklonku 20. a na počátku 21. století (s. 20–133), a trojici případových studií (s. 136–211).

V části první autorka výrazněji přihlíží k výzkumům domácím (směry bádání, klíčové práce, především z posledních dvou desetiletí), stranou však nezůstávají ani zahraniční, jež mohou posloužit buď jako východisko komparativně založeného studia nebo event. inspiraci z hlediska metodického. Nad přehledem směrů a trendů studia je třeba mít stále na paměti, že podobně jako při výkladu jakéhokoli jiného tématu z oblasti historie jsme i v případě starých krajín vystaveni riziku, že předmět zájmu budeme vnímat optikou své vlastní zkušenosti, event. obecněji kategoriemi vidění a vnímání v nové době. O to důležitější je uvědomit si možnosti, stejně jako limity výpovědi rozličných typů pramenů, jichž ke své práci užíváme.

Analýzou spektra pramenů všech druhů, včetně terénního výzkumu, lze dospět k základní determinaci krajinných struktur, jejich funkci a proměnám v čase (a tudíž i závěrům ve věci vývojové kontinuity či diskontinuity – v tomto smyslu např. setrvalost krajinného rázu jakožto jeden z předpokladů pro vyhlášení přírodního parku); s retrospektivou souvisejí hlediska přírodovědná (např. původnost biotopu či naopak proměny vegetačního krytu jakožto důsledek proměn krajiny – rekonstrukce vegetační struktury na základě map i písemného operátu stabilního katastru) i ekologická ve svém vyznění v krajině perspektivní (možnosti revitalizací či rekultivací; příklady, kdy analýza historických dat bývá užita pro aktuální obnovu území, lze zachytit již od 90. let). Pochopení dosavadních vývojových procesů je důležitou podmínkou ekologické stability do budoucna – zřetelně se to ukazuje v oblastech zasažených velkoplošnou povrchovou těžbou uhlí (v knize blíže pojednáno modelové území Sokolovsko, resp. sokolovsko-karlovarská sídelní aglomerace).

Svého času zprofanovanou tezi ve smyslu, že neporozumí současnosti, kdo nezná minulost, dnes již skoro neslycháme, v případě problematiky minulé (a budoucí) krajiny lze však přece předpokládat alespoň určité možnosti predikce odvozené z analýzy dosavadního vývoje (resp. vývoje ve sledovatelné minulosti). Tou, jak se ukazuje a jak dokládá i přítomná kniha, je nějakých 200, maximálně 250 let (od dob stabilního katastru, event. I. vojenského mapování). Což ovšem není v rozporu s tím, že v krajině dnešní nacházíme krajinné relikty (a to nejednou relikty velmi významně se podílející na krajinném rázu, ba v některých případech jej přímo určující) daleko staršího data (raně novověkého, ale i středověkého). Lze to říci i jinak: dominantní prvky a linie (označované jako antecedenty) spoluvytvářejí (nebo dokonce udávají) charakter jevů mladších – jde o stabilní prvky typu sídelních struktur i komunikační sítě, posvátné okrsky, stejně jako některé prvky hospodářské kulturní krajiny (především rybníky). V tomto ohledu se alespoň částečně blížíme odpovědi na otázku, jak stará je dnešní krajina. Ukazatelem může být právě to, co v ní zůstalo (a stále se uplatňuje) z krajin minulých. „Starou krajinou“ rozumíme krajinu s dochovanými kontinuálními ekosystémy, s permanentními strukturami, naopak „mladou (juvenilní) krajinou“ je krajina formovaná lidskými zásahy nedávného data.

Trojice modelových území vykazuje navzájem diametrálně odlišný krajinný potenciál – krajina důlní pánve, renesanční hospodářská krajina a konečně komponovaná barokně-klasicistní krajina. V prvním případě jde o krajinu Sokolovska, zasaženou povrchovou uhelnou těžbou a návazným rozvojem průmyslu, což dohromady velmi silně poznamenalo zdejší krajinu jak vizuálně, tak i z hlediska mechanismů jejího „fungování“. Poetický areál původem renesančního hřebčína v Kladru-bech nad Labem je příkladem staletého kontinuálního budování hospodářské kulturní krajiny, a to v těsné blízkosti vodních děl z doby, kdy majiteli později komorního pardubického panství byli Pernštejnové, s nimiž je spjata zlatá doba budování rybníční sítě a doprovodných vodních děl na panství. A konečně komponovaná zahradní

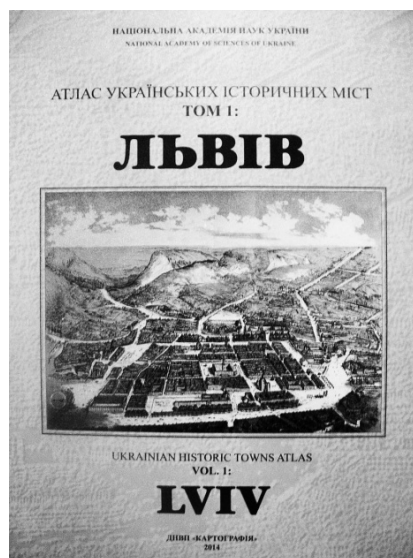
a parková krajina barokní v těsném zázemí Nových Dvorů na Kutnohorsku a návazně i v okolí klasicistního zámku Kačina, vybudovaného na mírném táhlém návrší jen několik málo kilometrů od Nových Dvorů.

Plným právem autorka sumarizuje v části první a na konkrétních příkladech dokumentuje v části druhé, že sebepodrobnější exaktní analýza je stále jen mechanický proces, jenž nenahradí interpretativní výkon, pochopení souvislostí, postižení (pokud je to možné) příčin krajinných změn. Ekologická interpretace proto nemůže pracovat s mechanicky unifikovanými kategoriemi, jež ve zhuštěné podobě tvoří mapové legendy, ale situaci musí vykládat vždy na základě konkrétních (specifických) podmínek a kontextu. A konečně stranou nezůstává ani estetický rozměr, představující další významnou složku vnímání krajiny – ať hovoříme o komponované zahradní krajině, přírodní rezervaci, anebo krajině s architekturou. Ve srovnání s kriticky, ale alespoň rámcově exaktně vyhodnocovanými údaji pramenů písemných, kartografických i obrazových jde o prvek více subjektivní, závislý na individuálním posouzení jednotlivých pozorovatelů. Současně není ovšem pochyb o tom, že estetické vyznění krajiny, event. krajinný ráz jsou v elementární rovině věci objektivně existující, a jako takovým je jim věnována v knize pozornost; náležitě zohlednění by tyto aspekty měly docházet také v praxi.

Robert Šimůnek

První svazek ukrajinského historického atlasu měst

Atlas ukrajinských historických míst. Tom 1: Lviv, red. Myron Kapral, Kyjiv, DNVP Kartografija 2014, 95 (1) s., mapové a obrazové přílohy. ISBN 978-617-670-430-0.

Ukrajina se teprve letos připojila k sedmnácti evropským zemím, které vydávají historické atlasy svých měst. To, že byl pro začátek vybrán Lvov, je jedním z dokladů snah západoukrajinské metropole o otvírání oken do Evropy ve jménu celé země. Atlas byl sestaven s přihlédnutím k pravidlům daným pro tyto atlasy Mezinárodní komisi pro dějiny měst. Skládá se ze dvou svazků – 1. mapového, který vedle starých map reprodukováných ve vysoké kvalitě obsahuje i základní mapy rekonstrukční, které činí atlas základem pro srovnávací dějiny evropských měst, a 2. textového. Ten čítá osm studií, popis reprodukováných mapových a obrazových pramenů a vysvětlivky k mapám. Velmi užitečná je třístránková

výběrová bibliografie, uvádějící především ukrajinské a polské edice, monografie a články. Všechny materiály v textovém sešitě atlasu jsou tištěny paralelně v ukrajinštině a v anglickém překladu. Doprovodné studie, kterým bylo věnováno nejvíce místa, připravilo jedenáct osob (v tom čtyři ženy), dva další autoři spolupracovali na přípravě mapové části. Nejrozsáhlejší studie jsou věnovány přehledu kartografických pramenů z doby od 14. do poloviny 20. století, týkajících se Lvova (Uljana Kryštalovyč¹), a popisu urbanistického a zčásti i demografického rozvoje Lvova v pozdním středověku a raném novověku, tedy v 16.–18. století (Marjana Dolynska, Myron Kapral a Andrij Feloňuk). Díky ostatním, daleko stručnějším kapitolám můžeme sledovat vývoj města od počátku soustavného osídlení krajiny, od 5. století, až po jeho stav na začátku třetího tisíciletí. Ke slovu zde přicházejí také archeologické zdroje, právně- či správně-historické aspekty, ale i problematika vojenské historie (v kapitole o proměnách městského opevnění). V následujícím se zaměříme ovšem především na aspekty povahy historickogeografické.

J. Lukomskyj a V. Petehyryč se snaží v krátkosti analyzovat vývoj osídlení území pozdějšího Lvova od přelomu 5. a 6. století do půle 13. století. Zdůrazňují např. nevšední polohu města téměř na rozvodí Baltu a Černého moře, při analýze archeologických nálezů z prostoru města samozřejmě narážejí na problémy s přesným (či nepřesným) datováním dochovaných, převážně keramických památek – část z nich patří do okruhu tzv. pražské kultury. Překvapuje použití tvaru Elba místo Labe (Laba) na s. 15. Navazují krátké úvahy J. Dyby o prostorové struktuře předlokačního Lvova, týkající se už 13. století. Převážně s písemnými prameny už mohli pracovat M. Kapral a M. Dolynska v textu o postupu lokace Lvova vybaveného postupně magdeburským právem. Autoři uvažují o třech etapách lokačního procesu, jež lze datovat dobou kolem roku 1270, lety 1356–1368 a prvními dekádami 15. století. Také udělení magdeburského práva považují za proces, který se uskutečnil ve dvou časových fázích.

Následuje nejrozsáhlejší text výše zmíněných tří autorů, sledující vývoj území Lvova, jeho předměstí a městských vesnic, otázku hranic mezi územními celky s různou právní podřízeností i problematiku hospodářského využití tohoto prostoru. V jedné z podkapitol je pojednán problém počtu obyvatel a jejich rozdělení do právně odlišných „národních obcí“. V prostoru vymezeném hradbami žilo podle propočtu autorů na počátku 15. století 4500 osob, zatímco další tisícovka obývala zbytek předměstského prostoru. Počet obyvatel v historickém jádru poté spíše stagnoval, zatímco na předměstích výrazně rostl. Určitým vrcholem byla pro město 20. léta 17. století, kdy v jeho hradbách i v okolí žilo podle autorů nejméně 22 000 obyvatel, zatímco po polovině 17. století klesl tento počet v důsledku válečných událostí skoro o polovinu.

¹ Jména přepisují foneticky do češtiny a nepřebírám odlišnou anglickou transkripci.

Až po připojení Lvova a Haliče k habsburským zemím (1771) se stav obyvatelstva vrátil k nejvyšší dřívější hodnotě (z doby o 150 let starší).

Pokud jde o druhé sledované téma, mluví autoři o čtyřech velkých nábožensko-etnických nebo národních občinách, které tvořili Ukrajinci-Rusíni, katolíci (Němci a Poláci), Židé a Arméni – ve městě přitom žil i menší počet Řeků, Tatarů, Karaimů, Italů atd. Detailně jsou sledovány také poměry v jednotlivých čtvrtích města i na předměstích s tím, že podíl Poláků ve většině případů postupně narůstal. Pozornost je věnována také zvláštním právním jednotkám na předměstích, tzv. juri-dikám a libertacím, které se vymykaly z pravomoci městských orgánů a byly podří-zeny buď královským či zemským úředníkům, nebo šlechtě či duchovenstvu. Závěr kapitoly je věnován problematice sociální topografie města a jeho okolí.

Kapitola o fortifikační problematice Lvova v 17. století (I. Okončenko a O. Okončenková) analyzuje několik návrhů na modernizaci a zlepšení obranyschop-nosti městských hradeb z doby mezi lety 1589 a 1695. Většina z nich nebyla nikdy realizována a jen ve třech případech jsou dochovány konkrétní kartografické doku-menty. Poslední dvě kapitoly popisují vývoj města od konce 18. století do součas-nosti (M. Dolynska a U. Ivanočková do přelomu 19. a 20. století a B. Posackyj prů-běh 20. století až do počátku našeho věku). Připomenuto je zde třetí místo Lvova (po Vídni a Praze) mezi městy Předlitavska na konci 19. století z hlediska počtu obyvatel (s. 56). Zajímavá je analýza projektu Velkého Lvova od Ignacyho Drexlera, publikovaného v roce 1920.

Vedle přístupu meziválečného polského režimu k perspektivám rozvoje Lvova však zasluhují pozornost také snahy sovětského i německého režimu o vlastní kon-cepce proměn Lvova realizované postupně ve 40. letech 20. století. Sověti chtěli už brzy po svém prvním obsazení města (září 1939) proměnit Lvov v socialistické a prů-myslové centrum západní Ukrajiny. Snažili se hlavní městské magistrály přeorien-tovat na východ – ke Kyjevu. Oproti tomu němečtí vládci „posledního západního města“ (tj. nejvýchodnějšího) chtěli v roce 1942 postupovat podle vzoru přestavby centra Berlína. Oba přístupy měly hodně společného svou megalománií. Němci chtěli vést městem hlavní uliční osu zakončenou triumfálním obloukem a z druhé strany gigantickou kupolí, plánovali také zřízení velkého náměstí zbouráním části zástavby v centru. Sověti se po válce snažili změnit obraz Lvova podle vlastních představ, ale řada průvodních jevů byla obdobná. Také oni počítali s výraznou uliční osou a triumfálním obloukem a plánovali zřízení jednoho z největších náměstí v SSSR, které svým rozsahem mělo předstihnout i Rudé náměstí v Moskvě. Samostatným pří-nosem sovětské urbanistiky byl projekt Stalinova pomníku uprostřed tohoto náměstí, na vyvýšené poloze nad centrem měl pak stát 50 metrů vysoký pomník Leninův.

Údaje o rozvoji plánování Lvova v dalších čtyřiceti letech sovětského období by zasluhovaly nemenší pozornost, stejně jako bilance plánování a reálného vývoje města po vyhlášení nezávislé Ukrajiny, tedy v posledním téměř už čtvrtstoletí. Autor

uvádí bez konkrétního odkazu, že v 90. letech 20. století byl Lvov zařazen v rámci klasifikace evropských měst do sedmé skupiny či třídy, kam spadají mj. Drážďany, Brno, Ostrava, Vratislav, Vilnius apod. (s. 71, Praha s Vídní, Kyjevem a dalšími městy patří do skupiny páté).

Textový sešit je vybaven deseti menšími ilustracemi, které doplňují text tří článků. Hlavní část obrazového materiálu – mapová část atlasu čítající 42 jednotliviny – je reprodukována na volných listech. V úhrnu se jedná o 25 plánů a map z let 1635–2013, šest rytin a jiných vyobrazení z let 1618–1866 a jedenáct rekonstrukčních map k reáliím, které se překrývají s chronologickým rozsahem studií v textovém sešitě (od 5. století do současnosti). Mapy jsou už z hlediska jazyka použitého v jejich názvu a legendě dokladem složitého státně-politického i kulturního vývoje města. Převažuje latina, němčina a polština, zařazeny jsou jen dva ukrajinské plány (z doby kolem roku 1910 a z roku 1939). V době po roce 1945 převažují plány ruskojazyčné, což o leccem vypovídá. Většina plánů, map a rytin je reprodukována z originálů, které jsou uloženy přímo ve Lvově, převážně v Ústředním státním historickém archivu Ukrajiny, a to počínaje akvarelovým plánem Lvova z roku 1766. Využity však byly také veřejné nebo soukromé sbírky uložené v Rakousku, Polsku a Švédsku – ve stockholmském Krigsarkivetu jsou uloženy vůbec nejstarší publikované plány z roku 1635 a z doby kolem roku 1704.

Korektury textu byly provedeny vskutku pečlivě, což není u ukrajinských publikací běžné, zvláště pokud jde o použití latinky. Publikace byla vyrobena na křídovém papíře a tisk proveden ve Lvově, což bylo vzhledem k obsahu svazku na místě. V závěru lze vyslovit autorům i redaktorovi svazku opravdové uznání. Učinili šťastný první krok na dlouhé a nepochybně nesnadné cestě, kterou se atlas ukrajinských měst, doufejme, vydá. Textový svazek je otevřen krátkou uvítací předmluvou prezidenta Mezinárodní komise pro dějiny měst, prof. Michela Paulyho. Neobvykle však působí to, že následující a rozsáhlejší úvodní text vědeckého redaktora svazku Myrona Kaprala neobsahuje konkrétní informace o tom, jak je koncipováno další vydávání atlasu, zda existuje celostátní redakce této nové série apod. Lze se domnívat, že tyto záležitosti asi nebyly do vydání prvního svazku dořešeny. Není také jasné, kterému městu bude věnována pozornost ve svazku či svazcích následujících. Důvody jsou mj. finanční (vydání Lvovského souboru podpořil např. Ukrajinec Roman Pylyp z USA). Očekávat by se dal samozřejmě svazek kyjevský, z metodického hlediska by však mohly být velmi zajímavé i sešity věnované jihoukrajinským městům vzniklým až po polovině 18. století nebo dokonce ještě později.

Bohdan Zilynskyj

Ladislav Zapletal (1924–1999) a jeho přínos historické kartografii. K 90. výročí narození a 15. výročí úmrtí

Jméno „Zapletal“ není mezi současnými českými a moravskými geografy a kartografy zcela neznámým. Jeho nositel, doc. RNDr. Ladislav Zapletal, CSc. (1924–1999) byl ve druhé polovině minulého století uznávanou veličinou ve svých oborech, ale také na poli historické geografie a kartografie. V nynějším roce uplynulo devadesát let od jeho narození a zároveň patnáct let od jeho úmrtí. Při této příležitosti je proto vhodné připomenout v krátkosti jeho život a dílo, zejména pak jeho významné zásluhy v ohledu historicko-kartografickém.

Ladislav Zapletal se narodil 11. května 1924 v Přerově, kde také absolvoval obecnou školu a gymnázium. Během druhé světové války pracoval jako pomocný dělník a vyučil se soustružníkem. Po skončení války se rozhodl ke studiu na Univerzitě Karlově v Praze, kde navštěvoval fakulty přírodovědeckou a filosofickou. V této době se jeho životním posláním stala geografie. Významně jej na pražském vysokém učení ovlivnil profesor Karel Kuchař (1906–1975), k němuž se ve svých pozdějších pracích několikrát přihlásil. Roku 1951 se Zapletal na základě disertační práce o geomorfologii Chřibů stal doktorem věd geografických a získal titul RNDr.

Zapletalovým prvním profesním působištěm se stal Litvínov, kde v letech 1951–1953 vyučoval na gymnáziu. V roce 1953, kdy se oženil s Ludmilou, roz. Jirkovou (*1932), žil již v Přerově a po několik měsíců dojížděl za prací na Obchodní akademii do blízké Olomouce. Poté nastoupil povinnou dvouletou vojenskou službu ve Vyškově.

Roku 1956 začal Zapletal přednášet na Vyšší pedagogické škole v Opavě. Zde také roku 1959 založil a po dalších deset let vedl severomoravskou pobočku Československé společnosti zeměpisné při ČSAV. Již od roku 1959 působil na Katedře geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde přednášel fyzickou geografii a dějiny geografie. Roku 1960 se také natrvalo do Olomouce přestěhoval.

Kandidátem věd se stal Zapletal roku 1966 a již o dva roky později, v roce 1968, obhájil habilitační spis na téma „*Geneticko-morfologická klasifikace antropogenních forem reliéfu*“ na Přírodovědecké fakultě tehdejší Univerzity J. E. Purkyně v Brně. Oficiálního udělení vědecko-pedagogické hodnosti „docent“ se však z politických důvodů dočkal až roku 1990. Téhož roku byl rehabilitován, krátce nato však již odešel do penze. O významu Zapletalovy odborné činnosti svědčí též řada ocenění, která mu byla za jeho života udělena – jmenujme zejména medaili Univerzity Palackého (1985, 1990) či medaili Jana Amose Komenského na Masarykově univerzitě v Brně (1993). Roku 1994 byl také zvolen čestným členem České geografické společnosti. Zapletalova práce však zaznamenala živý ohlas i v zahraničí, kde také strávil několik studijních a výzkumných pobytů. Ladislav Zapletal zemřel 14. května 1999 v Olomouci, pouhé tři dny po svých pětasedmdesátinách. Jeho celoživotní dílo však žije i nadále.¹

Doc. Zapletal se během svého života profiloval jako geograf, geomorfolog a vysokoškolský pedagog. Kromě neopomenutelné skutečnosti, že je Zapletal považován za zakladatele antropogenní geomorfologie v Československu, však nemůžeme nepřipomenout i jeho významné zásluhy v oboru historické kartografie.

Bezpochyby nejvýznamnějším tématem Zapletalova historicko-kartografického výzkumu se stala Komenského mapa Moravy.² V bádání o tomto unikátním kartografickém díle Zapletal navázal zejména na svého učitele Karla Kuchaře, který jej již v době studií k tématu přivedl. Zapletal pro mapu vytvořil do té doby absentující odbornou klasifikaci i soupis jednotlivých originálů nacházejících se na území Československa. Lze proto oprávněně tvrdit, že teprve Ladislav Zapletal objevil Komenského mapu Moravy a do detailu ji představil odborné i širší laické veřejnosti. Taktéž ze Zapletalova popudu začalo v 90. letech minulého století Muzeum Komenského v Přerově s rozsáhlou akvizicí originálů této raně novověké mapy. V současnosti kartografickou sbírku přerovského muzea tvoří více než 50 exemplářů Komenského mapy Moravy.

Zapletalově pozornosti neunikla ani další témata historicko-kartografická. Svůj zájem dále směřoval např. k plastickým mapám českých zemí³ i jiným starým mapám

¹ Zapletalovo publikované dílo obsahuje 16 knižních titulů a více než 300 dalších textů odborného, didaktického či popularizačního charakteru.

² Ladislav ZAPLETAL, Komenského mapa Moravy, Přerov – Opava 1963; TÝŽ, Komenského mapa Moravy z roku 1627, Olomouc – Přerov 1979; Hana KADLČÍKOVÁ – Ladislav ZAPLETAL, Původní kolorit Komenského mapy Moravy, in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Rerum Naturalium, 1988, č. 92 (Geographica-Geologica XXVIII), s. 145–154.

³ Ladislav ZAPLETAL, Plastické mapy v Československu, ZDGK 3, 1985, s. 69–85.

– roku 1990 vydal v Přerově faksimile nejstarší mapy Hané (spolu se studií o vlivu mapy na vymezení tohoto regionu).⁴

Zapletal publikoval též příspěvky o zalednění československého území.⁵ K tématu se váže také událost z května 1958, kdy Zapletal působil v Opavě. Tehdy v rámci zeměpisné exkurze v pískovně u Palhance v blízkosti Opavy našel Zapletalův syn Ladislav (*1954) v zemině obrys kamene, který přítomní identifikovali jako „bludný balvan“, památku na dobu zalednění. Balvan o hmotnosti 11 tun byl posléze vykopán a umístěn na Gottwaldovu, dnešní Praskovu třídu v Opavě. Dodnes připomíná jižní hranici zalednění. Ladislav Zapletal je ovšem také autorem významné, bohužel však v současnosti méně dostupné příručky o zeměpisných názvech, která je využitelná i pro dnešního badatele.⁶

Z výše uvedeného, byť stručného přehledu je patrné, že Ladislav Zapletal geografii a kartografií žil, nepřekvapí nás proto jeho životní heslo, jež znělo „Geographia via vitae“.

Lukáš F. Peluněk

Kartografická konference ve Velkých Opatovicích

Ve dnech 28.–29. dubna 2014 se v Moravském kartografickém centru ve Velkých Opatovicích odehrávalo konferenční jednání, jehož primárním tématem bylo využití plastické mapy v současném odborném výzkumu. Společně s domácím pořadatelem (Moravské kartografické centrum ve Velkých Opatovicích, jmenovitě Milan Vykýdal) se na organizaci konference podílely další subjekty – Fakulta logistiky a krizového řízení Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně (Ivo Barteček), Národní zemědělské muzeum v Praze (Petr Fencl) a Město Velké Opatovice.

Zahájení konference proběhlo v hlavní expozici Moravského kartografického centra, kde bylo účastníkům představeno unikátní kartografické dílo – plastická mapa Moravy a Slezska, pocházející z období přelomu 19. a 20. století a na svém dnešním místě se nacházející již od roku 2007. Díky příznivému počasí byla následně uskutečněna exkurze na nedaleký vrchol Hradisko, kde přítomní shlédli umělecké reliéfy na pískovcových skalách, dílo akademického sochaře Karla Otáhala

⁴ Ladislav ZAPLETAL, Nejstarší mapa Hané, Přerov 1990.

⁵ TÝŽ, Přehled zalednění území Československa, in: Lidé a země 6, 1957, s. 188–189; TÝŽ, Zalednění Slovenska, in: Krásy Slovenska 9, 1957, s. 25–27.

⁶ TÝŽ, Zeměpisné názvy, Opava 1958.

(1901–1972), dále eponymní archeologické naleziště pocházející ze starší doby bronzové a blízké okolí, zejména někdejší lázeňské letovisko ve Velké Roudce. První konferenční den byl zakončen společenským večerem bohatým na plodnou diskusi zúčastněných.

Druhý den konference probíhal v zámeckém sále v areálu Moravského kartografického centra. Úvodem pronesli několik slov starosta Velkých Opatovic Jiří Bělehrádek a ředitel centra Milan Vykydal. Plenární přednášku proslovil Ivo Barteček (*Historický místopis Moravy a Slezska a staré mapy*), na něhož navázali Jakub Trojan (*Využití starých map pro současnou výuku*) a Jakub Gardáš (*Budoucnost CHKO Jeseníky a její projekce do plastické mapy Moravy v MKC*). Druhý konferenční blok tvořily dvě přednášky. Archeolog Eduard Droberjar pojednal o plastické mapě Moravy z hlediska svého oboru na základě vlastních zkušeností z výzkumů u Jevíčka (*Archeologie a plastická mapa uložená v MKC na příkladu regionu Malá Haná*), Lukáš F. Peluněk a Jiří Válek představili plastickou mapu z hlediska historického a nastínili možnosti využití daného kartografického materiálu historiky (*Plastická mapa a její využití v oboru historickém*). Po přestávce na oběd proběhl třetí blok přednášek. Milan Vykydal ve svém příspěvku zhodnotil dosavadní činnost svého pracoviště (*Moravské kartografické centrum ve Velkých Opatovicích*), Renata Pavelková hovořila o využití historických map ve vodohospodářském sektoru (*Využití historických map pro identifikaci a analýzu ploch malých vodních nádrží při vodohospodářských revitalizacích krajín*). Závěrečný třetí blok přednášek a současně také konferenční jednání uzavřel Petr Fencel tématem starých lesnických map (*Staré lesní mapy – jejich význam v poznání vývoje kulturní krajiny*).

Konference ve Velkých Opatovicích ukázala, že problematika plastických, respektive také starých map je tématem stále ještě okrajově reflektovaným, zároveň však v současnosti využitelným z hlediska mezioborového. Konferenční jednání probíhalo spíše v komorním duchu a tímto prvním vydařeným setkáním byl podle všeho vytvořen prostor nové tradici odborných kartografických konferencí v Moravském kartografickém centru, přímo v srdci malebného regionu Malé Hané.

Lukáš F. Peluněk

OBSAH

STUDIE

František MUSIL

- Význam farní sítě pro poznání historicko-geografické podoby regionu.
Kostelecký děkanát v době předhusitské 111
*The importance of parish network for understanding the historical and
geographical nature of the region. The Kostelec deanery in the pre-
Hussite period*

Robert ŠIMŮNEK – Filip ANTOŠ – Jan HAVRLANT

- Třeboňsko na I. vojenském mapování 153
Třeboň Region in the First Military Survey

Richard ZMĚLÍK

- Literární geografie: problém Máchových krajin 205
Literary geography: the problem of Mácha's landscapes

Markéta ŠANTRŮČKOVÁ

- Využití písemných a obrazových pramenů při studiu historických
krajiných úprav na příkladu parku lázeň v Chudenicích u Klatov 235
*The use of written and visual sources in the study of historical designed
landscapes on the example of the park Lázeň in Chudenice near Klatovy*

Barbora HEJTMÁNKOVÁ – Jiří KUPKA

- Rozbory panoramatického pohledu 263
Analyses of panoramic views

Peter SVOBODA – Ivana PŘIDALOVÁ – Martin OUŘEDNÍČEK

- Ukazatele ekonomické struktury a mobility obyvatelstva ve sčítáních lidu 285
Indicators of economic structure and mobility in the population censuses

RECENZE A ZPRÁVY

Ivana TRPÁKOVÁ, <i>Krajina ve světle starých pramenů</i> , Praha 2013	309
<i>Robert Šimůnek</i>	
Atlas ukrajinských historyčnych miest. Tom 1: Lviv, red. Myron Kapral, Kyjiv 2014	311
<i>Bohdan Zilynskyj</i>	
Ladislav Zapletal (1924–1999) a jeho přínos historické kartografii. K 90. výročí narození a 15. výročí úmrtí	315
<i>Lukáš F. Peluněk</i>	
Kartografická konference ve Velkých Opatovicích	317
<i>Lukáš F. Peluněk</i>	

POKYNY PRO AUTORY

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu Historická geografie dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasílány v elektronické podobě na internetový portál recensio.net
<http://www.recensio.net/front-page>

Reprodukční práva k obrazovým přílohám se řídí ustanoveními v „Licenční nakladatelské smlouvě“.

- Žádáme autory, aby dodržovali následující pravidla citačního úzu:
 - Citace monografií podle vzoru: Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874; v případě dvou a více autorů podle vzoru: Rudolf FIŠER – Libor TEPLÝ – Emanuel RANNÝ, Třebíč. Město a čas, Třebíč 1996. Titul a podtitul(y) je vhodné oddělovat tečkou.
 - Citace časopiseckých článků podle vzoru: Pavel ŠTĚPÁN, K výskytu označení barev v místních a pomístních jménech v Čechách, Acta onomastica 43, 2002, s. 101–115.
 - Citace článků ve sbornících podle vzoru: Jiří DVOŘÁK, K metodologii sociální historiografie v díle doc. dr. Milana Krýdla (1941–1991), in: Studie k sociálním dějinám 8, red. Jana Macháčová – Jiří Matějček, Opava 2001, s. 92–100 (analogicky i v případě cizojazyčných sborníků – po názvu článku následuje „in:“, poté název sborníku, jeho editoři (hg./ed.), místo a rok vydání, a stránky citované studie).
 - V souladu s běžným – a pro čtenáře užitečným – zvykem zahraničním byl pro opakované citace zaveden tento systém: první citace titulu v plném znění (např. Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874), druhá a další zkráceně podle vzoru: A. KUBEŠ, Dějepis (jako pozn. ...) – tj. odkaz na poznámku s plnou citací.
 - Periodika a sborníky s ustálenými zkratkami (např. ČČH, ČMM, ČSPS, HG, MHB, PHS, VVM ad.) je vhodné citovat těmito zkratkami; v případech, kdy

neexistuje ustálená a v odborné literatuře jednotně užívaná zkratka (např. HT i HusT pro *Husitský Tábor*, ad.), a přirozeně v případě časopisů méně známých (zvláště regionálních) je vhodné citovat titul časopisu/sborníku v plném znění (tj. včetně podtitulu). Analogicky i v případě cizojazyčné produkce.

- Žádáme současně autory, aby ke svému příspěvku připojili:
 - Resumé (v rozsahu 1 normostrana)
 - Abstrakt (v rozsahu 5 – 8 řádků)
 - Klíčová slova (4 – 8)

- Studie nabídnuté k otištění v *Historické geografii* je možno zasílat na adresu redakce (r_simunek@lycos.com).

Historická geografie 40/2. Výkonný redaktor Robert Šimůnek. – Praha: Historický ústav, 2014. – 216 s. [105–320] (Historická geografie, ISSN 0323–0988). Technická redakce: Miroslava Paulová. Grafická úprava obrazových a mapových příloh: Blanka Šubecová. Překlady resumé: Marcela K. Perett, PhD.

Hlavní distributor Kosmas.cz, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2 (www.kosmas.cz).
Jednotlivá čísla lze zakoupit rovněž v internetovém obchodě vydavatele: <http://obchod.hiu.cas.cz> nebo v prodejnách Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; www.academia.cz; www.academiabooks.com).

Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

HG vychází dvakrát ročně / HG is published twice a year.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE